

UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID

FACULTAD DE FILOLOGÍA

Departamento de Filología Románica, Filología Eslava y Lingüística
General

TESIS DOCTORAL

**Estudio y edición interlineal del "Relato sobre la toma de
Constantinopla" a partir de los manuscritos HM.281, HM.280 y
HM.282**

MEMORIA PARA OPTAR AL GRADO DE DOCTOR

PRESENTADA POR

Isabel Arranz del Riego

Directores

Juan Antonio Álvarez-Pedrosa Núñez
Matilde Casas Olea

Madrid, 2014

UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID

FACULTAD DE FILOLOGÍA

Departamento de Filología Románica, Filología Eslava y
Lingüística General

ESTUDIO Y EDICIÓN INTERLINEAL

DEL *RELATO SOBRE LA TOMA DE CONSTANTINOPLA*

A PARTIR DE LOS MANUSCRITOS HM.281, HM.280 Y HM.282

MEMORIA PARA OPTAR AL GRADO DE DOCTOR

PRESENTADA POR

Isabel Arranz del Riego

Bajo la dirección de los doctores

Juan Antonio Álvarez-Pedrosa
Matilde Casas Olea

Programa de doctorado interuniversitario
de Filología Eslava y Lingüística Indoeuropea

Madrid-Granada, 2013

ÍNDICE

1. INTRODUCCIÓN	1
2. ESTADO DE LA CUESTIÓN	5
3. CORPUS	11
3.1. El <i>Relato sobre la Toma de Constantinopla</i>	11
3.1.1. Introducción	11
3.1.2. Redacciones base	12
3.1.3. Fuentes	13
3.1.4. Autoría: colofón del manuscrito TSL.773	17
3.1.5. Lugar y tiempo de composición	22
3.1.6. Género literario: el relato histórico-militar	23
3.1.7. Estructura e ideología	25
3.1.8. Transmisión y difusión del <i>RTC</i> en el marco histórico e ideológico de “Moscú Tercera Roma”	28
3.2. Encuadramiento de los manuscritos de Hilandar en la tradición literaria del <i>RTC</i> .	33
3.3. Descripción física de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282	37
3.3.1. HM.281	37
3.3.2. HM.280	38
3.3.3. HM.282	39
4. METODOLOGÍA DE LA EDICIÓN DE MSS. HM.281, HM.280 Y HM.282	41
4.1. La edición electrónica	41
4.2. Transcripción, normalizaciones y criterios de edición	46
4.2.1. Consideraciones generales	46
4.2.2. Parcelación del texto y su numeración	47
4.2.3. Normalizaciones	50

4.2.3.1. Preservación de rasgos ortográficos	50
4.2.3.2. Convenciones adoptadas en rasgos paleográficos	51
4.2.3.3. Puntuación	52
4.2.3.4. Acentos y diacríticos	52
4.2.3.5. Comentarios editoriales	52
 5. EDICIÓN INTERLINEAL IMPRESA	 55
 6. RASGOS FORMALES DE LOS MANUSCRITOS	 277
6.1. Variaciones gráficas de las distintas secuencias fonéticas	277
6.1.1. Diptongos con líquidas *CoRC y *CeRC	277
6.1.2. Sílabas con <i>jer</i> + <i>líquida</i>	280
6.1.3. El fonema /a/	286
6.1.4. El <i>jat</i>	291
6.1.5. El fonema /e/	305
6.1.6. El fonema /i/	307
6.1.7. El fonema /o/	316
6.1.8. El fonema /u/	321
6.1.9. Los <i>jers</i>	325
6.1.10. Las palatalizaciones y las yotaciones	333
6.1.11. Conclusiones parciales	342
6.2. Signos diacríticos	346
6.2.1. Signos de puntuación	346
6.2.2. Signos de acentuación	348
6.2.3. Espíritus y signos decorativos	352
6.2.4. Otros diacríticos	353
6.2.5. Signos de abreviatura	355
6.3. Rasgos paleográficos	358
6.3.1. Descripción paleográfica de los manuscritos de Hilandar	358
6.3.2. Uso de grafías griegas	369

7. ANÁLISIS DEL LÉXICO	373
8. COLOFONES DE LOS MANUSCRITOS HM.280 Y HM.282	395
8.1. Colofón de HM.280	396
8.2. Colofón de HM.282	399
9. CONCLUSIONES	405
BIBLIOGRAFÍA	409
APÉNDICE: SUMMARY (RESUMEN EN INGLÉS)	421

Agradecimientos

La elaboración de esta tesis doctoral ha sido posible gracias a la ayuda y el apoyo de muchas personas que a lo largo de los últimos años han formado parte de mi vida, con las que he trabajado, vivido y compartido impresiones y experiencias.

A mis padres les agradezco haberme dado siempre la libertad de elegir y haberme apoyado incondicionalmente en el camino que he tomado.

Mis aventuras en el mundo de la investigación comenzaron y siguieron adelante gracias a la ayuda y a la guía de mis dos directores Matilde Casas Olea y Juan Antonio Álvarez-Pedrosa, a quienes agradezco su confianza, su entusiasmo por el proyecto y su sabiduría, que tantos baches me han ayudado a superar. El trabajo de investigación y redacción de la presente tesis doctoral se ha llevado a cabo gracias a la financiación de una beca FPU del Ministerio de Educación y a la integración en el proyecto de investigación titulado “La reconstrucción de la religión eslava precristiana. Los testimonios textuales y comparativos”, dirigido por Juan Antonio Álvarez-Pedrosa.

Una persona clave para mí en los últimos años ha sido Predrag Matejic, director de Hilandar Research Library y Resource Center for Medieval Slavic Studies de la Universidad Estatal de Ohio, quien además de poner a mi disposición todos los materiales que iba necesitando, me guió y aconsejó como un maestro y como un amigo durante los nueve meses de mi estancia en Columbus.

Estoy enormemente agradecida a David J. Birnbaum, profesor y director del Departamento de Lenguas y Literaturas Eslavas de la Universidad de Pittsburgh, quien se ha tomado un interés especial en mi proyecto proporcionándome el *software*, supervisando la edición electrónica y compartiendo conmigo todos sus conocimientos sobre las nuevas tecnologías aplicadas a la edición de manuscritos eslavos medievales.

Me siento muy afortunada por haber encontrado siempre tanto apoyo entre mi familia y mis amigos. Con mis compañeros de Filología Eslava Amelia, David, Ana, Celia, Virgina, Vicky y Sara compartí momentos inolvidables. Siempre recordaré los años llenos de alegría y vivencias en la casita de la Chana con Pablo, Carlos, Julia, Mario, Claudia, David, Musta y Tino.

Compañeros de batalla en el mundo de los *papers* y las tesis han sido mis buenos amigos Lauren, Raúl y Bara, mis personas de referencia durante mi estancia en Columbus, a quienes admiro enormemente.

Gracias a Blanca, Jorge, Clara, James, Bea, Eviña, María y Ángel por estar a mi lado durante todo este tiempo. Gracias a Vera, Alberto, Carlos, Mercedes, Vir, Álvaro, Ray, Diana, Quique y todos mis amigos del barrio de Hortaleza por todos los momentos compartidos. Alberto, te llevamos siempre con nosotros.

En mi etapa checa he encontrado a personas muy valiosas, que me han obsequiado con su amistad y su apoyo, como Paula, Chris, Janka, George, Enrique y Fabi. Gracias a ellos me siento un poquito más en casa.

Y gracias a ti, Mario, mi compañero de vida, por estar a mi lado y hacerme sonreír cada día, por todo lo vivido y lo que nos queda por vivir.

1. INTRODUCCIÓN

La presente tesis doctoral consiste en la edición interlineal y el estudio lingüístico de la obra medieval eslava *Relato sobre la Toma de Constantinopla* en los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282, localizados en la biblioteca del monasterio Hilandar del Monte Athos.

El *Relato sobre la Toma de Constantinopla* es una obra autóctona eslava oriental que se compuso a finales del siglo XV y tuvo una gran difusión a lo largo de los siglos siguientes tanto en suelo ruso como en otros puntos de la *Slavia Orthodoxa*.

Los tres manuscritos a partir de los que elaboramos nuestra edición ilustran una situación única en la transmisión de esta obra, ya que se trata de un caso de transmisión textual directa localizado en un momento clave: cuando la obra traspasa las fronteras de Rus' para comenzar a difundirse entre los eslavos meridionales.

Nuestro principal objetivo ha sido elaborar una colación interlineal sin reconstrucción de prototipo que nos permita, en primer lugar, confirmar el parentesco entre estos tres manuscritos y, en segundo lugar, reconstruir dos fases concretas de transmisión textual en la historia del *Relato sobre la Toma de Constantinopla*: (1) la transmisión de la recensión rusa de HM.281 a la recensión serbia de HM.280, manuscritos de la misma época pero alejados en espacio y (2) la transmisión de HM.280 a HM.282, manuscritos producidos en un mismo lugar, pero muy distantes en el tiempo.

A través del cotejo nos centramos en las diferencias de la lengua entre los tres manuscritos en dos niveles, el ortográfico y el léxico, para elaborar un estudio lingüístico que describe las características de los textos y encuadrarlos en un momento concreto del desarrollo de la lengua literaria de los eslavos ortodoxos.

El punto de partida de la investigación fue un estado de la cuestión de los estudios y obras monográficas dedicados al ciclo de la caída de Constantinopla en la literatura medieval eslava oriental, cuyos resultados presenté en el trabajo para la obtención del Diploma de Estudios Avanzados, realizado bajo la dirección de Juan Antonio Álvarez-Pedrosa Núñez y Matilde Casas Olea.

Ante el hecho de que el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 no ha sido editado hasta la fecha y ante la oportunidad excepcional para el estudio lingüístico que nos brinda este caso de transmisión directa, decidimos proseguir la investigación de la tesis doctoral centrándonos en la edición de dichos textos y en su análisis lingüístico.

A los manuscritos colacionados en la presente edición he tenido acceso en formato microfilm gracias al apoyo de Hilandar Research Library y el centro de investigación Resource Center for Medieval Slavic Studies, vinculados a la Universidad Estatal de Ohio, donde realicé un curso de paleografía medieval eslava de un mes (Medieval Slavic Summer Institute) en 2008 y, posteriormente, en 2010, una estancia de investigación de 9 meses, bajo la dirección de Predrag Matejic.

El apoyo y la ayuda que me han brindado estas instituciones desde el primer momento para llevar a cabo mi proyecto es sencillamente inestimable. No sólo me proporcionaron acceso a los materiales manuscritos microfilmados, inaccesibles para mí de otra manera, sino que también pusieron a mi disposición manuales, gramáticas, catálogos, diccionarios, obras monográficas y publicaciones especializadas.

Una vez seleccionados los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 para la elaboración de la edición, me planteé el formato de la misma. Buscaba, por un lado, un formato que me permitiera codificar los textos de forma útil y reduciendo las convenciones al mínimo, a la vez que presentar los datos de manera sistematizada, comparar las características lingüísticas de los tres manuscritos de manera visual, realizar búsquedas, y que además me ofreciera la posibilidad de ampliar los usos según surgían nuevas necesidades y opciones de trabajo con el material de los textos. Tenía en mente la edición del *Relato de los Años Pasados (Pověst' Vremennykh Lét)*, realizada por Donald Ostrowski y David Birnbaum en 2003, un trabajo de referencia en la aplicación de las nuevas tecnologías a la filología.

Precisamente durante mi estancia en Columbus en el verano de 2008, cuando participé en el Medieval Slavic Summer Institute, tuve la ocasión de asistir a una clase del profesor David Birnbaum sobre las herramientas informáticas aplicadas al estudio y edición de manuscritos eslavos medievales que me causó gran impresión. Con el apoyo de Predrag Matejic, contacté con el profesor David Birnbaum, actualmente director del departamento de Lenguas y Literaturas

Eslavas de la Universidad de Pittsburgh (Pensilvania), quien no sólo accedió a asesorarme sobre las herramientas informáticas a mi alcance para elaborar una edición interlineal de acorde a mis necesidades, sino que también puso a disposición de este proyecto sus conocimientos y su experiencia en el terreno de procesamiento de textos electrónicos, me guió a lo largo del proceso de codificación de los manuscritos, supervisando la edición regularmente.

El resultado final es una edición electrónica en formato XML que consta de una colación interlineal del texto los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 y una estructuración de los datos siguiendo los parámetros de TEI (Text Encoding Initiative).

La codificación electrónica de los tres textos nos permite la posibilidad de generar, por un lado, una interfaz interlineal muy útil para la comparación directa entre porciones equivalentes de los tres textos y, por otro lado, una interfaz independiente de cada manuscrito por separado nos ofrece una perspectiva más global de cada texto.

Las posibilidades que brinda el formato electrónico de la edición cumplen nuestras expectativas de que resulte tanto un texto manejable y útil como una herramienta para facilitar la búsqueda de datos, para comparar un manuscrito con los otros dos y para llevar a cabo el estudio lingüístico que acompaña a la edición, además de permitir la difusión de nuestro proyecto en las nuevas plataformas de comunicación presentes en Internet.

Si bien la edición electrónica se llevó a cabo durante mi estancia de investigación en Hilandar Research Library y Resource Center for Medieval Slavic Studies (Universidad Estatal de Ohio, Columbus, Ohio), con el apoyo de Predrag Matejic y David Birnbaum (Universidad de Pittsburgh), durante la redacción de los capítulos de la tesis sobre el corpus, la metodología, el estudio lingüístico de la ortografía y del léxico y la edición de los colofones he trabajado en diversas universidades, centros de investigación y bibliotecas: en la Universidad Complutense de Madrid y en la Universidad de Granada, bajo la tutela de mis directores de tesis Juan Antonio Álvarez-Pedrosa Núñez y Matilde Casas Olea, en el Centro de Estudios Bizantinos de Granada, en el Centro de Estudios Medievales de Praga, donde realicé una estancia de tres meses bajo la supervisión del profesor František Šmahel, en la Biblioteca Nacional de la República Checa y en la biblioteca del Museo Nacional en Praga.

Durante mi estancia en el Centro de Estudios Medievales de Praga tuve acceso a dos manuscritos de la colección Šafařík de la biblioteca del Museo Nacional de Praga de los que

había tenido noticia anteriormente, durante mi estancia en Columbus, a través de los catálogos y artículos especializados. Dichos manuscritos, ambos del siglo XVII, con signaturas NM IX G 6 (Šafařík 29) y NM IX H 8 (Šafařík 10), contienen dos recensiones serbias independientes entre sí del *Relato sobre la Toma de Constantinopla*. Nos enfrentamos a la lectura de estos dos manuscritos de la colección Šafařík planteándonos la hipótesis de un posible parentesco con los manuscritos de Hilandar, lo que se corroboró tras el estudio de los mismos y la colación de fragmentos. Sin embargo, debido a que ninguno de los manuscritos de Šafařík es descendiente directo de los manuscritos de nuestra edición, decidimos no incluirlos en la edición interlineal electrónica.

Por tanto, aunque el descubrimiento de los manuscritos de la colección Šafařík nos resulta de gran importancia, ya que apunta a una posible continuación de la transmisión textual del *Relato sobre la Toma de Constantinopla* en suelo serbio, su estudio y edición quedan fuera de los objetivos que nos planteamos en este trabajo, abriéndose de esta manera una futura línea de investigación más allá de la tesis doctoral.

2. ESTADO DE LA CUESTIÓN

Desde la adopción de la religión ortodoxa por los pueblos eslavos, el tema de Constantinopla ha sido objeto de una gran creación literaria en la literatura eslava medieval. En la *Slavia Orthodoxa*, Constantinopla era considerada como un modelo religioso, político y artístico a seguir y, a raíz de esta admiración, comenzaron a surgir unas composiciones literarias que configuraron toda una tradición de relatos y leyendas sobre Constantinopla y que dieron lugar a unos ciclos literarios de temática común y tradición literaria similar.

De esta manera, en la literatura rusa medieval encontramos la leyenda de la fundación de Constantinopla, que aunque se encuentra por lo general inserta en obras literarias tanto de traducción como autóctonas eslavas, presenta una indudable unidad temática. Asimismo, dentro de la literatura eslava oriental sobre Constantinopla, son fundamentales los relatos de viajeros y peregrinos rusos¹ que pasaron por la ciudad de Constantino para venerar las reliquias y dejaron detalladas descripciones de las maravillas constantinopolitanas, custodiadas en sus templos y santuarios.

Además de la leyenda fundacional y del ciclo de obras de los viajeros y peregrinos rusos, que nos legaron unas valiosas descripciones sobre el esplendor de Constantinopla, existe además una tradición literaria sobre la cruzada de los latinos a Constantinopla en el año 1204².

Pero, sin duda, de entre las composiciones sobre Constantinopla, las referentes a su caída en manos de los turcos constituyen el motivo más amplio y extendido en la literatura rusa medieval.

La importancia de este acontecimiento ha quedado reflejada en la literatura manuscrita eslava en una serie de composiciones sobre la toma de Constantinopla que surgieron a lo largo de los siglos XV y XVI y que tuvieron una gran difusión tanto en esos siglos como en los siglos siguientes. El ciclo de obras sobre la caída de Constantinopla se distinguen tres núcleos

¹ Majeska, G. P. (1984) *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Washington DC: Dumbarton Oaks Studies.

² Vid. *Slovar' Kniznikov i Kniznostej Drevnej Rusi*, en la entrada *Повесть о взятии Царьграда фрягами*. Recurso electrónico disponible en la dirección: <http://pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4539>

(Speranskij 1954: 136), dos autóctonos y uno de traducción: (1) el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* (llamado el Relato Largo), (2) el *Relato breve*, traducción del latín de un relato de Eneas Silvio Piccolomini sobre la toma de Constantinopla, (3) y el *Treno sobre la caída de Constantinopla*, a los que hemos considerado oportuno añadir un cuarto núcleo: la *Monodia* de Juan Eugénico, traducción al eslavo eclesiástico de la obra lírica bizantina, que tuvo una gran difusión en la Rus' medieval.

De entre dichos núcleos de obras, el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* es la obra más difundida y más estudiada. Estudiosos como Speranskij (1954-1956), Dujčev (1971), Skripil' (1954), Smirnov (1953) y Unbegaun (1929) han dedicado sendos estudios a esta obra, destacando su valor histórico como testimonio en primera persona de un testigo ocular de los acontecimientos de 1453 y, sobre todo, su valor literario como relato histórico-militar de la época de auge del Estado moscovita.

Igualmente, el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* ha sido editado en numerosas ocasiones, en eslavo eclesiástico o en su traducción al ruso moderno, *in extenso* o en fragmentos, de manera independiente, normalmente cuando se trata de la llamada “redacción de Iskándér”, hallada solamente en el manuscrito nº773 del monasterio de la Trinidad de San Sergio (vid. infra, capítulo 3.1.2) o incrustado en crónicas y cronógrafos en la denominada “redacción cronográfica”.

A continuación se enumeran las ediciones y traducciones de las que hemos tenido noticia³:

- Ediciones basadas en la redacción cronográfica:
- 1. Jakovlev, V. (1868) *Сказания о Царьграде по древным рукописям*. San Petersburg, pp.56-116.
- 2. Michajlov (1810) *История о последнем разорении святого града Иерусалима и о взятии Константинополя, столичного града греческой монархии*. Moscú.

³ Para la recopilación de ediciones he acudido al *Slovar' knižnikov i knižnostej Drevnej Rusi* disponible en recurso electrónico en la dirección: <http://pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4515>, y la relación de traducciones se encuentra en Casas Olea 2003: xii-xiii.

3. Sreznevskij, I. I. (1854) ⁴ “Повесть о Царьграде”. *Ученые записки второго отделения Императорской Академии Наук* I (3) San Petersburgo, pp.99-137.
4. Попов, А. (1869) *Изборник славянских и русских сочинений и статей, внесенных в хронографы русской редакции*. Moscú, pp.83-91, 160-165.
5. *Воскресенская летопись (Crónica de la Resurrección)*. *Polnoe sobranie russkich letopisej* VII, 1859, pp.128-144.
6. *Никоновская летопись (Crónica de Nikon)*. *Polnoe sobranie russkich letopisej* XII, 1901, pp.83-97.
7. *Степенная книга*. *Polnoe sobranie russkich letopisej* XXI, 1913, pp.495-497.
8. *Русский хронограф*. *Хронограф редакции 1512 года (Cronógrafo Ruso. Cronógrafo de la redacción de 1512)*. *Polnoe sobranie russkich letopisej* XXII (1), 1911, pp.445-460.

- Ediciones basadas en la redacción de Iskánder:

1. Archimandrita Leónidas (1886) “Повесть о Царьграде (его основании и взятии турками в 1453 году) Нестора Искандера XV века”, *Памятники древней письменности и искусства* n°62, San Petersburgo. Ed. y trad. al ruso.
2. Skripil', M.O. (ed.); Larin, B.A. (trad.) (1958) “Повесть о взятии Царьграда турками” *Русские повести XV- XVI вв.*, Государственное издательство Художественной литературы. Moscú- Leningrado, pp. 55-78; 218-243; 386-397. Ed. y trad. al ruso.

⁴ Sreznevskij tradujo el *RTC* (en su redacción cronográfica) al ruso moderno basándose en siete manuscritos que contienen el relato: uno de la colección de Uvarov, dos de la colección de Rumjancev, otros dos de la colección de Michajlov y otros dos relatos impresos. (Sreznevskij 1854: 101). El autor apuntó que para hacer su edición conservó todos los detalles y especialmente todas las particularidades del original, y comparó este relato con otras obras bizantinas y latinas de la época.

3. Tvorogov, O. V (1982) “Повесть о взятии Царьграда турками в 1453 году” *Памятники литературы Древней Руси. Вторая половина XV в.*, Moscú, pp. 216-267; 602-607. Ed., trad. al ruso y comentario.

- Traducciones a otras lenguas:

1. Dethier, P. A. (1857) *Anonimus Moscovita*, en *Monumenta Hungariae Historica*, 21.1, Budapest, pp.1047-1122. Trad. al francés.
2. Miletić L. (1895) “Повест за падането на Цариград в 1453.” *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (СБНУ)* XII, pp.399-462. Trad. al búlgaro.
3. Iorga, M. (1927) “Une source négligée de la prise de Constantinople”. *Bulletin de la section historique de l’Academie Roumaine* XIII, pp. 59-128. Ed. y trad. al rumano.
4. Braun, M.- Schneider, A. M. (1943) *Bericht ubre die Eroberung Konstantinopels nach der Nikon- Chronik übersetzt und erläutert*, Leipzig. Trad. al alemán.
5. Pertusi, A. (1976) “Racconto di Constantinopoli”, en *La Caduta di Constantinopoli. Le testimonianze dei contemporanei (v.1)*. Fondazione Lorenzo Valla. Arnoldo Mondadori Editore. (2ªed. 1996), Verona, pp. 267-289. Trad. al italiano.
6. Alexandrópulos, M. (1978) *Η Πολιορκία καί ἡ Ἀλωση τῆς Πόλης ἀπό τοὺς Τούρκους τὸ 1453 (Τὸ Ρωσικὸ Χρονικὸ τοῦ Νέστορα Ἰσκεντέρη*, Atenas. Trad. al griego moderno.
7. Hanak, W. K. – Philippides, M. (1998) *Nestor- Iskander. The Tale of Constantinople (Of Its Origin and Capture by the Turks in the Year 1453)*, Nueva York- Atenas- Moscú. Ed., trad. al inglés y comentario.
8. Casas Olea, M. (2003) *Néstor Iskánder. Relato sobre la toma de Constantinopla*. Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas de Granada. Estudio preliminar, trad. al castellano, comentarios.

Al estar incrustado en crónicas y cronógrafos, el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* en su redacción cronográfica cuenta con una transmisión compleja, ya que se ha difundido a lo largo de varios siglos de literatura rusa y se encuentra una cantidad enorme de manuscritos y

copias muy distintas entre sí, que han ido variando su texto desde la aparición de las primeras redacciones dependiendo de cuándo fueron escritas, por quién, en qué circunstancias y con qué fin.

Para la presente edición de los tres manuscritos de la colección del monasterio Hilandar hemos elegido un tipo de edición interlineal siguiendo el modelo de colación de Ostrowski en su edición de la PVL. Al igual que Ostrowski (2003: xviii-xix) nos hemos decantado por la utilización de las nuevas tecnologías informáticas para realizar la edición cuyo formato principal es electrónico y nos hemos regido por el principio de mínima intervención editorial para que el lector potencial pueda distinguir en todo momento qué forma tienen los textos originales, comparar por sí mismo, estudiar el aspecto del texto que le parezca potencialmente interesante y sacar sus propias conclusiones.

Sin embargo, a diferencia de la edición de Ostrowski de la *PVL*, no reconstruimos el texto originario ni proponemos una lectura más correcta o cercana al original, ya que el enfoque está puesto en la comparación interlineal, no para determinar las similitudes que emparenten un manuscrito con otro sino para observar las diferencias en lo que es una transmisión directa del *Relato sobre la Toma de Constantinopla* en dos momentos concretos a través de las recensiones del eslavo eclesiástico.

3. CORPUS

3.1. EL RELATO SOBRE LA TOMA DE CONSTANTINOPLA

3.1.1. Introducción

El *Relato sobre la Toma de Constantinopla* (de ahora en adelante *RTC*) es una obra autóctona de la literatura medieval eslava oriental que aúna la leyenda de la fundación de la ciudad de las siete colinas por Constantino el Grande y la narración de su asedio y conquista definitiva por los turcos en 1453.

Esta obra, que cuenta con las características propias del relato histórico-militar, fue compuesta a finales del siglo XV y se propagó ampliamente inserta en crónicas y cronógrafos durante el siglo XVI, época de la formación del Estado ruso centralizado en Moscú, y el siglo XVII.

La autoría de esta obra está vinculada al nombre de Néstor Iskándér por el colofón encontrado en una de las copias que se conserva en el monasterio de la Trinidad de San Sergio, cerca de Moscú, el manuscrito Troice Sergeeva Lavra N° 773⁵ (de ahora en adelante abreviado TSL 773).

De todas las composiciones eslavas orientales dedicadas a la caída de Constantinopla, el *RTC* ocupa un lugar central debido a su gran difusión y popularidad desde su aparición hasta la actualidad. No sólo es la obra eslava oriental más extensa dedicada a la toma de Constantinopla, sino que además se trata de una obra autóctona y cuenta con una gran significación ideológica.

El *RTC* se ha clasificado tradicionalmente en dos redacciones principales de las que derivan una gran cantidad de variantes distintas, bien insertas en las crónicas rusas, en los cronógrafos o en otras compilaciones, o bien como una obra independiente. Tanto en una redacción como en otra, el *RTC* ha sido editado muchas veces, en eslavo eclesiástico o en su traducción a las

⁵ En el colofón del manuscrito 773 del monasterio de la Trinidad de San Sergio se lee “Iskinder”, pero el archimandrita Leonid lo alteró, posiblemente con la intención de eslavizarlo, y en su edición del *RTC* aparece “Iskándér”, forma que utilizan la mayor parte de los académicos. “Iskinder” es una corrupción del turco “Iskender”, equivalente turco de “Alexander” (Dujčev 1971: 415).

lenguas modernas, en su versión más breve o más extensa, y ha sido objeto de un cierto número de estudios en los que se intentan resolver cuestiones como su origen, sus fuentes, su autoría y proceso de composición.

La dificultad para establecer un prototipo original del *RTC* se debe a que esta obra se ha difundido ampliamente a lo largo de varios siglos y se encuentra por tanto en una cantidad enorme de manuscritos de diversa índole, cuyos escribas han ido modificando el texto en mayor o menor grado dependiendo de cuándo fue escrito, en qué circunstancias y con qué fin.

3.1.2. Redacciones base

El *RTC* se encuentra desde su aparición en el panorama de la literatura rusa medieval en dos redacciones base de características diferenciadas:

1. La redacción cronográfica se encuentra en una gran cantidad de manuscritos desde el siglo XV hasta el siglo XIX, y prácticamente existen tantas variantes como copias. A rasgos generales, las características propias que la distinguen de la redacción de Iskánder son la ausencia de ciertas descripciones líricas, de la cita a las *Visiones de Daniel* y del colofón con el nombre de Néstor Iskánder. Las plegarias se ven reducidas, así como ciertos pasajes más poéticos sobre el desarrollo de los combates. Esta redacción fue incluida en los apéndices del *Cronógrafo Ruso de 1512*, además de en la *Crónica de la Resurrección*, *Crónica de Nikon* y *Crónica de Lvov*, lo que explica su gran difusión.
2. La redacción de Iskánder se encuentra únicamente en el manuscrito TSL 773, que data del siglo XVI. Se llama así convencionalmente porque el nombre de Néstor Iskánder aparece en el colofón como testigo presencial y narrador de los acontecimientos. Su texto contiene una cita a las *Visiones apócrifas de Daniel* y las descripciones de las batallas son más detalladas, los rezos y las plegarias más amplios que en la redacción cronográfica.

Los académicos que han investigado el *RTC* en sus dos redacciones han tratado de otorgar a alguna de ellas la primacía sobre la otra. Autores como el archimandrita Leonid (1886), Speranskij (1954: 151-158), Smirnov (1953: 50-71) y Skripil' (1954: 173-175) han considerado que la redacción más antigua es la redacción de Iskándér, frente a Unbegaun (1929: 15-29), quien admite la antigüedad del manuscrito TSL 773, pero considera que la redacción cronográfica es la más cercana al original.

Sin embargo, despojar al *RTC* de las adiciones posteriores para intentar determinar qué forma tenía el texto original es una tarea prácticamente imposible porque, por un lado, todas las copias que se conservan son reelaboraciones, y por otro, porque los conceptos modernos de obra original y autoría no tienen cabida dentro de un relato medieval, ya que en su proceso mismo de creación están implícitas las modificaciones sobre la fuente.

En la transmisión y difusión de textos manuscritos en el medievo eslavo el concepto de obra se encuentra necesariamente unido a la labor del copista, que no del autor. El copista o escriba medieval no solo reproduce un texto, sino que lo cambia y modifica, de modo que su copia difiere, aunque sea mínimamente, de su fuente.

En la presente tesis doctoral nuestra atención se centra precisamente en el estudio de la transmisión del *RTC* en tres manuscritos relacionados y de las modificaciones lingüísticas que introdujeron los escribas al copiar la obra.

3.1.3. Fuentes

El *RTC* se considera una obra originariamente eslava oriental, escrita en eslavo eclesiástico en su recensión rusa y lo más probablemente, en suelo ruso, pues por su estilo y el uso de fuentes localizables en la Rus' de los siglos XV y XVI se encuadra dentro de la corriente literaria autóctona de la época.

El estudio textual del *RTC* y el análisis de sus partes nos muestran la variedad de elementos que fueron utilizados en el proceso de composición.

El *RTC* se inicia con la *Leyenda sobre la fundación de Constantinopla*. Speranskij (1956: 204) postula que dicha leyenda está tomada de la crónica bizantina *Chronicón breve* de Jorge

Hamartolos y ha sido transmitida al *RTC* a través del *Cronógrafo Heleno y Romano* de la segunda redacción. Dentro de la *Leyenda sobre la fundación de Constantinopla*, algunos autores han apuntado que en el pasaje del águila y la serpiente se encuentran elementos de fuentes clásicas similares al canto XII de la *Ilíada* (Orlov 1937: 264-265). Hanak y Philippides (1998: 106, n.69) señalan que en el *Chronicón breve* de Hamartolos no se encuentra este pasaje, sin embargo sí está presente en la traducción eslava de la *Crónica* de Zonarás, donde un águila llega del paraíso e ilumina el lugar que ocuparía Constantinopla, dando así lugar a la creencia de la elección divina de la ciudad.⁶ En el *RTC* la leyenda fundacional está adornada con elementos literarios de la épica antigua y medieval e introduce la lucha de la serpiente y el águila como una profecía del conflicto entre el Cristianismo y el Islam.

El eje central del *RTC* lo conforma el hilo narrativo de carácter factual sobre los acontecimientos que tuvieron lugar en 1453 durante el asedio y toma de Constantinopla por los turcos. Se ha postulado la existencia de unas notas o un diario del testigo de los acontecimientos, llamado Néstor Iskánder para los autores que aceptan la autenticidad del colofón (Bel'čenko 1934: 512-513; Smirnov 1953: 58; Speranskij 1954: 158).

Asimismo, se han tratado de distinguir (Bel'čenko 1934: 513) dos fuentes de información dentro del relato:

1. Una turca, que consiste en las notas del asedio de Constantinopla antes de su toma desde fuera de la ciudad. A esta parte corresponden los detalles históricos y la narración militar.
2. Otra griega, a la que pertenecen las informaciones sobre lo que ocurría dentro de la ciudad durante el asedio y durante el saqueo.

Unbegaun (1929: 26) va más allá postulando la posición del testigo de la contienda, señalando que la narración del asedio contiene muchos detalles de lo que sucedía dentro de la ciudad, mientras que la narración del saqueo está llena de imprecisiones, lo que le lleva a deducir que la fuente de información del asedio son las notas del propio autor, mientras que las informaciones sobre el saqueo fueron recogidas con posterioridad.

⁶ Este pasaje podría estar relacionado con la leyenda acerca del origen del santuario de Delfos, que narra cómo Zeus soltó dos águilas desde los dos extremos del mundo para determinar el punto exacto donde se encontraba el centro del mundo: allí donde se cruzara el vuelo de las águilas.

Respecto a las fuentes del *RTC* de la literatura conocida en la Rus' de la época se pueden citar las siguientes:

- La redacción cronográfica ⁷ incorpora al comienzo algunas frases tomadas del *Relato breve sobre la Toma de Constantinopla*, traducción eslava de una obra de Eneas Silvio Piccolomini ⁸.
- En la parte central del *RTC* se deja sentir (Skrpil' 1954: 180) la influencia de la *Leyenda de la construcción de Santa Sofía* con sus presagios, que se repiten en el *RTC* como signo de destrucción del Imperio Bizantino.
- Speranskij (1954: 151) considera fuentes secundarias del *RTC* la historia de la caída de Troya, por una mención a Troya hallada en el relato, y la *Guerra Judaica* de Flavio Josefo, con el que el *RTC* presenta paralelos en las escenas de guerra.
- Para recalcar la idea del destino predeterminado de la conquista de Constantinopla, el redactor del *RTC* se valió de las profecías que eran conocidas en Rus' en esa época (Speranskij 1954: 149), a las que se refiere en el relato de manera breve y junto al nombre de sus autores. En primer lugar se cita la profecía tomada de la *Revelación* de Metodio de Patara⁹. Esta obra fue traducida del griego al eslavo antes del siglo XI y adquirió gran popularidad en Rus' durante los siglos XV y XVI ante la creencia de que el fin del mundo llegaría antes de que acabara el séptimo milenio.

⁷ La relación entre el *Relato breve* y la *redacción cronográfica* del *RTC* ha sido estudiada por Unbegaun (1929: 20-22).

⁸ Eneas Silvio Piccolomini (1405-1464), nombrado Papa en 1458 bajo el nombre de Pío II, fue uno de los más notables humanistas de su tiempo. En su obra *Cosmografía*, compuesta en latín, incluyó un relato sobre la caída de Constantinopla titulado *De Mahumeti fidei Christianae ferali inimico, et quod Constantinopolim Thraciae urbem excellentissimam armis et Christiana fide spoliaverit*. Este relato fue traducido al eslavo eclesiástico oriental en la Rus' moscovita por Máximo el Griego en el primer cuarto del siglo XVI (Kloss 1975: 56; Ržiga 1934-35: 106). Conocido en la literatura medieval rusa bajo el nombre de *Краткая повесть* (*Relato breve*), alcanzó gran popularidad debido a su difusión en crónicas y cronógrafos e influyó en la redacción cronográfica del *RTC*.

⁹ Metodio, obispo y mártir de Patara que murió a comienzos del s.IV, autor de un Apocalipsis apócrifo escrito después del año 660 en Siria. Bajo su nombre se agrupan muchos escritos de las sectas milenaristas rusas (Casas Olea 2003: 108).

- De las profecías atribuidas a León el Sabio¹⁰ sobre Constantinopla también figura una mención en el *RTC*, bien de la obra *Apuntes de León el Sabio*, que se encuentran en una serie de apéndices de la Biblia a final del siglo XV, o bien de un pequeño artículo titulado *De León el Sabio sobre el futuro*, en el que se refería a la suerte de la Península Balcánica y en particular a Constantinopla, su toma y su posterior liberación gracias a la “raza blanca” (Speranskij 1954: 150). Esta profecía se conocía en Rus’ por la traducción eslava de la interpretación de Gregorio Scolarios de un mensaje criptográfico de la tumba del emperador Constantino el Grande. Según la profecía incluida en el *RTC* el “pueblo blanco” (*Рыцѹ поѡѡ*) que liberará la ciudad de las siete colinas y reinará en ella se encuentra modificado en la mayoría de manuscritos pertenecientes a la redacción cronográfica por “pueblo ruso” (*Рускѹ поѡѡ*). Esta corrupción del término “blanco” (*rusi*) por ruso (*ruskii*) refuerza el sentido ideológico del *RTC*, pues apunta directamente a la idea de que serán los rusos quienes liberarán Constantinopla, no en un sentido literal, sino con la idea de un futuro triunfo de la Ortodoxia sobre el Islam liderado por el pueblo ruso. Siguiendo la concepción de *traslatio imperii*, igual que Constantinopla fue la sucesora de Roma, Moscú se erige como heredera de Constantinopla y de su autoridad espiritual.
- La *Visión de Daniel* incluida en la redacción de Iskánder se basa en un conjunto de textos proféticos atribuidos a Daniel¹¹ que cobraron gran popularidad en los siglos XV y XVI por su carácter escatológico.

Además de estas fuentes literarias y proféticas encontramos en el *RTC* una gran cantidad de pasajes en los que el emperador Constantino y los ciudadanos de Constantinopla rezan oraciones y plegarias estereotipadas para rogar a Dios que no les entregue a los enemigos.

¹⁰ León VI el Sabio (886-912), emperador romano al que se le atribuye la profecía de la victoria de la raza blanca (*flava gens*) sobre los ismaelitas (Casas Olea 2003:108).

¹¹ Hanak y Philippides (1998: 19) hacen unas observaciones sobre la procedencia de las profecías de Daniel: El autor del *RTC* podría referirse al profeta Daniel del Antiguo Testamento, cuyas visiones se convirtieron en el modelo de los apocalipsis para la literatura cristiana y judía, pero también podría tener en mente a San Daniel el Estilita (409-493) que pasó 33 años en lo alto de una columna y profetizó el destino de los emperadores bizantinos.

3.1.4. Autoría: colofón del manuscrito TSL.773

El tema de la autoría del *RTC* ha sido una de las cuestiones más debatidas entre los investigadores. El *RTC* se atribuye a Néstor Iskándér desde que el archimandrita Leonid descubrió en el manuscrito TSL.773 una redacción más diferenciada de las conocidas hasta la fecha seguida de un colofón que contiene el nombre de Néstor Iskándér (o Iskinder) como testigo presencial de la caída de Constantinopla y autor del relato. Además de su nombre, el colofón, si le otorgamos veracidad, aporta algunos datos sobre la vida del autor: Néstor Iskándér fue apresado por los turcos y circuncidado siendo un adolescente, durante mucho tiempo sufrió en marchas militares y durante el asedio de Constantinopla se las ingenió para ir escribiendo durante toda la contienda las acciones de los turcos hasta que penetraron en la ciudad, donde obtuvo informaciones de lo que había ocurrido dentro de ella a través de hombres dignos de confianza, recopiló todo y lo entregó a los cristianos.

Este colofón ha provocado reacciones muy diversas. De los investigadores que han estudiado este relato tratando de esclarecer su origen y autoría, unos otorgan importancia y credibilidad al colofón (archimandrita Leonid, Smirnov, Skripil', Speranskij), mientras que otros dudan de la autoría de Néstor Iskándér, y también de su existencia (Sobolevskij, Unbegaun, Tvorogov). Básicamente, las opiniones de los académicos que han estudiado el *RTC* giran en torno a cuatro cuestiones:

1. Si existió Néstor Iskándér, cuál es su origen y cuál fue su suerte después de la toma de Constantinopla.
2. Si es auténtico el colofón y las informaciones dadas en él.
3. Si el autor del relato se encontraba fuera o dentro de la ciudad durante el asedio y si presenció el saqueo.
4. Si fue Néstor Iskándér tanto el autor como el redactor del *RTC*, tal y como ha llegado hasta nosotros, o se le pueden atribuir sólo unas notas donde dejó constancia de los acontecimientos, a partir de las cuales un redactor ruso elaboró con posterioridad y ya en suelo ruso el *RTC*.

El archimandrita Leonid (1886) cree totalmente en la autenticidad del colofón descubierto por él mismo y la veracidad de los datos sobre Néstor Iskánder. Leonid (apud Skripil' 1953:166) consideró que Iskánder se encontraba en el ejército de los asediadores, que escribió en secreto las acciones del campamento turco y tras la caída de la ciudad entró en Constantinopla y recogió testimonios de testigos griegos sobre lo ocurrido durante el asedio dentro de las murallas. Después Iskánder puso en orden sus notas, creó el *RTC* y lo envió a Moscú a través de unos griegos conocidos. Por tanto, Leonid atribuye a Néstor Iskánder la autoría completa del *RTC* sin la mediación de ningún redactor que trabajara el relato en Rus'. El colofón es, a sus ojos, muy valioso por contener el nombre del autor, su origen y la fecha de composición. El hecho de que este colofón se encuentre tan sólo en un único manuscrito mientras que otros cientos de copias del *RTC* carecen de él no pone en duda su autenticidad, según Leonid. Este autor explica que el colofón fue deliberadamente suprimido en el resto de las copias por razones políticas y religiosas, ante el temor de que los lectores rusos condenaran esta obra por ser su autor un ruso convertido al Islam.

Orlov (apud Skripil' 1954: 168) llegó a la conclusión de que el *RTC* es indudablemente una obra rusa, pues su creación es inconcebible fuera de suelo ruso y fuera de la tradición literaria de la Rus'. Admite la existencia de unas notas en forma de diario de Néstor Iskánder, aunque opina que hay que diferenciar lo que pertenece a Néstor Iskánder y lo que es obra de un autor ruso desconocido que dominaba el estilo literario del relato histórico militar ruso y redactó el *RTC* en suelo ruso.

Smirnov (1953) otorga una veracidad completa al colofón y a la autoría de Néstor Iskánder, pero no del *RTC* completo, sino de unas notas en forma de diario sobre los hechos acontecidos en el campamento turco. Smirnov explica que el proceso de fijación del *RTC* es el método habitual utilizado para la creación de crónicas y cronógrafos, mediante la compilación y reunión de materiales, por lo que casi nunca se daba el nombre del compositor ni el copista. De esta manera explica que el colofón con el nombre de Néstor Iskánder no figure más que en un manuscrito.

A Speranskij (1954: 141-143), aunque admite la existencia de Néstor Iskánder como autor de las notas y contemporáneo que presenció el acontecimiento, la identificación de éste con el redactor del *RTC* le parece imposible, en tanto que el *RTC* es una obra literaria histórica rusa

típica de los siglos XV-XVI que pudo haber escrito sólo una persona totalmente familiarizada con la literatura rusa. Si considera como ciertos los datos del colofón, a Speranskij le resulta difícil encontrar una explicación al hecho de que Néstor Iskándér, que vivió en un medio tan alejado de la literatura rusa, creara algo tan característico, que requiere, además de talento, un profundo conocimiento de la literatura rusa. Este desacuerdo entre lo que se informa en el epílogo y el mismo relato lleva a Speranskij a la deducción de que el *RTC* en la forma en la que lo conocemos ahora fue escrito no por Néstor Iskándér, sino por otro redactor desconocido, y no en tierras extranjeras, como Constantinopla, sino en Rus'. Sin negar la autenticidad del colofón, Speranskij explica que el compositor del *RTC* pudo haberlo hallado entre las notas de Néstor Iskándér y copiarlo entero al final del relato. De las informaciones del colofón, Speranskij deduce que Néstor Iskándér era un cristiano apresado por los turcos en su juventud, hecho que ve posible y para el que imagina el escenario de Crimea; que ocupaba un puesto administrativo en la cancillería del campamento turco, por lo que se pudo dedicar a observar el combate y a tomar sus notas; que dominaba perfectamente las artes bélicas, como se puede observar en su vocabulario sobre estrategias de guerra y armamento militar; y que tuvo contacto tanto con turcos como con griegos, pues usa términos en una y otra lengua con propiedad. En cuanto a la posición de Néstor Iskándér durante el asedio, Speranskij cree que se encontraba en el campamento turco, tal como se informa en el colofón, desde donde tomó sus notas de las acciones militares turcas, y que penetró posteriormente en la ciudad, donde reunió los testimonios con los que completó sus notas.

Skipil' (1954: 183) considera que tanto el colofón como las informaciones sobre Néstor Iskándér son verdaderas, y critica a los que dudan de la presencia real del colofón al final del relato original, pues esto significa no reconocer su autenticidad, y no hay ningún motivo que sugiera que es falso. Su ausencia en las copias de la redacción cronográfica se debe, según Skipil', a que en las manos de su redactor, que abrevió el texto original para incluirlo en un cronógrafo, se encontraba la redacción de Iskándér pero sin el último folio. El contenido del *RTC*, lejos de contradecir los datos autobiográficos que da Néstor Iskándér en su colofón, confirma su veracidad. Skipil' concede a Néstor Iskándér la autoría completa del *RTC*. Explica que era un profesional de la guerra, por lo que fácilmente reconstruyó en su memoria el curso de los combates y encontró las palabras exactas y metafóricas para describirlos. Además, conocía bien las técnicas de lucha y las tácticas de ataque y defensa, por eso dedicó tantas descripciones

a los duelos. Justifica que desde el propio relato se percibe que el autor del *RTC* habla de los acontecimientos de Constantinopla y de la decadencia de Bizancio como un contemporáneo, por lo que Skripil' (1954: 182) piensa que el autor del relato tal y como se conserva en el manuscrito TSL.773 es, efectivamente, testigo presencial de la toma de Constantinopla. Entonces, el tiempo en el que Néstor Iskánder escribió su *RTC* estaría delimitado por sus propios años de vida. Skripil' niega la mediación de un redactor que tuviera a mano unas notas de Néstor Iskánder, puesto que nunca se han aportado pruebas de la existencia de estas notas.

Skripil' señala que el *RTC* es una creación originariamente escrita en ruso y en unas condiciones en las que el autor tuvo la posibilidad de acceder a abundantes materiales de la literatura rusa y la literatura de traducción, conocerlas bien, acostumbrarse a su tradición y tener la inspiración de usarlas para su *RTC*. Por tanto, saca la conclusión de que Néstor Iskánder fue un hombre de gran talento literario, cuyas circunstancias le acercaron a los turcos, a los italianos y a los griegos. A pesar de encontrarse en el bando turco, escribe su *RTC* como un cristiano de pensamiento y en su lengua materna, que era el eslavo oriental, y no el griego. Skripil' concluye corroborando que no hay fundamento para negar a Néstor Iskánder la autoría del *RTC* y tomar bajo sospecha lo que dice en el colofón. Sin embargo, admite que la cuestión de cómo éste tuvo acceso a toda la literatura traducida y original se queda sin resolver y entra en el terreno inestable de la hipótesis.

En el otro extremo se sitúan autores como Sobolevskij (1903), Unbegaun (1929) y Tvorogov (1982) que ponen en duda la existencia de Néstor Iskánder y la autenticidad de su colofón. Según Sobolevskij, el colofón contradice los datos del relato, que demuestran que el autor se encontraba dentro de Constantinopla durante el asedio, no en el campamento turco. Sobolevskij (1903: 13) postula que el autor del relato fue un miembro de la colonia rusa de Constantinopla, cuya obra posteriormente fue a parar a tierras rusas, donde un redactor la dotó de su significado político e ideológico.

Unbegaun (1929: 25-27) se muestra escéptico respecto al colofón porque sólo aparece en una copia, precisamente en la más diferente a todas las demás, cuyo texto considera más alejado del relato original. Alega que el texto del manuscrito 773 del monasterio de la Trinidad de San Sergio está lleno de intercalaciones de un copista ingenioso, y por tanto el colofón bien podría ser también una aportación de este copista. Unbegaun atribuye el *RTC* a un autor ruso

desconocido. La narración detallada del asedio de Constantinopla le lleva a suponer que el autor vivió el asedio de Constantinopla desde dentro de la ciudad, mientras que las imprecisiones e inexactitudes de la narración del saqueo y los días siguientes son una clara prueba de que el autor ya no se encontraba en la ciudad. Unbegaun (1929: 26) formula la hipótesis de que el autor del relato pudo haber salido de la ciudad en unas naves genovesas que se dirigían hacia Italia justo después del asalto, lo que explicaría que viviera el asedio pero no el saqueo. Fundamenta su teoría en una pista lingüística: llama la atención sobre la grafía de los nombres *Зустуней* (Giustiniani) y *Зиновия* (Génova) en el relato ruso. Todas las fuentes griegas y latinas ofrecen las formas *Justinianos* y *Genoa* excepto una: el *Giornale dell'assedio di Constantinopoli 1453 di Nicolo Barbaro*¹², escrita en dialecto veneciano, donde aparecen las formas *Zuan Zustignan Zenovexe*. Estas formas reflejan la pronunciación de la velar sonora /g/ ante una vocal prepalatalizada en los dialectos de Italia septentrional. Esta peculiaridad fonética, junto con la narración imprecisa del saqueo de Constantinopla, lleva a Unbegaun a suponer que el autor ruso del *RTC* huyó a Italia, donde estuvo en contacto con italianos del norte.

Tvorogov (1982: 602) pone en duda la autoría de Néstor Iskándér y considera que el colofón no es más que una mistificación literaria.

Para Dujčev (1971: 422) la atribución del *RTC* a un autor o a otro de la misma época no es más que una cuestión secundaria, en cambio considera más importante estudiar el texto del *RTC* para descubrir las ideas y sentimientos del autor sobre los hechos acontecidos. Por otro lado, existen dudas de la autenticidad del colofón que revela el nombre del autor y de la veracidad de los datos que en él se dan. La falta de pruebas que den por verdadero o falso este colofón y los datos en él contenidos hacen que aceptar o no esta información sea una cuestión de fe.

Sobre el origen del autor del relato también se ha discutido mucho. Pogodin (1889: 247) afirma que es un ruso meridional por las formas de las palabras *всихъ*, *ми*, *туже*, *напредъ*, y Unbegaun (1929: 30) le rebate sus argumentos alegando que estas formas no prueban nada ya que son formas corrientes en el eslavo eclesiástico y que no son exclusivamente meridionales. El archimandrita Leonid (1886) se inclina por el origen occidental del autor basándose también en el uso de dos palabras eslavas occidentales: *узрѣда* (traición) y *баума* (torre). Pero

¹² *Giornale dell'assedio di Constantinopoli 1453 di Nicolo Barbaro* Corredato di note e documenti per Enrico Cornet, Vienna, 1856. (Unbegaun 1929: 26)

Unbegaun pone en duda la validez de estos argumentos afirmando que la primera palabra es común en las crónicas rusas y que la segunda, de origen italiano, que ha pasado al eslavo posiblemente a través del checo, está atestiguada no sólo en las lenguas eslavas occidentales, sino también en bielorruso moderno y en serbo-croata.

Aunque hemos considerado interesante incluir en la presente tesis doctoral el debate sobre la autoría de Néstor Iskánder y sobre la autenticidad del colofón del manuscrito TSL 773, compartimos las ideas de Dujčev de que la cuestión de la autoría es ser secundaria en estas circunstancias. Por un lado, no hay suficientes pruebas para determinar si los datos del colofón se corresponden con alguna realidad, si sus informaciones son verdaderas o falsas y si existió realmente una persona de nombre Néstor Iskánder, autor original del *RTC*. Y por otro lado, como ya hemos mencionado anteriormente, la concepción de la autoría o de obra original en un relato medieval eslavo difundido en crónicas y cronógrafos, construido en una parte sustanciosa a partir de otras fuentes y que, cada vez que un escriba lo copia, resulta modificado, no tiene cabida desde una perspectiva moderna.

3.1.5. Lugar y tiempo de composición

Está aceptado por la mayor parte de los investigadores que el *RTC* es una obra original de composición eslava oriental que pertenece por completo a la tradición literaria de la Rus' de los siglos XV y XVI. La presencia de helenismos ha llevado a plantear un posible origen griego del *RTC*, pero se ha rechazado esta hipótesis, ya que entre los helenismos utilizados no hay ninguno que no se encuentre en la literatura de la época, así como tampoco hay calcos ni errores de un supuesto traductor que evidencien la existencia de una fuente griega (Unbegaun 1929: 27).

Respecto a su fecha de composición, el estudio textológico del *RTC* y el análisis de su contenido ideológico apuntan a finales del s.XV. Sin embargo, muchos investigadores sitúan la composición de esta obra a principios del siglo XVI, debido a que fue en este siglo cuando se incluyó en los cronógrafos y en las crónicas y se inició su difusión.

El texto completo más antiguo que se conserva del *RTC* en la redacción de Iskánder es el encontrado por el archimandrita Leonid: el manuscrito TSL 773, que data de principios del siglo XVI.

El *RTC* en su redacción cronográfica apareció por primera vez, según Orlov (1937) y Speranskij (1954) en el *Cronógrafo de 1533*. Skripil' (1954: 166) sitúa la aparición del *RTC* en los apéndices del *Cronógrafo de 1512*, que fueron escritos alrededor de los años 20 del siglo XVI. Skripil' (1954: 182) piensa que el *RTC* original, que por su forma sería más próximo a la redacción de Iskánder, tuvo que ser compuesto justo después de la caída de Constantinopla. Sus argumentos son, por un lado, que la toma de Constantinopla se trata todavía como un hecho actual en el *RTC*, y por otro, que si el compositor es efectivamente contemporáneo a los acontecimientos, el tiempo en el que se redactó el relato tuvo que estar comprendido necesariamente entre el año 1453 y el año de su muerte, posiblemente antes de que acabara el siglo XV.

Fue Azbelev (1961:334-337) quien aportó una información nueva fundamental para determinar la fecha de composición del *RTC*: Azbelev descubre un fragmento del *RTC* de la redacción cronográfica en el manuscrito GPB Q-IV-544 ¹³, datado según sus rasgos paleográficos en el último cuarto del s. XV. Sin embargo, Azbelev no afirma que el *RTC* de este manuscrito sea el prototipo original, y su descubrimiento no le lleva a considerar la redacción cronográfica más antigua que la redacción de Iskánder.

Para concluir, podemos situar la fecha de composición del *RTC* original antes del último cuarto del siglo XV, tan sólo una o dos décadas después de los acontecimientos que en él se narran.

3.1.6. Género literario: el relato histórico-militar

Por su temática, su estructura, sus rasgos de estilo y contenido ideológico, el *RTC* se encuadra dentro del género literario del relato histórico-militar, muy popular en la Rus' de los siglos XV y XVI, dado que respondía a las necesidades ideológicas del incipiente Estado ruso.

¹³ Este manuscrito forma parte de los fondos de la Biblioteca Nacional Rusa de San Petersburgo.

A partir de unos hechos históricos concretos se crea una composición marcada por la fuerte ideología religiosa y estatal de la época, que consiste en un punto de vista religioso providencial y en la valoración de los acontecimientos históricos como algo predeterminado por la voluntad divina. Para el compositor del relato no cabe la menor duda de que la destrucción de Constantinopla era inevitable precisamente en el sentido de castigo “por los pecados de los griegos”. Sobre esta idea el autor del *RTC* vuelve a menudo interrumpiendo la exposición consecutiva de los episodios del asedio para aportar sus reflexiones.

Las características del relato militar que se encuentran en el *RTC* son las siguientes:

- Uso de una terminología militar especializada de armas de fuego y técnicas bélicas. El siglo XV fue una época del desarrollo del armamento militar y la introducción de la artillería, lo que se deja ver en el *RTC* en el uso de terminología referente a las nuevas armas de pólvora. Unido a este hecho, el *RTC* es precursor dentro de su género en la descripción de escenas a través del paisaje auditivo, que contribuyen a que el lector represente en su mente la viveza de las batallas a través de las imágenes acústicas (Casas Olea 2003: XXVII).
- Los personajes están tratados como arquetipos, ensalzando el heroísmo de los altos cargos políticos y religiosos. El héroe principal del relato, el emperador Constantino, se presenta no sólo como un guerrero audaz y fuerte, sino ante todo como un hombre devoto y religioso, que reparte su tiempo entre proezas bélicas y religiosas. También se ensalzan las figuras de Justiniani y del patriarca como personajes dignos de admiración por su valentía y su religiosidad.
- Utilización de epítetos de valoración para caracterizar positivamente a los griegos, acentuando su valentía, y negativamente al sultán Mehmed y a los militares turcos, tildándoles de malditos, infieles, deshonestos, ruines, de natural malvado.
- Empleo de elementos religiosos como plegarias, presagios y profecías, que se intercalan en el mismo desarrollo de los acontecimientos. Las plegarias, en gran parte estereotipadas, reflejan el talante de los personajes identificando la lucha de bizantinos y otomanos con la lucha de la Ortodoxia contra el Islam. Los presagios anuncian la inminente destrucción del Imperio bizantino y refuerzan el sentimiento de fatalismo.

- En cuanto a la narración destaca la presencia de largas descripciones de las escenas de guerra, precisas en detalles y repletas de pictoricidad y dramatismo. Los griegos, con valentía y desesperación luchan contra los turcos, incluso en algunas ocasiones ganan sobre los asediadores, causándoles gran daño y rechazando con éxito los ataques. Pero estos éxitos son inútiles para el resultado final de la lucha, predeterminado de antemano.
- Se utilizan figuras literarias como símiles y comparaciones (la sangre fluye como un río, los griegos luchan como animales salvajes), metáforas e hipérboles para ensalzar la valentía de los griegos y la maldad de los turcos y epítetos que caracterizan la tensión de la lucha.

Algunos autores como Skripil' (1954) y Smirnov (1953) han querido resaltar el valor histórico del *RTC* como testimonio de la caída de Constantinopla por un contemporáneo. A pesar de ser una valiosa fuente de los acontecimientos de 1453 y aportar datos históricos que no constan en otras crónicas sobre el asedio y toma de la ciudad, el valor de este relato no reside en su carácter documental, sino en su interpretación de los hechos y en su calidad literaria.

El *RTC* une, por tanto, la tradición épica de los relatos histórico-militares a la vez que incorpora la tendencia publicística moscovita de la época y se presenta como un claro exponente de la ideología del Estado ruso.

3.1.7. Estructura e ideología

Dentro de la estructura del *RTC* se pueden distinguir un cierto número de unidades textuales variables que forman un complejo cuyo núcleo es el relato militar propiamente dicho. Estas unidades se anexionan delante o detrás del relato militar con el fin de dotar al relato de una mayor o menor historicidad o reforzar su sentido ideológico.

De las unidades textuales identificadas, el *RTC* de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 cuenta con las siguientes:

1. Nombres de Constantinopla.
2. Leyenda de la fundación de Constantinopla.

3. Relato histórico-militar sobre la toma de Constantinopla.

HM.281 comienza precisamente en el folio 281 verso con los nombres de Constantinopla en este orden:

Царьград. Кон'стан'тинъград. Византіа. Стам'болъ. Триѡголни. Седмохъл'мни. Нѡвыи Рѣмъ.

Collins (2002) ha observado que en HM.281 los topónimos preceden a los epítetos, y resulta significativo que “Nueva Roma” cierre la serie de los nombres de Constantinopla, como si se quisiera resaltar su significación emplazándolo justo al final.

En cambio, HM.280 y HM.282 eliminan los nombres de Constantinopla del principio del *RTC* y los trasladan al final. La innovación es obra del escriba de HM.280, quien además altera el orden de los nombres de esta manera:

ВЪЗАН'ТІА, КѡНСТАН'ТИНЪГРАД', НѡВЫ РѣМЪ, ТРОѢГ'ЛЪНЫ, СЕДМОХ'ЛЪМНІ, ЦАРИГРАД', СТАН'БОЛЬ

Según Collins (2002), este orden es estrictamente cronológico, pero llama la atención sobre el hecho de que el último nombre, Estambul, permanezca aislado y centrado en la línea final, seguido de decoración con rayas y puntos.

HM.282 preserva en su texto el mismo orden que HM.280, su fuente.

La mayor parte de las copias del *RTC* se componen de la leyenda fundacional junto con el relato de la caída propiamente dicho. Dicha estructura es particularmente significativa, pues de esta manera la representación del pasado glorioso y la antigua grandeza de la ciudad queda en contraposición a la decadencia de Constantinopla y a su completa destrucción debido a los pecados de los bizantinos. En mismo complejo se unen los opuestos: nacimiento-muerte, creación-destrucción, grandeza-decadencia.

En la composición del *RTC* se entrevé la intención del redactor de destacar el sometimiento de esta ciudad a la voluntad de Dios: en su fundación, Constantino I decidió fundar Constantinopla por consejo divino y la ciudad floreció y se desarrolló bajo la protección

celestial. Pero los pecados de los griegos privaron a la ciudad del amparo divino, Constantinopla se debilitó y esto le dio a Mehmed la posibilidad de una conquista definitiva, cumpliéndose así el presagio de la victoria turca sobre los cristianos, representado en el episodio de la serpiente que vence al águila, que era inevitable, pues tal era la voluntad divina.

Dujčev (1971: 422-426) hace unas observaciones interesantes sobre la composición del *RTC*. Este autor señala que la leyenda de la fundación posee un carácter compilativo y aunque pudo haber sido añadida posteriormente, forma un todo magnífico con el resto, pues refuerza la sensación de unidad del *RTC*. La presencia de la leyenda como introducción al relato de la toma tiene un significado claro para Dujčev: por un lado, el deseo de señalar el origen divino y cristiano de la capital bizantina; por otro, remarcar el cumplimiento de las profecías que afirmaban que la ciudad creada por Constantino dejaría de existir durante el reinado de otro Constantino, marcando así un paralelismo histórico con la ciudad de Roma.¹⁴ El paralelismo con Roma se encuentra también en la fundación de Constantinopla sobre siete colinas. No es casual que se llame a Constantinopla “Nueva Roma” en la leyenda fundacional. Pero este paralelismo no se queda en Roma y Constantinopla (“la Segunda Roma”), sino que se prolonga más allá. El episodio dentro de la leyenda fundacional de la serpiente (símbolo del Islam) y el águila (símbolo del Cristianismo) tiene un significado muy claro dentro del *RTC*: que la serpiente venza al águila significa el triunfo del Islam sobre el Cristianismo. Sin embargo, que los cristianos capturen al águila y maten a la serpiente, junto con la profecía al final del *RTC* del “pueblo blondo (o ruso)” que liberará la “ciudad de las siete colinas” da pie a la esperanza de un futuro triunfo de la Ortodoxia sobre el Islam. Así como Constantinopla es la heredera de Roma, Moscú se erige como heredera de Constantinopla, la “Tercera Roma”. Tal es la base de la ideología “Moscú Tercera Roma” (Casas Olea 2003: 108) en torno a la cual el redactor del *RTC* construyó su relato a partir de dos narraciones que se refuerzan ideológicamente la una a la otra.

Dentro del núcleo del *RTC*, es decir, dentro del relato militar de la toma, cabe destacar que las plegarias y los presagios no cuentan con la misma presencia en la redacción de Iskánder y en la redacción cronográfica, lo que ha llevado a los investigadores soviéticos a considerar estos elementos religiosos como añadidos posteriores que merman el valor histórico del *RTC*.

¹⁴ Roma fue fundada por el legendario Rómulo y cayó con el último emperador romano de Occidente, Rómulo Augusto.

En el análisis de la composición del *RTC*, Dujčev (1971: 427-428) considera importante tener en cuenta la época en la que fue creada esta obra y, por tanto, conceder a los rezos y las plegarias su valor como la manera más apropiada para un hombre medieval de expresar sus sentimientos y sus dolores. Aunque hubieran sido añadidos con posterioridad por algún escriba o compilador, constituyen una forma de expresión común y propia de la mentalidad medieval. Dujčev insiste en la visión de conjunto que inspira el *RTC*, puesto que las distintas partes encajan unas con otras y apuntan hacia una idea central: la defensa de la cristiandad, la glorificación del heroísmo de los guerreros y la maldad de los invasores.

En cuanto a las profecías finales de Metodio de Patara y León el Sabio, al ser obras conocidas para las gentes de Rus' en los siglos XV y XVI, los copistas las utilizaban asiduamente (Dujčev: 1971: 441- 446). En el caso del *RTC*, las citas incluidas siguen la línea escatológica del resto del relato, están en perfecta concordancia con los elementos proféticos de la *Leyenda de la fundación de Constantinopla* y refuerzan la ideología de que el triunfo del Islam sobre el Cristianismo es sólo temporal, pues la raza blanca volverá a vencer y tomará la ciudad de las siete colinas, símbolo de la Ortodoxia, esté emplazada en el Bósforo o en Moscú.

3.1.8. Transmisión y difusión del *RTC* en el marco histórico e ideológico de “Moscú Tercera Roma”¹⁵

A lo largo de los siglos XVI y XVII, el *RTC* traspasó las fronteras de Rus' para difundirse por otros países ortodoxos, principalmente Serbia y Bulgaria.

Ricardo Picchio (1963: 105-127) ha sugerido el término de *Slavia Orthodoxa* para denominar a la comunidad ortodoxa eslava unida por una lengua literaria común, el eslavo eclesiástico, que pertenece a una mismo sistema cultural.

¹⁵ Los materiales de este apartado formaron parte de una comunicación presentada por mí en el IX Congreso de la S.E.C.R., que tuvo lugar en Madrid del 13-15 de octubre de 2011, titulada “Interrelaciones entre el Monasterio Hilandar del Monte Athos y la Rus' moscovita dentro del marco de la *Slavia Orthodoxa*”.

Las relaciones entre los eslavos meridionales y los orientales venían siendo constantes desde finales del siglo X, cuando durante el reinado de Vladímir, concretamente en el año 988, la Rus' de Kíev adoptó la religión ortodoxa. El bautismo de Rus' vino acompañado de otro hecho de igual importancia: la introducción de la escritura desde los eslavos meridionales y el establecimiento del antiguo eslavo eclesiástico como primera lengua literaria eslava y medio supranacional para la transmisión de las Sagradas Escrituras y demás textos litúrgicos.

Unas décadas más tarde, en el año 1037, por orden de Jaroslav el Sabio, un grupo de clérigos búlgaros fueron llamados a Kíev para enseñar las letras eslavas y difundir los textos de la nueva fe (Lunt 1988/1989: 278-283). En los *scriptoria* fundados por Jaroslav el Sabio fueron introducidas las traducciones de los textos sagrados que habían sido elaboradas en los monasterios de los Balcanes. Esta primera etapa en las relaciones se conoce como la Primera Influencia Eslava Meridional, y asienta una base sólida para el desarrollo de las relaciones posteriores¹⁶.

El Monte Athos juega un papel crucial en la transmisión del conocimiento dentro de la *Slavia Orthodoxa*. Con sus tres monasterios eslavos (Zógrafos, vinculado a Bulgaria, San Pantaleón a Rusia y Hilandar a Serbia) se convierte a partir del siglo XII en el mayor foco cultural de la comunidad ortodoxa eslava. Los monjes de los monasterios en tierras rusas, búlgaras y serbias acudían al Monte Athos a instruirse, creándose de esta manera un lugar de encuentro que propiciaba un carácter unificador en la transmisión.

A finales del siglo XIV, ante el panorama histórico de las conquistas del Imperio otomano en la Península Balcánica, tuvo lugar la llamada segunda influencia eslava meridional, un movimiento hesicasta que llevó a la revisión de textos buscando una normalización de la lengua literaria cercana al canon meridional.

Se ha discutido mucho en el mundo académico sobre el concepto de segunda influencia eslava meridional (Picchio 1980: 28-30). La visión tradicional explica que, tras las conquistas turcas de Serbia en 1389 y de Bulgaria en 1393, los *literati* procedentes de estas tierras se refugiaron en la Rus' moscovita, trayendo consigo sus libros y su ortografía. Si bien es cierto que hay tres casos conocidos de *literati* emigrados como son los metropolitanos Cipriano y Gregorio

¹⁶ Uspenskij desarrolla una periodización de la lengua literaria rusa en base a las influencias eslavas meridionales y, según dichas influencias, articula su obra *История русского литературного языка* (2002).

Camblak, de Bulgaria, y Pacomio el Logoteta, de Serbia, autor de hagiografías, no se puede hablar de una migración en masa de monjes eslavos meridionales hacia Moscovia (Issatschenko 1980: 124) ya que la actividad de los monasterios en tierras balcánicas continuó pese a la ocupación turca.

La segunda influencia eslava meridional tiene relación más bien con la función sagrada de la lengua eclesiástica y el movimiento hesicasta, que ha sido la doctrina oficial de la Iglesia Ortodoxa desde 1351 (Picchio 1980: 23-30). Un error en un texto sagrado podía ser considerado herejía, por tanto, era muy importante revisar los textos y corregir los errores para preservar la pureza de la fe (Levin-Matejic 1985).

La preocupación por la corrección de los textos religiosos llevó a revisar las normas ortográficas y las traducciones para acercarlas a un canon lingüístico más similar al eslavo eclesiástico de los eslavos meridionales, que se consideraba más puro por resultar más arcaico, y por tanto, más próximo lingüísticamente a las primeras traducciones de los textos sagrados. Igualmente, al proceder la reforma ortográfica de los monasterios del Monte Athos, de la escuela de Trnovo y de Constantinopla, se acusaba una orientación hacia la ortografía y el léxico griego como modelos y como forma de validar la autoridad de un texto.

Aunque basada en normas lingüísticas establecidas por clérigos del ámbito eslavo meridional, la nueva concepción de la pureza del eslavo eclesiástico se oponía a los usos de las lenguas vernáculas, tanto de los dialectos eslavos orientales como de los meridionales. Por esta razón se ha objetado que el término “segunda influencia eslava meridional” no se adecúa a la verdadera naturaleza de un fenómeno que realmente no consistió en una exportación de normas ortográficas de los Balcanes a Rus’, sino que se desarrolló dentro del marco cultural conjunto de la comunidad ortodoxa eslava. Precisamente porque el eslavo eclesiástico es el medio lingüístico común de los eslavos ortodoxos, la llamada segunda influencia eslava meridional no es una influencia eslava meridional propiamente dicha sobre la ortografía eslava oriental, sino un intento de uniformizar y restaurar la lengua común de la *Slavia Orthodoxa* (Picchio 1980: 28-30).

La conquista de Constantinopla en 1453 supuso la culminación de las conquistas turcas en los Balcanes. La caída definitiva del Imperio Bizantino fue interpretada por la Iglesia de Moscú como un castigo divino a los bizantinos por haber caído en la herejía unionista del Concilio de

Ferrara-Florenzia, que tuvo lugar en 1438. El hecho de que la Rus' moscovita fuera el único estado ortodoxo que permaneció libre del yugo otomano marcó indudablemente su autopercepción: mientras Constantinopla había caído por desviarse de la fe verdadera, Rus' acababa de ser liberada del yugo mongol, y el momento de auge y expansión en el que se encontraba el pujante Estado moscovita fue interpretado como un premio de Dios por la rectitud de su fe. Esta ideología de tintes mesiánicos, surgida en la Rus' moscovita en el siglo XVI y difundida bajo el nombre “Moscú Tercera Roma”, se basa en la idea de que el Estado ruso releva al Imperio bizantino en el papel de guardián de la Ortodoxia (Casas Olea 2003: 30-36), transfiriéndose así al pueblo ruso la misión de proteger la pureza de la fe ortodoxa (Matejic 2005: 267). Moscú, la Tercera Roma, o la Nueva Jerusalén, es la nueva autoridad religiosa, digna sucesora de Constantinopla (Leeming 2003: 100-102).

La concepción de *translatio imperii* presente en la ideología “Moscú Tercera Roma” se plasmó en una serie de obras literarias del siglo XVI, entre las que se encuentra el *RTC*. La transmisión del *RTC* de los eslavos orientales a los eslavos meridionales, localizada en el paso de HM.281 a HM.280, constituye un buen ejemplo de la exportación de la ideología moscovita del siglo XVI a los eslavos meridionales.

La presencia de tales códices en la biblioteca del Monasterio Hilandar es muy significativa, ya que da fe de la existencia de relaciones entre la Rus' moscovita y la comunidad ortodoxa serbia y búlgara del Monte Athos, así como prueba la circulación de libros, y por tanto de ideas e ideologías, entre distintos puntos de la *Slavia Orthodoxa*.

Las continuas relaciones se materializan también en los desplazamientos de los monjes atonitas a Rus'. Sirva de ejemplo el colofón de Vasilie, el escriba de HM.280, donde nos ha quedado constancia de sus viajes a Moscú por lo que él denomina “asuntos monasteriales”, que prueban la realidad de que los monjes como él, educados y pertenecientes al rango superior en la esfera eclesiástica, tenían que ser embajadores de su propia comunidad principalmente debido a su necesidad de recaudar apoyo monetario (Jakovljević 2011: 12-17). Asimismo, en las actas de Hilandar consta que los monjes viajaban a Moscú con cierta regularidad.

A la hora de comprender la interacción del Monasterio Hilandar con la corte moscovita, resulta indispensable tener en cuenta el apoyo de Rus', sobre todo en el terreno financiero.

La península balcánica era un territorio dominado por los turcos, a los que los monasterios debían pagar unos tributos. El apoyo económico de Moscú que recibían los monasterios era trascendental, así como los regalos de iconos y libros que recibían los monjes durante sus viajes. El monasterio ruso de San Panteleón jugó un papel importante como intermediario en las relaciones entre la corte moscovita y Hilandar, gracias a las cuales el monasterio serbio recibió una gran cantidad de donaciones para pagar su deuda (Fotić 2000: 207).

Estas relaciones se intensificaron durante el reinado de Iván IV el Terrible, quien ejerció de protector del Monasterio Hilandar. De dicha relación nos ha quedado constancia en el colofón del manuscrito HM.280, de donde extraemos una imagen positiva de Iván el Terrible, posiblemente por sus generosas donaciones.

Hilandar y el Monte Athos perdieron en un primer momento su libertad entre 1387 y 1403, y desde 1430 hasta 1912 vivieron bajo el dominio turco sin interrupción. La ayuda generosa de Rus' al Monasterio Hilandar empezó a llegar de manera constante desde 1550, cuando el abad Paisije fue recibido amablemente por el zar Iván el Terrible. El soberano ruso fue el benefactor más generoso de Hilandar en el siglo XVI. Donó al monasterio dinero para su restauración, iconos, libros, objetos eclesiásticos y, en 1556, una mansión en Moscú (Fotić 2000: 208-210).

El manuscrito HM.281 puede tratarse de uno de los regalos de Moscovia a los monjes de Hilandar (Collins 2002). Este códice, escrito en torno a 1560 en la recensión rusa del eslavo eclesiástico, fue posiblemente un regalo que Iván el Terrible envió a Hilandar cuando Vasilie visitó la corte moscovita en 1582. Es probable que el fin de regalar precisamente esta obra fuera exportar la ideología de “Moscú Tercera Roma” a otros territorios de la *Slavia Orthodoxa*, (Collins 2002; Jakovljević 2011: 11).

El ejemplo de la transmisión del *RTC* de HM.281 a HM.280 a finales del siglo XVI es muy representativo, por un lado por la exportación de la ideología “Moscú Tercera Roma” inserta en la obra y, por otro lado, porque ilustra el nuevo papel de la Iglesia Ortodoxa rusa en su nuevo papel de guardián de la fe verdadera. La Rus' moscovita asume la protección de los monasterios ortodoxos en territorios balcánicos, fuera de territorios rusos pero pertenecientes a su área de influencia religiosa. A su vez, estos territorios, al estar ocupados por los turcos, aceptan esa protección y legitiman a Rus' como heredera de la autoridad espiritual de Bizancio.

3.2. ENCUADRAMIENTO DE LOS MANUSCRITOS DE HILANDAR EN LA TRADICIÓN LITERARIA DEL *RTC*

Los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 contienen la redacción cronográfica del *RTC*.

Si acudimos al análisis que realizó Speranskij (1954: 151-157) de los pasajes con diferencias entre la redacción de Iskánder y la redacción cronográfica, observamos que el *RTC* de los manuscritos de Hilandar se corresponde con las lecturas que ofrece la redacción cronográfica: acusa la influencia de la traducción eslava del *Relato breve* de Eneas Silvio Piccolomini (Ržiga 1934-1935: 105-108), carece de ciertos pasajes líricos y descripciones pictóricas, las oraciones, los lamentos y la profecía de Metodio de Patara están abreviados y el pasaje final de las *Visiones de Daniel* está ausente (Collins 2002).

Otra característica que corrobora que la copia del *RTC* de los manuscritos de Hilandar refleja la redacción cronográfica es la separación de leyenda fundacional y el relato de la toma propiamente dicho bajo sus respectivos títulos, sin estar unidos mediante una frase.

En los tres manuscritos de la colección de Hilandar, el *RTC* es precedido por la obra *Guerra Judaica* de Flavio Josefo en su redacción “separada”, denominada así porque se difundió como una obra independiente, al margen de los cronógrafos rusos.

La aparición de estas dos obras en un mismo códice en el siglo XVI es un hecho significativo, pues supone un refuerzo ideológico a la teoría mesiánica de “Moscú Tercera Roma” (Collins 2002). Desde el punto de vista medieval eslavo, la narración del auge, decadencia y conquista de Jerusalén guarda una relación muy estrecha con la leyenda sobre la fundación de Constantinopla y el *RTC*, y como continuación de esta secuencia cabía interpretar que la herencia de la autoridad espiritual, según la concepción de *translatio imperii*, le correspondía en ese momento a Moscú, que en el siglo XVI experimentaba su momento de auge.

Ya en el siglo XV, desde una fecha tan temprana como 1468, habían aparecido los primeros manuscritos que unían en el mismo códice la *Historia de la guerra judaica* de Flavio Josefo con composiciones dedicadas a la reciente caída de Constantinopla, como es la traducción

al eslavo oriental de la *Monodia* de Juan Eugénico¹⁷. La relación interna entre la *Guerra Judaica* y la *Monodia* es tan estrecha que a menudo los volúmenes contienen estas dos obras unidas (Meščerskij 1953: 72-86), incluso bajo un mismo título. Este conjunto como tal tuvo una gran difusión en la literatura eslava oriental.¹⁸

En la segunda mitad del siglo XVI encontramos en HM.281 la compilación de la *Guerra Judaica* y el *RTC*. Este manuscrito eslavo oriental, compuesto en la Rus' moscovita (Collins 2002), fue a parar a la biblioteca del monasterio Hilandar en el Monte Athos. Es posible que la fuente rusa de HM.281 ya contuviera las dos obras juntas, aunque no tenemos evidencias que confirmen esta hipótesis. Dado que el *RTC* tuvo una difusión muy extensa en la literatura eslava oriental, queda fuera de nuestro alcance y nuestros objetivos trazar la historia del *RTC* en suelo ruso hasta llegar a HM.281. Sólo podemos afirmar que se trata de la redacción cronográfica, producida en la Rus' moscovita, y que a partir de esta copia se deriva una de las líneas de transmisión del *RTC* de los eslavos orientales a los eslavos meridionales.

Podemos afirmar que HM.281 es la fuente de HM.280 (Bogdanović 1978: 124) y que HM.280 es el manuscrito más antiguo en redacción serbia que contiene tanto la *Guerra Judaica* como el *RTC*. Conociendo este dato localizamos el momento exacto en el que se produjo la transmisión de la recensión rusa a la recensión serbia.

El colofón de HM.280 (vid. capítulo 8.1.) proporciona una información muy valiosa sobre la procedencia de HM.281 y sobre las circunstancias en las que se copió HM.280 a partir de HM.281. Vasilie, el escriba de HM.280, apunta que buscó el libro que contenía la *Guerra Judaica* en los monasterios del Monte Athos, en tierras serbias y tierras búlgaras, pero no lo consiguió encontrar. Entonces el libro fue traído de tierras rusas, no sabemos si por él mismo o por otra persona. La recensión rusa en la que está escrito el texto de HM.281 resultaba difícil de comprender para los monjes eslavos meridionales, por lo que Vasilie, que había estado dos veces en tierras rusas y había aprendido, según sus palabras, “un poco de lengua rusa, suficiente para

¹⁷ La *Monodia a la caída de Constantinopla* fue la última obra que compuso Juan Eugénico. Escrita antes de 1461, fue una de las primeras manifestaciones de lo acontecido en Constantinopla en 1453 y fue traducida del griego al eslavo eclesiástico oriental poco tiempo después de su composición. En el manuscrito GIM, Sinod.178, ff.923-928 una nota marginal nos informa de que esta versión ya había sido copiada en 1468.

¹⁸ En los nueve manuscritos estudiados por Meščerskij que conservan la traducción eslava oriental de la *Monodia*, ésta se encuentra sin excepción ubicada inmediatamente después de la *Guerra judaica* de Flavio Josefo.

entender muchas expresiones rusas del libro”, decidió copiar el libro, traduciendo las “expresiones rusas” a “expresiones serbias”.

Según el propio colofón, el escriba Vasilie terminó de copiar HM.280 en el año 1585 en Karyes. En resumen, los datos que aporta el colofón son clave para localizar en un momento y lugar concretos, y en una situación determinada, la transmisión entre recensiones o “traducción” por primera vez de la recensión rusa a la recensión serbia de obras de tal envergadura como son la *Guerra Judaica* y el *RTC*.

Centrándonos concretamente en el *RTC*, y tomando HM.281 y HM.280 como ejemplo representativo, esta obra se difundió casi a la par en suelo ruso y en suelo serbio a partir de la segunda mitad del siglo XVI y durante los siglos XVII y XVIII.

La primera línea de transmisión del *RTC* de la recensión rusa a la recensión serbia la situamos en el paso de HM.281 a HM.280, pero conocemos la existencia de una segunda línea de difusión vinculada al cronógrafo (Boškov 1979: 273-284), posiblemente más compleja debido a la amplia difusión de esta obra en crónicas y cronógrafos. Concretamente fue el *Cronógrafo Ruso* de 1512 el que traspasó las fronteras e influyó en la elaboración de los cronógrafos y crónicas de redacción serbia, por lo que es precisamente la redacción del *RTC* inserta en él la que se difundió en los cronógrafos de Serbia (Boškov 1980: 25-69).

Tenemos constancia de la existencia de otros códices que contienen el *RTC* en recensión serbia. La colección Šafárik, que actualmente forma parte de la colección de manuscritos de la Biblioteca del Museo Nacional de Praga, cuenta con dos códices que contienen el *RTC* en recensión serbia: Šafárik 10, también clasificado bajo la signatura IX-H-8 y Šafárik 29, con signatura IX G 6 (Vajs 1957: 263-268, 305-309).

Šafárik 10 data de 1619 y cuenta con 187 folios. Es un compendio de textos agrupados bajo el nombre “Typicon de San Sava”, que incluye el *RTC* en el último capítulo, concretamente desde el f. 119r hasta el f. 171r. El *RTC* se compone de la *Leyenda de la fundación* y del *Relato sobre la toma de Constantinopla* e incorpora al final los nombres de Constantinopla en tinta roja.

Šafárik 29 data de 1650 y tiene 336 folios. Se trata un cronógrafo, llamado *Cronógrafo Vrhobreznický* por haber sido producido en Vrhobreznica, en Herzegovina. El *RTC* está inserto dentro de *Breves annales serbici*, en el capítulo 9, y ocupa del f. 245r al f. 259v¹⁹.

A pesar de que el objetivo primario de la tesis es la edición y el estudio del *RTC* en los manuscritos de Hilandar HM.281, HM.280 y HM.282, el conocimiento de los manuscritos de la colección Šafárik nos ha llevado al planteamiento de ciertas cuestiones sobre la historia del texto que tendrán especial relevancia en las conclusiones.

¹⁹ Los dos manuscritos de la colección Šafárik fueron consultados en la biblioteca del Museo Nacional de Praga, en la localidad de Terezín en los meses de noviembre y diciembre de 2011, durante mi estancia de investigación en el Centro de Estudios Medievales de Praga.

3.3. DESCRIPCIÓN FÍSICA DE LOS MANUSCRITOS HM.281, HM.280 Y HM.282

Para la elaboración de la presente edición del *Relato sobre la Toma de Constantinopla* he tenido acceso a los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 en formato microfilm de 35 mm. Los microfilmes forman parte de la colección de manuscritos del monasterio Hilandar que se encuentra en Hilandar Research Library, dentro de las colecciones especiales de la biblioteca de Ohio State University. Esta colección fue microfilmada en 1971 dentro del proyecto de investigación Hilandar de la Ohio State University (Joković 2007: 23-57).

Los tres manuscritos originales se conservan en la colección de manuscritos eslavos de la biblioteca del monasterio Hilandar, en el Monte Athos.

Los tres códices forman una cadena de transmisión, es decir, HM.281 es la fuente de HM.280 y HM.280 es a su vez la fuente de HM.282.

En cada manuscrito encontramos dos obras: *La Guerra Judaica* de Flavio Josefo, seguida del *Relato sobre la Toma de Constantinopla*. A su vez, el *Relato sobre la Toma de Constantinopla* se compone de las siguientes partes: (a) Nombres de Constantinopla, (b) Leyenda fundacional y (c) Relato de la toma.

El orden (vid. supra capítulo 3.1.7.) no es el mismo en los tres manuscritos. En HM.281 los nombres de Constantinopla se sitúan en el f.281v, precediendo al *RTC*, mientras que en HM.280 y HM.282 se encuentran tras el *RTC* y el orden de los nombres ha sido modificado.

3.3.1. HM.281

El primer manuscrito, al que nos referimos en nuestra edición como HM.281, está clasificado en la colección de microfilmes de Hilandar Research Library bajo la signatura HM.SMS.281²⁰ (Hilandar Monastery Slavic Manuscript 281). Escrito en la recensión rusa del eslavo eclesiástico, fue producido en torno a los años sesenta del siglo XVI, lo más

²⁰ Para la descripción de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 he consultado los catálogos Bogdanović (1978: 124-125) y Matejic y Thomas (1992: 443-444).

probablemente en suelo ruso. La encuadernación es de cuero y data del siglo XVII. Las marcas de agua de HM.281 representan un navío, registrado en el catálogo de Briquet con el número 11976, y permiten datar el papel utilizado en el año 1561 (Bogdanović 1978: 125). Los rasgos paleográficos concuerdan con esta datación.

El texto no tiene ornamentación ni ilustraciones. Los títulos parecen estar trazados con una tinta diferente, un poco más clara que el texto. Al lado de cada título figura una numeración en letras cirílicas.

El soporte es papel. El código cuenta con 317 folios de las medidas 203 x 150mm. con foliación en números árabes añadida posteriormente. Cada folio contiene un recto y un verso de 22 líneas de escritura en cirílico semiuncial.

El *Relato sobre la Toma de Constantinopla* se encuentra entre los folios 281v-317v y está incompleto: se interrumpe en el f.317v debido a la pérdida de los últimos 4 ó 5 folios del manuscrito. De haber existido alguna vez un colofón, se ha perdido con estos folios.

Este manuscrito ha sido clasificado bajo otras signaturas (Matejic y Thomas 1992: 443): nº 207 (Sava Chilandarac 1897) y nº337 (Sava Chilandarac 1908).

3.3.2. HM.280

El segundo manuscrito, con signatura HM. SMS.280 en la colección de microfilmes de Hilandar Research Library, data de 1585 y representa la recensión serbia del eslavo eclesiástico en ortografía de Resava (Bogdanović 1978: 124; Matejic y Thomas 1992: 442). Fue producido el Monte Athos, más concretamente en la torre de San Sava de Karyes, como el propio escriba apunta en su colofón. Las cubiertas son modernas y parcialmente de cuero. Tiene marcas de agua que representan un ancla dentro en un círculo, cuya datación se corresponde con la fecha de 1585 (Bogdanovic 1978: 124). El manuscrito no contiene ornamentación ni decoración ninguna.

El soporte es papel, tiene 297 folios de 215 x 150mm. agrupados en cuadernillos de 8 folios cada uno, que están numerados con letras cirílicas en el recto del primer folio y en el verso del último. La foliación con números árabes ha sido posteriormente añadida en el margen

superior derecho del recto de cada folio. Cada página cuenta con 22 líneas de texto. La escritura es cirílico semiuncial con cursiva en las letras supraescritas.

El *Relato sobre la Toma de Constantinopla* se encuentra entre los folios 257r-289v, seguido del colofón del escriba en los folios 290r-290v, al final del manuscrito. El escriba, llamado Grigorie, quien tras ordenarse hieromonje tomó el nombre de Vasilie, aporta en su colofón unos datos muy valiosos sobre los motivos que le llevaron a copiar el manuscrito a partir de un original ruso, que es HM.281 (vid. capítulo 8.1).

Otras firmas bajo las que se ha clasificado este manuscrito son el n° 206 (Sava Chilandarac 1897) y n° 336 (Sava Chilandarac 1908).

3.3.3. HM.282

El tercer manuscrito de nuestra edición, con signatura HM.SMS.282 en la colección de Hilandar Research Library, fue copiado de HM.280 en una fecha tan tardía como 1826 en el monasterio Hilandar del Monte Athos, donde permanece hasta hoy día.

Está escrito en eslavo eclesiástico fuertemente influenciado en su ortografía por la norma rusa, aunque mantiene el léxico de su fuente serbia.

Las cubiertas de cuero datan del siglo XIX. Los títulos y las iniciales están ornamentados, posiblemente en una tinta de color más claro. Conserva motivos de decoración vegetal y trenzados como separación entre *La Guerra Judaica* y el *Relato sobre Toma de Constantinopla* y esporádicamente entre los diversos pasajes.

Tiene 347 folios de papel de medidas 210 x 145mm. agrupados en cuadernillos de 8 folios. La primera página de cada fascículo está marcada con una signatura en el centro del margen inferior. HM.282 conserva la foliación original en la parte superior derecha del recto de cada folio. Asimismo, contiene reclamos en el margen inferior derecho de cada página, que consisten en la primera o las dos primeras palabras de la página siguiente. Cada página tiene 17 líneas de escritura cirílica de estilo tipográfico. La separación entre palabras, los trazos paleográficos y la presencia de reclamos a final de cada página muestran la influencia de los libros impresos rusos.

HM.282 Cuenta con un colofón de tres páginas situado al comienzo del códice, en los folios IIr, IIv y IIIr. El texto del *Relato sobre Toma de Constantinopla* comienza en el folio 297v y termina en el folio 336r. Le siguen unos folios con el índice de los títulos del códice. El escriba, de nombre Spiridón, se refiere en su colofón al manuscrito serbio HM.280 como su fuente, así como a los motivos que le llevaron a copiar el códice (vid. capítulo 8.2).

HM.282 ha sido clasificado anteriormente bajo la signatura nº338 (Sava Chilandarac 1908).

4. METODOLOGÍA DE LA EDICIÓN DE MSS. HM.281, HM.280 Y HM.282

4.1. LA EDICIÓN ELECTRÓNICA

La presente edición interlineal electrónica del *RTC* se ha codificado en formato XML (Lenguaje de Marcado Extensible) y se visualiza en HTML, con formato de página web que se abre con un explorador como Internet Explorer o Mozilla Firefox. El formato de documento XML, aplicado a la edición de manuscritos medievales, nos permite transcribir un texto a la vez que introducir información estructurada sobre dicho texto²¹.

El principal objetivo de la codificación en XML ha sido estructurar y clasificar los datos del texto en un formato manejable, útil y que ofrezca todo el potencial de las herramientas informáticas, de manera que sea posible exportar la información a otros formatos, procesarla con facilidad y agilizar el proceso de búsqueda en el texto.

Nuestro punto de partida es un artículo de M. J. Driscoll titulado “Electronic Textual Editing: Levels of transcription”²² donde se plantea la cuestión de qué cantidad de información de un texto original se incluye en la transcripción. Las siguientes palabras de Driscoll describen muy bien la utilidad, versatilidad y el gran potencial de la codificación electrónica de textos en XML:

“The great advantage of electronic texts, however, is that many decisions need not be made, in that the transcriber can include a wide range of information in the transcription but then chose how much of it to make available to the reader, or, better still, allow the reader to chose for him- or herself how much of it he or she wishes to see. From a single marked-up text, it should be possible, if one so desired, to produce screen or print copy at any level from strictly diplomatic to fully normalized. Such mark-up would by necessity need to be fairly complex, and would almost certainly require

²¹ En la etapa del trabajo de creación de la edición electrónica fue vital la ayuda de David Birnbaum, especialista en nuevas tecnologías aplicadas al estudio de los textos eslavos medievales de la Universidad de Pittsburgh.

²² Recurso electrónico disponible en: http://www.tei-c.org/About/Archive_new/ETE/Preview/driscoll.xml

several layers of input. And this, indeed, is another great advantage of electronic transcription over traditional print transcription: one can return again and again to one's transcription, adding further levels of mark-up.”

Para clasificar la información del texto hemos creado y definido *tags* o etiquetas y un esquema de reglas que nos permite visualizar dichos datos. La visualización de la edición electrónica se produce en dos interfaces: (1) la interfaz interlineal, que facilita la comparación de los tres manuscritos, y (2) la interfaz de cada manuscrito por separado con su visualización independiente.

La transcripción digital del texto del *RTC* se ha realizado dentro del marco del proyecto TEI (Textual Encoding Initiative), siguiendo las directrices para la codificación de textos electrónicos del manual *TEI P5: — Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*²³.

Los *tags* (o etiquetas) utilizados en nuestra edición electrónica del *RTC* han sido definidos a partir de las etiquetas del proyecto TEI de acorde a las necesidades y particularidades de los textos a transcribir (vid. infra capítulo 4.2.). A continuación los enumeramos:

1. *Tag* de referencia de bloque y estructura para la transcripción:

```
<block ref="NÚMERO DE BLOQUE">  
    <hm281>PORCIÓN DE TEXTO</hm281>  
    <hm280>PORCIÓN DE TEXTO</hm280>  
    <hm282>PORCIÓN DE TEXTO</hm282>  
</block>
```

Con este *tag* se visualiza el número de bloque , que consta del número de folio, “r” o “v” (para recto o verso respectivamente) y el número de línea. A continuación encontramos un *tag* de apertura y un *tag* de cierre para cada uno de los tres manuscritos. Entre los *tag* de apertura y los *tags* de cierre se incluye la transcripción de la porción de texto colacionada.

²³ Recurso electrónico disponible en: <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/Guidelines.pdf>

2. *Tag* de salto de línea

<lb/>

Este *tag* es una etiqueta vacía, es decir, no necesita de *tag* de apertura. Señaliza el final de línea en cada manuscrito y se visualiza con una barra vertical.

3. *Tag* de salto de página

<pb folio="NÚMERO DE PÁGINA QUE COMIENZA"/>

Se trata también de un *tag* vacío y cuenta con un valor doble: por un lado señala el final de una página y por otro nos permite introducir la información del número de página siguiente, muy necesaria sobre todo en el recuento automático de folios y líneas para que se generen correctamente las interfaces individuales de cada manuscrito. Se visualiza con doble barra vertical.

4. *Tag* de letra o letras supraescritas

^{LETRA O LETRAS SUPRAESCRITAS}

Entre estos *tags* de apertura y de cierre se introducen las letras supraescritas de los manuscritos y se visualizan en las interfaces como letras elevadas por encima del renglón de escritura.

5. *Tag* de rúbrica

<rubric>PALABRA O PALABRAS EN LA RÚBRICA</rubric>

Nos sirve para señalar los títulos o rúbricas que en los manuscritos están adornados o dibujados con una tinta más clara. En la edición electrónica se visualiza en color rojo.

6. *Tag* de anotación al margen

<margin> PALABRA O FRASE AL MARGEN</margin>

Entre el *tag* de apertura y el de cierre se incluye la anotación al margen realizada por el escriba, que puede ser una aclaración o una corrección. En la edición electrónica se visualiza con la palabra “margin”, seguida de dos puntos y la palabra o palabras en el margen, todo ello entre paréntesis.

7. *Tags* de error

<sic>LETRA O LETRAS ERRÓNEAS</sic>

<sic superfluous="yes">LETRA O SÍLABA DE MÁS</sic>

Con estos *tags* señalizamos un error del escriba, el primero nos sirve para un cambio de una letra por otra con el resultado de una palabra inexistente, mientras que el segundo indica la presencia de una letra de más en una palabra. El primer *tag* se visualiza en la edición electrónica con la letra o letras erróneas en color verde, y el segundo *tag*, en verde y entre paréntesis.

8. *Tag* de omisión

<gap reason="omission"><supplied>LETRA O SÍLABA SUPLIDA</supplied></gap>

Este *tag* señala una laguna en el texto por causa de la omisión de una letra o sílaba dentro de una palabra. En combinación con el *tag* <supplied>, nos permite señalar que hemos enmendado dicha laguna de modo que la palabra esté copleta y sea correcta. En la edición, la presencia de estos *tags* se visualiza entre paréntesis angulares que contienen la letra o sílaba enmendada.

9. *Tag* de tachadura

<gap reason="crossout"><supplied>TEXTO TACHADO</supplied></gap>

Señaliza una laguna en el texto con motivo de una tachadura. Se visualiza con la porción de texto reestablecida (de nuevo haciendo uso del *tag* <supplied> para enmendar el texto) en color azul, entre corchetes y con una línea por encima. El texto se reestablece basándonos en los

otros dos manuscritos de la cadena, sobre todo en su fuente. Si no contamos con esta porción de texto tachado en la fuente y no se distinguen las palabras tachadas con suficiente claridad, este tipo de laguna se marcará como ilegible de esta manera: “[~~ilegible~~]”.

10. *Tag* de daño material

<gap reason="damage"><supplied>TEXTO DAÑADO</supplied></gap>

Con este *tag* señalamos una laguna en el texto provocada por un daño material, que puede ser una rasgadura o una mancha en el papel o la pérdida de uno o varios folios, como ocurre con los últimos folios del manuscrito HM.281. Enmendamos la laguna del texto haciendo uso una vez más de los *tags* <supplied>, al igual que en el caso de laguna por tachadura, pero sólo en aquellos casos en los que contamos con la fuente para reconstruir el texto con fundamento. Este *tag* se visualiza en la edición electrónica con el texto suplido entre corchetes. En el caso de la pérdida de los folios de HM.281 no suplimos el texto, pero señalamos la causa de esta ausencia.

Una vez establecidas estas diez etiquetas en el documento XML, procedemos a describir las normalizaciones y criterios de edición por los que nos hemos regido en la transcripción de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282 para codificar la presente edición.

4.2. TRANSCRIPCIÓN, NORMALIZACIONES Y CRITERIOS DE EDICIÓN

4.2.1. Consideraciones generales

La presente colación contiene el texto completo correspondiente al *Relato sobre la Toma de Constantinopla* de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282.

La edición interlineal que se presenta se ha llevado a cabo con la intención de reproducir lo más fielmente posible los manuscritos originales, preservando en la medida de lo posible sus particularidades ortográficas.

El objetivo principal es crear una edición que refleje la colación de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282, reduciendo al mínimo las normalizaciones, de manera que el lector potencial pueda apreciar en su totalidad los rasgos ortográficos, morfológicos y sintácticos de la lengua y comparar en cada caso la porción equivalente de texto en los tres manuscritos.

No obstante, se han adoptado algunas convenciones, sobre todo respecto a la neutralización de las distinciones paleográficas, división de palabras y corrección de los errores de lectura, tales como omisiones claramente inintencionadas cuyo resultado sea una palabra o término inexistente, haplografías o ditografías.

En los casos en los que se ha intervenido en el texto o introducido alguna corrección, se persigue en todo momento que el lector pueda distinguir con claridad lo que pertenece al texto original y lo que es obra del editor, que se señala como se ha descrito en el apartado anterior (vid. supra capítulo 4.1.).

Asimismo, se han señalado los accidentes del texto tales como tachaduras o daños materiales, que se han suplido en la medida de lo posible en base a los criterios que se han detallado anteriormente y que se matizarán a lo largo de este capítulo.

Frente a la labor de edición, consideramos necesario tener en cuenta que nos encontramos ante tres manuscritos distintos, cada cual con sus características propias, que se encuadran en tres contextos diferentes.

Partimos de la base de que los escribas no pretendían crear una copia exacta de su original, y por tanto, no lo reproducen fielmente ni al pie de la letra en todos sus aspectos, sino que han introducido modificaciones con mayor o menor criterio, pero siempre dentro de una línea o tendencia acorde a las circunstancias lingüísticas del lugar y la época.

De esta manera, consideramos importante asumir desde el principio que existen diferencias entre los textos, sean de carácter ortográfico, léxico o sintáctico, que reflejan las tendencias gramaticales, fonéticas y paleográficas de una zona y un tiempo determinados.

Precisamente hacia dichas divergencias enfocamos nuestro análisis.

Aunque se presta atención al nivel de homogeneidad o variación de la lengua de cada manuscrito, no se ha considerado error la existencia de variantes ortográficas o gramaticales, ni el uso alterno de alógrafos, ni las hipercorrecciones, ni todo aquello que pueda aportar una información valiosa sobre las características intrínsecas del texto.

Tampoco se han considerado error las omisiones o modificaciones de una o más palabras que no privan de sentido a una determinada unidad léxica o sintáctica.

Dado que ninguno de los textos pertenece a una primera etapa canónica más o menos unificada dentro del desarrollo de la lengua literaria de los eslavos, se contempla en todo momento la presencia de diferencias entre los tres manuscritos. Sin embargo, las variaciones no han sido señaladas de manera explícita mediante una convención editorial, puesto que la edición interlineal está enfocada al análisis comparativo entre los materiales colacionados y pretende presentar de manera visual dicho proceso de colación sin imponer decisiones editoriales.

4.2.2. Parcelación del texto y su numeración

1. La transcripción de los textos se ha llevado a cabo signo por signo, marcando el límite de línea y el límite de folio.
2. Se ha introducido la división entre palabras mediante un espacio simple. Los escribas de HM.281 y HM.280 vierten su texto en *scriptio continua*, mientras que el escriba de HM.282, manuscrito mucho posterior, lleva a cabo la división entre palabras influenciado por el uso de los libros impresos. Sin embargo, se da el caso en que la división de palabras de HM.282 no coincide con la que un lector moderno impondría. Por ejemplo, en HM.282 los conjuntos de preposición + sustantivo permanecen unidos. Por esta razón, la división entre palabras se ha realizado según criterios modernos en la transcripción de los tres manuscritos.
3. A efectos de la división de palabras, tres elementos requieren una puntualización: la partícula *же*, el reflexivo *ца/се* y la conjunción de negación *не*.

- La partícula же suele ocupar la segunda posición en la oración, lo que es muy útil para distinguir la sintaxis del texto en *scriptio continua*. En este caso se ha reflejado como un elemento separado, excepto cuando figura abreviada y supraescrita, que entonces se ha mantenido unida a la palabra anterior. Sin embargo, cuando же sigue a pronombres relativos, pronombres indefinidos negativos, adverbios y pronombres-adjetivos, del tipo иже, акоже/ѡкоже, такоже, никогоже, сижѣ, тожѣ, se adhiere a estos.
 - El reflexivo сѧ / ѿ se codifica unido al verbo al que sigue, a excepción de unos pocos ejemplos en los que el reflexivo precede a la forma verbal o está separado de ésta por un pronombre o una partícula: en estos casos el reflexivo se mantiene desligado.
 - La conjunción de negación не se refleja unida a los adjetivos, adverbios y participios verbales pasivos con valor de adjetivo, pero separada de los verbos. La excepción la conforman las univerbaciones de не con las formas verbales del presente del verbo ser que comienzan por е-.
4. La interfaz interlineal se ha llevado a cabo en un documento en XML mediante la división de los textos en bloques formados por tres líneas. Cada línea contiene la porción de texto equivalente de cada manuscrito. Se ha tomado como referencia la división natural en líneas del manuscrito HM.281, por ser éste el más antiguo de los tres. Por tanto, la numeración de cada bloque en la interfaz interlineal se corresponde con la numeración del folio en el manuscrito HM.281, incluyendo una "r" si es el recto del folio, o una "v" si es el verso, seguido del número de línea real del folio.
 5. Debido a la pérdida material de al menos los dos últimos folios de HM.281, el texto en este manuscrito queda interrumpido al final del folio 317v. A partir de ese folio se ha continuado la transcripción de HM.280 y HM.282, que cuentan con el texto completo, dividiendo el texto y numerando los bloques según los números de folio y línea de HM.280. Al numerar según dos manuscritos, se da el caso de duplicidad en la numeración de bloques, lo que hemos resuelto añadiendo un “bis” a los números de folio y línea correspondientes al manuscrito HM.280.

6. Dentro de la interfaz interlineal, cada línea va seguida de una referencia numérica que indica la localización de esa porción concreta de texto dentro del cuerpo de cada manuscrito individual. El primer número corresponde al folio, seguido de "r" o "v" para indicar si es recto o verso y la última cifra corresponde al número de línea donde comienza la porción de texto incluida en ese bloque.
7. En la interfaz interlineal, se ha señalado el límite de línea con una barra vertical, y el límite de folio con doble barra vertical.
8. Cuando el final de la línea o del folio ocurre dentro de una palabra, la unidad léxica permanece entera en el mismo bloque de la edición, pero se sigue indicando el límite de línea o folio en la transcripción.
9. Cuando el final de línea o final de folio se sitúa entre dos palabras, se ha introducido un espacio a cada lado de la barra o barras verticales.
10. En los casos de diferencias sintácticas entre los tres manuscritos se ha modificado la porción de texto incluida en cada bloque con la intención de observar debidamente la alteración de la sintaxis de un manuscrito respecto a otro y evitar la percepción errónea de una posible omisión.
11. En los casos de omisión de una frase entera en HM.280 y HM.282 respecto a HM.281, se ha hecho coincidir en el mismo bloque la porción de texto completa de HM.281 con la omisión en HM.280 y HM.282, aun cuando no coincide con la línea natural de HM.281. El fin de este proceder es visualizar la omisión completa para no contabilizar como dos omisiones distintas lo que en realidad es una omisión distribuida en dos líneas.

Además de la interfaz interlineal, el formato XML permite generar la interfaz de cada manuscrito independientemente de los otros dos. En las interfaces individuales, que se han incluido en la versión electrónica, aunque no en la impresa, se ha mantenido la división de folios y líneas según su disposición exacta y real dentro de los textos y se ha introducido la numeración de cada folio y cada línea según corresponde a cada manuscrito. A diferencia de la interfaz interlineal, no se marcan con barras verticales ni el fin de línea ni el fin de folio, ya que cada línea y folio de la edición reflejan exactamente la porción de texto presente en la línea y folio

reales de cada manuscrito, sin pretender en este caso mantener la unidad léxica en una misma línea o en un mismo folio.

4.2.3. Normalizaciones

Con el fin de presentar al lector unos textos con la mínima intervención editorial, hemos considerado importante no neutralizar los rasgos ortográficos de cada manuscrito.

Las fuentes utilizadas son *Bukyvede*. Las hemos elegido porque consideramos que son las fuentes más adecuadas a nuestras necesidades para la transcripción de los manuscritos por varias razones, entre ellas, que contienen todos los caracteres que queríamos reflejar, que visualmente se adecúan en gran medida a los rasgos ortográficos y paleográficos de nuestros manuscritos y, sobre todo, hemos considerado imprescindible elegir un tipo de fuentes *Unicode*, cuya codificación estándar de los caracteres facilita el tratamiento informático, la transmisión y la visualización de textos.

El título que encabeza la edición es: “Повесть о взятии Царьграда”. Se ha tomado la decisión de utilizar el título en ruso moderno por cuestiones prácticas, ya que es la denominación más extendida por la que se conoce el *Relato sobre la Toma de Constantinopla*.

Las normalizaciones adoptadas son de tipo paleográfico más que ortográfico. No obstante, la presente tesis doctoral cuenta con un apartado dedicado a la descripción paleográfica (vid. infra capítulo 6.3.), donde se contemplarán las características propias de cada manuscrito.

4.2.3.1. Preservación de rasgos ortográficos

1. Se mantienen las distinciones ortográficas. Es común el uso de alógrafos en distribución complementaria, tales como *Ѧ* / *ѦѦ*, *Ѣ* / *ѢѢ* / *Ѥ*, *и* / *ѣ* / *ї* / *і* / *ѵ*, *о* / *оѡ* / *ѡ*, *ѡѣ* / *ѣѣ*. Aun sin diferenciación fonética explícita, los escribas distinguen su uso según el contexto, en la mayor parte de las ocasiones con bastante regularidad, de lo que deducimos que la distinción ortográfica entre uno y otro alógrafo era importante y seguía unos patrones determinados (que se estudiarán en profundidad en el capítulo 6.1.), razón más que suficiente para preservar su existencia e intentar formular los posibles principios o tendencias por los que se regían los escribas en su uso.

2. Se han mantenido las confusiones esporádicas de los escribas entre letras de valor fonético similar, puesto que, aun considerándose incorrectas desde el punto de vista etimológico, aportan una valiosa información sobre las recensiones e incluso la fonética del dialecto local del escriba. Por citar un ejemplo, el escriba de HM.281 intercambia las grafías "и" y "ѣ" en diversas ocasiones, y en el manuscrito HM.280 aparecen algunos jers etimológicos vocalizados en ѣ, como es en efecto la evolución de los jers fuertes a los dialectos serbios, además de algunas hipercorrecciones de jer en lugar de la grafía ѣ etimológica, lo que demuestra la proximidad fonética de los fonemas asociados a ambas grafías.
3. Se distingue entre los dos tipos de *zelo* з / с, siendo el segundo caracter común en inicial absoluta de palabra. Además, en su uso con valor numérico, los dos caracteres tienen valores distintos y no son intercambiables.

4.2.3.2. Convenciones adoptadas en rasgos paleográficos

1. Se elimina el rasgo de cursiva en las supraescritas, así como la rotación de grafías.
2. No se representan las ligaturas, comunes en los grupos ѡѣ, ѣѣ, ѣѣ.
3. Sólo se representa un nivel de mayúsculas para los títulos o iniciales decoradas que aparecen en el texto algo más grandes de lo normal.
4. No se reproducen los reclamos que figuran a final de cada folio en el manuscrito HM.282.
5. No se representan los puntos que suelen introducir los escribas dentro de las letras ѡ / ѡ o doble ѡ en la palabra ѡѣ, a imitación de unos ojos que visualizan gráficamente el significado de la palabra.
6. Tampoco se reflejan los rasgos decorativos de algunos caracteres.
7. En los manuscritos se utiliza sólo ѡ, por tanto no ha habido necesidad de hacer la diferenciación paleográfica con ѡѣ.

4.2.3.3. Puntuación

1. Se refleja la puntuación. Se distinguen los siguientes signos de puntuación: punto bajo (.), punto alto (·) coma (,), punto y coma (;), dos puntos (:) y series de puntos, rayas y cruces que tienen una función decorativa (:÷÷÷—:-≠).
2. El uso de punto alto y las series de puntos, rayas y cruces en la edición ha sido relegado a marcar la decoración en títulos y rúbricas o final de sección.
3. Dentro del cuerpo del texto se normaliza el uso de puntuación a punto bajo, coma, dos puntos, y punto y coma.
4. No se distingue en la transcripción entre punto alto y coma alta dentro el cuerpo del texto.

4.2.3.4. Acentos y diacríticos

1. Se reflejan los acentos y los diacríticos, tales como acento agudo (´), acento grave (`), espíritu (ˊ), combinaciones de espíritu con acentos agudo y grave (ˆ, ˜), *kamora* (^), *paerok* o diacrítico de jer (ˆ), *kendema* (ˆ), y los dos puntos o diacríticos paralelos sobre la letra *ižica* (ˆˆ)
2. Se mantienen las abreviaturas sin extender y el sistema de numeración cirílica, marcados siempre bajo un *titlo* angular (˘).
3. Se mantienen también las letras supraescritas, frecuentemente situadas bajo un *titlo* curvo denominado *pokrytie* (ˆ).

4.2.3.5. Comentarios editoriales

1. El color rojo indica rúbrica o título. Normalmente los títulos y rúbricas están trazados en los manuscritos en una tinta de tonos ocre, diferenciándose del resto del texto.
2. En la transcripción del texto sólo se han marcado dos tipos de lagunas: por un lado diferenciamos las omisiones de una letra o sílaba que corresponden a un error claramente

inintencionado del escriba y, por otro lado, la pérdida de texto ocasionada por accidente material, es decir: daño del papel, pérdida de folios o tachaduras.

3. Las lagunas del primer tipo (omisión de una letra o sílaba) cuyo resultado final es una palabra incorrecta o inexistente han sido suplidas por los editores, señalizando las letras o sílabas añadidas entre paréntesis angulares. Asimismo, se han suplido la letra o letras en caso de haplografía. No se han corregido omisiones de palabras completas ni tampoco se han enmendado los casos en que, aunque sea por error inintencionado del escriba, la palabra que figura en el manuscrito resulta ser una forma existente. Ejemplo. 283r20: HM.281 ρ(οε)ΝΑΤΗ
4. Para señalar las lagunas de segundo tipo (texto que figura en el manuscrito pero que se encuentra dañado o tachado) se han empleado los corchetes. Cuando se trata de unas sílabas o unas palabras, se ha procurado colmar la porción de texto dañado basándonos en las lecturas de los otros manuscritos. En el caso de pérdida de folios completos, como ha ocurrido con al menos los dos últimos folios de HM.281, se ha señalado el volumen aproximado de la laguna material entre corchetes. Por último, en el caso de tachaduras, presentes tan sólo en el manuscrito HM.280, se ha introducido entre corchetes la porción de texto tachada con una línea y marcada en azul cuando o bien se distingue todavía lo que hay escrito, o es posible reconstruirlo gracias al manuscrito HM.281. En cambio, cuando la porción tachada está ausente en los otros manuscritos y resulta ilegible, se ha marcado entre corchetes con la palabra [illegible].
5. El color verde indica un error en la lectura original del manuscrito. En el caso de confusión entre dos grafías, se ha marcado la grafía errónea pero no se ha corregido. El uso de paréntesis de color verde indica la presencia de una ditografía o una letra que resultan superfluas.
6. La secuencia (margin:) que incluye unas letras, palabra o palabras, indica la existencia de una nota al margen, que suele ser una enmienda del escriba sobre su propio texto o una aclaración explicativa sobre el significado de un término, o la traducción de dicha palabra al dialecto del escriba. Para que el lector potencial sepa situar la nota en su lugar preciso, los escribas suelen marcar con puntos o rayas la posición dentro del texto donde se deberían insertar las letras o palabras añadidas, o bien la palabra a la que se refiere la explicación. En

la transcripción, no se han incluido los puntos o las rayas con los que el escriba marca la palabra a corregir o explicar, pero sí se ha procedido a situar la anotación marginal justo detrás de la palabra señalada en el manuscrito.

5. EDICIÓN INTERLINEAL IMPRESA

Повесть о взятии Царьграда

282r1

hm281: || 'W̃ создáнии ц̃рѣгрáда вѣ визан' | тїи. (282r:1)

hm280: || 'W̃ сѣз'анїи ц̃рїгрá вѣ вѣзан'тїи (257r:1)

hm282: || 'W̃ создáнии ц̃рїгрáда вѣ вѣзантїи | (297v:7)

282r2

hm281: в лѣто. ѿ ѿ ѿ. | (282r:2)

hm280: вѣ | лѣто ѿ ѿ ѿ ѿ ѿ ѿ ѿ ѿ | (257r:1)

hm282: вѣ лѣто , ѿ ѿ ѿ, ѿ • зачало рѣи • | (297v:8)

282r3

hm281: Ц̃р̃твоуѣцѣ(юцѣ) в рїмѣ б̃госѣдѣ | телномѣ (282r:3)

hm280: Ц̃р̃твоуѣцѣ вѣ рїмѣ б̃госѣдѣтел'но | мѣ (257r:3)

hm282: Ц̃р̃ствѣюцѣ вѣ рїмѣ б̃госодѣтелномѣ | (297v:9)

282r4

hm281: великомѣ ко^нста^нтинѣ. | (282r:4)

hm280: великомѣ кон'стан'тинѣ (257r:4)

hm282: великомѣ константїнѣ (297v:10)

282r5

hm281: флавію сѣ т'цїанїемѣ великы^м ѿвсю | дѣ (282r:5)

hm280: флавію, сѣ | тѣцїанїемѣ великы^м ѿвѣсоу^а (257r:4)

hm282: флавію, со тцїанїе^м | великы^м. ѿ всюдѣ (297v:10)

282r6

hm281: сѣбрáвѣ ѿзем'ствованны^х х̃р̃тїа^н. | (282r:6)

hm280: сѣбрáвѣ | затоуѣнны^х х̃р̃тїанѣ (257r:5)

hm282: собрáвѣ затоуѣнны^х х̃р̃тїанѣ. | (297v:11)

282r7

hm281: и наѣалѣ ѿѣреплáти. и рáширá | ти (282r:7)

hm280: и на(ѣ)лѣ ѿѣкрѣп | лїáти и рáширати (257r:6)

hm282: и наѣалѣ ѿѣкрѣплáти, и рáз'ширáти (297v:12)

282r8

hm281: вѣрѣ хрѣтїанскѣю. цркви бжїа | (282r:8)

hm280: вѣроу хрѣтїанскоую. | црквы же бжїе (257r:7)

hm282: вѣрѣ хрѣтїанскѣю, црквы же бжїа (297v:12)

282r9

hm281: оукрашати. ѧ инѣа преслѣвно въззѣвизати. (282r:9)

hm280: оукрашати. ѧ дроугїе | прѣславѣно въззѣвызати. (257r:8)

hm282: оукрашати. ѧ дрѣ | гѣа преслѣвно воздвызати, (297v:13)

282r10

hm281: ѧ ѣдолы съкрѣшати. ѧ | (282r:10)

hm280: ѧ ѣдоли съкрѣ | шати. ѧ (257r:9)

hm282: ѧ ѣдоли сокрѣ | шати. ѧ (297v:14)

282r11

hm281: домы ѧхъ въз слѣвѣ бжїю превраща | ти. (282r:11)

hm280: домѣ иѣ въз слѣвѣ бжїю прѣвра | щати. (257r:10)

hm282: домѣ ѧхъ во слѣвѣ бжїю прѣвра | | щати, (297v:15)

282r12

hm281: ѧ к т(к)омоу законѣ многѣ оу | стаѣи (282r:12)

hm280: ѧ к томоу законѣ многїи оуста | ви (257r:11)

hm282: ѧ к тому законѣ многїи оустаѣи (298r:1)

282r13

hm281: оуѣтли. ѧко ѣдолскїа капи | ца. (282r:13)

hm280: ѧ оуѣтели. ѧко ѣдолскаа капица | (257r:12)

hm282: ѧ | оуѣтели. ѧко ѣдолскаа капица (298r:1)

282r14

hm281: стлѣмъ хѣвымъ ѧ хрѣтїаномъ | (282r:14)

hm280: стлѣмъ хѣвѣмъ ѧ хрѣтїаномъ (257r:13)

hm282: стлѣмъ | хрѣтовѣмъ ѧ хрѣтїаномъ (298r:2)

282r15

hm281: тоуѣю. владѣти ѧ радѣти. в средѣ* | (282r:15)

hm280: тѣѣю владѣ | дати ѿ радити. въ срѣдоу же (257r:13)

hm282: тоѣю владѣти ѿ ра | дити, въ средѣ же (298r:3)

282r16

hm281: ѿ в патокъ постѣтиса стрѣтенѣ | (282r:16)

hm280: ѿ въ пѣтѣхъ | постѣтисе, стрѣтѣнѣ (257r:14)

hm282: ѿ патокъ постѣтиса, | стрѣтѣнѣ (298r:4)

282r17

hm281: ра^{ан} хѣвѣхъ. ѿ в нѣлю прѣзновати въ | скрѣнѣа (282r:17)

hm280: ра^{ан} хѣвѣхъ. ѿ въ нѣлю | прѣзновати въскрѣнѣа (257r:15)

hm282: ра^{ан} хрѣтовѣхъ, ѿ въ нѣлю прѣздно | вати, воскрѣнѣа (298r:5)

282r18

hm281: ра^{ан} хѣва. жидомъ жрѣтвы | (282r:18)

hm280: ра^{ан} хѣва. жидомъ | жрѣтвы (257r:16)

hm282: ра^{ан} хрѣтова. жидомъ жѣр | твы (298r:6)

282r19

hm281: ѿноуѣ же не творѣти. ѿ на ра | спѣтѣ (282r:19)

hm280: ѿноуѣ не творѣти. ѿ на распѣ | тѣ (257r:17)

hm282: ѿноуѣ не творѣти, ѿ на распѣтѣ (298r:7)

282r20

hm281: не ѿсѣжати никогѣже. | (282r:20)

hm280: не ѿсоужѣати никогѣжѣ. (257r:18)

hm282: не | ѿсѣжѣати никогѣже. (298r:7)

282r21

hm281: нечѣстѣа ра^{ан} крѣта хѣва. ѿ рабѣ не по | коупѣти (282r:21)

hm280: нечѣстѣа | ра^{ан} крѣта хѣва. ни рабѣ не кѣповати (257r:18)

hm282: нечѣстѣа ра^{ан} крѣта хрѣтова. ни рабѣ не кѣповати (298r:8)

282r22

hm281: никомѣже ѿ нихъ | | (282r:22)

hm280: ни | комѣже ѿ нихъ. (257r:19)

hm282: никомѣ | же ѿ нихъ. (298r:9)

282v1

hm281: ѿ на златницеꙗ ѿобразы писати. | (282v:1)

hm280: ѿ на златицеꙗ ѿбръзъ | писати. (257r:20)

hm282: ѿ на златицеꙗ ѿобразъ писа|ти, (298r:10)

282v2

hm281: ѿ быѣ радость велѣа повсюдоꙗ хрѣтиано^М. | (282v:2)

hm280: ѿ быѣ радо^ѣсть велѣа повсю^а | хрѣтиан^М:- (257r:21)

hm282: ѿ быѣсть радость велѣа повсюдоꙗ хрѣ|стиан^Мъ. (298r:11)

282v3

hm281: Създáнїе цѣаграда цѣмъ кон'ста^нти^н | но^М. (282v:3)

hm280: Съз^анїе цѣи^агра^а цѣрьмъ К^н | стан'тин^М:- :- | (257r:22)

hm282: Создáнїе цѣи^агра^а цѣрь^м ко^нстан'т: | (298r:12)

282v4

hm281: Въ .г҃і. лѣто црѣтва є҃҃. съвѣтомъ | (282v:4)

hm280: Въ г҃і лѣто црѣтва є҃҃го. съвѣт^м | (257v:1)

hm282: Въ г҃і. лѣто црѣтва є҃҃гѡ, совѣт^м (298r:13)

282v5

hm281: бѣжимъ ѿ по^авыздáнїемъ. възс^хотѣ | (282v:5)

hm280: бѣжемъ ѿ по^авыздáнїемъ. възсхотѣ (257v:2)

hm282: бѣжимъ | ѿ подвыздáнїе^М, възсхотѣ (298r:13)

282v6

hm281: гра^а създáти во има своє. ѿ посла | (282v:6)

hm280: гра^а | съз^аати въ име своє. ѿ посла (257v:2)

hm282: гра^а создáти во ѿима | своє. ѿ посла (298r:14)

282v7

hm281: моужей м^арыхъ. въ дсїю ѿ в' лѣвїю | (282v:7)

hm280: моужей | моу^ары^х, въ дсїю ѿ въ лѣвїю. (257v:3)

hm282: мѡжеѣ м^арыхъ, во дсїю ѿ в' лѣ|вїю, (298r:15)

282v8

hm281: ѿ въ європїю. на взыскáнїе ѿ на ѿз'брá|нїе (282v:8)

hm280: ѿ въ європію. | на възвысканіе ѿ избраніе (257v:4)

hm282: ѿ въ європію, на възвысканіе ѿ избраніе | (298r:16)

282v9

hm281: наꙋчѣна ѿ преслаꙋна мѣста. | (282v:9)

hm280: наꙋчѣна ѿ | прѣвнаа (margin: и прѣслаꙋна) мѣста. (257v:5)

hm282: наꙋчѣна ѿ преслаꙋна мѣста. (298r:17)

282v10

hm281: на сꙋз^Ааніе такоꙋаго града. ѿнѣ | мѣ же (282v:10)

hm280: на сꙋз^Ааніе такоꙋаго | гра^А. ѿнѣм же (257v:6)

hm282: на созданіе | | такоꙋаго града. ѿнѣ^М же (298r:17)

282v11

hm281: възвратѣвшимсѧ. ѿ скаꙋзы | вахѣ (282v:11)

hm280: възвратѣвшимсѧ. ѿ ска | зовахѣ (257v:7)

hm282: возвратѣвшимсѧ, | ѿ скаꙋзовахѣ (298v:1)

282v12

hm281: цр҃ю разлѣчѣна мѣста преслаꙋ | на. (282v:12)

hm280: цр҃ю разлѣчѣна мѣста прѣ(сла)ꙋна. | (257v:8)

hm282: цр҃ю разлѣчѣна мѣста прѣвнаа. | (298v:2)

282v13

hm281: но наипаꙋче похвалѣша ємѣ ма | кеѣдоноію. (282v:13)

hm280: нѣ наипаꙋче похвалише ємѣ макеѣдоноію. | (257v:9)

hm282: но наипаꙋче похвалѣша ємѣ макеѣдоноію, (298v:3)

282v14

hm281: ѿнѣмѣ же болаꙋма приле | жаше мысль (282v:14)

hm280: ѿнѣмѣ же болаꙋма мысль | прилежаше (257v:10)

hm282: ѿнѣмѣ | же болаꙋма мысль прилежаше (298v:3)

282v15

hm281: на троаꙋдаѣ. ѿдѣ же ѿ | (282v:15)

hm280: на | троаꙋдоꙋ. ѿдѣ же ѿ (257v:10)

hm282: на троаꙋдаѣ, ѿдѣ же | ѿ (298v:4)

282v16

hm281: всемірна побѣда бы^ѣ грѣкомъ на | (282v:16)

hm280: въсемирнаа побѣ|да бы^ѣ грѣкомъ на (257v:11)

hm282: всемірнаа побѣда бысть грѣкомъ на (298v:5)

282v17

hm281: фрѣгы. и сѣце помышляющѣ црѣю | (282v:17)

hm280: фрѣгы. и сѣце помы|шляющѣ црѣю (257v:12)

hm282: фрѣгы. | и сѣцѣ помышляющѣ црѣю (298v:5)

282v18

hm281: въ дни и в ноци. слышѣ во снѣ глѣзъ | (282v:18)

hm280: въ дне и въ ноци. слы|шѣ въ снѣ глѣ^ѣ. (257v:13)

hm282: во дни и въ ноци, | слышѣ во снѣ глѣ^ѣ: (298v:6)

282v19

hm281: въ византїи подобѣть кон^ѣста^ѣ|тїнѣ (282v:19)

hm280: въ възантїи по^ѣба^ѣеть | К^ѣв^ѣстан^ѣтинѣ (257v:14)

hm282: во вѣзантїи подобѣтъ | константїнѣ (298v:7)

282v20

hm281: гра^ѣу сзѣдѣтисѣ. ѡбѣе црѣ в^ѣ | збѣ^ѣвѣса (282v:20)

hm280: градоу сзѣ^ѣатисѣ. | ѡбѣе црѣ въз^ѣб^ѣнѣвъ (257v:15)

hm282: гра^ѣдѣ сзѣдѣтисѣ. ѡбѣе црѣ во^ѣ | вѣнѣвъ (298v:8)

282v21

hm281: ѡ сна. въскорѣ посылаѣ^ѣ | (282v:21)

hm280: ѡ сна. въскорѣ посы|лаѣтъ (257v:16)

hm282: ѡ сна, въскорѣ посылаѣтъ (298v:9)

282v22

hm281: въ византїю. магнѣстровъ и гра^ѣ | | скыхъ (282v:22)

hm280: въ вѣзантїю. магнѣстровъ и гра^ѣ|скыхъ (257v:17)

hm282: въ вѣзантїю, магнѣстровъ и гра^ѣскихъ (298v:9)

283r1

hm281: дѣлаатели. и готѣвити мѣ|сто. (283r:1)

hm280: дѣла телеи. готовити мѣсто. | (257v:18)

hm282: дѣла телеи. го | товити мѣсто. (298v:10)

283r2

hm281: сѧмъ же цѣрь ѡстаѡи в римѣ (283r:2)

hm280: сѧмъ же цѣрь ѡстаѡи въ римѣ (257v:19)

hm282: сѧмъ же цѣрь ѡстаѡи въ рѣ | мѣ (298v:11)

283r3

hm281: кѣ | сари двѣ сѧа своа. конѣстѣ. ѡ конѣста | нѣтина. (283r:2)

hm280: двѣ сѧа своа | кѣсары. конѣстѣ ѡ конѣтанѣтина. (257v:19)

hm282: двѣ сѧа своа, кѣсары. конѣстѣ ѡ конѣта^н | тѣна. (298v:12)

283r4

hm281: ѧ сѧовѣца своа до ма нѣта во | (283r:4)

hm280: ѧ сѧо | вѣца своего до ма нѣта въ (257v:20)

hm282: ѧ сѧовѣца своего до ма нѣта во (298v:13)

283r5

hm281: вретѧнию. ѡ поидѣ цѣрь с мѣтрѣю сво | еѡ (283r:5)

hm280: вретѧни. ѡ по | идѣ цѣрь с мѣтрѣю своѣю (257v:21)

hm282: вретѧни. | ѡ поидѣ цѣрь с мѣтрѣю своѣю (298v:13)

283r6

hm281: ѣленюю въ византѣю. с не ѡ же | вѣзѧъ (283r:6)

hm280: ѣленюю въ | | вѣзанѣтѣю. вѣзе же сѣ собою (257v:22)

hm282: ѣленюю въ вѣ | зантѣю. вѣѣ же сѣ собою (298v:14)

283r7

hm281: ѡ женѣ свою цѣрь маѣимъ ѡ | нѣ (283r:7)

hm280: ѡ цѣрь | свою маѣѡмѣанѣ. (258r:1)

hm282: ѡ цѣрь свою | маѣѡмѣанѣ, (298v:15)

283r8

hm281: дѣцѣрь дѣѡклитѣѧа царѣ. ѡ | (283r:8)

hm280: дѣцѣрь дѣѡклитѣ | ѧна царѣ. ѡ (258r:2)

hm282: дѣцѣрь дѣѡклѣтѣѧа цѣрѣ, ѡ (298v:16)

283r9

hm281: сѣна своѣго кон'стан'тіина. ѿ зѣта | (283r:9)

hm280: сѣна своѣго кон'ѣтан'тіина. | ѿ зѣта (258r:3)

hm282: сѣна | своегѡ константіина. ѿ зѣта (298v:16)

283r10

hm281: своѣго лѣкинїа. ѿ двѣ брѣта своѣ | (283r:10)

hm280: своѣго лѣкѣнїа. ѿ двѣ брѣта | своѣ (258r:4)

hm282: своегѡ ликѣ | | нїа, ѿ двѣ брѣта своѣ (298v:17)

283r11

hm281: дѣл'мѣта ѿ кон'станти'она. (283r:11)

hm280: дѣл'мѣта ѿ кон'ѣтан'тїона. (258r:5)

hm282: дѣл'мѣта ѿ конста'н'тїона. (299r:1)

283r12

hm281: ѿ дѣ | л'мѣтова сѣна дѣлмѣта же. (283r:11)

hm280: (258r:5)

hm282: (299r:2)

283r13

hm281: ѿ кон' | стан'тіиновѣхъ двѣ сѣна. галѣа | (283r:12)

hm280: ѿ | кон'ѣтан'тїонова двѣ сѣна. галѣа (258r:5)

hm282: ѿ константїонова двѣ сѣна. галїа | (299r:2)

283r14

hm281: ѿ оу'лїа. ѿ прише^А въ визан'тїю. | (283r:14)

hm280: ѿ оу' | лїа. ѿ пришь^А въ вѣзан'тїю. (258r:6)

hm282: ѿ оу'лїа, ѿ прише^А въ вѣзантїю, (299r:3)

283r15

hm281: видѣ на тѣмъ мѣстѣ .ѣ. горѣ. | (283r:15)

hm280: видѣ | на тѣ^М мѣстѣ .ѣ. горѣ. (258r:7)

hm282: видѣ на | тѣ^М мѣстѣ ,ѣ, горѣ, (299r:3)

283r16

hm281: ѿ глѣшиць мор'скихъ много. ѿ пове | лѣ (283r:16)

hm280: ѿ глауѣшиць | морѣкы^х мно҃го. ѿ повелѣ (258r:8)

hm282: ѿ глѣшиць морскыхъ | мно҃го. ѿ повелѣ (299r:4)

283r17

hm281: горы рыти ѿ нижнаа мѣста | (283r:17)

hm280: горы рити. | ѿ нижнаа мѣста (258r:9)

hm282: горы рити, ѿ нижнаа | мѣста (299r:5)

283r18

hm281: наплънѣти. ѿ на глѣшицахъ сто | лпы (283r:18)

hm280: наплънѣти ѿ на г | лоушаца^х стлпы (258r:10)

hm282: наплънѣти, ѿ на глѣшицахъ столпы | (299r:6)

283r19

hm281: каменныа ставити. ѿ на ни^х | (283r:19)

hm280: каменнѣе ставити, | ѿ на ни^х (258r:11)

hm282: каменнѣа ставити, ѿ на ни^хъ (299r:7)

283r20

hm281: своды сводѣти. ѿ р(ов)нѣти мѣста. | (283r:20)

hm280: своды сводѣти. ѿ равнѣти | мѣста. (258r:12)

hm282: своды сводѣти, | ѿ равнѣти мѣста. (299r:7)

283r21

hm281: ѿ самъ црь въ византїи пребываше | (283r:21)

hm280: ѿ самъ црь въ вѣзантїи прѣ | бываше. (258r:13)

hm282: ѿ самъ црь во вѣзантїи | пребываше, (299r:8)

283r22

hm281: егда же оу҃готоваша мѣста. | | (283r:22)

hm280: егда оу҃готовише мѣста, | (258r:14)

hm282: егда оу҃готовиша мѣста, (299r:9)

283v1

hm281: собра црь велмѣжи ѿ мегистѣнъ. сїи | (283v:1)

hm280: собра црь велмѣжи ѿ мегѣстанъ, сїи | (258r:15)

hm282: со | бра црь велмѣжи ѿ мегѣстанъ, сїи (299r:9)

283v2

hm281: рѣчь зем'скихъ кнѣзи и магистровъ. | (283v:2)

hm280: рѣчь земельскыѣ кнезѣи. и магистро | въ (258r:16)

hm282: рече̑ земл' | скыхъ кнѣзѣи: и магистровъ. (299r:10)

283v3

hm281: и нацѣша оумышлѣти кѣко быти | (283v:3)

hm280: и нацѣше оумышлѣти кѣко бы | ти (258r:17)

hm282: и нацѣша | оумышлѣти кѣко быти (299r:11)

283v4

hm281: стѣна́мъ и стрѣ́лица^М. и врато^Мъ | (283v:4)

hm280: стѣна́мъ и стрѣ́лица^М (margin: пыр'гw^М). и врато^М | (258r:18)

hm282: стѣна́мъ и стрѣ́л' | ницамъ (margin: пи́ргw^М), и врата́мъ (299r:12)

283v5

hm281: гра́дскы^М. и повелѣ размѣрити мѣ | сто (283v:5)

hm280: гра́дскы^М. и повѣлѣ размѣрити мѣста | (258r:19)

hm282: гра́дскы^М. и повелѣ | размѣрити мѣста (299r:13)

283v6

hm281: на .г. оуглы на всѣ страны по .з. | вер'стъ. (283v:6)

hm280: на трѣи оугли. на в'се страны по .з. | паприць. (258r:20)

hm282: на трѣи оуглѣи. на все | страны по з по́приць, (299r:14)

283v7

hm281: тако бо бѣ мѣсто меж'оу | (283v:7)

hm280: тако бо бѣ мѣсто меж'оу | (258r:21)

hm282: та́ко бо бѣ мѣсто | междѣ (299r:15)

283v8

hm281: двѣ мѡрь чѣрнаго и бѣла^Г •Зна́ме^Не• | (283v:8)

hm280: двѣ^М мѡры. чѣрны^М и бѣлы^М, знаменіе :- | | (258r:22)

hm282: двѣм мѡры. чѣрны^М и бѣлымъ. | Зна́меніе | | (299r:16)

283v9

hm281: Се змѣи внезапѣ выше^А из норы по | течѣ (283v:9)

hm280: Се змѣи възнездоуѣ изъшь^А изъ гвѣри, поте | че (258v:1)

hm282: Сѣ змѣй внезапѹ изшѣдѹ изъ гвѣры, поте | чѣ (299v:1)

283v10

hm281: по мѣстѹ. и ѿ дѣѣ свѣше ѡре^а | (283v:10)

hm280: по мѣстѹ. и двѣ сзвыше О́раль (258v:2)

hm282: по мѣстѹ. и ѿ двѣ свѣше о́релъ (299v:2)

283v11

hm281: спа^А смѣа похвати. ѝ полетѣ на вы|сотѣ. (283v:11)

hm280: спа^Δ | змѣ̀а пох^чвати. ѿ полѣтѣ на вы́сотѣ. | (258v:2)

hm282: спадѣ смѣ | а похвати, ѿ полѣтѣ на высотѣ. (299v:2)

283v12

hm281: *SMЪИ ЖЕ НАУАТЬ ОУКРЕПЛА | ТИСА* (283v:12)

hm280: змѣи же наꙋѣтъ оꙋкрѣплѣтисѣ (258v:4)

hm282: смѣй же | наудѣтъ оуѣкрѣплѣтиса (299v:3)

283v13

hm281: в'кроу'гъ ѡр'ла. цѣрь же ѡ всѣ | (283v:13)

hm280: въкроу́гъ | Оꙋ^ала. ѿꙋ же ѿ вси (258v:4)

hm282: въкрѹгь Ѡрлѧ, цѣрь | же ѡ всѧ (299v:4)

283v14

hm281: ΛΥ^Α ΒΑΧ^Ϟ ΖΡΑ^ϞϞΕ ΝΑ ΨΡΛ^Α Ή ΝΑ ΣΜΙΑ. | (283v:14)

hm280: людїє бѣхѹ зрѣще | на о҃р҃ла ѿ на змѣѡ. (258v:5)

hm282: людіє бѣхѹ зрѣще на о́рлѣ ѿ на | змѣба. (299v:5)

283v15

hm281: Ὁρέλ' же вѣзлетѣ ѿзъ "ουῖοу на длѣ^г | (283v:15)

hm280: ОРАЛ' же ВЪЗЛАГТЕ Ѡ | ДОУИЮ НА ДЛЪГЬ (258v:6)

hm282: Ὁρέλζ же वोэлаѣтѣ ѿ ὧν οὕηο на δόλ^η | (299v:6)

283v16

hm281: Ѹдѣ. ѿ пѧкы ѿвѣса нѣзълѣтаѣца | (283v:16)

hm280: ѸѢ. ѿ пакы ѿвесе низлѣ | таюциѣ. (258v:7)

hm282: чѣсъ, ѿ пѣки ѿвѣса низлѣтаѹщи, (299v:7)

283v17

hm281: понѣже ѡдолѣнъ бы^ѣ ѿ змѣа. лю^{дѣ} | (283v:17)

hm280: понѣже ѡдолѣнъ бы^ѣ ѿ змѣа. | лю^{дѣ} (258v:8)

hm282: понѣже | ѡдолѣнъ бы^ѣтъ ѿ змѣа. лю^{дѣ} (299v:7)

283v18

hm281: же тѣкше змѣа оубиша. а ѡ^{рла} | (283v:18)

hm280: же сътекшесѣ змѣа оубише, | а о^{рла} (258v:9)

hm282: же стѣ^{кшесѣ} змѣа оубиша, а о^{рла} (299v:8)

283v19

hm281: изымаша. и бы^ѣ црѣ въ ѡужа | си (283v:19)

hm280: изымаше. и бы^ѣ црѣ въ ѡужасѣ (258v:10)

hm282: изымаша (margin: и^{збавиша}). | и бы^ѣтъ црѣ во ѡужасѣ (299v:9)

283v20

hm281: велици. и зовѣвъ книжники | (283v:20)

hm280: ве^ѣ | цѣ. и събравъ книж^{ныкы} (258v:10)

hm282: велицѣ, и собравъ | книж^{ныки} (299v:10)

283v21

hm281: и м^ареци. сказа^ѣ имъ знаменіе. ѡ^ѣ | ни же (283v:21)

hm280: и м^арьце. | и сказа^ѣ имъ знаменіе. ѡ^{ны}ж (258v:11)

hm282: и м^арецы: и сказа^ѣ имъ знаме^ѣ | ніе. ѡ^{ны} же (299v:11)

283v22

hm281: пора^ѣсѣдивъ ска^ѣша црѣ. | | (283v:22)

hm280: прорасо^ѣди | въ сказа^ѣше црѣ. (258v:12)

hm282: прорасѣдивше сказа^ѣша царю, | (299v:12)

284r1

hm281: сѣ мѣсто се^амохлѣмныи наре^ѣтсѣ. | (284r:1)

hm280: сѣ мѣсто седмох^ѣль | ми наре^ѣтсѣ. (258v:13)

hm282: сѣ мѣсто седмох^ѣлами наре^ѣтсѣ, (299v:13)

284r2

hm281: и просла^ѣвитсѣ и въз^ѣвели^ѣчитсѣ въ | (284r:2)

hm280: ѿ прославѣтсе ѿ възвѣ | личит'се, въ (258v:14)

hm282: ѿ про | славитса ѿ возвеличитса, во (299v:13)

284r3

hm281: всеѿ вселѣн'нѣи паче инѣхъ градовъ. | (284r:3)

hm280: всеѿи възселѣнїе паче инѣхъ | градовъ. (258v:15)

hm282: всеѿи все | лѣннѣи паче инѣхъ градовъ. (299v:14)

284r4

hm281: но понѣже стѣнетъ межѣ^Аоу двѣ^Ѧ морѣ. | (284r:4)

hm280: нѣ^Ѧ понѣже стѣнетъ межѣ^Аоу | двою^Ѧ морю. (258v:16)

hm282: но понѣже | стѣнетъ междѣ^Ѧ двою^Ѧ морю, (299v:15)

284r5

hm281: ѿ бѣенъ боудеть влѣнѣми морскыми. | (284r:5)

hm280: ѿ бѣень боудеть влѣнами | морѣ^Ѧскими. (258v:17)

hm282: ѿ бѣенъ бѣ^Ѧ | детъ волнѣми морскими. (299v:16)

284r6

hm281: поколебимъ боудетъ. ѡрелъ е^Ѧ знаменіе | (284r:6)

hm280: поколебимъ боудетъ. ѡрелъ^Ѧ | е^Ѧ знаменіе (258v:18)

hm282: поколебимъ | | бѣдетъ. ѡрелъ ѡ^Ѧ есть знаменіе (299v:17)

284r7

hm281: хрѣ^Ѧтіан'ское. ѡ смѣи знаменіе^Ѧ безсер' | мен'ское. (284r:7)

hm280: хрѣ^Ѧтіан'ское. ѡ смѣи знаме | нїе мѣсроман'ское. (258v:19)

hm282: хрѣ^Ѧтіанское, | ѡ смѣи знаменіе мѣсроман'ское. (300r:1)

284r8

hm281: ѿ понѣже смѣи ѡдолѣ | (284r:8)

hm280: ѿ понѣже смѣи ѡ | долѣ (258v:20)

hm282: ѿ понѣже | смѣи ѡдолѣ (300r:2)

284r9

hm281: ѡр'ла. ѡвлѣетъ ѡко безсерменъ | ство (284r:9)

hm280: ѡр'ла. ѡвлѣетъ ѡко мѣсрома | не (258v:21)

hm282: ѡр'ла, ѡвлѣетъ ѡко мѣсром' | ма^Ѧне (300r:3)

284r10

hm281: ѡдолѣѣтъ хр^ѣтїан^ѣство мѣ. | (284r:10)

hm280: Ѡдолѣѣтъ хр^ѣтїан^ѣство мѣ. (258v:22)

hm282: ѡдолѣѣтъ хр^ѣтїаномѣ. (300r:4)

284r11

hm281: ѧ понѣже хр^ѣтїанѣ смеѧ оубїша ѧ Ѡ | рлѧ (284r:11)

hm280: ѧ по | | нѣже хр^ѣтїанѣ змѣѧ оубише Ѡрлѧ же (258v:22)

hm282: ѧ понѣже хрї | стїанѣ смеѧ оубїша Ѡрлѧ же (300r:4)

284r12

hm281: їзымѧша. ївлѧѣтъ їѧко по | слѣдоукѣ (284r:12)

hm280: їзы | маше, ївлѧѣтъ їѧко на послѣдаукѣ (259r:1)

hm282: їзымѧша, | ївлѧѣтъ їѧкѡ на послѣдоукѣ (300r:5)

284r13

hm281: пакы хр^ѣтїан^ѣство ѡдолѣѣтъ | (284r:13)

hm280: пакы | хр^ѣтїан^ѣство Ѡдолѣѣтъ (259r:2)

hm282: пакы хр^ѣтїанство | ѡдолѣѣтъ (300r:6)

284r14

hm281: без^ѣсермѣн^ѣства. ї седмѧхол^ѣмна^ѣ | (284r:14)

hm280: бѣсромѧн^ѣтвоу^ѣ. | ї седмохълмаго (259r:3)

hm282: бѣсѣр^ѣмѧнствѣ. ї седмохълма | гѡ (300r:7)

284r15

hm281: прїимѣтъ ї в немѣ възѣратса. | (284r:15)

hm280: прїимоу^ѣтъ ї въз нѣмѣ въз | ѣретсе. (259r:4)

hm282: прїимѣтъ ї въз не^ѣ воцарѧтса. (300r:8)

284r16

hm281: великїи же кон^ѣстантїнѣ ѡ сем^ѣ | (284r:16)

hm280: великыѣ же кѡ^ѣнстанти^ѣнѣ> (259r:5)

hm282: великїи | же константїнѣ (300r:8)

284r17

hm281: възмѣтисѧ силѣ. но ѡбѧѣ сло | весѧ (284r:17)

hm280: вѣзмѣ | тисе сѣлѣ. нѣ о бѣче слова (259r:5)

hm282: вѣзмѣтиса сѣлѣ, но о | бѣче слова (300r:9)

284r18

hm281: и хъ повелѣ написати. ѡ ма | гыстровъ (284r:18)

hm280: и хъ повелѣ | написати. ѡ магвѣстри (259r:6)

hm282: и хъ повелѣ написати. ѡ магвѣ | стри (300r:10)

284r19

hm281: и гра^Аскыа дѣлатели | (284r:19)

hm280: и гра^Аскѣ дѣла | тели (259r:7)

hm282: и гра^Аскѣа дѣлатели (300r:11)

284r20

hm281: раздели на ^Авое. и еди^инои странѣ | (284r:20)

hm280: повелѣ раздѣлити на двоѣ. и еди | нои стране (259r:8)

hm282: повелѣ раздѣлѣти | на двоѣ, и еди^иной странѣ (300r:11)

284r21

hm281: повелѣ размѣрити гра^Аскѣ стѣ | ны (284r:21)

hm280: повелѣ раз^Аблити гра^Аскыне | стѣны (259r:9)

hm282: повелѣ раздѣлѣ | ти гра^Аскыа стѣны (300r:12)

284r22

hm281: и стрѣлници. и на чѣ гра^А дѣла^{ти}. | | (284r:22)

hm280: и стрѣлнице. и на чѣ гра^А дѣлати. | (259r:10)

hm282: и стрѣлнице, и на чѣ гра^А | дѣлати. (300r:13)

284v1

hm281: ѡ дрѣгѣи странѣ повелѣ размѣрити | (284v:1)

hm280: ѡ дрѣгой странѣ повелѣ размѣрити (259r:11)

hm282: ѡ дрѣгой странѣ повелѣ размѣри | ти (300r:14)

284v2

hm281: оулицы и площи. на рим^искои обы | чѣи. (284v:2)

hm280: оулицы | и позорища на рим^искыи обычаи. (259r:11)

hm282: оулицы и позорища на римский обычаи. | (300r:15)

284v3

hm281: ѿ та́ко на́уаѣ дѣла́ти цѣ́кви | (284v:3)

hm280: ѿ та́ко | на́уе дѣла́ти цѣ́квы | (259r:12)

hm282: ѿ та́кѡ на́уа дѣла́ти цѣ́квы | (300r:16)

284v4

hm281: бѣ́жа ѿ дво́ры црѣ́кѣа. ѿ и́ныѣ до́мы | (284v:4)

hm280: бѣ́же ѿ дво́ры црѣ́кыи́е. | ѿ и́нѣ до́ми | (259r:13)

hm282: бѣ́жа ѿ дво́ры | црѣ́кый. ѿ и́ниа до́ми | (300r:16)

284v5

hm281: сла́вны. велмо́жамъ ѿ ме́гыста^Мно. | (284v:5)

hm280: сла́вны^И. вел'можа^Ммъ ѿ ма́гв'стро^Ммъ. | (259r:14)

hm282: сла́вны, велмо́жамъ ѿ | | ма́гв'стро^Ммъ | (300r:17)

284v6

hm281: ѿ всѣ́мъ са^Мно^Мвнико^М. ѿ во́ды сла^Акы | (284v:6)

hm280: ѿ вѣсѣ́мъ сѣно^Мв'ныко^Ммъ. ѿ во́ды | сла^Акѣи | (259r:15)

hm282: ѿ всѣ́мъ са^Мно^Мвныко^Ммъ. ѿ во́ды | сла́дкѣи | (300v:1)

284v7

hm281: при^Мводи^Мти. в' .ѣ́ же лѣ́то ви^Мдѣ | (284v:7)

hm280: при^Мводи^Мти. вѣ́ се^Амо́е же лѣ́то ви^Мдѣ | (259r:16)

hm282: при^Мводи^Мти. вѣ́ се́дмо́е же лѣ́то ви^Мдѣ | (300v:2)

284v8

hm281: цѣ́рь ма́ло жи^Мвѣ́щи^Мхъ вѣ́ гра^Мдѣ. за^Мне | (284v:8)

hm280: цѣ́рь ма́ло жи^Мвоу́щи^Мхъ вѣ́ гра^Мдѣ. за^Мне | (259r:17)

hm282: цѣ́рь ма́лѡ жи^Мвѣ́щи^Мхъ во гра^Мдѣ, за^Мне | (300v:3)

284v9

hm281: ве^Мли^Мкъ бѣ́ си^Мло. ѿ та́ко сѣ́твори | (284v:9)

hm280: ве^Мли^Мкъ | бѣ́ сѣ́ло. ѿ та́ко сѣ́твори | (259r:17)

hm282: ве^Мли^Мкъ бѣ́ сѣ́лѡ. ѿ та́кѡ со^Мтвори, | (300v:3)

284v10

hm281: при^Мсла^М ѿ^М рима ѿ ѡ^Мтѣ^Мч^Мныхъ стра^Мн | (284v:10)

hm280: присла ѿз римѧ | ѿ ѿтоуныѧ стрѧнь. (259r:18)

hm282: присла ѿз | рѣма ѿ ѿтоуныѧ стрѧнь. (300v:4)

284v11

hm281: събрѧвъ дослѧвныѧ велможь ѿ | (284v:11)

hm280: събравь славныѧ велмо | жь ѿ (259r:19)

hm282: собравь славныѧ | велмóжъ ѿ (300v:5)

284v12

hm281: мегѣстанъ. ѿ сѧнѣвникоѧ. съ мноѧ | ствомъ (284v:12)

hm280: мегѣстанъ, ѿ сѧновныѧ съ м'нож' | твомъ (259r:20)

hm282: мегѣстанъ, ѿ сѧновныѧ съ | мно́жество^М (300v:6)

284v13

hm281: лю^Аи. ѿ тѧ приведе ѿ дóмы | (284v:13)

hm280: людѣи, ѿ тѧ приведе. ѿ домѣ (259r:21)

hm282: людѣй, ѿ тѧ приведе : ѿ дóмы | (300v:7)

284v14

hm281: вѣлѧ създѧвъ ѿ да^ѧ ѿмъ въ градѣ | жити (284v:14)

hm280: вѣлѣ | съз^Аа въ градѣ. ѿ дастъ ѿмъ жити въ градѣ | | (259r:21)

hm282: вѣлѣ созда во градѣ, ѿ дѧстъ ѿмъ жити | во градѣ (300v:8)

284v15

hm281: съ строѣнѣмъ вѣлѣ^М. ѿ црѣ | скѧ (284v:15)

hm280: съ строѣнѣмъ вѣлѣмъ. ѿ црѣ^ѧкыѣ (259v:1)

hm282: съ строѣнѣмъ вѣлѣимъ. ѿ црѣ^ѧкыѧ (300v:9)

284v16

hm281: чѣны ѿко своѧ дома ѿ ѿчѣст' | ва ѿмъ забыѣти. (284v:16)

hm280: чѣны ѿко своѣ | домѣ забыѣти ѿ ѿчѣтѣѧ. (259v:1)

hm282: чѣ | ны, ѿакѧ своѧ дóми забыѣти ѿ ѿчѣсѧ. | (300v:9)

284v17

hm281: създа же црѣ полѧ | тѧ (284v:17)

hm280: съз^Аа же црѣ полѧ | тоу (259v:2)

hm282: соз^Аа же црѣ полѧтѧ (300v:11)

284v18

hm281: вѣлію иподромѣ предивнѣю. и | (284v:18)

hm280: прѣдивнѣ ипо^Аромѣ вѣлію. и | (259v:3)

hm282: предивнѣ иподро^Ммѣ вѣлію. | и | (300v:11)

284v19

hm281: двѣ пола оустрои. сѣи рѣчь оулицы | (284v:19)

hm280: двѣа полѣ | оустрои, сѣи рѣ^Ѣ оулицы. | (259v:3)

hm282: двѣа полѣ оустроѣи, сѣи рѣ^Ѣ: оулицы. | (300v:12)

284v20

hm281: покровѣны на торгованіе. и на | звѣ | (284v:20)

hm280: покрѣвѣны на трѣ | гованіе. и назвѣ | (259v:4)

hm282: покровѣ | ны на трѣгованіе, и назвѣ | (300v:12)

284v21

hm281: гра^А новыи рѣмѣ. потѣмъ же | (284v:21)

hm280: гра^А новѣи рѣмѣ. потѣмъ же | (259v:5)

hm282: гра^А новѣи рѣмѣ. | потѣ^М же | (300v:13)

284v22

hm281: сѣз^А цѣркви преслѣвныѣ сѣтыѣ софѣа | | (284v:22)

hm280: сѣз^Ааа цѣркѣи прѣславныѣ. сѣтыѣ софѣе | (259v:6)

hm282: создѣ и цѣркѣи преслѣвныѣ, сѣтыѣ | софѣи, | (300v:14)

285r1

hm281: и сѣтѣхъ ап^Ѣлѣ и сѣтыѣ ирѣны и сѣтѣмо мокиѣ. | (285r:1)

hm280: и | сѣтѣхъ ап^Ѣлѣ и сѣтѣи ирѣни. и сѣтѣмо мокиѣ | (259v:6)

hm282: и сѣтѣхъ ап^Ѣлѣ, и сѣтыѣ ирѣны. и | сѣтѣгѣ мокиѣ, | (300v:15)

285r2

hm281: и сѣтѣмо архѣгѣла ми^Хаѣла. и иныѣ | (285r:2)

hm280: и сѣтѣмо архѣистратѣга ми^Хаѣла. и иніе | (259v:8)

hm282: и сѣтѣгѣ архѣистратѣга мѣ | хаѣла. и иныѣ | (300v:16)

285r3

hm281: мнози. постѣви же ѡ^Внѣ прѣчу^Аныи | (285r:3)

hm280: многѣи. поставѣ же ѿ онъ прѣчю^Аныи (259v:9)

hm282: мнѡгѣа. поставѣ же ѿ онъ | | прѣч^Ѹдныи (300v:17)

285r4

hm281: стѣзпъ багрянъ егѡ же ѿз рима | (285r:4)

hm280: стѣ | пъ багрѣнь егѡ же ѿз рима (259v:9)

hm282: столпъ багрѣнь егѡ же ѿз^ь рѣма | (301r:1)

285r5

hm281: принесен моремъ тремѣ лѣтъ | (285r:5)

hm280: принесѣ моремъ | трѣми лѣти (259v:10)

hm282: принесѣ мѡремъ, тремѣ лѣти (301r:2)

285r6

hm281: до цѣраграда. занѣ великъ бѣ си | лѡ (285r:6)

hm280: до цѣриграда. занѣ великъ бѣ | сѣлаѡ (259v:11)

hm282: до цѣриградѣ. | занѣ великъ бѣ сѣлаѡ (301r:2)

285r7

hm281: ѿ тѣжекъ. ѿ мора до торгѣ | (285r:7)

hm280: ѿ тежѣкъ. ѿ мора до трѣга (259v:12)

hm282: ѿ тѣжакъ, ѿ мѡра | до торгѣ (301r:3)

285r8

hm281: лѣтомъ ѣдинымъ прине^(се)нъ быстѣ. | (285r:8)

hm280: лѣтѡ^М | ѣдинемъ принесенъ бы^Ѣ. (259v:12)

hm282: лѣтѡ^М ѣдинѣ^М принесѣнъ быстѣ: (301r:4)

285r9

hm281: ѿ цѣрю чѣсто приходѣцѣ ѿ златѡ | (285r:9)

hm280: ѿ цѣрю чѣсто при | хо^{АѢ}цѣ, ѿ златѡ (259v:13)

hm282: ѿ цѣрю | чѣсто приходѣцѣ, ѿ златѡ (301r:4)

285r10

hm281: много дающе людемъ брженѣа | (285r:10)

hm280: м^ьного дающе^ѹ людемъ брѣ | женѣа (259v:14)

hm282: мнѡго дающе^ѹ лю | де^М брѣженѣа (301r:5)

285r11

hm281: ρα^{ΑΗ}. ἢ положи Ὁсновѧніѧ .бѣ. кошь | (285r:11)

hm280: ρα^{ΑΗ}. положи Ὁснованіе .бѣ, кошь (259v:15)

hm282: ράδι. положи Ὁсновάνіе бѣ ко^Ш, | (301r:6)

285r12

hm281: ἡχ^ς же бл^ѣви х^с. ἢ ѿ дрѣва ѣ^ѣтнаго | (285r:12)

hm280: и^х | же х^с бл^ѣви. ἢ ѿ дрѣва ѣ^ѣтнаго ѣестъ (259v:15)

hm282: ἡχ же χ^ρτόςъ бл^ѣви. ἢ ѿ дрѣва ѣ^ѣтнаг^ω ѣасть | (301r:7)

285r13

hm281: ἡ σ^τη^ςχ^ς мощи. на о^ут^вѣ^ер^ѣженіе | (285r:13)

hm280: и | σ^ты^х мощей. на о^ут^ввр^ѣж^ѣеніе (259v:16)

hm282: ἡ σ^тη^ςχ^ς мощей на о^ут^ввр^ѣжд^ѣеніе (301r:8)

285r14

hm281: ἡ с^ъх^ран^ѣніе прѣд^ѣвнаго ἢ є^діно^ѣ | к^ѧмен^ѣнаго (285r:14)

hm280: ἡ с^ъх^ран^ѣніе | н^ѣ прѣд^ѣвнаго ἢ є^динокамен^ѣнаго (259v:17)

hm282: ἡ сох^ран^ѣніе | прѣд^ѣвнаг^ω ἢ є^дінока^ѧмен^ѣнаг^ω (301r:8)

285r15

hm281: ѡного стл^ѣпа. ἢ пост^ѧ | в^ѣль (285r:15)

hm280: ст^ѣль | па ѡного. ἢ постав^ѣи (259v:18)

hm282: стол^ѧпа ἡ она^ѣ ѡ. | ἢ пост^ѧви (301r:9)

285r16

hm281: на немъ к^ѧмиръ. єже прине | се (285r:16)

hm280: на н^ѣмъ к^ѧмиръ, | єже принесе (259v:19)

hm282: на н^ѣмъ к^ѧмірь, єг^о же принесє (301r:10)

285r17

hm281: ѿ с^лѣ^ѣнаго гр^ѧда ф^рѣ^ѣг^ѣискаго | (285r:17)

hm280: ѿ с^лѣ^ѣнаго гр^ѧда ф^рѣ^ѣг^ѣиска | го. (259v:20)

hm282: ѿ | с^лѣ^ѣнаго гр^ѧда ф^рѣ^ѣг^ѣискаг^ω, (301r:10)

285r18

hm281: ἡ μο^уѣцаго на глав^ѣ ѣ. к^лю^ѣ. т^ѧко^ѣ | (285r:18)

hm280: ѿмоу́щи на главѣ̑ .ѣ. ключу̑. такоже | (259v:21)

hm282: ѿмѣщи на главѣ̑ | ѣ̑ ключу̑, такоже (301r:11)

285r19

hm281: ѿ ѿныа вещь прѣдѣвныи достохвѣ|льныи (285r:19)

hm280: ѿ ѿнїе вѣщи прѣдѣвнїи, ѿ достохвалъны̑. || (259v:22)

hm282: ѿ ѿнїе вѣщи прѣдѣвнїи, ѿ | достохвалъный. (301r:12)

285r20

hm281: принесе ѿзо многыхъ градѡ̑ | (285r:20)

hm280: прине(се) ѿх ѿ многыи^х гра^а (260r:1)

hm282: принесе ѿихъ ѿ мно́гыихъ гра́дъ | (301r:13)

285r21

hm281: ѿ странъ. преоу́красивъ гра^а възда̑ | (285r:21)

hm280: ѿ стра(нъ). ѿ прѣоу́красивъ | гра^а възда̑ (260r:1)

hm282: ѿ стра(нъ), ѿ преѣкрасивъ гра́дъ, возда̑ (301r:14)

285r22

hm281: ѿмѣ ѹ́естъ велїю. ѡбновленїемъ || (285r:22)

hm280: ѿмѣ ѹ̑тъ велїю, ѡбновленїемъ | (260r:2)

hm282: ѿмѣ ѹ̑тъ | велїю, ѡбновленїемъ. (301r:14)

285v1

hm281: прѣз^аники ѿ тръжествы великы | ми (285v:1)

hm280: прѣз^аныкы, ѿ тръжь^ѣтвы великыи (260r:3)

hm282: прѣздники, ѿ торжѣ^ѣтви | великыи (301r:15)

285v2

hm281: на мно́гїе д̑ни. ѿ тако ѡстаѣи да̑̑ | (285v:2)

hm280: на м̑но | гыне̑ д̑ни. ѿ тако оу́ставїи да̑̑ (260r:3)

hm282: на мно́гый д̑ни. ѿ такѡ оу́ставїи | да̑̑ (301r:16)

285v3

hm281: зоветъ гра^а тѣ̑ цр̑мъгра^амъ. ѿ бы̑̑ рѣ̑ достъ (285v:3)

hm280: зовѣ̑ гра^а тѣ̑ | цр̑ьгра^ам̑. ѿ бы̑̑ радость (260r:4)

hm282: зовѣ̑ гра^а то̑й цр̑ьгра^ам̑. ѿ бы̑̑сть радос̑̑ || (301r:17)

285v4

hm281: вѣліа вѣ вѣѣ^х люде^х. днѣм^ѣ же | (285v:4)

hm280: вѣліа вѣ вѣѣ^х люде^х. | днѣм же (260r:5)

hm282: вѣліа во вѣѣхъ люде^ххъ. днѣмъ ж^ѣ (301v:1)

285v5

hm281: минуѣвшимъ. пакы црѣ сѣ патриѣр^ѣ | хомъ (285v:5)

hm280: минѣвши^м, пакы и црѣ сѣ патриѣр^ѣхомъ | (260r:6)

hm282: минѣвши^м | пакѣи црѣ сѣ патриѣр^ѣхо^м (301v:1)

285v6

hm281: ѣ сѣ ѣтѣи сѣвѣрѣ вѣсѣ ѣцен^ѣниѣ | скѣи (285v:6)

hm280: ѣ сѣ ѣтѣи, сѣвѣрѣ вѣсѣ ѣцен^ѣнѣи (260r:7)

hm282: ѣ со ѣтѣи, сѣвѣрѣ вѣсѣ | ѣцен^ѣнѣи (301v:2)

285v7

hm281: ѣнѣ. тѣко ѣ вѣсѣ синѣг^ѣклитъ | (285v:7)

hm280: ѣнѣ. тѣкоже | ѣ вѣсѣ син^ѣклитъ (260r:7)

hm282: ѣнѣ, тѣкожде ѣ вѣсѣ сѣг^ѣклитъ | (301v:3)

285v8

hm281: црѣ^ѣкѣи. ѣ множество нарѣ^ѣоу сѣтво | рѣша (285v:8)

hm280: црѣ^ѣкѣи. ѣ множѣ^ѣтво народа, | ѣ сѣтворише (260r:8)

hm282: црѣскѣи, ѣ множѣство нарѣда, ѣ сотвориша | (301v:4)

285v9

hm281: литѣю. молѣбы молѣнѣемъ | (285v:9)

hm280: лѣтѣю. мѣлѣбы мѣлнѣемъ (260r:9)

hm282: лѣтѣю, молѣбы молѣнѣемъ (301v:5)

285v10

hm281: даѣюще. хвалѣ ѣ блѣгодарѣнѣе всемо | гоѣщен. (285v:10)

hm280: даѣю | ще. хвалѣ ѣ блѣгодарѣнѣе, вѣсеомѣщеи (260r:9)

hm282: даѣюще, хвалѣ | ѣ блѣгодарѣнѣе, всеомѣщеи (301v:5)

285v11

hm281: ѣ живѣнаѣалнѣи трѣ^ѣци. | (285v:11)

285v19

hm281: твоѣго. но ꙗко мѣти хрѣтїанѣ | скомѣ (285v:19)

hm280: твоѣго. нѣ ꙗко мѣти хрѣтїанѣко | мѣ (260r:17)

hm282: твоегѡ. но ꙗкѡ мѣти хрѣтїанско | мѣ (301v:13)

285v20

hm281: рѣдоу. застѣпи ѿ сѣхрани ѿ | (285v:20)

hm280: рѡдѣ. застѣпи ѿ сѣхрани ѣго ѿ (260r:18)

hm282: рѣдѣ, застѣпи ѿ сохрани ѣгѡ ѿ (301v:14)

285v21

hm281: помїлѣи ѣго наставлѣа ѿ наоуѣ | ѣаа (285v:21)

hm280: помїлѣи. | наставлѣаіаіѣ ѿ наоуѣаіѣ (260r:18)

hm282: помїлѣи. | наставлѣаа ѿ наѣѣаа (301v:14)

285v22

hm281: во всѣ времѣна. ꙗко ѣлѣколюбіи | | вѣа (285v:22)

hm280: вѣ вѣа врѣмена. ꙗко | ѣлѣколюбіва (260r:19)

hm282: во всѣ времена. ꙗкѡ | ѣлѣколюбіва (301v:15)

286r1

hm281: ѿ мѣтїваа мѣти. ꙗко да в нѣмѣ | (286r:1)

hm280: мѣти. ꙗко да вѣ нѣмѣ (260r:20)

hm282: мѣти, ꙗкѡ да в нѣмѣ (301v:16)

286r2

hm281: прослѣвитсѣ ѿ вѣзвеличїтсѣ ѿима | (286r:2)

hm280: прослѣви | тсѣ ѿ вѣзвеличїтсѣ, ѿме (260r:20)

hm282: прослѣви | тсѣ ѿ возвеличїтсѣ, ѿима (301v:16)

286r3

hm281: великолѣпїа твоѣго вѣ вѣкы. ѿ всї | (286r:3)

hm280: великолѣпїа твоѣ | вѣ вѣкы. ѿ всї (260r:21)

hm282: великолѣпїа тво | | егѡ во вѣки. ѿ всї (301v:17)

286r4

hm281: лю^{ан}ѣ рѣша дмїнь. ѿ бл҃годарїша є^ж | (286r:4)

hm280: лю́дѣ рѣше ѡмѣнь. и бѣго || дарише ѡже (260r:22)

hm282: лю́дѣ рѣша, ѡмѣнь. и | бѣгодариша ѡже (302r:1)

286r5

hm281: кѣ бѣго желаніе. црѣ же понѣжаше стра | тѣго (286r:5)

hm280: кѣ бѣго желаніе. црѣ же понѣжаше | страстиго (260v:1)

hm282: кѣ бѣго желаніе, црѣ же | понѣжаше стратиго (302r:2)

286r6

hm281: и гра^Аскы^Х наказателен храмы стѣхъ. | (286r:6)

hm280: и гра^Аскы^Х наказателен. храмы стѣи^Х, | (260v:2)

hm282: и гра^Аскы^Х наказателен. | храмы стѣи^Х, (302r:3)

286r7

hm281: и до́мы мир^Сскѣа сзѣдѣти на исплнѣніе | (286r:7)

hm280: и мир^Сскѣа до́мы сзѣдѣти на исплнѣніе (260v:3)

hm282: и мѣрскѣа до́мы созѣдѣти на | исполнѣніе (302r:4)

286r8

hm281: гра́да. велѣмѣжамъ и мегистѣномъ | (286r:8)

hm280: гра́да. | велѣмѣжамъ и мегѣстан^М, (260v:3)

hm282: гра́да. велѣмѣж^М и мегѣстан^Момъ, | (302r:5)

286r9

hm281: и всѣмъ нароуити^М людемъ заповѣда. | (286r:9)

hm280: и всѣмъ нароуи | ти^М. и людемъ заповѣда, (260v:4)

hm282: и всѣмъ нароуити^М. и люде^М заповѣда, (302r:6)

286r10

hm281: ѡце кто спо^Абитса коей степени црѣкаго | (286r:10)

hm280: ѡце ктѣ спо^Абытсе | коего степенѣ црѣкаго (260v:5)

hm282: ѡце ктѣ | сподобитса коегѣ степенѣ црѣкаго (302r:6)

286r11

hm281: чѣна. да сѣтворитъ себѣ пѣмѣ досто | инѣ (286r:11)

hm280: чѣна. да сѣтворитъ | себѣ пѣмѣ достоинѣ. (260v:6)

hm282: чѣна, да | сотворитъ себѣ пѣмѣ достоинѣ, (302r:7)

286r12

hm281: дѡмѸ въз^Авигне^Т. ѡли Ѡвѣтъль сла^ВнѸ. | (286r:12)

hm280: домъ въз^Авыгнетъ | ѡли Ѡвѣтель сла^ВнѸ. (260v:7)

hm282: дѡмъ | въздыгнетъ ѡли Ѡвѣтель сла^ВнѸ, (302r:8)

286r13

hm281: ѡли ѡно сѣзд^Анїе дѣвно. ѡко да насели|тсѧ (286r:13)

hm280: ѡли ѡно сѣз^Анїе ди|в^Ано. ѡко да населитсѧ (260v:8)

hm282: ѡли ѡно | созд^Анїе дѣвно. ѡко да населѣтсѧ (302r:9)

286r14

hm281: гра^А пресл^Авными дѣлеси. тако^Ж | (286r:14)

hm280: гра^А прѣславными дѣ|леси. т^Акоже (260v:9)

hm282: гра^А прѣ|сл^Авными дѣлеси. т^Акоже (302r:10)

286r15

hm281: по нѣмъ цр^ѣств^Юцїи црї. цр^ѣ кїи^Жъ | (286r:15)

hm280: по нѣмъ цр^ѣств^Юцїи црї. | ка^Жо и^Х (260v:10)

hm282: по нѣмъ цр^ѣство|ва^Цїи цр^ѣи, ко^Ждо ѡи^Хъ (302r:11)

286r16

hm281: въз своѣ врѣма по^Авизаша^ѣ. вѣць пресла^ВнѸ (286r:16)

hm280: въз свое врѣме по^Авызашесе. вѣць неко^Ю | прѣслав^ВнѸ (260v:11)

hm282: во своѣ врѣма по|двизашасѧ, вѣць нѣк^Ю пресл^АвнѸ (302r:12)

286r17

hm281: сѣтворїти. ѡвѣи оу^Бо на възыка^Не | (286r:17)

hm280: сѣтворити. Ѡвы^И оу^Бо на възы|сканїе (260v:12)

hm282: сотвори|ти. ѡвѣи ѡу^Бо на взи(margin: ы)сканїе (302r:13)

286r18

hm281: ѡ собр^Анїе стр^ѣте г^ѣни^Х. ѡ прѣ^ѣтые ѣго | (286r:18)

hm280: ѡ сѣбр^Анїе стр^ѣтеи г^ѣни^Х. ѡ прѣ^ѣтви ѣго | (260v:13)

hm282: ѡ собр^Анїе стр^ѣтѣи | г^ѣдни^Х ѡ прѣ^ѣтви ѣго (302r:14)

286r19

hm281: бѣом^ѣтре рїзы ѡ по^Ааса. ѡ с^ѣхъ мо|щеи. (286r:19)

hm280: б҃гомѣри, ризы и поа́сь. и сѣ́тъи^х мо́щи, (260v:14)

hm282: б҃гомѣри, рѣ́зы и по́ась. | и сѣ́тъи^{хъ} мо́щи, (302r:15)

286r20

hm281: и бжѣ́твены^х и́нѡ^ѣ. но и то́го | (286r:20)

hm280: и | бжѣ́твѣ́ныи^х и́кѡ^ѣ. нѣ́ и то́го (260v:14)

hm282: и бжѣ́твенны^{хъ} и́кѡ́нѣ. но | и то́го (302r:16)

286r21

hm281: са́могѡ б҃гомѡ́ужнаго нероу́котво | ренаго (286r:21)

hm280: са́могѡ б҃гомѡ́у | жнаго нероу́котво́рѣ́ннаго (260v:15)

hm282: са́могѡ б҃гомѡ́ужнаго нерѡ́котво́рѣ́ннаго || (302r:17)

286r22

hm281: ѡ́бръа́за и́же ѡ́ е́дѣса. ѡ́вѣи́ же | | (286r:22)

hm280: Ѡ́бръа́за и́же ѡ́ | е́деса. Ѡ́вѣи́ же (260v:16)

hm282: ѡ́бръа́за ѡ́и́же ѡ́ е́дѣса. ѡ́ѡ́вѣи́ же (302v:1)

286v1

hm281: на прибавленіе гра́да. и до́мовъ вели́ | кы^х. (286v:1)

hm280: на прибавленіе гра́да. и до | мовъ вели́кыи^х. (260v:17)

hm282: на прибавленіе | гра́да, и до́мѡ^ѣ вели́кыи^х. (302v:1)

286v2

hm281: и́нѣи́ же па́кы на вѣ́з^ави́женіе сѣ́тъи^х | (286v:2)

hm280: и́нѣи́ же па́кы на вѣ́з^авѣ́женіе | сѣ́тъи^х (260v:18)

hm282: и́нѣи́ же па́ки на вѡ́з^авы | жѣ́ніе сѣ́тъи^{хъ} (302v:2)

286v3

hm281: Ѡ́бѣ́теле(и) ѡ́и́ хра́мовъ бжѣ́и^х. іа́коже ве | ли́кѣи (286v:3)

hm280: ѡ́ѡ́бѣ́тъи, и́ хра́мовъ бжѣ́и^х. іа́ко^ж | вели́кѣи (260v:19)

hm282: ѡ́ѡ́бѣ́телей. и́ хра́мо^ѣ бжѣ́и^{хъ}. ѡ́іа́ | коже вели́кѣи (302v:3)

286v4

hm281: ѡ́у́стѣи́ѡ́иъ цѣ́рь. и фѣѡ^асѣи́ вели́кѣи | (286v:4)

hm280: іѡ́у́стини́ѡ́иъ цѣ́рь. и фѣѡ^асѣи́ вели́ | кы, (260v:20)

hm282: іѡ́стини́ѡ́иъ цѣ́рь, и фѣѡ́ѡ́сѣа́ ве | ли́кѣи, (302v:4)

286v5

hm281: ѿ цр҃ца євдоѣѣа жена̀ раклѣа цр҃а ѿ ѿныѣ | (286v:5)

hm280: ѿ цр҃ца євдоѣѣа жена̀ ѿраклѣа цр҃а. | ѿ ѿнѣи (260v:21)

hm282: ѿ цр҃ца євдоѣѣа жена̀ ѿраклѣа царѣ. | ѿ ѿнѣи (302v:5)

286v6

hm281: мнози. ѿ тако наплѣниша гра^А пре | славными (286v:6)

hm280: мнозыи, ѿ тако наплѣнише гра^А | | прѣславными (260v:22)

hm282: мнози, ѿ такѡ наплѣниша гра^А прѣсла | вными (302v:6)

286v7

hm281: ѿ дѣвными вѣщми. ѿмъ^ж | (286v:7)

hm280: ѿ дѣвными вѣщми. ѿмъ же | (261r:1)

hm282: ѿ дѣвными вѣщми. ѿим же (302v:7)

286v8

hm281: ѿногда блженныи днѣрѣи критскѣи | (286v:8)

hm280: ѿног^Аа блженныи днѣрѣа критскыи (261r:2)

hm282: ѿногдѣ бла | жѣный днѣрѣа критскыи (302v:7)

286v9

hm281: оудивѣса рѣ^ѣ: въ ѿистинѣ гра^А съ вы | ше (286v:9)

hm280: оуди | все рече. въ ѿистинѣ гра^А съ выше (261r:2)

hm282: оудивѣса рече: во ѿ | стинѣ грядъ сѣи выше (302v:8)

286v10

hm281: слова ѿ рѣзѣма ѣ^ѣ. к сѣм же ѿ пре | непорѣчнаа (286v:10)

hm280: слова ѿ рѣзѣ | ма ѣ^ѣ. къ сѣимъ ж ѿ прѣнепорѣчнаа (261r:3)

hm282: слѡва ѿ рѣзѣма ѿесть. | къ сѣм же ѿ пренепо^{рѣ}чнаа (302v:9)

286v11

hm281: влѣѣца мѣти хѣ бѣ нѣшго. | (286v:11)

hm280: влѣѣца мѣти | хѣ бѣ нашего. (261r:4)

hm282: влѣѣца мѣти хрѣ^ѣта бѣа | нашегѡ. (302v:10)

286v12

hm281: во ѿна времена блше гра^А црѣ^ѣтвѣющѣи | (286v:12)

hm280: въ ѿнаа вѣремена бѣше гра^А | црѣтвѣюцїи, (261r:5)

hm282: во ѿнаа времена бѣше гра^А црѣтвѣю | цїи, (302v:11)

286v13

hm281: съхраняюци и покрываюци. и ѿ | (286v:13)

hm280: съхраняюцїи и покрива | юцїи. и ѿ (261r:6)

hm282: сохраняюци и покриваюцїи, и ѿ (302v:12)

286v14

hm281: бѣдѣ спѣаюци и ѿ неистѣлны^Х напа | стей (286v:14)

hm280: бѣ^А спѣаюцїи, и ѿ неистѣлны^Х | напастѣи (261r:7)

hm282: бѣдѣ | спѣаюцїи, и ѿ неистѣлныхъ напастѣи (302v:12)

286v15

hm281: преминаюци. такыи ѿбо | (286v:15)

hm280: премѣнаюцїи. такымъ оу | бо (261r:8)

hm282: премѣна | юци. такыми оубо (302v:13)

286v16

hm281: великыи и неизреченными блго | дѣанми (286v:16)

hm280: великыи и неизреченными благо^Адѣанми | (261r:9)

hm282: великыи и неизреченными | блгодѣанми (302v:14)

286v17

hm281: и дарованми прѣтѣе бѣа. | (286v:17)

hm280: и дарованми прѣтѣе бѣе. (261r:10)

hm282: и дарованми прѣтѣеа бѣа, (302v:15)

286v18

hm281: спо^Абиса гра^А сѣ ѿко всемѣ мїрѣ мнѣ | (286v:18)

hm280: спо^Абысе гра^А сѣ. | ѿко всемѣ мїрѣ мнѣ (261r:10)

hm282: спо | дѣбиса гра^А сѣи. ѿакѡ всемѣ мїрѣ мнѣ (302v:15)

286v19

hm281: недостойнѣ быти томѣ. нѣ оубо е^ѣ | ствѣ (286v:19)

hm280: недостойнѣ быти то | мѣ. нѣ оубо е^ѣтвомѣ (261r:11)

hm282: недо | стѣйнѣ быти томѣ. но ѿубо естество^М (302v:16)

286v20

hm281: тѣжѣкорѣ^А. ѿ нерадѣво іако | (286v:20)

hm280: тѣжѣкѣи рѣдѣ. ѿ | нерадѣвы^И іако (261r:12)

hm282: тѣжѣ | | кѣи рѣ^А, ѿ нерадѣвыи ѣакѣ (302v:17)

286v21

hm281: не ѣистовыи. юже на на^Ѣ мл^Ѣть бѣію. | (286v:21)

hm280: неістовѣи. юже на на^Ѣ мл^Ѣть | бѣію, (261r:13)

hm282: неістовы. ѣюже | на на^Ѣ мл^Ѣть бѣію, (303r:1)

286v22

hm281: ѿ щедротѣ егѣ ѡвращаѣмса. ѿми^Ж бѣ | | (286v:22)

hm280: ѿ щедроти егѣ ѡвращаіотѣ. ѿ | ми же бѣ (261r:14)

hm282: ѿ щедрѣти егѣ ѡвращаію^Т. | ѣими же бѣа (303r:2)

287r1

hm281: ѿ прѣчѣстѣю егѣ мѣръ разгнѣваѣ^Мъ. | (287r:1)

hm280: ѿ прѣчѣстѣю мѣръ егѣ разгнѣваѣ^М. | (261r:15)

hm282: ѿ прѣчѣстѣю мѣръ егѣ разгнѣваѣ^М. | (303r:3)

287r2

hm281: ѿ сѣвы своеѣ ѿ чѣти ѡпадаѣ^М іакоже пі | сано. (287r:2)

hm280: ѿ славы егѣ ѿ чѣти ѡпадаѣмъ, іакоже е^Ѣ | писано. (261r:16)

hm282: ѿ славы егѣ ѿ чѣти ѡпадаѣмъ, ѣакоже ѣестѣ | пісано: (303r:4)

287r3

hm281: злодѣѣаніа ѿ безакѣніа превра | тітѣ (287r:3)

hm280: злодѣѣаніе ѿ безакѣніе прѣвѣрати | тѣ (261r:17)

hm282: злодѣѣаніе ѿ бѣ^Ззакѣніе превратітѣ | (303r:5)

287r4

hm281: прѣтѣлѣ сѣлны^Х ѿ пѣкы расто | чѣ (287r:4)

hm280: прѣстоли сѣлны^Х. ѿ пакы растоу | (261r:18)

hm282: прѣстѣли сѣлны^Х. ѿ пѣки растоу | (303r:6)

287r5

hm281: грѣдыа мысли срѣ^Аць и^Х. ѿ низло | жи (287r:5)

hm280: грѣ | дѣ мѣсли срѣца и^х. и низложи (261r:18)

hm282: гвѣрдѣа мѣ | сѣю сердца ѿихъ. Низложи (303r:6)

287r6

hm281: силныа со прѣтлѣ. тѣкоже и сѣи | (287r:6)

hm280: силныѣ сѣ | прѣстола. тѣкоже и сѣи (261r:19)

hm282: силныа со престолѣ. | тѣкоже и сѣи (303r:7)

287r7

hm281: црѣтвѣющѣи гра^а неисчѣтенными | (287r:7)

hm280: црѣтвѣющѣи | гра^а, нечѣтенными (261r:20)

hm282: црѣтвѣющѣи гра^а. неисчѣтными | (303r:8)

287r8

hm281: дѣланми. и беззаконни ѿ толиких^х | (287r:8)

hm280: дѣланми, и беззаконни ѿ толиких^х (261r:21)

hm282: дѣланмы, и беззаконными ѿ толиких^х (303r:9)

287r9

hm281: щедрѣтѣ. и блгодѣланѣи прѣтѣе | (287r:9)

hm280: щедрѣтѣ. и блгодѣланѣи | прѣтѣе (261r:22)

hm282: щедрѣтѣ. | и блгодѣланѣи прѣтѣе (303r:9)

287r10

hm281: бгомѣре ѿпашиа. тѣмоуислены | ми (287r:10)

hm280: бгомѣре ѿтѣцетисе. тѣмоуи | слыными (261v:1)

hm282: бгомѣре. ѿцетиса. | тѣмоуисленными (303r:10)

287r11

hm281: бѣдами. и разлѣчными напастѣ | ми (287r:11)

hm280: бѣдами. и разлѣчными напастѣ | ми (261v:2)

hm282: бѣдами, и разлѣчными напастѣ | ми (303r:11)

287r12

hm281: многа лѣта пострада. тѣко^ж | (287r:12)

hm280: многа лѣта пострада. тѣкоже | (261v:3)

hm282: многа лѣта пострада. тѣкоже | (303r:12)

287r13

hm281: ꙗѡѡѡ въ послѣднѣа времена грѣхъ ради | (287r:13)

hm280: ꙗѡѡа въ послѣднѣа врѣмена, грѣхъ ради (261v:4)

hm282: ꙗѡѡа въ | послѣднѣа времена, грѣхъ ради (303r:12)

287r14

hm281: ꙗѡѡѡа нахоженіемъ не вѣрныѣ. (287r:14)

hm280: нашіѣ. | ѡвогѣа нахоженіемъ невѣрныѣ. (261v:4)

hm282: нашіѣ ѡвогѣа | нахоженіемъ невѣрныѣ, (303r:13)

287r15

hm281: ѡвогѣа гладомъ и повѣ | тріемъ частыѣ. (287r:15)

hm280: ѡвогѣа гла | домъ и ѹестиѣ сѣмьтоносіемъ. (261v:5)

hm282: ѡвогѣа гладомъ и | ѹестимъ смертоносіемъ, (303r:14)

287r16

hm281: ѡвогѣа же межѣоу | (287r:16)

hm280: ѡвогѣа же | межѣоуsobъными (261v:6)

hm282: ѡвогѣа же междо | оsobъными (303r:15)

287r17

hm281: браніми. ими же ѡскѣдѣша силніи. | (287r:17)

hm280: браніми. ими же ѡскоу | дѣше силный. (261v:7)

hm282: браніми. ими же ѡскѣдѣша сильный. | (303r:16)

287r18

hm281: и ѡбнищѣша люде. и преоуничти | жиса (287r:18)

hm280: и ѡбнищѣше люде. и прѣ | оуничижиса (261v:8)

hm282: и ѡбнищѣша люде, и преуничижиса (303r:17)

287r19

hm281: градъ. и смириса до силъ. „ | (287r:19)

hm280: градъ. и смѣрисе до силъ:—:• | (261v:9)

hm282: градъ и | | смириса до силъ• | (303r:17)

287r20

hm281: сказаѣ ѡ възѣти цѣаграда. безвѣ | жными (287r:20)

hm280: Сказаніе Ѡ възети цѣригѣда безбож|ныи (261v:10)

hm282: Сказаніе Ѡ възѣти цѣригѣда безбожны | (303v:2)

287r21

hm281: тоуѣркы. салтан^М | (287r:21)

hm280: дгарены. салтан^М (261v:11)

hm282: дгараны, салтан^М (303v:3)

287r22

hm281: тоуѣрскимъ царемъ... | (287r:22)

hm280: тоуѣркы^М :— | (261v:11)

hm282: тѣркы^М. заѣало рѣѣ. | (303v:3)

287v1

hm281: В лѣто .ѣ. ѣ. ѣ. д. Властѣицѣ тѣ^р | кы (287v:1)

hm280: В лѣто шестотицно, дѣсѣать, шѣс|тъ дѣсѣтъ, прѣвое. вла^Аицѣ тѣ^ркы (261v:12)

hm282: В лѣто ѣѣѣѣ. вла^Дицѣ тѣ^ркы (303v:4)

287v2

hm281: безбожномъ магметѣ. амѣрѣ|товѣ (287v:2)

hm280: безбо|жномъ махметѣ, амоуѣратовѣ (261v:13)

hm282: безбожь|номъ мохаметѣ, амѣратовѣ (303v:4)

287v3

hm281: ѣѣ. ѣ бѣвыи тогда в мѣрѣ | (287v:3)

hm280: ѣѣ. ѣ бѣвы^И | тог^Аа въ мѣрѣ. (261v:14)

hm282: ѣѣ, ѣ бѣвыи | тогда въ мѣрѣ. (303v:5)

287v4

hm281: ѣ в доконѣнїи бѣѣ. с православыи^М | (287v:4)

hm280: ѣ до конѣца съ православныи^М | (261v:15)

hm282: ѣ до концѣ съ православыи^М | (303v:6)

287v5

hm281: цѣрѣмъ константиномъ ѣвановиѣ^М. | (287v:5)

hm280: цѣрѣмъ Ко^Нстантинѣ^М ѣвановиѣ^М. (261v:16)

hm282: цѣрѣмъ константи^М ѣвановиѣ^М. (303v:7)

287v6

hm281: црѣтвѣлющимъ въ црѣградѣ. ѿ ѿа|бїе (287v:6)

hm280: црѣтвѣ|юцимъ въ црѣградѣ. ѿ ѿбїе (261v:16)

hm282: црѣтвѣю|ци^М въ црѣградѣ, ѿ ѿбїе (303v:7)

287v7

hm281: безбожныи магметъ бранъ въ|з^Авиже. (287v:7)

hm280: безбожнїи ма|хметѣ бранъ въз^Авыгоше. (261v:17)

hm282: безбожнїи махмѣ|ти бранъ воздвыгоша: (303v:8)

287v8

hm281: протївѣ константи́на | (287v:8)

hm280: противѣ кω^Н|станти́на (261v:18)

hm282: протївѣ констан|ти́на (303v:9)

287v9

hm281: гра́да не по ѿинѣ. но съпроти́вѣ | (287v:9)

hm280: гра́да. не по ѿинѣ нѣ противѣ | (261v:19)

hm282: гра́да. не по ѿинѣ но проти́вѣ (303v:10)

287v10

hm281: сътворѣныхъ сложенъныхъ клат^Бъ | (287v:10)

hm280: сътворенъныхъ, ѿ сложенъныхъ клетъвъ. (261v:20)

hm282: сотво|ренъныхъ, ѿ сложенъныхъ кла́твѣ. (303v:10)

287v11

hm281: вѣи́нство приведе мно́го по́ земли | (287v:11)

hm280: во|и́нство приведе мно́го по соу́хѣ (261v:20)

hm282: вѣи́нство | приведе́ мнѡ́го ѿ по сѣхѣ (303v:11)

287v12

hm281: ѿ по́ морю. ѿ рѣтовати наѿа. ѿ при|ше^А (287v:12)

hm280: ѿ по мѡ́рѣ. | ѿ ратовати наѿе. ѿ пришь^А (261v:21)

hm282: ѿ по мѡ́рю, ѿ рѣтова|ти наѿа. ѿ прише́дѣ (303v:12)

287v13

hm281: внеза́пѣ ѡбѣстѣпївѣ гра^А съ | (287v:13)

hm280: вънезапоу, | | Ѡвѣстѣпи гра^А съ (261v:22)

hm282: вѣнезѣпѣ, ѡ Ѡвѣстѣпи гра^А | со (303v:13)

287v14

hm281: многыми сѣлами. црѣ же конѣста | нѣтинѣ (287v:14)

hm280: многыми сѣлами. црѣ же | кѡнѣстанѣтинѣ (262r:1)

hm282: мнѡгыми сѣламы. црѣ же конѣстанѣтинѣ | (303v:14)

287v15

hm281: съ прилѣѣившимисѣ велѣ | можѣми. (287v:15)

hm280: съ прилѣѣивѣшимисѣ велѣмо | жаами. (262r:2)

hm282: съ прилѣѣившимисѣ велѣможаами, (303v:15)

287v16

hm281: ѡ всѣ людѣе града видѣ | вше (287v:16)

hm280: ѡ всѣ(А) людѣе града видѣше (262r:3)

hm282: ѡ всѣ людѣе | града видѣша (303v:15)

287v17

hm281: ѡгдѣ прише^Аша съ многыми сѣ | лами. (287v:17)

hm280: прише^А | ша съ многыми сѣламы. (262r:3)

hm282: прише^Аша со мнѡгыми сѣла | ми, (303v:16)

287v18

hm281: ѡ не вѣдахѣ что сѣтвори^{ти}. | (287v:18)

hm280: ѡ не вѣ^Ахѣ что | сѣтворити, (262r:4)

hm282: ѡ не вѣдахѣ что сотворити; (303v:17)

287v19

hm281: понѣже лю^Аскаго събранѣа въ града | (287v:19)

hm280: понѣже лю^Аскаго събранѣа | въ града (262r:5)

hm282: понѣже лю^А | | скагѡ събранѣа во града (303v:17)

287v20

hm281: не бѣ. ѡ братѣамъ црѣвымъ не соу | щимъ (287v:20)

hm280: не бѣ. ѡ братѣамъ црѣвы^М не соущи^М | (262r:6)

hm282: не бѣ. ѡ братѣамъ | црѣвы^М не сущимъ (304r:1)

287v21

hm281: тѸ. ѡ послѧ цѣрь к магметѸ | (287v:21)

hm280: тоѸ. ѡ посла цѣрь кѸ махметѸ (262r:7)

hm282: тѸ. ѡ послѧ цѣрь кѸ махо | метѸ (304r:2)

287v22

hm281: слѸтѧнѸ послѧнники ѿ мироу. | | (287v:22)

hm280: сѸлтѧнѸ. | посланники ѿ мирѸ. (262r:7)

hm282: сѸлтѧнѸ, посланники ѿ мирѸ, (304r:3)

288r1

hm281: хоти(margin: л) оубѣдати бывшеє. ѡ ѿ мирѸ | (288r:1)

hm280: хотѣ оубѣ(да)ти быв | шее. ѡ ѿ мирѸ (262r:8)

hm282: хотѧ оу | бѣдати бывшаа, ѡ ѿ мирѸ (304r:3)

288r2

hm281: глти. ѿнѣ же ѿканѣны безвѣрныѣ | (288r:2)

hm280: глати. ѿнѣ же ѿканѣни | безвѣрѣни же (262r:9)

hm282: глати: ѿнѣ же | ѿканѣни безвѣрны же (304r:4)

288r3

hm281: ѡ лѸкавыи послѧнники ѿсла бездѣ | лны. (288r:3)

hm280: ѡ люкави. посланники въ | звати бездѣлны. (262r:10)

hm282: ѡ лѸкави. посланни | ки возврати бездѣлны. (304r:5)

288r4

hm281: ѧ самѸ пре^{ли}внымѸ ѡполчѣнїе^м | (288r:4)

hm280: ѧ самѸ прѣдывнымѸ | ѡпльчѣнемѸ (262r:11)

hm282: ѧ самѸ прѣдївнымѸ | ѡполчѣнемѸ (304r:6)

288r5

hm281: ѡ страшнымѸ движенїе^м. по соуши | (288r:5)

hm280: ѡ страшны^м ѡпльчїе. по | соухѸ (262r:12)

hm282: ѡ страшны^м ѡполчїса, по сѸхѸ (304r:7)

288r6

hm281: ѡ по морю пристѸ(стѸ)пївъ кѸ црѣтѸ | ѡцемѸ (288r:6)

hm280: ѿ по морѣ, пристѣпивъ къ црѣтвѣю | цюмѣ (262r:13)

hm282: ѿ | по мѡрю, пристѣпѣвъ къ црѣтвѣюцюмѣ (304r:7)

288r7

hm281: гра^Ау. мѣца декѣбра. ѿ повелѣ | (288r:7)

hm280: гра^Ау, мѣца декѣбрѣа. ѿ повѣлѣ | (262r:14)

hm282: гра^Ау. | мѣца декѣврѣа, ѿ повелѣ (304r:8)

288r8

hm281: бѣти поушкѣми ѿ пицѣл^Ами. ѿ стѣ | нѡбѣтными (288r:8)

hm280: битѣ поуш^Аками ѿ пицѣл^Ами. ѿ стѣнѡ | бит^Аными (262r:15)

hm282: бѣти пѣшкѣми (margin: тѡпами) ѿ | пицѣлми. ѿ стѣннѡбѣтными (304r:9)

288r9

hm281: хѣтрост^Ами. ѿ пристѣ | пи (288r:9)

hm280: хитрост^Ами. ѿ пристѣпи (262r:16)

hm282: хѣтростми. ѿ | пристѣпи (304r:10)

288r10

hm281: гра^Аскѣа оуготѡвлати. соуцѣи^Ж | (288r:10)

hm280: гра^А | скынѣ оуготовляти. сѣцѣи же (262r:16)

hm282: гра^Аскыа оуготовлѣти. сѣцѣи же | (304r:11)

288r11

hm281: лю^Аиѣ въ градѣ грѣкы ѿ фрѣгове. вы | ѣжѣаа (288r:11)

hm280: въ градѣ | грѣцы ѿ фрѣзы, ѿзѣжѣахѣ (262r:17)

hm282: во градѣ грѣцы ѿ фрѣзы, ѿзѣждѣхѣ (304r:12)

288r12

hm281: ѿз^А града вѣахѣса с тоу^Аркы. | (288r:12)

hm280: ѿз града ѿ би | ахѣсе сѣ ними. (262r:18)

hm282: ѿз гра^Ада ѿ вѣахѣса сѣ ними. (304r:12)

288r13

hm281: не даю^Аще имѣ стѣнѡбѣтныа хѣ | трости (288r:13)

hm280: не даю^Аще и^М стѣнѡбит^Анѣ | сѣ соу^Ади (262r:19)

hm282: не даю^Аще ѿимѣ стѣ | нѡбѣтныа сосѣды (304r:13)

288r14

hm281: на́ража́ти. но оу́бо са́лта | но́ве (288r:14)

hm280: на́рѣжа́дѣти. нѣ́ оу́бо сѣ́лѣта́нове | (262r:20)

hm282: на́рѣжа́дѣти. но ѿоубѣѡ | сѣ́лѣта́нове (304r:14)

288r15

hm281: в си́лѣ вели́цѣи ѿ та́жцы соу́щи. | (288r:15)

hm280: си́лѣ вели́цѣ ѿ те́жѣ́цѣ сѣ́щѣи. (262r:21)

hm282: си́лѣ вели́цѣ ѿ та́жѣ́цѣ сѣ́щѣи, (304r:15)

288r16

hm281: грѣ́кы не возмо́гѡша ѿи́мѣ́ никое́а | (288r:16)

hm280: грѣ́цѣи́ же не | възмо́(го)ще́и^М никое́же (262r:21)

hm282: грѣ́ | цы́ же не возмо́гѡша ѿи́мѣ́ никое́а́же. (304r:15)

288r17

hm281: па́кости сѣ́твори́ти. за́нѣ́ е́динѣ́ | (288r:17)

hm280: па́кости сѣ́т'вори́ти. | | за́нѣ́ е́динѣ́ (262r:22)

hm282: па́кости | со́твори́ти, за́нѣ́ е́ди́нѣ́ (304r:16)

288r18

hm281: бѣ́ ѿше́а с ты́сащю. ѡ́ два́ со тмо́ю. | (288r:18)

hm280: би́а́шеа с тисѣ́щю. ѡ́ два́ сѣ́ | т'мо́ю, (262v:1)

hm282: би́а́шеа с ты́сащю. | | ѡ́ два́ сѣ́ тмо́ю. (304r:17)

288r19

hm281: сѣ́ же оу́вѣ́да ѿ́рь ко́стан'ти́нѣ́. | (288r:19)

hm280: сѣ́ же оу́вѣ́де ѿ́рь ко́н'тан'тинѣ́. | (262v:2)

hm282: сѣ́ же оу́вѣ́де ѿ́рь ко́нстанти́^Н, | (304v:1)

288r20

hm281: ѿ́ повѣ́лѣ́ вел'мо́жамъ ѿ́ ме́гѣ́ста́но^М | (288r:20)

hm280: ѿ́ повѣ́лѣ́ вел'мо́жамъ ѿ́ ма́гѣ́ста́но^М, (262v:3)

hm282: ѿ́ повѣ́лѣ́ вел'мо́жа^М ѿ́ ме́гѣ́ста́но^М, (304v:2)

288r21

hm281: ра́зделѣ́ти. вѡ́и́номъ гра́^Асѣ́а стѣ́ | ны (288r:21)

hm280: раз^Аблѣтити | во^Ми^Мн^М гра^Аскыи^М стѣбныи, (262v:3)

hm282: раздѣлѣити во | ин^Мн^М гра^Аскыа^М стѣбныи, (304v:2)

288r22

hm281: и стрѣлници и врата. тако^Ж | | (288r:22)

hm280: и пир^Гговыи и врата. | и такоже (262v:4)

hm282: и пир^Гговыи и врата тѣ | кожде (304v:3)

288v1

hm281: и всѣ лю^Ади. и ко^Млоколы рѣтныа на | (288v:1)

hm280: и все лю^Дди, и звона^Р рѣт^Ннаа на (262v:5)

hm282: и всѣ лю^Дди, и звона^Р рѣт^Ннаа на (304v:4)

288v2

hm281: всѣхъ (margin: стѣнахъ) и^Зста^Ввити. да кой^Жо ихъ | (288v:2)

hm280: всѣхъ | страна^Х ставити. да каж^Ао ихъ (262v:5)

hm282: всѣхъ | страна^Х ставити. да ко^Мждо ихъ (304v:4)

288v3

hm281: вѣда^Етъ и хра^Ннитъ свою^Ю страну. | (288v:3)

hm280: зна^Етъ и хра^Ннитъ свою^Ю страну. (262v:6)

hm282: зна^Етъ и | хра^Ннитъ свою^Ю страну, (304v:5)

288v4

hm281: и вса^Иже на бра^Нноу^Ю потрѣбѣ. да | (288v:4)

hm280: и вса^Иже на бра^Нноу^Ю | потрѣбѣ. да (262v:7)

hm282: и всѣ^Иже на бра^Нноу^Ю | потрѣбѣ, да (304v:6)

288v5

hm281: оустро^Аютъ и да въ^Ютса с тоу^Рки. | (288v:5)

hm280: оустро^Аютъ и да въ^Ютсе. съ | тоу^Рци (262v:8)

hm282: оустро^Аютъ и да въ^Ютса. со^Съ | тѣ^Рцы (304v:7)

288v6

hm281: съ стѣбны. а^И из гра^Дда не въ^Ахо^Ати (288v:6)

hm280: съ стѣбны. а^И из гра^Дда не ис^Ходити | (262v:9)

hm282: съ стѣбны. а^И из гра^Дда не ис^Ходи^Ити (304v:8)

288v7

hm281: ни | вѣѣж^Аати. тѣкоже ѿ поушки ѿ | (288v:6)

hm280: н(и) извѣж^Аати. також^Ае ѿ пѣш^икы маліе | ѿ (262v:10)

hm282: ни ѿз^и | вѣжд^Аати. тѣкожде ѿ пѣшки малыѧ ѿ (304v:8)

288v8

hm281: пицѣли оуѣтавити. по пристѣпны^М | (288v:8)

hm280: великыіе ставити. по пристѣпны^Х (262v:11)

hm282: великіѣ^Ѧ | ставити, по пристѣпныхъ (304v:9)

288v9

hm281: мѣстомъ на съхранѣніе стѣна^М. | (288v:9)

hm280: мѣ | стѣ^Х на съхранѣніе стѣна^М. (262v:11)

hm282: мѣстѣхъ на сохра | нѣіе стѣна^М. (304v:10)

288v10

hm281: ѧ сѧмъ црѣ констан^итинъ с патріѧ | р^ихомъ (288v:10)

hm280: самъ же црѣ кв^ис | тан^итинъ съ патріѧр^ихомъ (262v:12)

hm282: сѧмъ же црѣ констан^итинъ, | съ п^итріѧрхо^М (304v:11)

288v11

hm281: ѧнастаѣемъ ѿ съ црцею ѿ со | ѣти. (288v:11)

hm280: ѧнастаѣемъ | ѿ съ ѣти. (262v:13)

hm282: ѧнастаѣемъ ѿ со ѣты, (304v:12)

288v12

hm281: ѿ съ все^имъ цѣн^инымъ съво^и | ро^М. (288v:12)

hm280: ѿ съ все^имъ цѣн^ины^М съворомъ. | (262v:14)

hm282: ѿ со все^имъ | цѣн^ины^М соб^иворомъ. (304v:12)

288v13

hm281: ѿ съ мнѣжествомъ жѣнъ ѿ дѣ | ти. (288v:13)

hm280: ѿ съ мнѣж^иствомъ жѣнъ ѿ дѣ | тѣи. (262v:15)

hm282: ѿ съ мнѣжествомъ жѣнъ | ѿ дѣтѣй (304v:13)

288v14

hm281: хожѧхъ по цр^ивамъ бжїи^М. мо^и | бы (288v:14)

hm280: хож^АхѸ | по црква^Х бжїи^Х. мѡвы (262v:15)

hm282: хожда^ХхѸ по црквахъ бжїихъ. мол | бы (304v:14)

288v15

hm281: ѡ молѣнїе дѣюще плачюще ѡ рыда | юще. (288v:15)

hm280: ѡ мѡленїа дающе пла | чюще ѡ рїдающе. (262v:16)

hm282: ѡ молѣнїа дающе, плачюще ѡ рыдающе, | (304v:15)

288v16

hm281: ѡ глѣще сїце. гдѣсподи, гїи стрѣ | шно (288v:16)

hm280: ѡ глѣюще сїце, гїи гїи стра | шное (262v:17)

hm282: ѡ глѣюще сїце: г^Ѥди г^Ѥди страшное (304v:16)

288v17

hm281: ѣ^Ѥство неїсповѣдїмаа сила | (288v:17)

hm280: ѣ^Ѥтво, неїсповѣдїмаа сїло. (262v:18)

hm282: ѣ^Ѥтество, | неїсповѣдїмаа сїло. (304v:16)

288v18

hm281: ѡюже дрѣвле гóры видѣвше възтрепе | тѡша. (288v:18)

hm280: ѡже дрѣ | влѣ гwры видѣвше възтрѣпеташе. (262v:18)

hm282: ѡже дрѣвле гóры вї | | дѣша вострѣпетѡша. (304v:17)

288v19

hm281: ѡ твѡрь потрасѣса слнце же | (288v:19)

hm280: ѡ | твѡрь потрѣсесе, слнце (262v:19)

hm282: ѡ твѡрь потрасѣса. | слнце (305r:1)

288v20

hm281: ѡ лоуна оужасѡшеса блистанїе ѡхъ | (288v:20)

hm280: ѡ лоуна оужасесе. | блыстанїе ѡхъ (262v:20)

hm282: ѡ лѡна оужасѣса, блыстанїе ѡхъ (305r:2)

288v21

hm281: погыбе ѡ звѣзды нб^Ѥныа спадѡша. | (288v:21)

hm280: погнбѣ. ѡ звѣз^Аы нб^Ѥныѣ | спадѡше. (262v:21)

hm282: по | гнбѣ. ѡ звѣзды нб^Ѥныа спадѡша. (305r:2)

288v22

hm281: мѣ же Ѡкадѣнїи таѣ вса презрѣвшє | | (288v:22)

hm280: мѣ же ѡкадѣнїи тѣ вса прѣзрѣ | | вѣше. (262v:22)

hm282: мѣ же Ѡ|кадѣнїи та вса прѣзрѣхомъ (margin: вше), (305r:3)

289r1

hm281: сзгрѣшихомъ ѣ безакѡнѣновахомъ | (289r:1)

hm280: сзгрѣшихо^М ѣ безаконовахѡ^М, (263r:1)

hm282: согрѣшихомъ | бє³закѡнновахо^М, (305r:4)

289r2

hm281: ѣ Ѡзлѡбихомъ твоє бжѣтво. забывѣ|юще (289r:2)

hm280: ѣ ѡзлѡбї|хомъ твоє бжѣтво. забвїхо^М (263r:1)

hm282: ѣ ѡзлѡбихо^М твоє бжествѡ. | забвїхо^М (305r:5)

289r3

hm281: твоѣ великаѣ дарѡвѣнїѣ ѣ прези|рѣюще (289r:3)

hm280: твоѣѣ великаѣ да|рѡвѣнїѣ. ѣ прѣзырѣюще (263r:2)

hm282: твоѣ великаѣ дарѡвѣнїѣ, ѣ прѣзырѣ|юще (305r:6)

289r4

hm281: твоѣ повелѣнїѣ. ѣко неѣисто|вїи (289r:4)

hm280: твоѣѣ повѣлѣнїѣ. ѣ | ѣко неїстовїи (263r:3)

hm282: твоѣ повелѣнїѣ. ѣ ѣакѡ неїстовы (305r:7)

289r5

hm281: ѣже на наѣ млѣти ѣ щедрѡтъ твои^Х | (289r:5)

hm280: ѣже на наѣ млѣти ѣ щедрѡтъ | твои^Х (263r:4)

hm282: ѣ|же на наѣсѣ млѣти ѣ щедрѡтъ твои^Хъ (305r:7)

289r6

hm281: ѡвратихомсѣ. ѣ на злѡдѣѣнїѣ ѣ бє|зѣкѡнїѣ (289r:6)

hm280: ѡвратихомсѣ. ѣ на злѡдѣѣнїѣ ѣ беза|кѡнїѣ (263r:5)

hm282: ѡвра|тїхомсѣ, ѣ на злѡдѣѣнїѣ ѣ бє³закѡнїѣ (305r:8)

289r7

hm281: ѡвратихомсѣ. ѣмї же да|лѣче (289r:7)

hm280: ѿбратихомсе. ѿми же далече (263r:6)

hm282: ѿбра|тихомса. ѿми же далече (305r:9)

289r8

hm281: ѿ тебе ѿстѹпихомса. вса сѧ^ж | (289r:8)

hm280: ѿ те|бе ѿстѹпихомь. вса сѧ (263r:6)

hm282: ѿ тебе ѿстѹпихо^М, | вса сѧ (305r:10)

289r9

hm281: наведе на ны ѿ на гра^А твои стѣи. прѧ|веднымъ (289r:9)

hm280: наведе на ны, ѿ на | гра^А твои стѣи. прѧве^Аны^М (263r:7)

hm282: наведе на ны, ѿ на гра^А твои стѣи. | прѧве^Аны^М (305r:11)

289r10

hm281: ѿ ѿстиннымъ соудомъ | (289r:10)

hm280: ѿ истинным^М | соудом^М (263r:8)

hm282: ѿ ѿстинным^М соудом^М (305r:12)

289r11

hm281: створи азъ еси грѣхъ ра^{Аи} ншхъ. ѿ нѣ^с на^М | (289r:11)

hm280: сътвори азъ еси грѣхъ ради нашихъ. ѿ | нѣ^с на^М (263r:9)

hm282: сотвори азъ еси | грѣхъ ради нашихъ, ѿ нѣсть намъ (305r:12)

289r12

hm281: ѿверсти ѿустъ что глѧти. но ѹбо | (289r:12)

hm280: ѿверсти оустъ что глѧти. нѣ | оубо (263r:10)

hm282: ѿвер|сти ѿустъ что глѧти; но ѿубо (305r:13)

289r13

hm281: всепѣти ѿ пребл^свеннымъ. гѣи създа^с|нѣ (289r:13)

hm280: всепѣти ѿ пребл^свеннымъ гѣи. съз^Аданіе | (263r:11)

hm282: всепѣти | ѿ пребл^свеннымъ гѣи. созд^Аданіе (305r:14)

289r14

hm281: ѿ твореніе есма твоє. ѿ дѣла роу^с|къ (289r:14)

hm280: ѿ твореніе есмы твоє, ѿ дѣла рѣкъ (263r:12)

hm282: ѿ твореніе | есмы твоє, ѿ дѣла рѣкъ (305r:15)

289r15

hm281: твои^х. не преда́й же на^ѣ до конца́ вра|гомъ (289r:15)

hm280: твои^х. | не прѣда́й же насъ до кон'ца вра́гомъ (263r:12)

hm282: твои́хъ. не пре|да́й же насъ до конца́ врагѡмъ (305r:16)

289r16

hm281: ꙗ́ши^м. и не разори досто́ѣнїа | (289r:16)

hm280: наши^м. | и не разори́ достоѣнїа (263r:13)

hm282: на́шимъ | | и не разори́ досто́ѣнїа (305r:17)

289r17

hm281: твоѣго. и не о́стаѣи мѡ^ѣтъ твою | (289r:17)

hm280: твоѣго. и не ѡста|ви мѡ^ѣтъ твою (263r:14)

hm282: твоегѡ, и не ѡстаѣи | мѡ^ѣтъ твою (305v:1)

289r18

hm281: ѡ на^ѣ. о́слаѣи на́мъ вре́ма сїе. во е^ж | (289r:18)

hm280: ѡ насъ. и ѡслаѣи на́мъ врѣ|ме сїе. въ е́же (263r:15)

hm282: ѡ насъ. и ѡслаѣи на́мъ вре́ма | сїе. во ѡе́же (305v:2)

289r19

hm281: ѡбрати́тиса на́мъ и пока́ѣтиса | (289r:19)

hm280: ѡбратитисе на́мъ, и пока|ѣтисе (263r:16)

hm282: ѡбрати́тиса на́мъ, и пока́а|тиса (305v:3)

289r20

hm281: твоѣмъ бѣгоу́т'рѡбїю. самъ бо вл^ако | (289r:20)

hm280: твоѣмъ бѣгоу́т'рѡбїю. самъ бо вл^ако | (263r:17)

hm282: твоѣмъ бѣгоу́т'рѡбїю. самъ бо вл^ако | (305v:4)

289r21

hm281: рѣкаъ еси не прїидѡхъ прѣведныхъ | (289r:21)

hm280: рѣкаль еси не прїидо^х праве^аныхъ (263r:18)

hm282: рѣкаъ еси не прїидѡхъ прв^аныхъ (305v:5)

289r22

hm281: спѣти. но грѣшныхъ призвѣти | | (289r:22)

hm280: спѣти. нѣ | грѣшнѣи^х (263r:18)

hm282: спѣти, но грѣ | шнѣихъ (305v:5)

289v1

hm281: на покаѣніе. въ еже ѡбратѣтиса | (289v:1)

hm280: на покаіаніе. въ еже Ѡбрати | тисе (263r:19)

hm282: на покаіаніе. во ѣже ѡбратѣтиса | (305v:6)

289v2

hm281: на^м. и живы^м быти. еи гѣи црю нбѣныи. | (289v:2)

hm280: намъ. и жїивы^м быти. еи гѣи црѣ | нбѣни. (263r:20)

hm282: намъ и жїивы^м быти. ѣи гѣи црю, нбѣный. | (305v:7)

289v3

hm281: ѡслави Ѡстави ннѣ пречѣтыа рд^{аи} бго | мтрѣ. (289v:3)

hm280: ѡславы ѣостави нна, прѣчѣтїе | рд^{аи} бгомтрѣ. (263r:21)

hm282: ѡславы ѡстави нынѣ, пречѣтыа рди бго | мтрѣ. (305v:8)

289v4

hm281: и єтыхъ патріархъ и црѣи прѣ^ж | (289v:4)

hm280: и єтыи^х патріархъ и црѣи | | прѣж^{ае} (263r:22)

hm282: и єтыихъ патріарх^ѡ и црѣхъ прѣжде | (305v:9)

289v5

hm281: оугодѣвшихъ твоёмъ бжѣтвѣ въ | (289v:5)

hm280: оугодѣши^и твоёмъ бжѣтвѣ въ | (263v:1)

hm282: оугодѣшихъ твоёмъ бжѣтвѣ во | (305v:10)

289v6

hm281: градъ се^м. сїа же инаа многаа изрѣ | киши^м. (289v:6)

hm280: градъ | сѣмь. сїа же и инаа многаа изрекши^и^м. (263v:1)

hm282: градъ сѣмъ. | сїа же и ѣинаа мнѡгаа изрѣкши^и^м, (305v:10)

289v7

hm281: тѣкоже и пренепорѣчнѣи бѣци | (289v:7)

hm280: та | коже и прѣнепорѣчнѣи бѣци (263v:2)

hm282: тѣкож^{ае} | и пренепорѣчнѣи бѣцы, (305v:11)

289v8

hm281: ѿ среды срѣца стоѣніе и рыданіемъ | (289v:8)

hm280: ѿ срѣди срѣца сте | наніемъ и въззѣхъаніемъ и риданіемъ (263v:3)

hm282: ѿ средѣ срѣца стѣна | ніемъ и въздыхъаніемъ и рыданіемъ (305v:12)

289v9

hm281: по всѣ дни молахъсѧ. црѣ же ѡбъ | ѣжаше (289v:9)

hm280: по все дни | мѡлахъсе. црѣ же ѡбъѣжаше (263v:4)

hm282: по всѣ | дни молахъсѧ. црѣ же ѡбъѣждаше (305v:13)

289v10

hm281: крѣгъ града поучастъ оу | крѣплаа (289v:10)

hm280: крѣгъ града | поучестъ, оукрѣплаи (263v:5)

hm282: крѣгъ | града поучестъ, оукрѣплаа (305v:14)

289v11

hm281: стратѣгъ и воиновъ. и всѣхъ | (289v:11)

hm280: стратигъ и вои. | и все (263v:6)

hm282: стратѣги и | вои, и всѣ (305v:15)

289v12

hm281: людѣи. да не ѡпадоу^т надѣжею ни о | слабѣють. (289v:12)

hm280: людѣи. да не ѡпадоу^т надѣжѣе ни о | слабѣють. (263v:7)

hm282: людѣи. да не ѡпадо^т надѣжде ни | ѡслабѣютъ, (305v:16)

289v13

hm281: съпротивленіемъ на вра | ги. (289v:13)

hm280: съпротивленіемъ на враги. | (263v:8)

hm282: сопротивленіемъ на враги. (305v:17)

289v14

hm281: но да оуповають на господа | (289v:14)

hm280: нѣ да оуповать на бѣ (263v:9)

hm282: но | | да оуповаю^т на бѣга (305v:17)

289v15

hm281: вседръжителя. тѣ бо нѣшь помѡ | цникъ (289v:15)

hm280: всѣдрѣжителѧ. тѧ | во нашъ помощныѧ̑ (263v:9)

hm282: всѣдержітѧла. тѣи бо | нашь помощникъ (306r:1)

289v16

hm281: ѿ зацѣтитѣль ѿ̑. ѿ пакы | (289v:16)

hm280: ѿ зацѣтитныѧ̑ ѿ̑. ѿ | пакы (263v:10)

hm282: ѿ зацѣтитѣль (margin: тныѧ̑) ѿ̑ есть. ѿ | пакы (306r:2)

289v17

hm281: ѡбращѧшесѧ на мѧтвѧ. тоуѣркыѧ̑ | (289v:17)

hm280: ѡбращѧшесѧ на мѧтвоуѧ̑. ѧгарене же | (263v:11)

hm282: ѡбращѧшесѧ на мѧтвѧ, ѧгѧране же (306r:3)

289v18

hm281: на всѣхъ мѣстѣхъ бѧхъсѧ бес пре|стѧни. (289v:18)

hm280: на всѣхъ мѣстѣхъ бѧиѧхъсѧ безъ прѣстанѧи. (263v:12)

hm282: на | всѣхъ мѣстѣхъ бѧиѧхъсѧ непрестѧнно, (306r:3)

289v19

hm281: дѧнь ѿ нѡцѣь пременѧющесѧ. | (289v:19)

hm280: дѧнь | ѿ нѡцѣь прѣменѧющесѧ. (263v:12)

hm282: дѣнь ѿ нѡцѣь | прѣмѣнѧющесѧ. (306r:4)

289v20

hm281: не даѧюще ни малѡ ѡпоуѧти граѧскыѧ̑М | (289v:20)

hm280: не даѧюще ни малѡ | ѡпоуѧти гражѧнѧ̑М, (263v:13)

hm282: не даѧюще ни малѡ ѡпоуѧти | гражѧнѧ̑М, (306r:5)

289v21

hm281: но да сѧ оуѧтрѧдѧтъ. понѣже оуѧго | товлѧхъсѧ (289v:21)

hm280: нѡ да оуѧтрѧдетсѧ. | понѣже ѧготовлѧхъсѧ (263v:14)

hm282: но да оуѧтрѧдѧтсѧ. понѣже оуѧго | товлѧхъсѧ (306r:6)

289v22

hm281: ко пристоуѧѧ. ѿ тѧко | | (289v:22)

hm280: къ прѣстѧпоуѧ̑. | ѿ тѧко (263v:15)

hm282: къ прѣстѧпѧ, ѿ тѧко (306r:7)

290r1

hm281: твора́хѸ ѡбои .г҃ѣ. днѣи. вѣ .дѣ. днѣ. | (290r:1)

hm280: творахѸ ѡбои, днѣи, г҃ѣ. вѣ дѣ днѣ, | (263v:16)

hm282: твора́хѸ | ѡбои, днѣи г҃ѣ. вѣ дѣ дѣнь, (306r:7)

290r2

hm281: тоу́рцы ѡкли́кнѸше своѹ сквѣ́рнѸю | (290r:2)

hm280: тоу́рци вѣскликнѸше своѹ скѣ́рнѸю | (263v:17)

hm282: тѸрцы восклы́ | кнѸше своѹ сквѣ́рнѸю (306r:8)

290r3

hm281: мѡ́твѸ. на́у́аша в сѸ́рны и́грати и́ | (290r:3)

hm280: мѡ́твѸ. на́уе́ше вѣ сѸ́рны и́грати. и́ | (263v:18)

hm282: мѡ́твѸ, на́у́аша | вѣ сѸ́рны и́грати. и́ (306r:9)

290r4

hm281: вѣ ва́р҃ганы и́ в на́кры бѣ́ти. и́ при | ка́ти́вше (290r:4)

hm280: вѣ бо́р҃е и́ вѣ на́к҃ры бѣ́ти. и́ приста́ви́ше | (263v:19)

hm282: вѣ бо́р҃е и́ вѣ на́к҃ры бѣ́ти, | и́ приста́виша (306r:10)

290r5

hm281: поу́шки и́ пи́ца́ли мно́гѣ | (290r:5)

hm280: пѸш҃кы и́ пи́цали мно́гыѣ. (263v:20)

hm282: пѸшкы и́ пи́ца́лы мнѡ́гѣа, (306r:11)

290r6

hm281: на́у́аша бѣ́ти гра́. та́коже и́ стрѣ́ | ла́ти. (290r:6)

hm280: и́ на́уе́ше бѣ́ти гра́. та́коже и́ стрѣ́лы пѸ́цати. | (263v:20)

hm282: и́ | на́у́аша бѣ́тѣ гра́. та́коже и́ стрѣ́лы пѸ́ца́ | ти. (306r:11)

290r7

hm281: и́з рѸ́чныхѸ лѸ́ковѸ тмо́ | чѣ́слены́х. (290r:7)

hm280: и́з роу́ч҃ныи́х лѸ́ко́вѸ тмо́числы́нех. (263v:22)

hm282: и́з рѸ́чныи́х лѸ́ко́вѸ тмо́чѣ́сленны́хѸ. | (306r:13)

290r8

hm281: гра́жа́не же ѿ́ вѣсч҃исле́ | на́го (290r:8)

hm280: граж^Аа || не бо ѿ бесѣи^Анаго (263v:22)

hm282: гражда^Ане бо ѿ бесѣи^Аннаго (306r:14)

290r9

hm281: стрѣла^Аи^А не можа^Ахѹ сто | ѣти (290r:9)

hm280: стрѣла^Аи^А не можа^Ахѹ сто | ѣти (264r:1)

hm282: стрѣла^Аи^А не можа | хѹ сто^Ати (306r:14)

290r10

hm281: на стена^А. но запа^Аше ж^Аа^Ахѹ | (290r:10)

hm280: на стѣна^А. нѣ па^Аше ж^Аа^Ахѹ (264r:2)

hm282: на стѣна^Ахѹ, но па^Аше жа^Аа^Ахѹ (306r:15)

290r11

hm281: присто^Ау^Апѹ. а и^Аи^Аи п^Ар^Аотивѹ стрѣ | ла^Ахѹ (290r:11)

hm280: пристѹ | по^Ау. а и^Аи^Аи стрѣла^Ахѹ (264r:2)

hm282: при | стѹпѹ. и ^зи^Аи^Аи стрѣла^Ахѹ (306r:15)

290r12

hm281: ис по^Ау^Ашекѹ и ис пица^Ален^А ели | ко (290r:12)

hm280: ис пѹш^Акъ и пица^Алѣи, | ели^Ако (264r:3)

hm282: исъ пѹш^Акъ и пица^Алѣи, ели^Ако (306r:16)

290r13

hm281: можа^Ахѹ. и мно^Агы то^Ау^Аркы о^Ау | биша. (290r:13)

hm280: можа^Ахѹ. и мно^Агы^Аи^Ае тѹ^Аркѣ о^Ау^Аби | ше. (264r:4)

hm282: можа^Ахѹ, и мнѹ^Агѣа тѹ^Аркы о^Ау | | биша. (306r:17)

290r14

hm281: патрї^Аа^Ар^Ах^А же а^Анаста^Асїи | (290r:14)

hm280: патрї^Аа^Ар^Ах^А же а^Анаста^Асїе (264r:5)

hm282: патрї^Аа^Ар^Ах^А же а^Анаста^Асїи (306v:1)

290r15

hm281: и ѿ^Атлїе. и вѣсь ѿ^Ацн^Ани^Ачскїи ѿ^Аи^Анѹ ба^Ахѹ | (290r:15)

hm280: и ѿ^Атлїи и вѣсь | сѿ^Аи^Ае^Ан^Аы^Ач^Аьскыи ѿ^Аи^Анѹ. вѣ^Ахѹ (264r:5)

hm282: и ѿ^Атлїи и вѣсь | сѿ^Аи^Ае^Ан^Ани^Ач^Аьскыи ѿ^Аи^Анѹ, ба^Ахѹ (306v:1)

290r16

hm281: непрѣстанѣно молѣщесѧ ѡ млѣти | (290r:16)

hm280: непрѣстанѣно | млѣщесѧ ѡ млѣти (264r:6)

hm282: непрѣстанѣно молѣщесѧ ѡ млѣти (306v:2)

290r17

hm281: бжїи. ѡ ѡзбавленїи грѣда. ѡгдѧ^ж | (290r:17)

hm280: бжїи. ѡ ѡзбавленїи | грѣда. ѡгдѧ^а же (264r:7)

hm282: бжїи, ѡ ѡзбавленїи грѣда. | ѡгдѧ же (306v:3)

290r18

hm281: безбожїи тоу^ркы всѣхъ людеи | (290r:18)

hm280: безбожїи тоу^рцы все | люди (264r:8)

hm282: безбожїи тѣ^рцы все люди (306v:4)

290r19

hm281: съ стѣны збїша. ѡ ѡбїе възскри^аша (290r:19)

hm280: съ стѣны збг^анаше. ѡ ѡбїе възскри^аша (264r:9)

hm282: съ стѣны | збг^анаша, ѡ ѡбїе възскри^аша (306v:4)

290r20

hm281: все воинство ѡ нападоша на | (290r:20)

hm280: все воинство ѡ нападоше на (264r:10)

hm282: все воинство ѡ | нападоша на (306v:5)

290r21

hm281: град^а. воу^рпѣ съ всѣхъ странъ | (290r:21)

hm280: град^а. възкоу^рпѣ съ всѣхъ странъ. (264r:10)

hm282: градъ, възпѣ съ всѣхъ странъ. | (306v:6)

290r22

hm281: кличуще ѡ възпїюще. ѡвѣмъ || (290r:22)

hm280: кричуще ѡ възпїю^аще. ѡвѣмъ (264r:11)

hm282: кричущи ѡ възпїю^аще : ѡвѣмъ (306v:7)

290v1

hm281: съ огни разлїчными ѡ иїи с лѣстницами. (290v:1)

hm280: съ ѿг`ни различ`ны́ми, а́ и́ни | съ лѣствы́цами. (264r:12)

hm282: со Ѿгнѣ разз' | личными, а́ и́ни съ лѣствицами, (306v:7)

290v2

hm281: дрѣзѣи же съ стѣновѣитны | ми (290v:2)

hm280: дрѹзѣи же съ стѣнови | тными (264r:13)

hm282: дрѣзы же съ | стѣновѣитными (306v:8)

290v3

hm281: хы́тросѣми и́ и́ныа мно́га ко | зни (290v:3)

hm280: хы́тросѣми. и́ и́ни мно́ги | ми кззын`ми (264r:14)

hm282: хы́тростми : и́ни мно́ги | ми ка́з`ни (306v:9)

290v4

hm281: на взатѣе гра́да. гра́скѣе же лю^ие | (290v:4)

hm280: на взѣтѣе гра́да. гра́скы́ же | лю́де (264r:15)

hm282: на взѣтѣе гра́да. гра́дскы^и же лю́ | де (306v:10)

290v5

hm281: та́коже възпѣахѣ и́ кри҃ахѣ на нх' | (290v:5)

hm280: та́коже възпѣахѣ и́ кри҃ахѣ на нх', | (264r:16)

hm282: та́коже възпѣахѣ и́ кри҃ахѣ на нхъ, (306v:11)

290v6

hm281: въ`ющеса с нѣми крѣпко. бѣговѣрны^и | (290v:6)

hm280: вѣющесе съ нѣми крѣп`ко. бѣговѣр`ни (264r:17)

hm282: вѣюще^е | с нѣми крѣпко. бѣгвѣрный (306v:11)

290v7

hm281: же цѣрь ко^истантинъ ѡвъѣжа^аше по | (290v:7)

hm280: же | цѣрь кѡ^истан`тинъ. ѡвъѣжа^аше по (264r:17)

hm282: же цѣрь констан' | тинъ, ѡвъѣжа^аше по (306v:12)

290v8

hm281: всемѣ гра^ау. понѣжа^а своа лю́ди да | `юще (290v:8)

hm280: въ | семѣ гра^ау. понѹжа^а своѣ лю́ди даю́ | ще (264r:18)

hm282: всемѣ гра^ау. понѣжа^а | ше своа лю́ди даю́ще (306v:13)

290v9

hm281: ѿмъ надеж^Аоу бѣжѿю. ѿ повелѣ | (290v:9)

hm280: ѿмъ надѣж^Ддѣ бѣжѿю. ѿ повелѣ (264r:20)

hm282: ѿмъ надѣждѣ бѣжѿю. | ѿ повелѣ (306v:14)

290v10

hm281: звонѣти по всемѣ гра^Ау на съзвѣнѣ | (290v:10)

hm280: звонѣти по вѣсѣмѣ гра^Ау. на съзвѣнѣ (264r:20)

hm282: звонѣти по вѣсѣмѣ гра^Ду, на созвѣ^Анѣ (306v:15)

290v11

hm281: людѣ^М. тоу^Ррцы же оуслышѣше зво^Н | (290v:11)

hm280: людѣмъ. | тоу^Ррцы же оуслишаше звѣнь (264r:21)

hm282: людѣмъ. тѣ^Ррцы же оуслышаша звѣнь (306v:16)

290v12

hm281: вѣлѣи. пѣстѣша соу^Ррныа ѿ троу^Ббныа^Д | (290v:12)

hm280: вѣлѣи. поу^Р | | стѣше сѣ^Ррныѣ ѿ трѣ^Ббныѣ (264r:22)

hm282: вѣ^Алѣи, пѣстѣша сѣ^Ррныа ѿ трѣ^Ббныа (306v:16)

290v13

hm281: глѣсы ѿ тимпанъ тмоу^Иисленыхъ. | (290v:13)

hm280: глѣ^Иы ѿ тим^Апанѣ тмоу^Иисленѣ. (264v:1)

hm282: глѣсы ѿ | | тѣ^Импанѣ тмоу^Иисленныа, (306v:17)

290v14

hm281: ѿ бы^Исѣча велика сла ѿ прѣ^Ооужасна | (290v:14)

hm280: ѿ бы^Исѣчѣ велика сѣ^Лло ѿ прѣ^Ооужасна. (264v:2)

hm282: ѿ бы^Исѣчѣ вѣ^Алѣка сѣ^Ллѣ ѿ прѣ^Ооужасна. (307r:1)

290v15

hm281: ѿ поу^Шшечнаго бою ѿ пицѣ^Алнаго стоу^Ккѣ (290v:15)

hm280: ѿ пѣ^Шшчѣ^Ннаго бою ѿ пи^Ццѣ^Алнаго цѣ^Кка. (264v:3)

hm282: ѿ пѣ^Шшчѣ^Ннаго бо^Аю ѿ пицѣ^Алнаго цѣ^Кка, (307r:2)

290v16

hm281: ѿ ѿ зоу^Ккѣ звон^Анаго. ѿ ѿ гласовъ | (290v:16)

hm280: ѿ ѿ гла^с звѣ^ннаго. ѿ | ѿ гла^совѣ (264v:4)

hm282: ѿ ѿ гла^с звѣ^ннаго, ѿ ѿ гла | сѣ^в (307r:3)

290v17

hm281: воплени. ѿ кри҃҃҃҃҃҃҃ѣ ѿ ѿвои^ххъ людеи. | (290v:17)

hm280: вѣп^ла. ѿ ѿ ѿвои^ххъ людеи кри҃҃҃҃҃҃҃ѣ. | (264v:5)

hm282: вопла, ѿ ѿ ѿвои^ххъ людеи кри҃҃҃҃҃҃҃ѣ. (307r:4)

290v18

hm281: ѿ ѿ трѣскоты ѿроу^жѣа. та^жѣ | (290v:18)

hm280: ѿ ѿ трѣскоти ѿроу^жѣа. та^жѣ (264v:6)

hm282: ѿ ѿ трес | котѣ ѿроу^жѣа. та^жѣ (307r:4)

290v19

hm281: ѿ ѿ пла҃҃҃҃҃҃҃ѣ ѿ рыда^нѣа гра^дскы^ххъ людеи же^нѣ | (290v:19)

hm280: ѿ ѿ пла |҃҃҃҃҃҃҃ѣ ѿ риданѣа гра^дскыи^ххъ людеи, ѿ женѣ (264v:6)

hm282: ѿ ѿ пла҃҃҃҃҃҃҃ѣ ѿ рыданѣа гра^д |скыи^ххъ людеи, ѿ жень (307r:5)

290v20

hm281: ѿ дѣтеи. ѿко ѿ землѣи колебатиса | (290v:20)

hm280: ѿ дѣ |теи. ѿко ѿ зем^лѣи колѣбатисе. (264v:7)

hm282: ѿ дѣтеи. ѿко ѿ землѣи ко |лѣбатиса. (307r:6)

290v21

hm281: ѿ не бѣ слышати дроу^г҃҃҃҃҃҃҃ѣ дроу҃҃҃҃҃҃҃ѣ что глѣ^т. | (290v:21)

hm280: ѿ не бѣ | слышати дроу^г҃҃҃҃҃҃҃ѣ дроу҃҃҃҃҃҃҃ѣ что глѣ^т. (264v:8)

hm282: ѿ не бѣ слышати дроу^г҃҃҃҃҃҃҃ѣ дроу҃҃҃҃҃҃҃ѣ что | глѣ^т; (307r:7)

290v22

hm281: бы^с҃҃҃҃҃҃҃ѣ грѣмѣ велѣи. ѿ множества ѿ^нѣа | | (290v:22)

hm280: бы^с҃҃҃҃҃҃҃ѣ | грѣмѣ велѣи. ѿ м^ножества ѿ^г҃҃҃҃҃҃҃ѣа (264v:9)

hm282: бы^сѣть грѣ^м велѣи. ѿ мнѣжества ѿ^г҃҃҃҃҃҃҃ѣа | (307r:8)

291r1

hm281: ѿ стрѣла^нѣи пѣшекъ ѿ пица^лѣи ѿ ѿво |и^ххъ (291r:1)

hm280: ѿ стрѣ |ла^нѣи пѣшькѣ ѿ пицалѣи, ѿ ѿвои^ххъ (264v:10)

hm282: ѿ стрѣла^нѣи пѣшекъ ѿ пицалѣи, ѿ ѿвои^ххъ (307r:9)

291r2

hm281: стра́нѣ. дѣ́мное кѣ́реніе згѣ́стї | вса (291r:2)

hm280: стра^{н̑}. | дѣ́мное кѣ́реніе згѣ́стеніе (264v:11)

hm282: стра^{н̑}. | дѣ́мное кѣ́реніе згѣ́стѣ́ніе (307r:9)

291r3

hm281: покрѣи гра́дѣ и во́йско всѣ. ꙗ́ко | (291r:3)

hm280: покрѣи гра^{д̑} и воѣ | всѣ. ꙗ́ко (264v:12)

hm282: покрѣи гра^{д̑} и вои | всѣ. ꙗ́коw (307r:10)

291r4

hm281: не видѣти дроу́гѣ дроу́га с кѣ́м са | (291r:4)

hm280: не вѣдѣти дроу́гѣ дрѣ́га с кѣ́м се | (264v:13)

hm282: не вѣдѣти дрѣ́гѣ дрѣ́га с кѣ́м са (307r:11)

291r5

hm281: въѣ^{т̑}. ѡ́зъ зе́лѣннаго доу́хѣ мно́гымъ | (291r:5)

hm280: бѣѣть. и ѿ зе́лѣннаго доу́хѣ мно́гымъ (264v:14)

hm282: бѣѣ^{т̑}; | и ѿ зе́лѣннаго доу́ха мно́ги^{м̑} (307r:11)

291r6

hm281: ѡ́умрѣти. и сѣ́чѣхѣ́са на всѣ́хъ стра́нахъ | (291r:6)

hm280: ѣ́ | мрѣти. и сѣ́чѣхѣ́се на всѣ́хъ странахъ (264v:14)

hm282: о́умрѣти. и сѣ́чѣхѣ́сѣ́ | на всѣ́хъ странахъ (307r:12)

291r7

hm281: гра́да до́ндеже но́цнаа тѣ́ма и^{х̑} | (291r:7)

hm280: града̑. | до́ндеже но́цнаа и^{х̑} тма̑ (264v:15)

hm282: гра́да. до́ндеже но́цнаа ѡ́ихъ | тма̑ (307r:13)

291r8

hm281: ра́зделѣи́тъ. тоу́рѣ́цы оу́бо ѡ́идѣ́ша | (291r:8)

hm280: ра́зѣ́ли. тоу́рѣ́цы | же оу́бо ѡ́идѣ́ше (264v:16)

hm282: ра́здѣ́ли, тѣ́рцы же ѡ́убѣw ѡ́идѣ́ша (307r:14)

291r9

hm281: въ своа́ станы и мѣ́рѣ́вѣ своа́ ѡ́ста | вѣѣ. (291r:9)

hm280: на свои станы. мрътвѣе | свое оставивъ. (264v:17)

hm282: на | свои станы. мёртвыа сво^а ѡставивъ. (307r:14)

291r10

hm281: ꙗко г^ар^аскѣа люди падоша ѿ трѣ | да ꙗко мрътвы. (291r:10)

hm280: (264v:18)

hm282: (307r:15)

291r11

hm281: то^окмо стражѣи | (291r:11)

hm280: так^омо стражеи (264v:18)

hm282: то | кмн стражей (307r:15)

291r12

hm281: единыхъ ѡставиша по стенамъ. | (291r:12)

hm280: единѣхъ | оставише по стѣнахъ. (264v:18)

hm282: единѣхъ ѡставиша по стѣнахъ. | (307r:16)

291r13

hm281: на ѡутрѣа же црѣ константинъ по | велѣ (291r:13)

hm280: на ѡутрѣа же црѣ кон^а | тантинъ повелѣ (264v:19)

hm282: на ѡутрѣа же црѣ константинъ повелѣ (307r:17)

291r14

hm281: събрати троупѣа мрътвыхъ | (291r:14)

hm280: събрати трѣпѣа мръ | твыи^х (264v:20)

hm282: собрати | | трѣпѣа мёртвыи^х (307r:17)

291r15

hm281: и погрести. бѣ же числомъ оубъ | ёныхъ (291r:15)

hm280: и погрѣвѣсти. бѣше же числомъ | ѡбѣенны^х (264v:21)

hm282: и погрѣвѣсти. бѣше же число^м | оубѣенны^х (307v:1)

291r16

hm281: и знаёмыхъ грековъ . ꙗѣ. и .ѡѣ. | и .мѣ. (291r:16)

hm280: грѣкѡ^в и знаёмы^х: ꙗѣ, ѡѣ, мѣ. | | (264v:22)

hm282: грѣкѡ^в и знаёмы^х, ꙗѡѣм. (307v:2)

291r17

hm281: ѿ фѣрѣговѣ ѿ ѿрмѣнѣ .ѱ. бѣго | вѣрныи (291r:17)

hm280: фѣрѣг же ѿ ѿрмѣнѣ ,ѱ, бѣговѣрныи (265r:1)

hm282: фѣрѣгъ же ѿ ѿрмѣнѣ . | ѱ. бѣговѣрный (307v:2)

291r18

hm281: же цѣрь константинѣ з бо | лѣры (291r:18)

hm280: же цѣрь кѡ^н | стантинѣ съ бо^{лѣ}ры (margin: ѿ болярѣ) (265r:1)

hm282: же цѣрь константинѣ съ бо^{лѣ}ры | (307v:3)

291r19

hm281: поидѣ по стенамѣ гѣрѣда. хотѣ | (291r:19)

hm280: поидѣ по стѣнѣ^х гѣрѣда, | хотѣ (265r:2)

hm282: поидѣ по стѣнѣ^х гѣрѣда, хотѣ (307v:4)

291r20

hm281: вѣдѣти рѣтны^х. ѿ не бѣ ѿ ни^х гѣса | (291r:20)

hm280: вѣдѣти рѣтны^х. ѿ не бѣ ѿ ни^х гѣсѣ (265r:3)

hm282: вѣдѣти рѣтны^х, | ѿ не бѣ ѿ ни^х гѣсѣ (307v:4)

291r21

hm281: ни послѣшѣнѣ^{нѣ}. всѣ бо бѣхѣ ѡ | по^чивѣюще (291r:21)

hm280: ни | слышѣнѣ, всѣ бо бѣхѣ по^чивѣюще (265r:3)

hm282: ни слышѣнѣ, всѣ бо бѣхѣ по | ^чивѣюще (307v:5)

291r22

hm281: ѿ трѣда. ѿ видѣше | | (291r:22)

hm280: ѿ трѣда. | ѿ видѣше (265r:4)

hm282: ѿ трѣда. ѿ видѣша (307v:6)

291v1

hm281: по^лны рѣвы тро^упѣа. ѿ иныа в пото | цѣ^х. (291v:1)

hm280: по^лны ровы тро^упѣа. ины^ѣ вѣ по | то^цѣ^х. (265r:5)

hm282: по^лны рѣвы ѿ трѣ | пѣа. ины^ѣ же вѣ пото^цѣ^х. (307v:6)

291v2

hm281: ѿ на врезѣхѣ гро^мѣды мѣ^ртвы^х. ѿ по | мѣ^ртвиша (291v:2)

hm280: ѿ на вѣзехъ грамади мрътвыѣ. ѿ ѿ зметаше (265r:6)

hm282: ѿ на вѣзѣхъ грамады | мёртвыѣ. ѿ ѿзметаша (307v:7)

291v3

hm281: мрътвыхъ тоуѣковъ . ѿ ѿ. | (291v:3)

hm280: мрътвыѣ тоуѣкъ , ѿ ѿ. (265r:7)

hm282: мёртвыѣ тѣркъ . ѿ ѿ. (307v:8)

291v4

hm281: ѿ повелѣ ѿрь стѣновѣтныа съсоуды | (291v:4)

hm280: ѿ повѣ | ле ѿрь стѣновѣтныѣ съсѣды (265r:7)

hm282: ѿ | повелѣ ѿрь стѣновѣтныа сосѣды (307v:8)

291v5

hm281: ѿ хытрости ѿгну предѣти. ѿ самъ | (291v:5)

hm280: ѿгну прѣ | дати. ѿ самъ (265r:8)

hm282: ѿгну предѣ | ти. ѿ самъ (307v:9)

291v6

hm281: ѿрь константинъ поиде с патрїархо^М | (291v:6)

hm280: ѿрь к^Нѣ стантинъ поиде | съ патрїархомъ (265r:9)

hm282: ѿрь константинъ поиде съ патрїархо^М | (307v:10)

291v7

hm281: ѿ съ ѣти. ѿ съ всѣми ѣцнными съ | вѣры (291v:7)

hm280: ѿ ѣтели. ѿ съ всѣми ѣце^Н | нными съворы. (265r:10)

hm282: ѿ ѣтели. ѿ со всѣми ѣценными совѣри. (307v:11)

291v8

hm281: въ ѣтѣю великѣю ѿрквь молѣбы | (291v:8)

hm280: въ ѣтѣю ѿ великѣю ѿрквь | мѣбы (265r:11)

hm282: во ѣтѣю | великѣю ѿрковъ молбы (307v:11)

291v9

hm281: ѿ бл҃годаренїа въздаѣти всецѣлномѣ | (291v:9)

hm280: ѿ бл҃годаренїа въз^Аѣти всецѣлномѣ | (265r:12)

hm282: ѿ бл҃годаренїа въздѣти | всецѣлномѣ (307v:12)

291v10

hm281: бѸ и прѣѣтѸа бѣомѣре. ѸаѣхѸ бо Ѹ | же (291v:10)

hm280: бѸ, и прѣѣтѸи бѣомѣри. ѸаѣхѸ бо Ѹже | (265r:13)

hm282: бѣѸ, и прѣѣтѸи бѣомѣри. ѸаѣхѸ бо | оѸже (307v:13)

291v11

hm281: ѠстѸпѣти безѸбѣжномѸ толикое | (291v:11)

hm280: ѠстѸпити безѸбѣжномѸ. толикѸ (265r:14)

hm282: ѠстѸпѣти безѸбѣжномѸ. толико (307v:14)

291v12

hm281: падѣнїе видѣвѸ своиѸ рѣтныѸ. Ѹо | нѸ же (291v:12)

hm280: па | денїе видѣвѸ своиѸ рѣтныѸ. ѸонѸ же (265r:14)

hm282: падѣнїе | видѣвѸ своиѸ рѣтныѸ. ѸонѸ же (307v:14)

291v13

hm281: бе ѸѣѣроѸбѣрѣзныи не тѣко помы | шлѣше. (291v:13)

hm280: зѣѣроѸ | Ѹѣѣрѣзнїи не тако помышлѣше. (265r:15)

hm282: зѣѣроѸѣѣрѣзнїи | не тѣкѸ помышлѣше, (307v:15)

291v14

hm281: но вѸторѸи дѣнь посла видѣ | ти (291v:14)

hm280: нѸ вѸтѸ | рѣи дѣнь послѣ видѣти (265r:16)

hm282: но вторѸи дѣнь послѣ ви | дѣти (307v:16)

291v15

hm281: мѣртѸыя своѣ. и ѣко сказаѣша | (291v:15)

hm280: мѣртѸыне свое. | ѣко сказаѣше (265r:17)

hm282: мѣртѸыя своѣ. ѸѣкѸ сказаѣша (307v:17)

291v16

hm281: ѣмѸ много мѣртѸыѸ. но вѸскоре посла | (291v:16)

hm280: ѣмѸ мѣртѸыѸ много, вѸскорѣ | посла (265r:18)

hm282: ѣмѸ мѣрь | | тѸыѸ много, вѸскѸрѣ посла (307v:17)

291v17

hm281: многоя полѸкы вѣѣти трѸѸпѣа своѣ | (291v:17)

hm280: вѣзѣти трѣпѣа мрътвыѣ своиѣ. | (265r:19)

hm282: вѣзѣти трѣпѣа | мёртвыѣ своиѣ. (308r:1)

291v18

hm281: црѣ же кѡ^нстан^тинѣ заповѣда да | (291v:18)

hm280: црѣ же кѡ^нстан^тинѣ повѣле (265r:20)

hm282: црѣ же константинѣ повелѣ (308r:2)

291v19

hm281: не дѣють иѣхъ никоею же бранію. іа^{кѡ} | (291v:19)

hm280: не бранити и^м | никоею бранію. іако (265r:20)

hm282: не | бранити ѿимѣ никоею бранію, ѿакѡ (308r:2)

291v20

hm281: да ѡчиѣстатѣ рѣвы и потоцы. и та^{кѡ} | (291v:20)

hm280: да ѡчиѣстѣ^тсе | рѣвы и потоцы. и тако (265r:21)

hm282: да ѡчиѣста^тса | рѣвы и потѡцы. и та^{кѡ} (308r:3)

291v21

hm281: вѣзѣша своѣа троуѣпы бѣ^збрани^ю и по^жгѡ | ша. (291v:21)

hm280: вѣзѣше своѣа | | трѣпѣа невѣзбрани^ю и пожегоше ѣ. (265r:22)

hm282: вѣзѣша своѣа трѣпѣа не | возбрани^ю и пожегоша ѿа. (308r:4)

291v22

hm281: видѣвѣ же безбѡжныи магметѣ | | (291v:22)

hm280: видѣвѣ | же безбѡжныи магметѣ (265v:1)

hm282: видѣвѣ же безбѡжныи^и | магметѣ (308r:5)

292r1

hm281: іако не оуѣспѣ ничѣ^{тѡ}же но пѣ^че своиѣ | (292r:1)

hm280: іако не ѡспѣ ничѣ^{тѣ} | тоже, нѣ пѣ^че своиѣ (265v:2)

hm282: ѿакѡ не оуѣспѣ ничѣ^{тѡ}же, но пѣ^че своиѣхъ | (308r:6)

292r2

hm281: погѣби. и повелѣ магистромѣ вѣскѡ | ре (292r:2)

hm280: погѣби. повелѣ ма | гистро^м вѣскорѣ (265v:3)

hm282: погѣби. повелѣ магистро^м вѣскѡрѣ (308r:7)

292r3

hm281: прибѣвити поу́шки и пица́ли мно́ | ги. (292r:3)

hm280: прибавити пѣш'кы̀ | и пицали мно́ги. (265v:4)

hm282: прибѣвити | пѣшки и пица́лы мно́гиа, (308r:7)

292r4

hm281: и стѣновѣ́тныа ко́зни гото́ | вить. (292r:4)

hm280: и стѣновѣт'ныиѐ | кѣз'ны готовить. (265v:5)

hm282: и стѣновѣ́тныа кѣ | зны гото́вить. (308r:8)

292r5

hm281: и въ ѿ. дѣнь па́кы безвѣ́рныи | повелѣ (292r:5)

hm280: и въ ѿ, дѣнь па́кы по | велѣ без'бож'нии (265v:6)

hm282: и въ ѿ дѣнь па́ки повелѣ без'бо́ | жнии (308r:9)

292r6

hm281: ит'ти во́йскѣ ко́ гра^Ау. и та́^{ко} | (292r:6)

hm280: итѣ вои́нствѣ кѣ гра^Ау. | и та́ко (265v:7)

hm282: итѣ во́инствѣ кѣ гра^Ау, и та́кω (308r:10)

292r7

hm281: са бѣ́ти ѡ́коже и пѣ́рвѣе без' по́чива́ | нѣа. (292r:7)

hm280: битисѣ ѡ́коже и прѣ́вее без' по́чи | ванѣа. (265v:8)

hm282: бѣ́тисѣ | ѡ́коже и пѣ́рвее без' по́чива́нѣа. (308r:10)

292r8

hm281: блѣ́говѣ́рныи же цѣ́рь ко́стан' | тѣнѣ (292r:8)

hm280: блѣ́говѣ́рныи же цѣ́рь кω^нста́н'ти'нѣ (265v:9)

hm282: блѣ́говѣ́рныи же | цѣ́рь конста́нті́нѣ (308r:11)

292r9

hm281: посыла́ше по́ морю и по́ сѣ́хѣ | (292r:9)

hm280: по́ | сыла́ше по́ морѣ и по́ соу́хѣ (265v:9)

hm282: посила́ше по́ мо́рю и по́ сѣ́хо | (308r:12)

292r10

hm281: въ ѡ́м'мо́рїю. к' брѣ́тїамъ свои́^м. и | (292r:10)

hm280: вѣ аморейѹ, кѣ | братѣмъ своимъ. ѿ (265v:10)

hm282: во аморѣю, кѣ братѣмъ своимъ, ѿ (308r:13)

292r11

hm281: вѣ венецию. ѿ в зинѡвѣю ѿ помощи. | (292r:11)

hm280: вѣ венецию, ѿ вѣ зинѡвѣю, | ѿ помощи. (265v:11)

hm282: вѣ венецию, ѿ вѣ | зинѡвѣю, ѿ помощи. (308r:13)

292r12

hm281: ѿ братѣа же егда не оуспѣша понѣже | (292r:12)

hm280: ѿ братѣа егда не успѣше понѣже | (265v:12)

hm282: ѿ братѣа егда не оуспѣша | понѣже (308r:14)

292r13

hm281: распра велѣа бѣ межѡу ѿими. ѿ сѣ | (292r:13)

hm280: распра велѣа бѣ межѡу ѿими. ѿ сѣ (265v:13)

hm282: распра велѣа бѣ межѡу ѿими. ѿ сѣ (308r:15)

292r14

hm281: ѡрѣанаши рѡтовахѡса. ѡ фрѡгове | (292r:14)

hm280: ѡрѣана | сѣ рѡтовахѡсе. ѡ фрѡзы (265v:13)

hm282: ѡрѣа | насѣ рѡтовахѡса. ѡ фрѡзы (308r:15)

292r15

hm281: не вѣсхотѣша помощи. но глѡхѡ в се | бѣ (292r:15)

hm280: не вѣсхотѣше | помощи. нѣ глѡхѡ (margin: вѣ себѣ) (265v:14)

hm282: не вѣсхотѣша по | помощи. но глѡхѡ вѣ себѣ (308r:16)

292r16

hm281: не дѣите да вѡзмоутѣ тоурѣкы | (292r:16)

hm280: не дѣите да вѣзѡмѡуѣ | тѡрѣцы, (265v:15)

hm282: не дѣйте да вѡзмѡуѣ | | тѡрѣцы, (308r:17)

292r17

hm281: ѡ оуѣ нѣхѣ мы вѣзѡмѡуѣ цѣргѣа. ѿ тѡѣ | (292r:17)

hm280: ѡ оуѣ нѣхѣ мы вѣзѡмѡуѣ цѣргѣа. | ѿ тѡѣ (265v:16)

hm282: ѡ оуѣ нѣхѣ мы вѡзмѡуѣ цѣргѣа. ѿ тѡѣ (308v:1)

292r18

hm281: не бы^ѣ ни ѿкоу^{дѣ} по^моци ц^рю коста^н | (н)^нт^ннѣ. (292r:18)

hm280: не бы^ѣ ни ѿкоу^а по^моци ц^рю кѡ^н | ста^нт^ннѣ. (265v:17)

hm282: не бы^{ст} | ни ѿкѣ^{дѣ} по^моци ц^рю констант^ннѣ. (308v:1)

292r19

hm281: ѣд^ннѣ токмо зенов^иани^н | (292r:19)

hm280: ѣдинь так^мо зино^вѣанинѣ | (265v:18)

hm282: ѣд^ннѣ то^кмо | зино^вѣанинѣ (308v:2)

292r20

hm281: к^нзѣ ѡ^мене^м. зѣст^вн^иа пр^ииде кѣ | (292r:20)

hm280: кнѣзѣ, ѡ^мене^м зѣст^вн^иа. пр^ииде кѣ (265v:19)

hm282: к^нзѣ, ѡ^мене^м зѣст^вн^иа. пр^ииде к^н (308v:3)

292r21

hm281: ц^рю на по^моць на двоѹ кораблѣ^х. | (292r:21)

hm280: ц^рю | на по^моць съ двѣма ко^рбли. (265v:19)

hm282: ц^рю | на по^моць, съ двѣма кор^абли, (308v:3)

292r22

hm281: ѡ на двоѹ ката^рга^хѣ. въ ѡр^джен^ны^х | | (292r:22)

hm280: ѡ на двоѹ | кат^рга^х. въ Ѡр^джен^ны^х. (265v:20)

hm282: ѡ на двоѹ кат^р | га^х. во Ѡр^джен^ны^х. (308v:4)

292v1

hm281: ѡмѣа съ собою ѣ. х^ра^бры^х. ѡ пр^оиде ск^н | р^озѣ (292v:1)

hm280: ѡмѣе съ собою | ,ѣ, х^ра^бры^х. ѡ пр^оиде ск^розѣ (265v:21)

hm282: ѡмѣа съ собою ,ѣ, х^ра^бры^х. ѡ | пр^оиде ск^розѣ (308v:5)

292v2

hm281: всеа р^ати тоу^рск^иа по^мо^рю д^о | ѡде (292v:2)

hm280: все р^ати тѣ | | р^скыне по^мо^рю. до^иде (265v:22)

hm282: вса р^ати тѣ^рскыа по^мо^рю, до^иде | (308v:6)

292v3

hm281: зд^равѣ до ст^ены ц^ра^гра^да. ѣго^ж | (292v:3)

hm280: з^Арѣво до стѣни цѣри | градѣ. ѿго же (266r:1)

hm282: здрѣво до стѣны цѣри градѣ. ѿго же (308v:7)

292v4

hm281: видѣвъ цѣрь кон^истанти^нъ в^азрѣ^а | васа (292v:4)

hm280: видѣвъ цѣрь к^ив^истан^итинъ | в^азрѣдовасе (266r:2)

hm282: видѣвъ цѣрь | константи^нъ в^азрѣдоваса (308v:7)

292v5

hm281: силѣ. да^аше ѿмѣ^ѣть вѣлію. | (292v:5)

hm280: сѣлѣ. да^аше ѿмѣ^ѣть вѣлію. | (266r:3)

hm282: сѣлѣ, да^аше ѿмѣ^ѣть | вѣлію, (308v:8)

292v6

hm281: понѣже вѣдомъ бѣше цѣрю. ѿн^и же | (292v:6)

hm280: понѣже знаѣмъ бѣше цѣрю. ѿн^и же (266r:4)

hm282: понѣже знаѣмъ бѣше цѣрю. ѿн^иъ же (308v:9)

292v7

hm281: испроси о^у цѣря хо^ужѣ^ѣши (292v:7)

hm280: испро | си о^у цѣря х^ѣжѣ^ѣше (266r:4)

hm282: ис | проси въ ѿ цѣря х^ѣжѣ^ѣше (308v:9)

292v8

hm281: присто^упное | мѣсто града. и прида^ѣть ѿмѣ цѣрь лю^аи | (292v:7)

hm280: мѣсто града пристѣ^ѣ | п^иное. и прида^ѣть ѿмѣ лю^ди (266r:5)

hm282: мѣсто града пристѣ^ѣпное, | и прида^ѣтъ ѿмѣ лю^ди (308v:10)

292v9

hm281: свои^хъ на исполнѣніе двѣю ты^саць. | (292v:9)

hm280: свои^х на | испль^нѣніе двѣю ты^саць. (266r:6)

hm282: ѿ свои^хъ на исполнѣніе | двѣю ты^саць, (308v:11)

292v10

hm281: и въ^ѣшеса с то^ур^кы то^лма хрѣ^бро | (292v:10)

hm280: и в^ишесе съ | то^ур^кы то^лми хрѣ^бро (266r:7)

hm282: и в^ишеса съ т^ѣр^кы то^лми хрѣ^бро | (308v:12)

292v11

hm281: ѿ моу́жественѡ. ѿако ѿстѹпѣти | (292v:11)

hm280: ѿ мѹжьѣтвѣно, ѿако | ѿстоу́пити (266r:8)

hm282: ѿ мѹжественно, ѿакω ѿстѹпѣти (308v:13)

292v12

hm281: ѿ того мѣста всѣмъ тоу́ркомъ ѿ | дѣ же (292v:12)

hm280: ѿ того мѣста всѣмъ невѣ | рѣны^М, ѿдѣ же (266r:9)

hm282: ѿ тогѡ мѣ | ста всѣ^М невѣрны^М, ѿдѣ же (308v:13)

292v13

hm281: бѣ зѣстѣнѣа. ѿ к томѹ не при | ходити (292v:13)

hm280: бѣ зѣстѣнѣа. ѿ к томѹ не | приходити (266r:10)

hm282: бѣ зѣстѣнѣа. ѿ к томѹ | не приходѣти (308v:14)

292v14

hm281: на то мѣсто. зѣстѣнѣа^Ж | (292v:14)

hm280: на то мѣсто. зѣстенѣа (266r:11)

hm282: на то мѣсто. зѣстѣнѣа (308v:15)

292v15

hm281: не то́кмо своѡ мѣсто хранаше. но | (292v:15)

hm280: не | такѣмо своѡ хранѣаше нѣ (266r:11)

hm282: не то́кмω | своѡ хранѣаше, но (308v:15)

292v16

hm281: ѿ по стѣнамъ гра́да ѡбѣхожѣаше. оу́ | креплѣа (292v:16)

hm280: ѿ по стѣна^М гра́да | ѡбѣхожѣаше. оу́крѣплѣѣ (266r:12)

hm282: ѿ по стѣна^М гра́да ѡбхождаше. | оу́крѣплѣа (308v:16)

292v17

hm281: ѿ наставляа лю́ди да не | (292v:17)

hm280: лю́ди да не (266r:13)

hm282: лю́ди да не (308v:17)

292v18

hm281: ѡпадоу́ть надежѣю. но на бѣга оу́ | повѣти (292v:18)

hm280: ѿпа | дѣтъ надеж^Аю. нѣ на бѣ оу^оповати (266r:13)

hm282: ѿпадѣ^Т надѣж^Аю. но на | | бѣа оу^оповати (308v:17)

292v19

hm281: непо^Авижно и не о^ослаблѣати | (292v:19)

hm280: непрѣ | стан^ино, и не о^ослаблѣати (266r:14)

hm282: непрестѣнно, и не ѿслаблѣати (309r:1)

292v20

hm281: в дѣле^Х. и ѿ всеа дѣша и ѿ всего сѣца бра^а | тиса (292v:20)

hm280: въ дѣле^Х. и ѿ | всеа дѣше и сѣца и крѣпости братисе (266r:15)

hm282: въ | дѣлѣ^Х. и ѿ всеа дѣши и сѣца и крѣпости братиса | (309r:1)

292v21

hm281: с невѣрными. и гѣ бѣ помѡже | т (292v:21)

hm280: съ не | вѣрными. и гѣ бѣ поможетъ (266r:16)

hm282: съ невѣрными. и гѣ^д бѣ помѡжетъ (309r:3)

292v22

hm281: ны. таковыми оубо словесы мно | | гыми (292v:22)

hm280: на^М. тако | выими оубо словеси многыими (266r:17)

hm282: на^М. таковы | ми оубо словеси многими (309r:3)

293r1

hm281: оу^очѣ и наставляа лю^ди. зане са^М | (293r:1)

hm280: оу^очѣ и наста | вѣла^е лю^ди. зане са^М (266r:18)

hm282: оу^очѣ и наставляа лю^Аи, | зане са^М (309r:4)

293r2

hm281: наоу^очѣн^и бѣ до силѣ рѣтномѣ дѣлѣ и въ | злюбѣша (293r:2)

hm280: наоу^очѣнѣ бѣ рѣтно^{Мѣ} | дѣлѣ, и възлюбѣше (266r:19)

hm282: наоу^очѣнѣ бѣ рѣтномѣ дѣлѣ. и возлюбѣша | (309r:5)

293r3

hm281: егѡ вси лю^Аи. и послоу^ошаша | (293r:3)

hm280: егѡ вси лю^ди. и пос | лѣшахѣ (266r:20)

hm282: егѡ вси лю^ди, и послѣшахѣ (309r:6)

293r4

- hm281: ἐγὼ ἐν πάντων. τοῦ ῥίθι γε πο πάντων | (293r:4)
hm280: ἐγὼ ἐν πάντων. τοῦ ῥίθι γε πο πάντων (266r:21)
hm282: ἐγὼ ἐν πάντων. τῶ ῥίθι γε πο πάντων (309r:6)

293r5

- hm281: μέστωμ ἐπιστάτες. στοῦ ῥίθι | χῶ (293r:5)
hm280: μέστωμ | ἐπιστάτες. ἐπὶ ῥίθι (266r:21)
hm282: μέστωμ ἐπιστάτες ἐπὶ ῥίθι | (309r:7)

293r6

- hm281: ῥίθι ἐν ποῦ ῥίθι γε | ἐπὶ ῥίθι. (293r:6)
hm280: ῥίθι ἐν ποῦ | | ἐν ποῦ ῥίθι γε. (266r:22)
hm282: ῥίθι ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι. (309r:8)

293r7

- hm281: ἐν ποῦ ῥίθι γε | (293r:7)
hm280: ἐν ποῦ ῥίθι γε | ἐν ποῦ ῥίθι γε (266v:1)
hm282: ἐν ποῦ | ἐν ποῦ ῥίθι γε ῥίθι γε (309r:8)

293r8

- hm281: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε. ἐν ποῦ ῥίθι γε | (293r:8)
hm280: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε. ἐν ποῦ ῥίθι γε | (266v:2)
hm282: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε. ἐν ποῦ ῥίθι γε | (309r:9)

293r9

- hm281: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε | (293r:9)
hm280: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε. ἐν ποῦ ῥίθι γε (266v:3)
hm282: ἐν ποῦ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε, ἐν ποῦ ῥίθι γε (309r:10)

293r10

- hm281: ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε | (293r:10)
hm280: ἐπὶ ῥίθι γε | ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε (266v:3)
hm282: ἐπὶ ῥίθι γε (margin: ἐπὶ ῥίθι γε) | ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε (309r:10)

293r11

- hm281: ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε ἐπὶ ῥίθι γε | (293r:11)

hm280: стѣновѣитїиѣ | съсоудїи многї. (266v:4)

hm282: стѣновѣитїиѣ сосѣды многї. | (309r:11)

293r12

hm281: в нїхъ же поўшки двѣ велици. иѣ | (293r:12)

hm280: вѣ нїхъ же пѣшки двѣ вѣлицѣ. иѣ же (266v:5)

hm282: вѣ нїхъ же пѣшки двѣ велицѣ, ѡиѣ же (309r:12)

293r13

hm281: тоу снїаѣша ѣдино ѡаѣдо в колѣно а | (293r:13)

hm280: тоу сѣлїаѣше. ѣдино ѡа | ѡдо колѣна, а (266v:6)

hm282: тѣ снїаѣша. а (margin: ѣди)но | ѡадо колѣна. а (309r:12)

293r14

hm281: дрѣгоу в поаѣсѣ. и всѣми сїлами | (293r:14)

hm280: дрѣгоу вѣ поаѣсѣ. и сѣ всѣми | силами (266v:7)

hm282: дрѣгоу вѣ поаѣсѣ. и со всѣми сїлами (309r:13)

293r15

hm281: прїстѣпївѣ наѣаѣша бїти граѣ не прѣстѣнїно (293r:15)

hm280: прїстѣпише наѣеше бїти граѣ. | непрѣстанїно (266v:8)

hm282: прїстѣпїша наѣаѣша бїти граѣ. непрѣстѣнно | (309r:14)

293r16

hm281: сѣ всѣхъ стрѣнѣ. а про тивоу (293r:16)

hm280: сѣ всѣхъ стрѣнѣ. протївѣ | (266v:9)

hm282: сѣ всѣхъ стрѣнѣ, протївѣ же (309r:15)

293r17

hm281: зѣстѣнїа наѣаѣша поўшкѣ | (293r:17)

hm280: зѣстѣнїа поставїше пѣшкѣ (266v:10)

hm282: зѣстѣнїа поставїша | пѣшкѣ (309r:15)

293r18

hm281: болшѣю занѣ на томѣ мѣстѣ стѣ на бѣ (293r:18)

hm280: великѣю. | занѣ на тѣмѣ мѣстѣ бѣ стѣна (266v:10)

hm282: великѣю, занѣ на тѣмѣ мѣстѣ бѣ стѣна | (309r:16)

293r19

hm281: гра^Аскаа вѣт^ха и ниска. и ѿ^К | (293r:19)

hm280: вѣт^ха гра^А | скаа и низ^ска. и ѿко (266v:11)

hm282: вѣт^ха гра^Аскаа и низ^ска. и ѿакω (309r:17)

293r20

hm281: оудариша по томѹ мѣстѹ и стѣ | на (293r:20)

hm280: ѹдарише по тѡ^М мѣс | тѹ и стѣна (266v:12)

hm282: оудариша по тѡ^М | | мѣстѹ и стѣна (309r:17)

293r21

hm281: поколебася. и пакы второе оуд^а | риша. (293r:21)

hm280: поколебасе. и пакы второе | ѹдарише (266v:13)

hm282: поколебася, и пакы второе о^у | дариша (309v:1)

293r22

hm281: и сразиша стены с верхѹ ^а | кы | | (293r:22)

hm280: и сразише стѣнѹ с врѣхѹ ^а | ко | (266v:14)

hm282: и сразиша стѣнѹ с верхѹ ѿакω (309v:2)

293v1

hm281: саж^нѣ. в третьѣ ^е ^е же не оуспѣша за | не (293v:1)

hm280: ,ѣ. сежаны. въ третіе же не оуспѣше за | не (266v:15)

hm282: ѣ сажень. | въ третіе же не оуспѣша занѣ (309v:2)

293v2

hm281: нощь ѹспѣ. ѹстѣнѣа же то мѣсто | (293v:2)

hm280: нощь приспѣ. ѹстѣнѣа же то мѣсто | (266v:16)

hm282: нощь приспѣ. ѹ | стѣнѣа же то мѣсто (309v:3)

293v3

hm281: нощию задѣлаша. и дрѹгою стѣн^ою | (293v:3)

hm280: задѣла нощію, дрѹгою стѣн^ою (266v:17)

hm282: задѣла нощію, дрѹгою | стѣн^ою (309v:4)

293v4

hm281: древл^ною землею изноу^три по^акре | пи. (293v:4)

hm280: дрѣвеною | съ землею. и изындѣрь по^Акрѣпи. (266v:17)

hm282: древанюю съ землею, и изындѣрь под^А | крѣпи. (309v:5)

293v5

hm281: но что мощно ѡчинити протѣ | вѣ (293v:5)

hm280: нѣ что^Ѡ | мощно оу^Ѡчинити противъ (266v:18)

hm282: но что^Ѡ мѡчно оу^Ѡчинити протѣвѣ (309v:6)

293v6

hm281: толикѣа силы. наипа^Ѡче же проти | вѣ (293v:6)

hm280: толикѣе си | ли. наипа^Ѡче же противѣ (266v:19)

hm282: толи | кыа силы; наипа^Ѡче же протѣвѣ (309v:6)

293v7

hm281: гнѣва бѣѣа грѣхъ ра^{АИ} нѣшихъ. на | ѡутрѣа же (293v:7)

hm280: гнѣвѣ бѣѣю грѣхъ | ра^{АИ} наши^Ѡ. наутрѣа же (266v:20)

hm282: гнѣвѣ | бѣѣю^{АѠ} грѣхъ ра^{АИ}ди на^{АИ}шихъ. на ѡтрѣа же (309v:7)

293v8

hm281: наута^Ѡша бѣти то^Ѡ же мѣ | сто (293v:8)

hm280: науте^Ѡше бити тож^{АѠ}е | мѣсто. (266v:21)

hm282: наута^Ѡ | ша бѣти тожде мѣсто, (309v:8)

293v9

hm281: изо многы^Ѡ поу^Ѡшекъ и пицѣлен. | (293v:9)

hm280: изъ многы^Ѡ поу^Ѡш^Ѡкъ малы^Ѡ и вели | | кы^Ѡ. (266v:22)

hm282: изъ^Ѡ многы^Ѡ пѣшекъ ма^Ѡ | лы^Ѡ и великы^Ѡ, (309v:9)

293v10

hm281: и^Ѡ тако ѡтрѣдишася стѣнѣ (293v:10)

hm280: тако оутвердивъ стѣнѣ, (267r:1)

hm282: ѡтакѡ оутвердивъ стѣнѣ, (309v:10)

293v11

hm281: нарадѣвъ | стрѣлаша изъ бѣл^Ѡшѣа пѣшки. оу^Ѡже | (293v:10)

hm280: и постави | поу^Ѡш^Ѡкѣ великѣю. оу^Ѡже (267r:1)

hm282: и по | ста^Ѡви пѣшкѣ великѣю, оу^Ѡже (309v:10)

293v12

hm281: ѿаѿхѿ разорѣти стѣнѿ. ѿ бѣжѣи^М | (293v:12)

hm280: ѿаѿхѿ разорити | стѣнѿ. ѿ бѣжѣемь (267r:2)

hm282: ѿаѿхѿ разорѣти | стѣнѿ. ѿ бѣжѣи^М (309v:11)

293v13

hm281: застѣплѣнѣемь поиде ѿдро выше | (293v:13)

hm280: застѣплѣнѣемь поиде | ѿдро выше (267r:3)

hm282: застѣплѣнѣе^М поиде ѿдро выше | (309v:12)

293v14

hm281: стѣны. то́кмо ꙗко зѣбовъ захва|ти (293v:14)

hm280: стѣни. такмо ꙗко зѣбаць | зах'вати. (267r:4)

hm282: стѣни, то́кмо ꙗко зѣбаць захва́ти. (309v:13)

293v15

hm281: ѿ оуѣдѣриса ѿдро по цѣрковнои стѣ|ны. (293v:15)

hm280: ѿ оуѣдѣриса ѿдро по цѣрков'нои стѣ|ны. (267r:5)

hm282: ѿ оуѣдѣ|риса ѿдро по цѣрковной стѣны, (309v:13)

293v16

hm281: ѿ распаде́са ѿко пра^х. ѿ видѣ|ше (293v:16)

hm280: ѿ расѣ́десе ѿко пра^х. ѿ видѣше (267r:6)

hm282: ѿ расѣ́деса | ѿко пра́хъ. ѿ видѣша (309v:14)

293v17

hm281: тѣ соуѣщѣи лю^{Аи}е ѿ бл҃годари́ша | (293v:17)

hm280: тѣ сѣ|щи лю́дѣ ѿ бл҃годарише (267r:6)

hm282: тѣ сѣщѣи лю́дѣ ѿ бл҃го|дари́ша (309v:15)

293v18

hm281: бѣ. ѿкоже ѿ полоуѣ́ни на(ва)дѣ́ша въ | (293v:18)

hm280: бѣ. ѿкоже ѿ по|лоуѣ́ни наредише (267r:7)

hm282: бѣ. ѿкоже ѿ полуѣ́ни нареди́ша (309v:16)

293v19

hm281: дрѣ́вѣ. зѣстѣниа́ же наредѣ́въ | (293v:19)

hm280: дрѣвѣ. зѣстѣнїа же на|реди (267r:8)

hm282: дрѣвѣа, | зѣстѣнїа же наредї (309v:16)

293v20

hm281: поушкѣ свою и оудари в тоа поушкѣ | (293v:20)

hm280: поушкоуѣ свою и дари въ тѣю пѣшкѣ. | (267r:9)

hm282: пѣшкѣ свою и оудари в тѣю | | пѣшкѣ, (309v:17)

293v21

hm281: и разсѣдеса оу неи зелениникъ. сїа* | (293v:21)

hm280: и рассѣдесе оу нїе прашныкъ. сїа же (267r:10)

hm282: и разсѣдеса оу неа прашныкъ. сїе же (310r:1)

293v22

hm281: видѣвъ безбожныи магметъ | | (293v:22)

hm280: видѣвъ | безбожнїи магметъ, (267r:10)

hm282: вї|дѣвъ безбожнїи магметъ, (310r:1)

294r1

hm281: въѣриса до силѣ. и возопї велїи^Мъ | (294r:1)

hm280: възыѣрисе до сѣла. | и възѣпї великы^М (267r:11)

hm282: возѣриса до сѣла. и | возопї велики^М (310r:2)

294r2

hm281: глаго^М. ѡгама. ѡгама. сїи рѣчу на и|згравленїе (294r:2)

hm280: гл^Ѡомь. ѡгама, ѡгама. | сїи рѣ^Ѹ на гравленїе (267r:12)

hm282: глаго^М: ѡгама, ѡгама. сїи рѣ^Ѹ на гра|вленїе (310r:3)

294r3

hm281: града. и ѡвїе възкриѹа | (294r:3)

hm280: града. и ѡвїе възкри|ѹа (267r:13)

hm282: града. и ѡвїе възкриѹа (310r:4)

294r4

hm281: все вдинство. и пристѣпїша ко | (294r:4)

hm280: все войнство. и пристѣпише къ (267r:14)

hm282: все воинствѹ, и | пристѣпїша ко (310r:4)

294r5

hm281: гра^Ау съ вѣѣми сїлами. по земли^ж | (294r:5)

hm280: гра^Ау | съ вѣѣми сїлами. по земли же (267r:14)

hm282: гра^Дѡ со вѣѣми сїлами. по земли | же (310r:5)

294r6

hm281: ѿ по морю. вса^Акими дѣлы ѿ хы^І | трост^Іми (294r:6)

hm280: ѿ по морю. | съ вѣѣми хытростми (267r:15)

hm282: ѿ по морю, со вса^Акими хытростми (310r:6)

294r7

hm281: на взятїе гра^Да. гра^Аскыи^ж | (294r:7)

hm280: на взетїе гра^Да. гра^Аскыи^ж (267r:16)

hm282: на взетїе | гра^Да. гра^Дскыи же (310r:6)

294r8

hm281: лю^Ддїе вси възыдоша на стѣны. ѿ про^І | тивла^Ах^Дса (294r:8)

hm280: лю^Ддїе вси възыдоше на стѣ^І | ны. ѿ противех^Дсе (267r:17)

hm282: лю^Ддїе вси възыдоша на стѣны, | ѿ протївах^Дса (310r:7)

294r9

hm281: ѿмъ въ^І ющеса крѣпко. | (294r:9)

hm280: ѿмъ въ^І ющесе крѣпко. | (267r:18)

hm282: ѿмъ въ^І ющеса крѣпко. (310r:8)

294r10

hm281: ѿко патрїар^Хѡ ѿ стѣмъ съ сїен^І | ни^І ческымъ (294r:10)

hm280: патрїар^Хѡ же съ стѣли ходещѡ съ сїе^І | ны^І ч^М (267r:19)

hm282: патрїар^Хѡ же | со стѣли ходѣщѡ со сїен^І | ни^І ческы^М (310r:8)

294r11

hm281: чїномъ токмо вѣстѣ^І | (294r:11)

hm280: чїн^М так^Імо (267r:20)

hm282: чїн^М то^Ік^М (310r:9)

294r12

hm281: по цр^Іквѣмъ бжїи^М. ѿ молїтисѣ г^Іоу | бг^Д (294r:12)

hm280: по црѣваѣ бѣжаѣ. мѣще | ꙗзъ бѣ (267r:20)

hm282: по | црѣваѣ бѣжиѣ: молащесѧ ꙗзъ бѣ (310r:9)

294r13

hm281: со слезами и рыданіе^М. бѣговѣрны^И | же (294r:13)

hm280: съ слезами и рыданіе^М. бѣговѣрны^Ж | (267r:21)

hm282: со слезами и рыда^А | ніе^М. бѣговѣрныи же (310r:10)

294r14

hm281: црѣ константинъ непрестанно | (294r:14)

hm280: црѣ кѡ^Истантинъ, непрѣстанно (267r:22)

hm282: црѣ константинъ, непреста^А | ннѡ (310r:11)

294r15

hm281: ѡбѣжа^Аше по всемъ гра^Ау. плача и ры^А | да (294r:15)

hm280: Ѡбѣжа^А | | ше по гра^Ау. плаче и ридае (267r:22)

hm282: ѡбѣжда же по гра^Ау. плача и рыда^А (310r:12)

294r16

hm281: мола^А стратигъ и вѣхъ лю^Аи | (294r:16)

hm280: мѣ стратигы | и лю^Ади в^Асе. (267v:1)

hm282: мола^А | стратигы и лю^Ади вси, (310r:12)

294r17

hm281: ꙗзъ. ꙗзъ и братіе маліи и велици | (294r:17)

hm280: ꙗзъ. ꙗзъ и братіе маліи и | велици. (267v:2)

hm282: ꙗзъ: господіе и братіе | маліи и велицы, (310r:13)

294r18

hm281: днѣ^А прійде ѡсѣ прославити бѣ. и | (294r:18)

hm280: днѣ^А прійде ѡсѣ прославити бѣ. | и (267v:3)

hm282: днѣ^А прійде ѡсѣ прославити | бѣ, и (310r:14)

294r19

hm281: прѣ^Атѣю еѣ мѣрѣ и нѣшо правосла^А | вѣю (294r:19)

hm280: прѣ^Атѣю еѣ мѣрѣ. и нашѣ правосла^А | вѣю (267v:4)

hm282: прѣ^Атѣю еѣ мѣрѣ. и нашѣ правосла^А | вѣю (310r:15)

294r20

hm281: хр̑̑тїан̑скѹю вѣрѹ. мѹжа | итеса (294r:20)

hm280: хр̑̑тїан̑скѹю вѣрѹ. мѹжьитесе (267v:5)

hm282: хр̑̑тїанскѹю вѣрѹ, мѹжайтеса (310r:16)

294r21

hm281: и крѣпїтеса и не ѡслаблѣ | ите (294r:21)

hm280: и к | рѣпитесе и не Ѡслаблѣйте (267v:5)

hm282: и крѣпїтеса | и не ѡслаблѣйте (310r:16)

294r22

hm281: вѣ трѹдѣх̑ ни ѡпадѣйте на | | деж^Аею. (294r:22)

hm280: вѣ трѹдѣх̑, ни ѡ | тѣпадѣйте надеж^Аею. (267v:6)

hm282: вѣ трѹдѣх̑х̑. ни ѡпадѣйте на | | дѣждею, (310r:17)

294v1

hm281: кладѹще главы своѣ за (294v:1)

hm280: прѣкланѣюще | главы своѣ за (267v:7)

hm282: прѣклонѣюще главы своѣ за (310v:1)

294v2

hm281: пра | вослѣвиѹю вѣрѹ хр̑̑тїан̑скѹю и за с̑ты^А | (294v:1)

hm280: православіе, и за с̑тїе (267v:8)

hm282: правосла | віе, и за с̑тыѧ (310v:1)

294v3

hm281: цр̑кви. іако да и на сѣ помѣлѣетъ. и | (294v:3)

hm280: цр̑к | вы. іако да на с̑ помѣлѣетъ и (267v:8)

hm282: цр̑квы. ѡакѡ да на сѣ помѣлѣетъ | и (310v:2)

294v4

hm281: прослѣвитъ всецѣдрыи бѣ. и повелѣ | (294v:4)

hm280: прослави^Т | вѣсцѣдрїи бѣ. и повелѣ (267v:9)

hm282: прослѣвитъ всецѣдрыи бѣх̑. и повелѣ (310v:3)

294v5

hm281: звонїти по всемѹ гра^Ау. такоже | (294v:5)

hm280: звонѣмъ бѣ | ти по вѣсѣмъ гра^ау. такоже (267v:10)

hm282: звонѣмъ бѣ | ти по всемъ гра^ау. такоже (310v:3)

294v6

hm281: и зѣстѣнїи рыца по стена^м. оукре | плаше (294v:6)

hm280: и зѣстѣнїи | рыце по вѣсѣмъ гра^ау. оукрѣплаше (267v:11)

hm282: и зѣстѣнїа рица по | вѣсѣмъ гра^ау, оукрѣплаше (310v:4)

294v7

hm281: и понѣжаше люди. и іако | (294v:7)

hm280: и по | ноужа^аше люди. и іакоже (267v:12)

hm282: и понѣжа^аше люди. и | іакоже (310v:5)

294v8

hm281: оуслышаша люди зѣонъ єтѣхъ це^р | кви. (294v:8)

hm280: оуслышаше | звонъ єтѣхъ црковъ, (267v:13)

hm282: оуслышаша звонъ єтѣхъ црковъ, (310v:6)

294v9

hm281: и абѣ оукрепишася и ѡхра | вришася (294v:9)

hm280: абѣ оукрѣпише^ѣ | и ѡхраврѣшесе (267v:14)

hm282: абѣ оу | крѣпишася и ѡхраврѣшася (310v:6)

294v10

hm281: вѣ. глѣоце дроу^ѣ ко дроу | гѣ (294v:10)

hm280: вѣ. глѣоце дрѣгъ дрѣ | гоу (267v:15)

hm282: вѣ. глѣоце дрѣ^ѣ дрѣгѣ: | (310v:7)

294v11

hm281: ѡумремъ братїе за вѣрѣ хр^ѣтїа | нѣкѣю (294v:11)

hm280: ѡумремъ братїе за православнѣю | вѣрѣ. (267v:16)

hm282: ѡумре^м братїе за правосла^{внѣ}ю вѣрѣ. (310v:8)

294v12

hm281: и іако пре^анїи писахѣмъ. (294v:12)

hm280: (267v:17)

hm282: (310v:8)

294v13

hm281: кїи | їзѣикъ мѡжетъ ѡповѣдати. | (294v:12)

hm280: кїи ѣзыкъ можетъ ѡповѣдати | (267v:17)

hm282: кїи ѣзыкъ | мѡжетъ ѡповѣдати (310v:8)

294v14

hm281: ѡли ѡреци тоа бѣды ѡ стрѣсти. | (294v:14)

hm280: ѡли ѡрѣци тоѡ бѣди ѡ стрѣсти. (267v:18)

hm282: ѡли ѡрѣци тоа бѣды ѡ | стрѣсти. (310v:9)

294v15

hm281: пѣдахѣ бо трѡупїа ѡвоиѣхъ стрѣнѣ | (294v:15)

hm280: пѣ^ахѣ | бо трѡпїа ѡ ѡвои^х стрѣнѣ (267v:18)

hm282: пѣдахѣ бо трѡпїа ѡ ѡвоиѣхъ стрѣнѣ (310v:10)

294v16

hm281: їако снопы сѣ забрала ѡ кровь ѡхъ | (294v:16)

hm280: їако снопы | сѣ забрала. ѡ крѣвь ѡхъ (267v:19)

hm282: ѡ^акѡ | снопы сѣ забрала. ѡ крѣвь ѡхъ (310v:10)

294v17

hm281: течѣше їако реки. ѡ наплѣниша^ѣ | (294v:17)

hm280: течѣше їако рѣ | ка. ѡ наплѣнишесе (267v:20)

hm282: течѣше ѡ^акѡ рѣ | ка, ѡ наплѣнишаса (310v:11)

294v18

hm281: трѡупїа ѡлѣа до верха стѣны. їа^ѣ | (294v:18)

hm280: трѡпїа ѡлѣа до в | рѣха стѣнѣ. їако (267v:21)

hm282: трѡпїа ѡлѣа до верха | стѣнѣ. ѡ^акѡ (310v:12)

294v19

hm281: ѡрезъ ѡхъ хо^ати тоу^аркомъ ѡкы | (294v:19)

hm280: по ѡхъ ходити тѣ^аркомъ | | їако (267v:22)

hm282: по ѡхъ ходити тѣ^аркомъ, ѡ^акѡ | (310v:13)

294v20

hm281: по степенемъ бїти^ѣ. мѣ^ѣтвына | (294v:20)

hm280: по степене^М ѿ битисѣ. мрътвы (268r:1)

hm282: по степѣнѣ^М ѿ бѣтисѣ. мѣртвы (310v:14)

294v21

hm281: бо ѿхъ бѣхъ мостъ. ѿ лѣстница | (294v:21)

hm280: бо и^х | бѣхъ мостъ и^М ѿ лѣствыца (268r:1)

hm282: бо ѿхъ бѣхъ | мостъ ѿимъ, ѿ лѣствыца (310v:14)

294v22

hm281: ко гра^Ау. такоже ѿ потоци. ѿ врэ | | ги (294v:22)

hm280: къ гра^Ау. та | кож^Ае же ѿ потоцы. ѿ вѣрговѣ (268r:2)

hm282: ко гра^Ау. такожде же | ѿ потóцы, ѿ вѣрговѣ (310v:15)

295r1

hm281: вѣроу^Гу града напóлнишасѣ трѣ | пѣа. (295r:1)

hm280: напльни | шесѣ крѣгѣ града трѣпѣа. (268r:3)

hm282: напóлнишасѣ крѣгѣ гра | да трѣпѣа. (310v:16)

295r2

hm281: ѿ лимѣню галѣт^скомѣ кровѣ | вомѣ (295r:2)

hm280: ѿ лимнонѣ (margin: пристанищѣ) | гал^ткомѣ крѣвы пльнѣ (268r:4)

hm282: ѿ лимнонѣ (margin: пристѣнищѣ) галѣт^скомѣ крѣвы | | пólнѣ (310v:17)

295r3

hm281: бѣти. тако сил^но ѿ нещѣ^Ано | (295r:3)

hm280: бѣти. тако | сил^но ѿ неще^Ано (268r:5)

hm282: бѣти. такѣ силно ѿ нещѣдно (311r:1)

295r4

hm281: сѣхъсѣ. ѿ ѿще не бы гѣ прѣкрати^А | (295r:4)

hm280: бѣхъсѣ. ѿ ѿще не бы | гѣ прѣкратиль (268r:6)

hm282: бѣхъсѣ. | ѿ ѿще не бы гѣ прѣкратѣль (311r:1)

295r5

hm281: дѣнь тѣ. тоѿ конѣчнаѣ во оу^же бѣ | (295r:5)

hm280: дѣнь тѣ. то^д конѣч^но | бѣше (268r:7)

hm282: дѣнь тоѿ. то^д конѣч^но бѣше (311r:2)

295r6

hm281: погыбѣль гра^Ау. понѣже гража^Ане | (295r:6)

hm280: погыбѣль гра^Ау. понѣже гража^Аа|ны (268r:8)

hm282: погыбѣль гра^Ау. понѣже гражда^Аны (311r:3)

295r7

hm281: вси оуже бахѣ^Ѹ изнемог^Ѹша. ноци^ж | (295r:7)

hm280: оуже бѣхѣ^Ѹ изнемогл^и. ноци же | (268r:9)

hm282: оужѣ | бахѣ^Ѹ изнемогл^и, ноци же (311r:3)

295r8

hm281: наставши. тоу^ркы ѿстоупиша | (295r:8)

hm280: наставши тоу^рцы ѿстѣпише. (268r:10)

hm282: наставши тѣ^рцы ѿ | стѣпиша: (311r:4)

295r9

hm281: к^ѣ станомѣ^Ѹ своимѣ^Ѹ акы оуставши. | (295r:9)

hm280: кѣ | станом^Ѹ своим^Ѹ акы оуставше. (268r:10)

hm282: кѣ станом^Ѹ своим^Ѹ акы оуставше. (311r:5)

295r10

hm281: а гра^Аскіе лю^Аи падоша кійж^Ао гдѣ^Ѹ оу^Ѹ | спѣ (295r:10)

hm280: гра^Аскыи^ж | людіе падоше койж^Ао гдѣ^Ѹ оуспѣ (268r:11)

hm282: гра^А | скіи же людіе падоша, койж^Ао гдѣ^Ѹ оуспѣ (311r:5)

295r11

hm281: ѿ трѣ^Ѹа. и бѣ^Ѹ тоа^Ѹ ноци слы^Ѹ | шати (295r:11)

hm280: ѿ трѣ^Ѹ | да. и бѣ^Ѹ тоа^Ѹ ноци слышати (268r:12)

hm282: ѿ трѣ^Ѹ | да, и бѣ^Ѹ тоа^Ѹ ноци слышати (311r:6)

295r12

hm281: ничѣ^Ѹже ѿино. рѣзвѣ^Ѹ стона^Ѹи^Ѹ | (295r:12)

hm280: ничѣ^Ѹ | же ѿно, рѣзвѣ^Ѹ стenanіе (268r:13)

hm282: ничѣ^Ѹ | же ѿно, рѣ^Ѹ | звѣ^Ѹ стѣнāніе (311r:7)

295r13

hm281: и вѣ^Ѹпаль сѣ^Ѹчены^Ѹ людіи. ко^Ѹи еце жи^Ѹ | ви (295r:13)

hm280: ѿ вѣп'ль сѣчен'ныѣ | лю́дїи, коѿ е́ще живѣ (268r:14)

hm282: ѿ во́пль сѣчен'ныѣ лю́дїи, коѿ е́ще | жи́выи (311r:8)

295r14

hm281: ба́хѣ. на ѿу́трїа же цѣрь конста^н | тїнѣ (295r:14)

hm280: бѣхѣ. нао́у́трїа же | цѣрь кѡ^нста^нтїнѣ (268r:15)

hm282: ба́хѣ. на ѿу́трїа же цѣрь константи́нѣ (311r:9)

295r15

hm281: повелѣ цѣн'никомѣ ѿ дїа́ко | номѣ (295r:15)

hm280: повелѣ сцѣ^нныко^м ѿ | дїаконо^м. (268r:16)

hm282: по | велѣ цѣн'никѡ^м ѿ дїаконо^м, (311r:9)

295r16

hm281: сѣбра́тиса ѿ погрѣсти тро́у | пїа. (295r:16)

hm280: сѣбратисе ѿ погрѣв'сти трѣ́пїа. | (268r:17)

hm282: собра́тиса ѿ погреб' | сти трѣ́пїа, (311r:10)

295r17

hm281: а ѿже е́ще жи́ви ба́хѣ тѣхѣ | (295r:17)

hm280: а ѿже е́ще живѣ бѣхѣ тѣ^х (268r:18)

hm282: а ѿже е́ще жи́выи ба́хѣ тѣхѣ (311r:11)

295r18

hm281: повелѣ раздава́ти вра́чемѣ. ѿ сѣ | бра́ша (295r:18)

hm280: повелѣ раз^ава | ти вра́че^м. ѿ сѣбраше (268r:18)

hm282: по | велѣ раздава́ти вра́че^м. ѿ собра́ша (311r:11)

295r19

hm281: мѣ́ртвахѣ гре́ковѣ ѿ фра́гов'. | (295r:19)

hm280: мѣ́ртвахѣ грѣкѣ ѿ | фрѣгѣ (268r:19)

hm282: ме́ртвахѣ | гре́кѣ ѿ фрѣгѣ (311r:12)

295r20

hm281: ꙗ́ко. ѿ ꙗ́ко. зѣстѣнїа же ѿ всѣ велмо | жи. (295r:20)

hm280: , ꙗ́ко, ꙗ́ко. зѣстѣнїа же ѿ вел'може (268r:20)

hm282: , ꙗ́ко, зѣстѣнїа же ѿ велмо́жи | (311r:13)

295r21

hm281: поидѡша по стѣнамъ расмо | трающе (295r:21)

hm280: пои | доше по стѣна^М града. расматрающе (268r:20)

hm282: поидѡша по стѣна́мъ гра́да, расматра́юще (311r:14)

295r22

hm281: стѣнъ ѿ троу́пиа невѣрны^х. | | (295r:22)

hm280: стѣ | ны ѿ трѡпи́а невѣрны^х. (268r:21)

hm282: стѣ | ны ѿ трѡпи́а невѣрны^х. (311r:14)

295v1

hm281: ѿ та́ко помѣтивше сказа́ша цр҃ю ѿ | (295v:1)

hm280: ѿ та́ко расмотрѣ | | вше сказа́ше цр҃ю ѿ (268r:22)

hm282: ѿ та́кѡ расмотрѣ́вше | сказа́ша цр҃ю ѿ (311r:15)

295v2

hm281: патрїа́рхѡ .҃лѣ. оу́бѣнны^х тоу́р | ковъ. (295v:2)

hm280: патрїа́рхѡ .҃л е. оу́ | бѣены^х а́гараень. (268v:1)

hm282: патрїа́рхѡ, .҃лѣ оу́бѣены^х а́гараень. | (311r:16)

295v3

hm281: цр҃ь же кон'станти́нъ пла́ | ча (295v:3)

hm280: цр҃ же кѡн'ста́нтинъ пла | че (268v:2)

hm282: цр҃ь же констанди́нъ пла́ча (311r:17)

295v4

hm281: ѿ рыда́а не преста́ше. вида́ци | (295v:4)

hm280: ѿ рїда́а не прѣста́а́ше. видѣ́ци (268v:3)

hm282: ѿ рыда́а не прѣ | | ста́а́ше. видѣ́ци (311r:17)

295v5

hm281: свои́хъ людеи оу́бѣнны^х. а́ по́моци | (295v:5)

hm280: свои^х | людеи оу́бѣены^х. а́ по́моци (268v:3)

hm282: свои^х люде́й ѿз(margin: оу́)бѣенны^х, а́ по́моци | (311v:1)

295v6

hm281: ни ꙗкоу́дѡ не ча́а́ше. ѿ неѡстоу́п | ноѣ (295v:6)

hm280: ни ѿкоу^А не | ѿаѡше. и неѡстѡп^ѡноѡ (268v:4)

hm282: ни ѿкѡ^Ддѡ не ѿаѡше. и неѡстѡпноѡ (311v:2)

295v7

hm281: дѡло невѣрны^Х. патрїар^х же и | (295v:7)

hm280: дѡло невѣр^ѡны^Х. | патрїар^х же и (268v:5)

hm282: дѡло невѣрны^Х. | патрїархъ же и (311v:2)

295v8

hm281: весь клирикъ. такоже и весь синь | гклїтъ (295v:8)

hm280: всѣ клир^ѡ, и весь син^ѡклїтъ | (268v:6)

hm282: вѣсь клир^ѡ, и вѣсь сѡгкнѣтъ (311v:3)

295v9

hm281: цр^ѣкын. взѡша црѡ и пои | доша (295v:9)

hm280: цр^ѣкын. взѡше црѡ и поидоше (268v:7)

hm282: цѡр | скын, взѡша црѡ и поидѡша (311v:3)

295v10

hm281: оутѣшѡице ѡго к^ѡ великои цр^ѣ | ви (295v:10)

hm280: кѡ вели | кои црѣквн. (268v:7)

hm282: кѡ великои црѣквн. | (311v:4)

295v11

hm281: на мѡтвѡ и бл҃годаренїе всем^ѣти | вомѡ (295v:11)

hm280: на мѡтвѡ и бл҃годаренїе в^ѣсе | мѡ^ѣти вомѡ (268v:8)

hm282: на мѡтвѡ и бл҃годаренїе всем^ѣти вомѡ (311v:5)

295v12

hm281: бѡу. також^ѣ и мнѡжествоу | (295v:12)

hm280: бѡ. також^ѣ и мнѡж^ѣтво | (268v:9)

hm282: бѡ. тѡ | кожде и мнѡжество (311v:5)

295v13

hm281: бл҃горо^ѡныхъ дѣтей съ цр҃цею. и бѡ | ше (295v:13)

hm280: бл҃горо^ѡныхъ дѣтей съ цр҃цею. и бѡше (268v:10)

hm282: бл҃горо^ѡдны^ѣ дѣтѣи съ цр҃цею. | и бѡше (311v:6)

295v14

hm281: видѣти въ всеѣмъ градѣ всѣмъ | (295v:14)

hm280: видѣ | ти въ градѣ всѣмъ (268v:10)

hm282: видѣти во градѣ всѣ^М (311v:7)

295v15

hm281: людемъ и жена^М. прити҃юцимъ | (295v:15)

hm280: людемъ и жена^М прити | юциѣи^М (268v:11)

hm282: люде^М и жена^М при | ти҃юциѣи^М (311v:7)

295v16

hm281: къ бж҃иимъ цр҃ква^М. со слезѣми хва | лаще (295v:16)

hm280: къ бж҃иѣи^М цр҃квѣмъ. съ слъзѣми | хвалеще (268v:12)

hm282: къ бж҃иѣи^М цр҃ква^М. со слезѣми хва | лаще | (311v:8)

295v17

hm281: и бл҃годарѣе бѣ и прѣч҃тѣю | (295v:17)

hm280: бѣ и прѣч҃тѣю (268v:13)

hm282: бѣа, и прѣч҃тѣю (311v:9)

295v18

hm281: б҃гомѣрь. и тако проводиша днь | (295v:18)

hm280: б҃гомѣрь. и тако | проводише днь (268v:13)

hm282: б҃гомѣрь. и такѡ проводиша | де^Н (311v:9)

295v19

hm281: тѣ и всенѡщное пѣнїе. безъбож | ныи (295v:19)

hm280: тѣ и всенѡщное пѣнїе. | безбожнїи (268v:14)

hm282: той, и всенѡщное пѣнїе. безъбожнїи (311v:10)

295v20

hm281: же магмѣть трѣпѣа людеи сво | ихъ не възхотѣша (295v:20)

hm280: же магмѣть не хотѣше трѣ | пѣа людѣи свои^Х (268v:15)

hm282: же маго | метъ не хотѣше трѣпѣа людѣи свои^Х (311v:10)

295v21

hm281: взѣти. но по | мыслающе (295v:21)

hm280: вѣзѣти. нѣ помышлѣа | (268v:16)

hm282: вѣати, но | помышлѣаще (311v:11)

295v22

hm281: метѣти ихъ порядкы || (295v:22)

hm280: метѣти ихъ прочеѣ (268v:17)

hm282: метѣти ихъ прочѣа (311v:12)

296r1

hm281: въ гра^А. да съгнѣють и ѡсмрѣдѣть | (296r:1)

hm280: въ гра^А. да съгнѣютьсе | и ѡсмрѣдѣть (268v:17)

hm282: во гра^А, да со | гнѣются и ѡсмрѣдѣтъ (311v:12)

296r2

hm281: гра^А. сказываютѣ емѣ величѣство гра^{АА}. | (296r:2)

hm280: гра^А. сказаше емѣ ве^{АН}чѣтъ | во гра^{АА} (268v:18)

hm282: гра^А. сказаша емѣ ве | личѣство гра^{АА} (311v:13)

296r3

hm281: и пространѣство ѣако не коснетса ихъ | (296r:3)

hm280: и пространѣство, ѣако не коснѣтъе | ихъ (268v:19)

hm282: и пространѣство, ѣако не ко | снѣтса ихъ (311v:14)

296r4

hm281: ничѣже и пожѣгоша всѣхъ. и по сѣхъ | (296r:4)

hm280: ничѣже. и пожегоше всѣхъ. и по сѣхъ | (268v:20)

hm282: ничѣже, и пожегоша всѣхъ. | и по сѣхъ (311v:15)

296r5

hm281: въ .ѿ.и. дѣнь скверныи магметъ | (296r:5)

hm280: въ .ѿ. дѣнь. сквернѣи магметъ (268v:21)

hm282: въ .ѿ. дѣнь, сквернѣи магметъ (311v:16)

296r6

hm281: пѣкы повелѣ всемѣ воинѣствѣ при | стѣпѣти (296r:6)

hm280: пѣкы | повѣлѣ вѣсемѣ воинѣствѣ пристѣпити || (268v:21)

hm282: пѣки | повелѣ всемѣ воинѣствѣ пристѣпѣти (311v:16)

296r7

hm281: ко гра^Ау и бра^Н творити | (296r:7)

hm280: кз гра^Ау. и бра^Н творити (269r:1)

hm282: ко гра^Ау. | | и бра^Н творити (311v:17)

296r8

hm281: по вса д^Нни. а по^Ушк^Д ѿн^Д велик^Дю | (296r:8)

hm280: по все д^Нни. и | п^Дш^Кк^Д о^Нн^Д велик^Дю (269r:1)

hm282: по вса д^Нни, и п^Дшк^Д ѿн^Д | велик^Дю (312r:1)

296r9

hm281: повелѣ передѣлати тогѡ крепчѣе. | (296r:9)

hm280: повелѣ сълиа^Дти крѣ^Б|п^Ча^Де. (269r:2)

hm282: повелѣ слыа^Дти крѣ^Бпчѣе. (312r:2)

296r10

hm281: сѣ^Иа же о^Увѣдавѣ вел^Можа и з^Дстѣ^Б|неи (296r:10)

hm280: сѣ^Иа же о^Увѣдавѣ з^Дстѣ^Бнѣа съ вел^М|можами. (269r:3)

hm282: сѣ^Ие же | о^Увѣдавѣ з^Дстѣ^Бнѣа съ вел^Можами, (312r:2)

296r11

hm281: с патрїар^Хомъ събра^Вса вко^Упѣ | (296r:11)

hm280: исъбра^Все съ патрїар^Хѡ^М в^Зк^Д|пѣ. (269r:4)

hm282: из^М(margin: с^Ч)бра^Все | съ патрїар^Хѡ^М в^Зк^Дпѣ. (312r:3)

296r12

hm281: и на^Уа^Дша о^Увѣцевѣ^Дти ц^Ра гл^Це. види^М | (296r:12)

hm280: и на^Уе^Дше о^Увѣцѣ^Дти ц^Ра гл^Це, | виды^Мь (269r:5)

hm282: и на^Уа^Дша о^Увѣцѣ^Дти царѣ^Д | гл^Це: види^М (312r:4)

296r13

hm281: г^И ц^Рю іако съ без^Божныи (margin: безвѣрны) не о^Сла^Ви^Т | (296r:13)

hm280: г^И ц^Рю іако съ без^Божнѣи не о^С|сла^Влѣ^Ть (269r:6)

hm282: г^Иди ц^Рю іакѡ сѣй без^Божнѣи не | ѿсла^Влѣ^Ть (312r:5)

296r14

hm281: дѣломъ но п^Аче готѡвится на в^В^А|ше^Д (296r:14)

hm280: дѣла^М. нѣ па҃че готоуи҃тсѧ | на болѣше^е (269r:7)

hm282: дѣла^М. но па҃че готоуи҃тсѧ на бо́ль | ше^е (312r:6)

296r15

hm281: дѣло. и҃ ѱто҃ сѣтворимъ по | моци (296r:15)

hm280: дѣло. и҃ ѱто҃ сѣтвори^М помощи | (269r:8)

hm282: дѣло. и҃ ѱто҃ сотвори^М; по́моци (312r:7)

296r16

hm281: (ни) ниѡкоу҃дѣ ѱаю҃ще. но по до | баѣтъ (296r:16)

hm280: ниѡкоу҃^А ѱаю҃щи^М. нѣ по^Абаѣтъ (269r:9)

hm282: ниѡкѣдѣ | ѱаю҃щи^М. но по до баѣтъ (312r:7)

296r17

hm281: ꙗ҃зи цр҃ю тебѣ изы҃ти ѿ изъ града | (296r:17)

hm280: ꙗ҃зи цр҃ю | тебѣ изы҃ти изъ града, (269r:9)

hm282: ꙗ҃зи цр҃ю тебѣ изы҃ти | изъ града, (312r:8)

296r18

hm281: то҃го на подобно мѣсто. и҃ сѣа оу҃ | слышавше (296r:18)

hm280: на по^Аб^Ано мѣс | то. и҃ сѣа оу҃слышавше (269r:10)

hm282: на по до б^Ано мѣсто. и҃ сѣа оу҃слышавше | (312r:9)

296r19

hm281: лю^{Аи}е твои҃ и҃ бра́тїа твоѧ | (296r:19)

hm280: бра́тїа твоѧ и҃ | людіе твои҃. (269r:11)

hm282: бра́тїа твоѧ и҃ людіе твои҃, (312r:10)

296r20

hm281: к тебѣ прїидѣть на помощь. но и҃ | (296r:20)

hm280: к тебѣ прїидѣть на помощь. | нѣ и҃ (269r:12)

hm282: къ тебѣ прїидѣтъ | на по́мощь. но и҃ (312r:10)

296r21

hm281: ѡрба́нша оу҃бо ѡавса прїидетъ к сѣмь^Ж. | (296r:21)

hm280: ѡрба́нась оу҃боѡвсе прїидетъ къ сѣи^М. | (269r:13)

hm282: ѡрба́нась оу҃боѡвсе прїидетъ | къ сѣи^М. (312r:11)

296r22

hm281: ѿгда̀ кáко сѣ́ без³божныи магметь. || (296r:22)

hm280: ѿгда кѣко сѣ́ без³божнѣи магметь. (269r:14)

hm282: ѿгда̀ кáкω сѣ́й без³божнѣи магмѣтъ | (312r:12)

296v1

hm281: оу̀страши́вса ѿстоу́питъ ѿ града. | (296v:1)

hm280: оу̀ст³ра | шив³се ѿстѣ́питъ ѿ гра́да. (269r:14)

hm282: оу̀страши́вса ѿстѣ́питъ ѿ гра́да. (312r:13)

296v2

hm281: сѣа ѿ и́наа мно́гаа ѿзрекѡ́ша црѣю. ѿ ка | рабли (296v:2)

hm280: сѣа ѿ и́наа | мно́гаа ѿзрекѡ́ше црѣю. ѿ ко́рабли (269r:15)

hm282: сѣа ѿ и́наа | мно́гаа ѿзрекѡ́ша црѣю. ѿ ко́рабли (312r:13)

296v3

hm281: ѿ катар³гы даи́хѣ́ емѣ́ зѣ́стѣ́ | нѣвы. (296v:3)

hm280: ѿ кат³ | ргы, даи́хѣ́ емѣ́ зѣ́стѣ́нѣви. (269r:16)

hm282: ѿ катар³гы, | даи́хѣ́ емѣ́ зѣ́стѣ́нѣви. (312r:14)

296v4

hm281: бл҃говѣ́рныи же црѣ́ кон^нста^н | тинъ (296v:4)

hm280: бл҃говѣ́ | рныи же црѣ́ кон^нстанти^н. (269r:17)

hm282: бл҃говѣ́рныи же црѣ́ | константи^н, (312r:15)

296v5

hm281: на длѣ́гъ ѣа́^ѣ оу́мол^ѣѣ́ ѿспѣ́ | щѣа (296v:5)

hm280: на длѣ́гъ оу́ | мльѣа ѣ́^ѣ ѿспѣ́щае (269r:18)

hm282: на до́лгъ оу́молѣ́а ѣ́сѣ́ ѿспѣ́ща | (312r:16)

296v6

hm281: слѣ́зы. ѿ та́ко ре^ѣ ѿимъ́ хвалю́ и | (296v:6)

hm280: слѣ́зы. ѿ та́ко ре^ѣ, хва | лѣ́ ѿ (269r:19)

hm282: слѣ́зы. ѿ та́кω реѣ́: хвалю́ ѿ (312r:17)

296v7

hm281: бл҃гоуда́рю сѣ́вѣтъ ва́шь г^ѣдѣ́е мои. | (296v:7)

hm280: бѣгодарѹ съвѣтъ вѣшь г҃п҃ѣ мой. (269r:20)

hm282: бѣгодарю совѣтъ || вѣшь г҃д҃ѣ мой, (312r:17)

296v8

hm281: ѿ вѣмъ ѿко на пол'зѹ ми е҃сиа вса | (296v:8)

hm280: ѿ вѣмъ | ѿко на пол'зѹ ми е҃се все еже (269r:20)

hm282: ѿ вѣмъ ѿко на пол'зѹ ми ѿестъ | се все ѿеже (312v:1)

296v9

hm281: г҃ѣ. но понѣже не могу́тъ сѣа та҃ | (296v:9)

hm280: г҃ѣте. | нѣ понѣже не могу́тъ сѣа та҃ко (269r:21)

hm282: г҃ѣте, но понѣже не могу́тъ сѣа та҃ | ко (312v:2)

296v10

hm281: бы́ти. но ка́ко ѿзъ сѣа могу́ сѣа | рѣти. (296v:10)

hm280: бы́ти. || нѣ ка́ко могу́ зъ сѣа сътворити. (269r:22)

hm282: бы́ти. но ка́ко могу́ ѿзъ сѣа сотворити; | (312v:3)

296v11

hm281: ѿста́вити сѣи́ничество | (296v:11)

hm280: ѿ | ставити ѿи́нѣ сѣи́ныи (269v:1)

hm282: ѿста́вити ѿи́нъ сѣи́нный (312v:4)

296v12

hm281: ѿ цр҃кви бж҃ѣ. ѿ цр҃ство всѣхъ лю́ди | (296v:12)

hm280: ѿ цр҃квы | бж҃е. ѿ цр҃ство ѿ все лю́ди (269v:2)

hm282: ѿ цр҃квы бж҃ѣ. ѿ цар҃ство ѿ вса лю́ди (312v:4)

296v13

hm281: в толицѣи вѣдѣ соу́щи. ѿ что ми | (296v:13)

hm280: въ толицѣи | вѣдѣ сѣи́и. ѿ что ми (269v:3)

hm282: въ толицѣи вѣдѣ сѣи́и, | ѿ что ми (312v:5)

296v14

hm281: рѣ́тъ вселѣ́нна. ни, г҃д҃ѣ мой. ни. | (296v:14)

hm280: рѣ́тъ вселѣ́нна. | ни, г҃д҃ѣ мои, ни. (269v:4)

hm282: рѣ́тъ вселѣ́нна, ни г҃д҃ѣ мой, ни. | (312v:6)

296v15

hm281: но да оуѣмрѣ здѣ с ва́ми и па^А поклони́тса (296v:15)

hm280: нѣ да ѡмрѣмь здѣ сѣ ва | ми. и пады поклонисе (269v:5)

hm282: но да ѡуѣмре^М здѣ с ва́ми, и па́ды поклоніса (312v:7)

296v16

hm281: ѡимъ пла́ча го́рѣко. и прекрати́ша (296v:16)

hm280: и^М плаче горѣко. и | прѣкратише (269v:6)

hm282: ѡимъ | пла́ча го́рко. и прекрати́ша (312v:7)

296v17

hm281: рѣчи. да не па́че мѣва боу́де^Т | (296v:17)

hm280: рѣчи. да не па́че мѣва боу́ | деть (269v:7)

hm282: рѣчи, да не па́че | мо^Ава бѣдетъ (312v:8)

296v18

hm281: в лю́де^Х. и посла́ша па́кы во ѡмъ | мо́рю (296v:18)

hm280: въ лю́де^Х. и послаше пакы въ ѡморъ | рею (269v:8)

hm282: въ лю́дехъ, и посла́ша па́ки во | ѡморъ рею (312v:9)

296v19

hm281: и въ фрѣгы. и въ всѣ ѡстро | вы (296v:19)

hm280: и въ фрѣгы. и въ вѣсе Ѡстровы (269v:9)

hm282: и ва фрѣгы, и во всѣ ѡстро | вы (312v:10)

296v20

hm281: ѡ по́моци. гража́не же въ днѣ | (296v:20)

hm280: помо | ци ра^А. граж^Аане же въ днѣ (269v:9)

hm282: по́мо | ци ра́ди. гражда́не же во днѣ (312v:10)

296v21

hm281: бѣахѣса с тоу́рцы. ѡ в нѣци вла́зяхъ | (296v:21)

hm280: бѣахѣсе сѣ тѣ | рѣцы. ѡ въ нѣци вла́зѣхъ (269v:10)

hm282: бѣахѣсе сѣ тѣр | цы, ѡ въ нѣци вла́зяхъ (312v:11)

296v22

hm281: въ рѣвы и провѣва́хъ стѣны ровны^А | | (296v:22)

hm280: въ ровѣ, и про|бивахѹ стѣны ровныѣ (269v:11)

hm282: въ рѣвы, и провыва|хѹ стѣны рѣвныа (312v:12)

297r1

hm281: ѿ пола. и изныра|хѹ зѣмлю по застѣ|нѣю. (297r:1)

hm280: ѿ пола. и измѣ|тахѹ зѣмлю по застѣнѣю, (269v:12)

hm282: ѿ пола. и измѣта|хѹ зѣм|лю по застѣнѣю, (312v:13)

297r2

hm281: по многыхъ мѣстѣхъ за|ды|ывающе (297r:2)

hm280: по м'ногыѣ мѣ|стѣхъ зады|ывающе, (269v:13)

hm282: по многиѣ мѣстѣхъ зады|ывающе, (312v:14)

297r3

hm281: многиа съсоуды с по|ушеѣны^М | (297r:3)

hm280: многыѣ съсѹды | с пѣш'чаны^М (269v:14)

hm282: многыа сосѹды съ пѣш'чаны^М (312v:15)

297r4

hm281: зѣлѣ^М. такоже и на стѣнахъ оу|го|тѡвлахѹ (297r:4)

hm280: зѣлѣмь. такоже и на стѣ|нахъ оу|го^Ттѡвлахѹ (269v:15)

hm282: зѣлѣ^М (margin: барѹ^Т:). | такоже и на стѣнахъ оу|готовлахѹ (312v:15)

297r5

hm281: многиа съсоуды на|полна|юще (297r:5)

hm280: многыѣ съсѹды на|пальна|хѹ (269v:16)

hm282: многиа со|сѹды на|полнахѹ (312v:16)

297r6

hm281: смолѣа и сѣры гора|чѣ и поско|ны (297r:6)

hm280: смолы и сѣры. посипани (269v:17)

hm282: смолы и сѣры. посипани (312v:17)

297r7

hm281: съ смолѡю. и з'ѣлѣмъ по|ушеѣ^Мны^М. | (297r:7)

hm280: съ зѣлѣмъ | пѣш'чаны^М. (269v:17)

hm282: со | | зѣлѣмъ пѣш'чаны^М. (312v:17)

297r8

hm281: д̑нем̑ же минуѣвши^М .кѣ. тѣко въ ѣю | щеса (297r:8)

hm280: д̑нем̑ же минѣвши^М ,кѣ, | тѣко вѣющеса (269v:18)

hm282: днѣ^М же минѣвши^М ,кѣ. тѣкѡ | вѣющеса (313r:1)

297r9

hm281: по всѣ д̑ни. ѡ пакы повелѣ бѣ³ | божныи (297r:9)

hm280: по в̑се д̑ни. ѡ пакы бѣ | закон̑нии повелѣ (269v:19)

hm282: по всѣ дни, ѡ пакы бѣ³ закон̑нии повелѣ (313r:2)

297r10

hm281: прикатити ѡнѣ поѣшкѣ | (297r:10)

hm280: прикатити ѡнѣ пѣш̑ | кѣ (269v:20)

hm282: при | кад (margin: т)ити ѡнѣ пѣшкѣ (313r:2)

297r11

hm281: велѣю. бѣ бо оѣвѣзана ѡвѣрѣѣми | (297r:11)

hm280: велѣю. бѣ бо ѣвѣзана ѡвѣрѣѣми (269v:21)

hm282: велѣю, бѣ бо оѣвѣзана ѡ | вѣрѣѣми (313r:3)

297r12

hm281: желѣзными ѣдѣхѣ оѣкрѣпѣвше ѡю. | (297r:12)

hm280: же | лѣзными, ѣдѣхѣ бо ѣкрѣпѣвше ю. | | (269v:21)

hm282: желѣзными, ѣдѣхѣ бо оѣкрѣпѣвше ѡю. | (313r:4)

297r13

hm281: ѡ ѣко ѡспѣтѣвше ѡю в̑пѣр̑вые. ѡ ѣ | вѣ (297r:13)

hm280: ѡ ѣко пѣстише ю (270r:1)

hm282: ѡ ѣкѡ пѣстиша ѡю (313r:5)

297r14

hm281: рѣз̑сѣдеса на мног̑ѣ ѣдсти. ѡ^н | же (297r:14)

hm280: ѡ рѣз̑сѣдесе на мног̑ѣ | ѣстѣ. ѡн̑ же (270r:1)

hm282: ѡ рѣз̑сѣдеса на мнѡг̑ѣа ѣдсти. | ѡнѣ же (313r:5)

297r15

hm281: бѣз̑вѣрныи мнѣшеса порѣг̑а | нѣ (297r:15)

hm280: бѣзъвѣрѣнїи мнѣшесѣ пороу | гань (270r:2)

hm282: бѣзъвѣрный мнѣшеса порѣганъ (313r:6)

297r16

hm281: бѣти. ѿ вѣскорѣ повелѣ тоу | ры (297r:16)

hm280: бѣти. ѿ вѣскорѣ повелѣ тоуры (margin: коши земля пльни) (270r:3)

hm282: бѣти, | ѿ вѣскорѣ повелѣ тѣры (margin: коши земли пльни) (313r:6)

297r17

hm281: прикатити ко гра^Ау съ вѣми | (297r:17)

hm280: прика | тити къ гра^Ау. съ вѣми (270r:3)

hm282: прикад (margin: т)ити ко гра^Ау. | со вѣми (313r:7)

297r18

hm281: сїлами. бѣхѣ бо велици покровѣ | нїи. (297r:18)

hm280: сїлами. бѣхоу | бо вѣлици покрѣвены. (270r:4)

hm282: сїлами, бѣхѣ бо велицы покровѣны. | (313r:8)

297r19

hm281: ѿ ѣгда оуставиша тоуры по | (297r:19)

hm280: ѿ ѣг^Аа поставише | тоуры по (270r:5)

hm282: ѿ ѣгда поста^Авиша тѣры по (313r:9)

297r20

hm281: всемѣ брегѣ рѣва. хотѣхѣ наплъни | ти (297r:20)

hm280: вѣмѣ брегѣ [мѣрѣ] рѣва. хотѣхѣ | наплънити (270r:6)

hm282: вѣмѣ брегѣ рѣва. | хотѣхѣ наплѣнити (313r:9)

297r21

hm281: рѣвы дрѣвесы ѿ хѣв^Мрастїе^М, ѿ землѣю. | (297r:21)

hm280: ровы дрѣвеси и хѣв^Мрастїемь, | ѿ землѣю. (270r:7)

hm282: ровы дрѣвеси ѿ хѣв^Мрастїе^М, | ѿ землѣю. (313r:10)

297r22

hm281: придвѣг^Мнѣти ѿ приклонїти тоуры | | (297r:22)

hm280: придвѣг^Мнѣти тѣры (270r:8)

hm282: придвѣг^Мнѣти тѣры (313r:11)

297v1

hm281: кó гра^Ау. ѿ пáкы по^Акопывати стѣнѹ | (297v:7)

hm280: кѣ гра^Ау. ѿ | пакы по^Акопати стѣнѹ (270r:8)

hm282: кѣ гра^Ау. ѿ пá | ки по^Акопáти стѣнѹ (313r:11)

297v2

hm281: вѣ многѣ мѣста ѿ низвѣргнѹти | (297v:8)

hm280: на м^ногá мѣста ѿ | низвѣргнѹти (270r:9)

hm282: на мнóга мѣста ѿ низ^ѣ | вѣргнѹти (313r:12)

297v3

hm281: на́ землю. ѿ ꙗ́ко пристѹпи́ша м^ѣ | ѿжество (297v:9)

hm280: на зем^ѣлю. ѿ ꙗ́ко прѣидоше | мно́жество (270r:10)

hm282: на зéмлю. ѿ ꙗ́кѡ прѣидóша мнóже | стѡ (313r:13)

297v4

hm281: людеи рѣвы засыпáти. | (297v:10)

hm280: лю́дѣи ровы засыпати. (270r:11)

hm282: лю́дѣи ровы засыпати, (313r:14)

297v5

hm281: ѿ ꙗ́бѣе гража́не зажгóша сѣсоу́ды | (297v:11)

hm280: ѿ ꙗ́бѣе | граж^Аани зажгoше сѣсѹды (270r:11)

hm282: ѿ ꙗ́бѣе гражда | ни зажгoша сoсѹды (313r:14)

297v6

hm281: зéлейныа. ѿже бáхѹ задѣланы | (297v:12)

hm280: зелѣаніе. ѿже | бѣхѹ задѣлани (270r:12)

hm282: зелѣаніе (margin: с^ѣ барѹ^т). ꙗ́же бѣхѹ за | дѣлани (313r:15)

297v7

hm281: внѣ рѣва. ѿ внезáпѹ вѣзгреми зé | мла (297v:13)

hm280: вѣне рóва по^А землѣю. ѿ вѣне | запѹ вѣзгрьмѣт землѣ (270r:13)

hm282: вѣнè рóва по^А землѣю. ѿ внезáпѹ вoзгре | мѣт землѣ (313r:16)

297v8

hm281: ꙗ́ки грóмѣ вѣлїи. ѿ поды́аца | (297v:14)

hm280: ꙗко грѡмъ велѣи. ѿ по^А | ꙗсе (270r:14)

hm282: ꙗкѡ грѡ^М велѣи. ѿ по^А | ꙗса (313r:17)

297v9

hm281: съ тѣрами ѿ с лю^Ами ꙗко боу^ра сил^а | наа (297v:15)

hm280: съ пригодами ѿ с лю^Ами. ꙗко бѣра си | л^ана (270r:15)

hm282: съ при | | гóдами ѿ с лю^Дми. ꙗкѡ бѣра сѣлна (313r:18)

297v10

hm281: до ꙗблакъ. ѿ бѣ слышати | (297v:16)

hm280: до ѡблакъ. ѿ бѣ слышати (270r:16)

hm282: до ꙗбл^Ѧ. | ѿ бѣ слышати (313v:1)

297v11

hm281: трѣскотъ ѿ сѣтрѣнїе тоу^ръ. ѿ во | пль (297v:17)

hm280: трѣско | ть ѿ сѣтрѣнїе тѣ^р. ѿ вѣп^аль (270r:16)

hm282: трѣско^т ѿ сѣтрѣнїе тѣ^р, ѿ во | паль (313v:2)

297v12

hm281: ѿ стонанїе лю^Аское страшно. | (297v:18)

hm280: ѿ стenanїе | лю^Аское страш^ано. (270r:17)

hm282: ѿ стѣнанїе лю^Аское страшно. (313v:3)

297v13

hm281: ꙗко ѡбѣма бежати. гражане ѣ | во (297v:19)

hm280: ꙗко ѡвои^М бѣжати, | граж^Аанѡ^М (270r:18)

hm282: ꙗкѡ ѡвои^М | бѣжати, гражданѡ^М (313v:3)

297v14

hm281: съ стѣны вѣ гра^А. ѿ тоу^ркы (297v:20)

hm280: съ стѣны вѣ гра^А. ѿ тѣ^рцы (270r:19)

hm282: съ стѣны во гра^А, ѿ тѣ^рцы | (313v:4)

297v15

hm281: ѡ гра | да далече пѣдахѣ. съ высоты лю^Ае | (297v:20)

hm280: далече | ѡ града падахѣ. ѿ съ высоты лю^Де (270r:19)

hm282: далече ѡ града пѣдахѣ. ѿ съ высоты лю^Де (313v:5)

297v16

hm281: ѿ дрѣвеса. ѿвѣи въ гра^А, а ѿнѣи въ ро^о | въ (297v:22)

hm280: ѿ дрѣ | веса. ѿвѣи въ гра^А, а ѿнѣи въ ро^овъ. (270r:20)

hm282: ѿ дре | вѣса, ѿвѣи во гра^А, а ѿнѣи въ ро^овъ, (313v:5)

297v17

hm281: а ѿнѣи въ рѣть. ѿ наплѣниша^с | (297v:23)

hm280: ѿнѣи же | въ рѣть. ѿ наплѣнише (270r:21)

hm282: ѿнѣи же въ | рѣть. ѿ наплѣниша (313v:6)

297v18

hm281: рѣвы тоуковъ. ѿвѣе зажигахъ^с | (297v:24)

hm280: ро^овы агарень. а вѣе | | зажигахъ^с (270r:22)

hm282: ро^овы агаранъ, ѿвѣе зажига^с | хъ^с (313v:7)

297v19

hm281: боу^скы с^с смолоу ѿ пѣцахъ^с на нихъ | (297v:25)

hm280: бау^скы съ смолоу ѿ пѣцахъ^с на ни^х | (270v:1)

hm282: бау^скы съ смолоу ѿ пѣцахъ^с на ни^хъ, (313v:8)

297v20

hm281: ѿ погорѣша вси. ѿ тако бѣи^М | (297v:26)

hm280: ѿ погорѣше вси. ѿ тако бѣи^М (270v:2)

hm282: ѿ погорѣ | ша вси. ѿ тако бѣи^М (313v:8)

297v21

hm281: промысломъ въ тѣ дѣнь ѿзбависа | градъ (297v:27)

hm280: промысла^М | ѿзбависе гра^А въ тѣ дѣнь (270v:2)

hm282: промысла^М ѿзбависа гра^А | въ той дѣнь (313v:9)

297v22

hm281: ѿ безбожныхъ тоуковъ. | | (297v:28)

hm280: ѿ безбожныхъ тѣр^скы. | (270v:3)

hm282: ѿ безбожныхъ тѣрекъ. (313v:10)

298r1

hm281: злѣнравныи же маг^сметъ с^с множе | ствомъ (298r:1)

hm280: злѡн'рѡв'нїи^ж маг'метъ съ м'ножество^м (270v:4)

hm282: слонрѡв'нїи | же магметъ со мно́жест(в)о^м (313v:10)

298r2

hm281: вѡи свои^х. ѡздадеѹа бѡше | (298r:2)

hm280: вои | свои^х, ѡздадеѹе бѡше (270v:4)

hm282: вѡи свои^хъ, ѡздаде | ѹа бѡше (313v:11)

298r3

hm281: смотра бѣвшаго. ѡ помышлѡше | (298r:3)

hm280: сзматрае бѣв'шаго. | ѡ помышлѡше (270v:5)

hm282: сматрѡа бѣвшаго, ѡ помышлѡше | (313v:12)

298r4

hm281: ѹто с'твориѹти. тѡкоже ѡ рѡт' | ныѡ (298r:4)

hm280: ѹтѡ сзтворити. та | кѡже ѡ рѡтнїи (270v:6)

hm282: ѹтѡ сотворити; тѡкожѡе ѡ рѡтнїи (313v:13)

298r5

hm281: вси оубоѡдѡшасѡ. ѡстоупи | ша (298r:5)

hm280: вси ѡбоѡдѡшесѡ, ѡстѡпи | ше (270v:7)

hm282: вси оубоѡшѡ^ѹ, | ѡстѡпиша (313v:13)

298r6

hm281: ѡ града. грѣси же вѣше^а ѡ из гра | да (298r:6)

hm280: ѡ грѡда. грѣцы^ж ѡ изъшь^аше ѡз' града | (270v:8)

hm282: ѡ грѡда. грѣцы же ѡ ѡз'ше^аше ѡз' града | (313v:14)

298r7

hm281: побивѡхѡ во рѡвѣ тоѹрковѣ ко^и, | (298r:7)

hm280: побивѡхѡ въ рѡве тѡр'кы кой (270v:9)

hm282: побивѡхѡ въ рѡве тѡркы кой (313v:15)

298r8

hm281: еце живи бѡхѡ. ѡ сзбрѡше ѡх' | (298r:8)

hm280: ѡце живи | бѡхѡ. ѡ сзбрѡше ѡх' (270v:9)

hm282: ѡце живи бѡхѡ. | ѡ собрѡша ѡхъ (313v:15)

298r9

- hm281:* во многѣе громады ѿ съж҃гоша ѿх҃ъ | (298r:9)
hm280: на многыѣе грамады, ѿ | съже и^х (margin: ѿ съжегоше и^х) (270v:10)
hm282: на многѣа грамады, ѿ сожегоша | ѿи^хъ (313v:16)

298r10

- hm281:* в҃коу҃пѣ. съ в҃ста́вшими тоу҃ры. | (298r:10)
hm280: вѣкѣпѣ. съ о́ставѣшими тоу҃ры. | (270v:11)
hm282: вѣкѣпѣ, съ в҃ста́вшими тѣры. (313v:17)

298r11

- hm281:* цѣрь же с патріа́рхомъ ѿ вѣсь сѣи́нын | (298r:11)
hm280: цѣрь же съ патріа́рхо^м ѿ вѣсь сѣи́нын (270v:12)
hm282: цѣрь же съ | | патріа́рхомъ ѿ вѣсь сѣи́ннын (313v:17)

298r12

- hm281:* съво́ръ ба́хѣ по вѣвѣмъ цѣквамъ | (298r:12)
hm280: съво́ръ | вѣхѣ по вѣвѣ цѣква^х (270v:12)
hm282: сово́ръ ба́хѣ по | вѣхѣ цѣквахѣ (314r:1)

298r13

- hm281:* мола́щеса ѿ вл҃года́риша бѣ. ѿа́ѣ|хѣ (298r:13)
hm280: мле́щесе ѿ вл҃года́ре | щє бѣ. ѿа́ѣхѣ (270v:13)
hm282: мола́щеса ѿ вл҃года́ра́ще бѣа, ѿа́ѣ|хѣ (314r:2)

298r14

- hm281:* конѣ́чнымъ бра́немъ. та́ко^ж | (298r:14)
hm280: конѣ́чнѣе бра́нѣ. та́коже | (270v:14)
hm282: конѣ́чнѣе бра́ны. та́кожѣ^ѣ (314r:3)

298r15

- hm281:* безво́жннѣ ма́гмѣть мно́гѣа дѣни | (298r:15)
hm280: ѿ безво́жннѣ ма́гмѣть мно́гѣа дѣни (270v:15)
hm282: ѿ безво́жннѣ ма́гмѣ^т | мно́гѣа дѣни (314r:3)

298r16

- hm281:* съвѣ́товавъ преложи́ша (298r:16)

hm280: сѣвѣ|товавѣ. прѣложишесѣ (270v:15)

hm282: совѣтовавѣ, преложѣшасѣ (314r:4)

298r17

hm281: ѿстѣ|пити ѿ града въ своѣси. зане оу^ж | (298r:16)

hm280: ѿ града ѿстѣ|пити въ своѣси. зане ѣже (270v:16)

hm282: ѿ града | ѿстѣпити во своѣси. зане оу^же (314r:4)

298r18

hm281: морскѣи поуть приспѣ. и ѣдѣхѣ | (298r:18)

hm280: морскѣи пѣ|тъ приспѣ. и ѣдѣхѣ (270v:17)

hm282: морскѣи пѣтъ | приспѣ, и ѣдѣхѣ (314r:5)

298r19

hm281: ѿ всѣдоу по́мощи гра^ау. нѣ оу^{бо} по|нѣже (298r:19)

hm280: ѿ всѣдоу^а по́мощи | гра^ау. нѣ оу^{бо} понѣже (270v:18)

hm282: ѿ всѣдоу по́мощи градоу. но оу^{бо} понѣже (314r:6)

298r20

hm281: беззаконѣа на́ша превзыдо|ша (298r:20)

hm280: беззаконѣа на́ша | прѣвзыдоше (270v:19)

hm282: беззаконѣа на́ша превзыдоша (314r:7)

298r21

hm281: главы на́ша. и грѣхы нѣша ѿта|готѣша (298r:21)

hm280: главы на́ше. и грѣсы на|ши ѿтѣготѣше (270v:20)

hm282: главы | на́ши, и грѣсы на́ши ѿтаготѣша (314r:7)

298r22

hm281: срѣца нѣша. во ѣже заповѣдѣ^и | | (298r:22)

hm280: срѣца на́ша. въ ѣже | заповѣды (270v:21)

hm282: срѣца на́ша. | во ѣже заповѣди (314r:8)

298v1

hm281: бѣжѣхъ не послѣшах^о^м. и в пѣтѣх^и | (298v:1)

hm280: ѣго не послѣсах^о^м. и въ пѣти | | (270v:22)

hm282: ѣго не послѣсах^о^м. и въ пѣти | (314r:9)

298v2

hm281: ѿ҃го не оу҃чахомъ ходѣти гнѣва ѿ҃го | (298v:2)

hm280: ἐγο не ходиχω^M, гниѣва ἐγο (271r:1)

hm282: ἐγὼ νε χοδῆχο^Μ, γηῖβα ἐγὼ (314r:10)

298v3

hm281: ка́мо оу́бежи́мъ. црѣ́ оу́бо с па́три | ѱа́рхоу́мъ. (298v:3)

hm280: камо оубѣжїи^М. | црь оубо съ патрїархо^М, (271r:1)

hm282: κἀμω οὐβῆϊίμz; | црь ѡубѡ сz патрі́архо^М, (314r:10)

298v4

hm281: та́коже ѿ весь цр҃кыи | (298v:4)

hm280: такоже ѣ в'сь цр^с | кїи (271r:2)

hm282: та́кож^А ѿ вѣсь цр^ѣьскыи | (314r:11)

298v5

hm281: син҃гьклѣтъ ѿ всѣ лю^{ди}ѣ. сзвѣтъ | (298v:5)

hm280: син'клитъ ѿ всѣхъ людіе. съвѣтъ (271r:3)

hm282: сѢГЛАВѢТЬ ѿ ВСѦ ЛЮДІЕ, СОВѢТЬ (314r:12)

298v6

hm281: сѣвѣтъюще. не бл҃гъ гл҃юще сѣ|ще. (298v:6)

hm280: сѣ|вѣтѹюще не бл҃гъ гл҃юще сѣце, (271r:3)

hm282: соѡѣтъюще | нѣ бл҃гъ гл҃юще сѣце: (314r:12)

298v7

hm281: по́нѣже ѿ ѿнѣ злѡвѣрныи тѣ | ко (298v:7)

hm280: пони́же | О́нь злòвѣр'нїи тáко (271r:4)

hm282: по¹не²же³ ѿ⁴ онъ⁵ сло⁶вѣ⁷рныи⁸ | та⁹кѡ¹⁰ (314r:13)

298v8

hm281: мнѡгѣа дѣни стоѣтъ вѣзѣбрѣ|нѣно. (298v:8)

hm280: многіє дѣи стои^T | без'брани. (271r:5)

hm282: мнóгїѧ днїй стоїтѣ без'брáны. (314r:14)

298v9

hm281: ѡ ПА́КЫ НА НА^Ѡ ГОТОВИТСА. | (298v:9)

hm280: ѿ пакы̀ на на^с гото́витсе. (271r:6)

hm282: ѿ па́ки | на на́сѣ гото́витса, (314r:14)

298v10

hm281: но да по́шлемъ к немѹ ѿ мирѹ е́же | (298v:10)

hm280: нѣ | да пош'лемъ къ нѣмѹ мѣрь (271r:6)

hm282: но да по́шле^м къ немѹ мѣрь | (314r:15)

298v11

hm281: ѿ сѣтвори́ша. ѿнѣ же лоу́ка | выи (298v:11)

hm280: сѣтворити, | ѿ послаше. Ѧн же лоу́кавыи (271r:7)

hm282: сотвори́ти, ѿ посла́ша. ѿонѣ же лѹка́въ сѣи, | (314r:16)

298v12

hm281: слы́шавъ порáдовася в' ср^аци | (298v:12)

hm280: слы́шавъ по | радова́се вѣ ср^аци (271r:8)

hm282: слы́шавъ порáдовася вѣ ср^ацы (314r:17)

298v13

hm281: свое^м. ѹа́лаше ноу́жа нѣкаа прѣи | де (298v:13)

hm280: свое^м. ѹа́лаше бо ноу́ж^а | нѣкаа прѣиде (271r:9)

hm282: свое^м. ѹа́лаше бо | | нѹжда нѣкаа прѣиде (314r:17)

298v14

hm281: гра^аѹ. ѿ ѿлагдаше своё ѿше́ст' | вѣе. (298v:14)

hm280: гра^аѹ. ѿ ѿлагдаше своё ѿшь | ствѣе (271r:10)

hm282: гра́дѹ, ѿ ѿлагдаше своё ѿ | ше́ствѣе (314v:1)

298v15

hm281: ѿ наѹа́ше сѣвѣцевáти ѿ ми | рѹ. (298v:15)

hm280: ѿ наѹеше вѣцати ѿ ми́рѹ. (271r:11)

hm282: ѿ наѹа́ша вѣцáти Ѧ ми́рѹ. (314v:2)

298v16

hm281: ѿ та́ко ѿвѣща̀ послáннико^м. | (298v:16)

hm280: ѿ та | ко ѿвѣща̀ послан'нык^м, (271r:11)

hm282: ѿ та́кѹ ѿ | вѣща̀ послáнныко^м: (314v:2)

298v17

hm281: и ѿце прѡсите мїръ. безъбожны^и | (298v:17)

hm280: ѡце и просити | мїръ безъбожнїи (271r:12)

hm282: ѿце и просїти мїръ безъбожїи (314v:3)

298v18

hm281: магметъ ре^ѣ. ѿзъ сїе створю но | (298v:18)

hm280: махметъ ре^ѣ. ѡзъ сїе | сзтворю, нь (271r:13)

hm282: магметъ^т ре^ѣ: ѿзъ сїе сотворю, но (314v:4)

298v19

hm281: да ѡзыдетъ црѣ ѡзъ града во ѡморїю. | (298v:19)

hm280: да ѡзыдетъ црѣ въ ѡморѣю | (271r:14)

hm282: да ѡзыде^т | црѣ во ѡморѣю (314v:4)

298v20

hm281: такоже и патрїѡхъ и вси людіе | (298v:20)

hm280: и патрїархъ, и вси людіе (271r:15)

hm282: и патрїѡхъ, и вси людіе (314v:5)

298v21

hm281: безъ вреда. ѡ мнѣ ѡставиши | (298v:21)

hm280: безъ вреда. ѡ мнѣ | ѡставише (271r:15)

hm282: безъ | вреда, ѡ мнѣ ѡставише (314v:5)

298v22

hm281: гра^а поусть. и ѿзъ мїръ вѣчныи || (298v:22)

hm280: гра^а поусть. и ѡзъ мїръ вѣчнїи (271r:16)

hm282: гра^а пѡстъ. и ѿзъ мї^ѡ | вѣчный (314v:6)

299r1

hm281: створю. да не вѣстѡплѡса въ ѡмѡ^ѡ | рїю (299r:1)

hm280: сзтворю. да не постѡпимъ въ ѡморѣю (271r:17)

hm282: сотворю, да не постѡпимъ во ѡморѣю (314v:7)

299r2

hm281: ни въ ѡстровы егѡ. никоеѡ хы^ѡ | тростїю (299r:2)

hm280: ни въ Ѡстровы ѿго. никоіею хытѣ | ростїю (271r:18)

hm282: нї во Ѡстровы ѿгѡ, никоею хытростїю | (314v:8)

299r3

hm281: въ вѣкы. а кѡтѡрыи не | (299r:3)

hm280: въ вѣкы. а кѡи не (271r:19)

hm282: во вѣки. а кѡи не (314v:9)

299r4

hm281: възхотѣть изыти ѿизъ града. да | (299r:4)

hm280: хотѣть изыти изъ града. да (271r:19)

hm282: хотѣ изыти изъ града, да (314v:9)

299r5

hm281: боудѣть во ѿменїи моему безъ вре | да (299r:5)

hm280: боудѣть въ ѿменїи моему | безъ вреда (271r:20)

hm282: будѣтъ | во ѿменїи моему безъ вреда (314v:9)

299r6

hm281: и бес печѣли. сїа же вса слышѣ | въ (299r:6)

hm280: и безъ печѣли. сїа вса слышѣвъ | (271r:21)

hm282: и безъ печѣлы. сїа вса | слышавъ (314v:10)

299r7

hm281: црѣ константинъ и патріархъ | (299r:7)

hm280: црѣ и патріархъ (271r:22)

hm282: црѣ и патріархъ (314v:11)

299r8

hm281: и вси людїе. ѡбїе възстѣнавшѣ | (299r:8)

hm280: и вси людїе. ѡбїе възстѣ | | наше (271r:22)

hm282: и вси людїе, ѡбїе во | стѣнаша (314v:11)

299r9

hm281: ѿ среды срѣца. и роуцы на нѣбо въ | зѣвигше (299r:9)

hm280: ѿ срѣды срѣца. и роуцѣ на нѣбо възѣвы | гоше (271v:1)

hm282: ѿ срѣди срѣца. и рѣцѣ на нѣбо въздвыго | ша (314v:12)

299r10

hm281: гл̑ахѣ. застоу́пниче ꙗ́шь | (299r:10)

hm280: гл̑ахѣ. застѣпны́че на́шь (271v:2)

hm282: гл̑ахѣ: застѣпниче на́шь (314v:13)

299r11

hm281: ꙗ́и при́зри ѿ вы́соты сла́вы твоеѧ | (299r:11)

hm280: ꙗ́и приз' | ры ѿ вы́соти славы твоеѧ. (271v:2)

hm282: г̑ди, при́зри ѿ вы | соти сла́вы твоеѧ, (314v:13)

299r12

hm281: ѿ низложи́ грѣды́ню сквѣрнаго сего́ | (299r:12)

hm280: ѿ низложи́ | грѣдиню́ ск'врънаго сего́. (271v:3)

hm282: ѿ низложи́ горды́ню сквѣр | наго сего́. (314v:14)

299r13

hm281: ѿ ѿбѣви́ гра^А достоѧ́нїа твоеѣго́ | (299r:13)

hm280: ѿ ѿбавы́ гра^А | достоѧ́нїа твоеѣго́. (271v:4)

hm282: ѿ ѿ'бѣви́ гра^А достоѧ́нїа твоеѣго́, | (314v:15)

299r14

hm281: ѿ бо лю́дїе ѡ́сма вл^Ач҃есивїа твоѣ^Г. | (299r:14)

hm280: (271v:5)

hm282: (314v:16)

299r15

hm281: ѿ ѡвца́ па́жити твоеѧ. живу́ | щїи (299r:15)

hm280: ѿ ѡв'це пажити твоѣ | ю́. живѣщею́ (271v:5)

hm282: ѿ ѡвцы́ па́жити твоеѧ, живѣщїи (314v:16)

299r16

hm281: въ дво́рь твоѣмъ. ѿ въ ѣди́ | номъ (299r:16)

hm280: въ дво́рь твоѣмъ. ѿ въ ѣди́ | номъ^М (271v:6)

hm282: во дво́рь твоѣ^М. | ѿ во ѣди́но^М (314v:16)

299r17

hm281: ста́дѣ. ѿ ка́мо ѿзы́демъ. | (299r:17)

hm280: ста́дѣ. ѿ ка́мо ѿзы́демы (271v:7)

hm282: ста́дѣ. ѿ ка́мѡ ѿзы́де^М (314v:17)

299r18

hm281: ѡста́вше па́стыра ѿ на́ста́вни | ка (299r:18)

hm280: О́ставиѣ | ше па́стира ѿ на́ста́вны́ка (271v:7)

hm282: ѡста́вивше | | па́стира ѿ на́ста́вны́ка (314v:17)

299r19

hm281: свое́гѡ. нѣ ꙗ́ко цѣ́рю нѣ. но да оу́ | мремъ (299r:19)

hm280: свое́го. нѣ | ꙗ́ко цѣ́рю нѣ. нѣ да ѡмремъ (271v:8)

hm282: свое́гѡ: нѣ ꙗ́ко цѣ́рю | нѣ, но да ѡу́мре^М (315r:1)

299r20

hm281: всѣи зѣ́ѣ въ сѣ́мѣ двѡрѣ | (299r:20)

hm280: зѣ́ѣ въ сѣ́ѣмѣ | двѡрѣ (271v:9)

hm282: зѣ́ѣ во сѣ́ѣ^М двѡ́рѣ (315r:2)

299r21

hm281: твоѣ́^М. ѿ въ сла́вѣ вели́чествѣа | (299r:21)

hm280: твоѣ́ѣмѣ. ѿ въ сла́вѣ вели́чѣ^ѣтвѣа (271v:10)

hm282: твоѣ́ѣмѣ. | ѿ во сла́вѣ вели́чествѣа (315r:2)

299r22

hm281: твоѣ́гѡ. ѿ сѣа всѣа ѿзрекши́ѣ | | (299r:22)

hm280: т | воѣ́го. ѿ сѣа всѣа ѿзрѣкши́ѣ^М. (271v:10)

hm282: твоѣ́гѡ. ѿ сѣа всѣа ѿзѣ | рѣкши́ѣ^М, (315r:3)

299v1

hm281: ѿ па́кы гото́влахѣ́са на бра́нь. | (299v:1)

hm280: ѿ па́кы гото́ве | хѣ́(х)се на бра́нь. (271v:11)

hm282: ѿ па́ки гото́влахѣ́са на бра́нь, (315r:4)

299v2

hm281: ка́ющесѣ ѡ послѣ́нни кѣ́ безбо́жно | мѣ́ (299v:2)

hm280: ка́ющесѣ ѡ послѣ́ныцѣ́х кѣ́ | безбо́жно^М (271v:12)

hm282: ка́ющесѣ | ѡ послѣ́ныцѣ́х кѣ́ безбо́жно^М (315r:4)

299v3

hm281: магметѸ. занѣ тѣмъ оуѣдръ| жахѸ (299v:3)

hm280: маг'метѸ. занѣ тѣмъ оуѣ| дрѣжаще (271v:13)

hm282: магмѣтѸ, занѣ | тѣмъ оуѣдрѣжаща (315r:5)

299v4

hm281: ѣго. дѣмъ же трѣмъ минѸ| вшимъ (299v:4)

hm280: ѣго. дѣмъ же трѣмъ минѸв'ши^М. | (271v:14)

hm282: ѣго. днѣ^М же трѣ^М минѸвши^М, | (315r:6)

299v5

hm281: сказаѸша ѡкаѣн'номѸ магме| тѸ. (299v:5)

hm280: сказаще ѡкаѣн'номѸ маг'метѸ, (271v:15)

hm282: сказаѸша ѡкаѣнномѸ магмѣтѸ, (315r:7)

299v6

hm281: ѣко поуѸшка ѡна великаа | (299v:6)

hm280: ѣко пѸ| ш'ка ѡнаѸ велика (271v:15)

hm282: ѡѣкѡ пѸшка | ѡнаа велика (315r:7)

299v7

hm281: добрѣ слиѸса. ѡ тѣко сзвѣще| ваще (299v:7)

hm280: доб'рѣ сзлѸсе. ѡ тѣко | сзвѣщаваше (271v:16)

hm282: дѡбрѣ слѸсе, ѡ тѣкѡ совѣща| вѸша (315r:8)

299v8

hm281: ѣще пѸститѣ ю. ѡ повелѣ пѸ| кы (299v:8)

hm280: ѣще поуѸтитѣ ю. ѡ пове| лѣ пакы (271v:17)

hm282: ѣще пѸститѣ ю. ѡ повелѣ пѸки (315r:9)

299v9

hm281: вѡискѸ всемѸ поити кѸ гра^Ау. ѡ | (299v:9)

hm280: вои^нтѸвѸ вѸсемѸ ити кѸ гра^Ау. | ѡ (271v:18)

hm282: вѡинствѸ | всемѸ ити ко гра^Ау, ѡ (315r:9)

299v10

hm281: брѸнь творити по всѸ дѣни. снѸ^ж | (299v:10)

hm280: брѣнь по в'се днѣ. сѣе же (271v:19)

hm282: брѣнь по всѣ днѣ. сѣе же | (315r:10)

299v11

hm281: быѣ за нѣши грѣхы бѣже попущеніе. | (299v:11)

hm280: быѣ за грѣхы по | бѣжо попоущенію. (271v:19)

hm282: быеть за грѣхы по бѣжо попущенію, (315r:11)

299v12

hm281: ѿко да збоудетса всѣ прежереннаа | (299v:12)

hm280: ѿко да боу^лтъсе всѣ | ре^лн^лна (271v:20)

hm282: ѿакѡ да | събѣдетса реченнаа (315r:11)

299v13

hm281: ѿ градѣ се^м. при константинѣ ве | лицемъ (299v:13)

hm280: Ѿ градѣ сѣмь. при кон^лтан^лти | нѣ велицѣ^м (271v:21)

hm282: ѡ градѣ сѣмъ. при кон | стантинѣ велицѣ^м (315r:12)

299v14

hm281: цри. и лѣвъ прм^лремъ. и ме | фодіи. (299v:14)

hm280: цри. и лѣвъ прѣмоу^лрѣмъ, и | | ме-фодіе^м (271v:22)

hm282: цри, и лѣвъ премѣдрѣмъ, | и ме-фодіе^м (315r:13)

299v15

hm281: еп^лпи патрїиско^м. мѣца маиѣ | (299v:15)

hm280: еп^лкп^м патр^лк^м. мѣца маиѣ | (272r:1)

hm282: еп^лкпо^м патр^лрско^м, мѣца маїа (315r:14)

299v16

hm281: въ .Ѣ. днѣ. пакы повелѣ безвѣ | рныи (299v:16)

hm280: въ ,Ѣ. днѣ. пакы безбож^лнїи повелѣ (272r:2)

hm282: въ Ѣ | дѣнь. пакы без^лбож^лнїи повелѣ (315r:14)

299v17

hm281: бити гра^л в то же мѣсто идѣ^ж | (299v:17)

hm280: битї | гра^л въ тож^ле мѣсто, идѣ же (272r:2)

hm282: бити гра^лдъ въ | тожде мѣсто, идѣ же (315r:15)

299v18

hm281: бѣахѹ въпервѣ. ѿзо многыѣхъ поѹ|шекъ (299v:18)

hm280: бѣахѹ ѿ прѣ|вѣ. ѿзъ м'ногыѣхъ пѣшкѣ (272r:3)

hm282: бѣахѹ ѿ первѣ, ѿзъ | мнѡгыѣхъ пѣшкѣ (315r:16)

299v19

hm281: ѿ пицѣлѣи по .Ѣ. днѣи. ѿ ѿко | (299v:19)

hm280: ѿ пицѣлѣи за .Ѣ. | днѣи. ѿ ѿко (272r:4)

hm282: ѿ пицѣлѣи за ҃ днѣи, ѿ ѿко (315r:17)

299v20

hm281: оуѣрѣдиша стѣнѹ. ѿ оуѣдриша и³ | (299v:20)

hm280: раслабыше стѣнѹ, ѿ оуѣдри|ше ѿзъ (272r:5)

hm282: ра || слабиша стѣнѹ, ѿ оуѣдриша ѿзъ (315r:17)

299v21

hm281: болашѣа поѹшкы. ѿ ѿпаде съ стѣ|ны (299v:21)

hm280: великѣе пѣшкы. ѿ потресесе с|тѣна (272r:6)

hm282: великѣа пѣшки, | ѿ потресеса стѣна (315v:1)

299v22

hm281: каменѣа много. ѿ въ дрѣгѣе ѣдриш^а || (299v:22)

hm280: вел'ми. ѿ второѣ оуѣдрише (272r:7)

hm282: велмы. ѿ второѣ оуѣдриша (315v:2)

300r1

hm281: ѿ распадѣса стѣны велѣе мѣсто. ѿ оу^ж | (300r:1)

hm280: ѿ рас|падесе стѣны мѣсто велѣе. ѿ оу^{же} (272r:7)

hm282: ѿ | распадѣса стѣны мѣсто велѣе. ѿ оу^{же} (315v:2)

300r2

hm281: вечерѹ настѣвшѹ. тоѹрки наѹѣша | (300r:2)

hm280: вечерѹ | настѣвшѹ. тѣрцы^ж наѹеше (272r:8)

hm282: вечерѹ | настѣвшѹ, тѣрцы же наѹѣша (315v:3)

300r3

hm281: стрѣлати ѿзъ мнѡгыѣхъ пѣшекъ въ то^ж | (300r:3)

hm280: стрѣлѣти | ѣзь многы^х пѣшкѣ въ тож^аѣ (272r:9)

hm282: стрѣлѣти, ѣзъ мнѣ | ги^х пѣшкѣ въ тож^аѣ (315v:4)

300r4

hm281: мѣсто бес прѣстѣни ѹрѣзъ всю нѣщъ. | (300r:4)

hm280: мѣсто всю^ѹ | нѣщъ безъ прѣстѣнѣ. (272r:10)

hm282: мѣсто всю нѣщъ безъ прѣстѣ | нѣ. (315v:5)

300r5

hm281: не да^ѹюще граждѣномъ задѣлывати | (300r:5)

hm280: не дающе^а граждѣ | номъ задѣлати (272r:11)

hm282: не дающе^а граждѣно^м задѣлати (315v:6)

300r6

hm281: того мѣста. греки же то^а нѣщи | (300r:6)

hm280: того мѣста. грѣцы^ж то^ѣ | нѣщи (272r:12)

hm282: тогѣ мѣ | ста, грѣцы же то^а нѣщи (315v:6)

300r7

hm281: о^ѹготѣвиша баштѣ вѣлѣю. проти | во (300r:7)

hm280: о^ѹ(го)товѣше баштѣ вѣлѣю. проти | вѣ (272r:13)

hm282: о^ѹготѣвиша баштѣ | вѣлѣю, противѣ (315v:7)

300r8

hm281: того мѣста. на^ѹутрѣа же пѣкы | (300r:8)

hm280: того мѣста. на^ѹтрѣа же пакы (272r:14)

hm282: тогѣ мѣста. на^ѹутрѣа же | пѣки (315v:8)

300r9

hm281: тѣрки о^ѹдѣриша ѣзъ бѣлѣша по^ѹшки пони^ж | (300r:9)

hm280: то^ѹр^ѣ | цы о^ѹдѣрише великою по^ѹш^ѣкою ниже (272r:14)

hm282: тѣрцы о^ѹдѣриша съ великою пѣшкою | нѣже (315v:9)

300r10

hm281: тѣ^ѣ мѣста ѣ вѣвалиша стѣны мнѣ^ѣ. | (300r:10)

hm280: тѣ^ѣ | мѣста. ѣ развѣалише стѣны многы. (272r:15)

hm282: тогѣ мѣста. ѣ развѣалиши стѣны мнѣ | ги, (315v:10)

300r11

hm281: ѿ тако вѣ дрѣгѣа, ѿ вѣ третѣиѣи. ѿко оу^ж | (300r:11)

hm280: ѿ | вторѣицею ѿ трѣицею. ѿко ѹже (272r:16)

hm282: ѿ вторѣицею ѿ третѣицею, ѿкоу оу^же (315v:11)

300r12

hm281: оу^чиниша мѣсто веліе. ѿ ѡбїе възскри^ѣ | чѣвше (300r:12)

hm280: оу^чинише | мѣсто велію. ѿ ѡбїе възскричѣ^ѣ | ше (272r:17)

hm282: оу^чи^ѣ | ниша мѣсто велію. ѿ ѡбїе възскричѣвше (315v:11)

300r13

hm281: мнѡ^жство лю^{ди}и. възскоу^чиша на | (300r:13)

hm280: мно^жь | стѡ лю^дѣи. възскоу^чише на (272r:18)

hm282: мно^же^ѣ | стѡ лю^дей, възскоу^чиша на (315v:12)

300r14

hm281: то мѣсто дроу^ѣ дроу^ѣга понѣжаю^ѣще. | (300r:14)

hm280: то мѣсто | дроу^ѣгѣ дроу^ѣга поноу^жѣю^ѣще. (272r:19)

hm282: то мѣсто дроу^ѣгѣ | дроу^ѣга понѣждаю^ѣще. (315v:13)

300r15

hm281: такоже ѿ греки ѿзѣ града противѣ ѿхѣ. | (300r:15)

hm280: тако ѿ гра^ѣ | жѣанѣи ѿзѣ града противѣ ѿхѣ. (272r:20)

hm282: такѡ ѿ гра^ѣждане ѿзѣ града | противѣ ѿхѣ, (315v:14)

300r16

hm281: ѿ сѣчѣхѣса слѣ рыкаю^ѣще ѡки дивїи | (300r:16)

hm280: ѿ сѣчѣхѣ слѣ | рыкаю^ѣще ѿко дивїи (272r:21)

hm282: ѿ сѣчѣхѣ слѣ рыкаю^ѣще ѿкоу дивїи | (315v:15)

300r17

hm281: звѣрїе. ѿ бѣ страшно видѣти ѡбои^ѣ | (300r:17)

hm280: звѣрїе. ѿ бѣ стра^ѣ | | шѣно видѣти (272r:22)

hm282: звѣрїе. ѿ бѣ страшно видѣти (315v:16)

300r18

hm281: дрѣзости ѿ крѣпости. зѣстѣниѣ^ж | (300r:18)

hm280: дрьзѡсти ѿ крѣпости. | зѣстѣнїа же (272v:1)

hm282: дѣрзѡсти ѡ крѣпо | сти, зѣстѣніа же (315v:16)

300r19

hm281: СЪБРА́ МНОГО́ІА ЛЮ́ДИ. ВЪСКРИ́УАВЪ НАПА^{АЕ} | (300r:19)

hm280: сѣбраа многыѣ лю́дѣи. въ | скрѣуавѣ нападе (272v:2)

hm282: собира́ла мно́гѣа люде́й. вѡсь || крѣ́пѣвъ нападе́ (315v:17)

300r20

hm281: на тоуркы моужествено. ы'абиѣ прого | ни (300г:20)

hm280: на тоу́рꙗкы мѡжыствѣно. | ѿ двѣе прогѣна (272v:3)

hm282: на тѹрѣхъ мѹжественно, и ѹавіе | прогна (316r:1)

300r21

hm281: и^х съ стѣны. и напóл^нниша рóвъ | (300r:21)

hm280: и^х съ стѣны. ѿ напальнише | прѣбровь (272v:4)

hm282: ѡхъ съ стѣны. ѡ напо́ниша прерѡвъ (316r:2)

300r22

hm281: мр̄твы^х. ѧмδράт^и же ки ѧн^иѧнннѧ | | (300r:22)

hm280: мрътвы^х. ѿмѡрат^ѣ же ки ѿн^ѣѹа | нинь (272v:5)

hm282: μέρ | τβιχъ, ἀμδράτъ же кї άνυδινιъ (316r:2)

300v1

hm281: крѣпокъ съ тѣломъ смѣшавше съ грѣ|кы доиде зѣствїа. (300v:1)

hm280: крѣпкѣ сѣ тѣлѣ^М доиде зѣстѣнїа | смѣсивъ се съ грѣкы (272v:6)

hm282: крѣпокъ сый | тѣлѡ^М доиде зѡстѣніа смѣсивса з' грѣки, (316r:3)

300v2

hm281: ѿ НАУА́ТЪ СЕЦИ | (300v:2)

hm280: ѿ НАЧЕ СВЦИИ (272v:7)

hm282: ѿ на | ѿдъ стѣщѣи (316r:4)

300v3

hm281: е҃го лю́тъ. грѣѣни́ же нѣкѣи скоуѣви | (300v:3)

hm280: ѿго л(Ѣ)ю | тѢ. грѣкѣ же нектѣ юноша скоуивѣ (272v:7)

hm282: ἐγὼ λῆπτῶ. γρέγῶ же нѣкто "юноша | скоуѣвъ (316r:5)

300v4

hm281: сѣ стѣны ѿсѣче ѿмѣ ногѣ сѣкирою. | (300v:4)

hm280: сѣ | стѣны, ѿсѣче ѿмѣ ногѣ сѣкирою. (272v:8)

hm282: сѣ стѣны, ѿсѣче ѿмѣ ногѣ сѣкирою. | (316r:6)

300v5

hm281: ѿ тако ѿзбави зѣстѣнїа ѿ смѣрѣти. | (300v:5)

hm280: ѿ та|ко ѿзбави зѣстѣнїа ѿ сѣмрѣти. (272v:9)

hm282: ѿ такѡ ѿзбави зѣстѣнїа ѿ смѣрѣти. (316r:7)

300v6

hm281: флавоуѣра же воѣвода запа^Аныи тоуѣ|рѣскїи. (300v:6)

hm280: флабѣ|ра же воѣвода тоуѣ^ѣрѣскїи запа^Анїи. (272v:10)

hm282: флабѣ^ѣра | же воѣвода тѣ^ѣрскїи зѣпадни, (316r:7)

300v7

hm281: ѡмарѣ беи сѣ своѣими полѣкы напа|де (300v:7)

hm280: ѡмарѣ бе|гѣ сѣ своѣими полѣкы нападѣ (272v:11)

hm282: ѡмѣрѣ бѣгѣ, | сѣ своѣими полѣкы нападѣ (316r:8)

300v8

hm281: на грѣкы. ѿ быѣ^ѣ сѣѣа злѣ ѿизѣ града же | (300v:8)

hm280: на грѣкы. ѿ быѣ^ѣ | сѣѣа злѣ. ѿзѣ града^ж (272v:12)

hm282: на грѣкы, ѿ быѣсть сѣ^(ѣ)^ѣ | злѣа. ѿзѣ града же (316r:9)

300v9

hm281: рагѣкавѣю стратїгѣ со многыми лю^А|ми (300v:9)

hm280: рагѣкавѣю стратигѣ | сѣ многыми (272v:13)

hm282: рагѣкавѣю стратїгѣ со мно^ѣи|ми (316r:10)

300v10

hm281: приспѣвшѣ на помощь. ѿ прогна | (300v:10)

hm280: приспѣвшѣ на помощь. ѿ | прогна (272v:14)

hm282: приспѣвшѣ на по^ѣмощь, ѿ прогна (316r:11)

300v11

hm281: тоуѣрѣкы дѣже ѿ до самого ѡмар беи^ѣа. | (300v:11)

hm280: тѣрѣкы до сѣмого ѡмѣратъ бѣга. | (272v:15)

hm282: тѣрѣкы | до самого ѡмѣратъ бѣга. (316r:11)

300v12

hm281: ѡнѣ же видѣхъ рагѣкавѣю люте сѣкѣца | ца (300v:12)

hm280: ѡнѣ же видѣхъ рагѣкавѣю люте сѣкѣца | (272v:16)

hm282: ѡнѣ же видѣхъ | рагѣкавѣю люте сѣкѣца (316r:12)

300v13

hm281: тоуѣркѣвъ. ѡмарѣ бѣи же ѡбѣнажъ | (300v:13)

hm280: тѣрѣкы. ѡмѣратъ же ѡбѣна^ж (272v:17)

hm282: тѣрѣкы, ѡмѣратъ же | ѡбѣнажъ (316r:13)

300v14

hm281: мѣуѣ нападѣ на нѣ и сѣуѣхѣса ѡбѣа слѣ. | (300v:14)

hm280: мѣуѣ нападѣ | де на нѣ и сѣуѣхѣсе сѣлѣ. (272v:17)

hm282: мѣуѣ нападѣ на нѣ и сѣуѣхѣсе сѣлѣ. | (316r:14)

300v15

hm281: рагѣкавѣи же настѣпи на каменъ оуѣдѣ | ри (300v:15)

hm280: рагѣкавѣи^ж стѣпи | въ на каменъ и оуѣдѣри (272v:18)

hm282: рагѣкавѣи же стѣпѣи въ на каменъ и оуѣдѣри (316r:15)

300v16

hm281: ѡмарѣбѣа мѣуѣмъ по плѣуѣ ѡбѣма | (300v:16)

hm280: ѡмарѣбѣа по плѣцѣма | ѡбѣима (272v:19)

hm282: ѡмѣрѣ | бѣга по плѣцѣма ѡбѣима (316r:15)

300v17

hm281: рѣци. и разсѣуѣ еѣго на двѣе. сѣлѣ бо | (300v:17)

hm280: рѣкама. и разсѣуѣ еѣго на двѣе. сѣ | лѣ бо (272v:20)

hm282: рѣкама, и разсѣуѣ | еѣго на двѣе. сѣлѣ бо (316r:16)

300v18

hm281: ѡмѣа в рѣка^х вѣлѣю. тоуѣркѣ же тѣмо | чѣисленными (300v:18)

hm280: ѡмѣ въ рѣка^х вѣлѣю. тоуѣрѣцѣ^ж тѣмѣуѣ | слѣнѣи (272v:21)

hm282: ѡмѣ въ рѣка^х вѣлѣю. | | тѣрѣцы же тѣмѣчисленными (316r:17)

300v19

hm281: ѡκρῶζив'ше ἐγὼ στυάχῳ | ἐγὼ (300v:19)

hm280: ὀκρῶζише ραг'кавеа и стѹахῳ^{его} (272v:22)

hm282: Ѡκρῶζиша ρаг'кавѣа | и стѹахῳ^{его} (316v:1)

300v20

hm281: лѹто. и ρаз'сѣкоша ρах'кавѣа на | (300v:20)

hm280: лѹтѡ. | | и ρа'сѣкоше ἐγὼ на (272v:22)

hm282: лѹтѡ. и ρаз'сѣкѡша ἐγὼ на (316v:2)

300v21

hm281: чѣсти. и грѣковъ прогнѣша въ гра^А. | (300v:21)

hm280: чѣстѣи. и грѣкѹи възг'на|ше въ гра^А. (273r:1)

hm282: чѣсти. | и грѣкѹи възгнѣша въ гра^А, (316v:2)

300v22

hm281: и бы^ѣ грѣко^М пла^ѣ и ѡужасъ велѣи ѡ ра^ѣкаве^и. | | (300v:22)

hm280: и бы^ѣ грѣкѡ^М плачѹ и оужасъ ве|лѣи Ѡ ρаг'каве. (273r:2)

hm282: и бысть грѣко^М плачѹ | и ѡужасъ велѣи ѡ ρаг'кавѣй. (316v:3)

301r1

hm281: понѣже ратникъ бѣ велѣи моужестве|нъ (301r:1)

hm280: понѣже хрѣбаръ бѣ великѡ | и моужь^ѣтв'нъ, (273r:3)

hm282: понѣже хрѣбръ бѣ | великѡ и мѡжаственъ, (316v:4)

301r2

hm281: и црѣю любви^М. и оу^жноци настѣвши | (301r:2)

hm280: и црѣю любви^М. и ноци наста|в'шѣи (273r:4)

hm282: и црѣю любви^М. и нѡци на|стѣвши (316v:5)

301r3

hm281: и прѣста стѹа. и ρазыдѡшасѣ ѡво^и. | (301r:3)

hm280: прѣста стѹа. и ρазыдошесѣ Ѡвои. (273r:5)

hm282: прѣста стѹа, и ρазыдѡшасѣ Ѡвои. | (316v:6)

301r4

hm281: и пакы наѹаша тоу^рки стрѣлѣти и|с (301r:4)

hm280: па | кы̑ тоу̑р̑цы стрѣла̑хъ (273r:5)

hm282: па̑ки тѣ̑рцы стрѣла̑хъ (316v:7)

301r5

hm281: пѣ̑шекъ на раз̑роу̑шеное мѣ̑сто. ѧ̑ | (301r:5)

hm280: на раз̑роу̑шеное мѣ̑ | сто. (273r:6)

hm282: на раз̑рѣ̑шенное мѣ̑сто, | (316v:7)

301r6

hm281: гра̑ж̑ане на̑чѣ̑ша бѣ̑ш̑тѣ̑ шир̑ити ѿ̑ дѣ̑ | лати (301r:6)

hm280: гра̑ж̑ане же на̑чеше дѣ̑лати ѿ̑ ши̑ | рити (273r:7)

hm282: гра̑жда̑не же на̑чѣ̑ша дѣ̑лати ѿ̑ раз̑ши̑рити | (316v:8)

301r7

hm281: крѣ̑пко ѿ̑ все̑и про̑гѣ̑лине. ѿ̑ | (301r:7)

hm280: за̑гра̑дѣ̑ вѣ̑щ̑ше. раз̑рѣ̑шен̑на̑го мѣ̑ | ста̑. (273r:8)

hm282: за̑гра̑дѣ̑ вѣ̑щ̑ше, раз̑рѣ̑шен̑на̑го мѣ̑ста, (316v:9)

301r8

hm281: на̑ва̑ди̑ша в̑ ню̑ по̑у̑шкы̑ мно̑г̑ѣ̑ та̑и̑ | но. (301r:8)

hm280: ѿ̑ при̑ста̑ви̑ше мно̑гы̑не̑ пѣ̑ш̑кы̑ | та̑ино, (273r:9)

hm282: ѿ̑ при̑ста̑ви̑ша мно̑г̑ѣ̑ пѣ̑шки̑ та̑ино. (316v:9)

301r9

hm281: за̑не̑ бѣ̑шта̑ бѣ̑ ѿ̑зн̑ѣ̑три̑ гра̑да̑. | (301r:9)

hm280: за̑не̑ бѣ̑ш̑та̑ бѣ̑ ѿ̑з̑вѣ̑з̑но̑у̑трь̑ | гра̑да̑. (273r:10)

hm282: за̑не̑ бѣ̑шта̑ | бѣ̑ ѿ̑в̑н̑ѣ̑трь̑ гра̑да̑, (316v:10)

301r10

hm281: на̑о̑у̑трь̑ѣ̑ же ѿ̑а̑ко̑ ви̑дѣ̑ша̑ то̑у̑р̑кы̑ | (301r:10)

hm280: на̑у̑трь̑ѣ̑ же ѿ̑а̑ко̑ ви̑дѣ̑ше̑ то̑у̑р̑цы̑ | (273r:11)

hm282: на̑о̑у̑трь̑ѣ̑ же ѿ̑а̑кѡ̑ ви̑дѣ̑ша̑ | тѣ̑рцы̑ (316v:11)

301r11

hm281: стѣ̑в̑нѣ̑ не̑за̑дѣ̑ланѣ̑. в̑скó̑рѣ̑ на̑чѣ̑ша̑ | (301r:11)

hm280: стѣ̑в̑нѣ̑ за̑дѣ̑ланѣ̑. в̑з̑ско̑рѣ̑ на̑чеше̑ (273r:12)

hm282: стѣ̑в̑нѣ̑ за̑дѣ̑ланѣ̑. в̑скó̑рѣ̑ на̑чѣ̑ша̑ (316v:12)

301r12

hm281: бѣтиса съ гража́ны. гража́не же | (301r:12)

hm280: битисе | съ граж^Ааны. граж^Аане же (273r:12)

hm282: бѣ|тиса съ гражда́ни, гражда́не же (316v:12)

301r13

hm281: бѣѣющеса с нѣми ѿ побѣгахѣ ѿ них^ѣ. | (301r:13)

hm280: бѣющесе съ нѣ|ми ѿ бѣжахѣ ѿ них^ѣ. (273r:13)

hm282: бѣющеса съ | нѣми ѿ бѣжахѣ ѿ них^ѣ. (316v:13)

301r14

hm281: тоу́рцы же възкри҃҃ѡше на них^ѣ. ѿ вѣско́|рѣ (301r:14)

hm280: тоу́рцы^ж възкри҃҃ѡ|ше на них^ѣ. ѿ възко́рѣ (273r:14)

hm282: тѣрцы же възкри҃҃ѡша | на нѣхѣ, ѿ вѣско́рѣ (316v:14)

301r15

hm281: нападо́ша мно́жество ѿхѣ ѡце | (301r:15)

hm280: нападоше мно́жество ѿх^ѣ | мѣще (273r:15)

hm282: нападо́ша мно́жест^вѡ ѿх^ѣ | мѣще (316v:15)

301r16

hm281: оу́же ѡдолѣти. згѣсти́вшѣ | же са (301r:16)

hm280: оу́же ѡдолѣти. згоу́стившимсе | (273r:16)

hm282: оу́же ѡдолѣти. згѣсти́вшимса | (316v:16)

301r17

hm281: мно́гимъ тоу́рко^М. гре́кы же | (301r:17)

hm280: мно́гы^М тоу́р^{ко}^М, грѣцы же (273r:17)

hm282: мно́гимъ тѣрк^ω^М, грѣцы же (316v:17)

301r18

hm281: развѣго́шася ѿ пѣсти́ша на нѣхѣ | (301r:18)

hm280: развѣго́шесе, | ѿ пѣстише на нѣх^ѣ (273r:17)

hm282: развѣго́шася, | | ѿ пѣсти́ша на нѣх^ѣ (316v:17)

301r19

hm281: пѣшки. ѿ побѣи́ша мно́гѡ тѣрковѣ. | (301r:19)

hm280: поуш'кы. ѿ повише мно^Г | ѿ ни^Х. (273r:18)

hm282: пѣшкы, ѿ повиша многи | ѿ ни^Х. (317r:1)

301r20

hm281: ѿ ѿиз' града нападе на нихъ палеѡлогъ | (301r:20)

hm280: ѿ ѿзъ града нападе на ни^Х палеѡлогъ | (273r:19)

hm282: ѿ ѿз' града нападе на ни^Х палеѡлогъ (317r:2)

301r21

hm281: стратиѣъ син'гѣра^А со многими лю^А | ми (301r:21)

hm280: стратигъ, син'гѣра, съ множеств^М (273r:20)

hm282: стра | тигъ, сингѣра, со множество^М (317r:2)

301r22

hm281: ѿ ѿзбиваше ѿхъ крѣпко. възстѣ | | чныи (301r:22)

hm280: ѿ | ѿзбави и^Х. възсточ'ны (273r:20)

hm282: ѿ ѿзбави ѿхъ. | восточный (317r:3)

301v1

hm281: же флабоуѣра мостоуфа тоурекѣ | (301v:1)

hm280: же флабѣ^рра мѣста | фа агарвинь, (273r:21)

hm282: же флабѣ^рра мѣстафа агаранинь, | (317r:4)

301v2

hm281: вѣскѣръ прѣиде на грѣкы съ многою сѣ | лою. (301v:2)

hm280: вѣскѣръ прѣиде на грѣкы съ | | мно́гою силою. (273r:22)

hm282: вѣскѣръ прѣиде на грѣкы со мно́гою силою, (317r:5)

301v3

hm281: ѿ прогна ѿхъ во гра^А ѿ оу́же хотѣ | хъ (301v:3)

hm280: ѿ прогна и^Х въ гра^А ѿ оу́же хо | тѣхъ (273v:1)

hm282: ѿ | прогна ѿхъ во гра^А, ѿ оу́же хотѣхъ (317r:5)

301v4

hm281: стѣнѣ ѿ ѿати. феѡ^Ар' же тыса | чникъ (301v:4)

hm280: стѣнѣ ѿѣти. феѡ^Ар' же тысѣц'ны^К | (273v:2)

hm282: стѣнѣ ѿ | ѿати. феѡдоръ тысѣц'ныкъ (317r:6)

301v5

hm281: съвокъпѣса со зѣстѣнїемъ. | (301v:5)

hm280: съвѣкъпѣсе съ зѣстѣнїемъ. (273v:3)

hm282: совокъпѣса | съ зѣстѣнїе^М, (317r:7)

301v6

hm281: ѿ оударишася на тоуѣрки. ѿ быѣ съча | (301v:6)

hm280: ѿ оударише | се на ни^Х ѿ быѣ съчаъ (273v:3)

hm282: ѿ оударишася на ни^Х ѿ быѣсть | съчаъ (317r:8)

301v7

hm281: велѣа: тоуѣрки же ѿдоловаѣхъ грекъ. | (301v:7)

hm280: велѣа: тоуѣрцы^Ж ѿдолѣ | вахъ грѣкъ. (273v:4)

hm282: велѣа. тѣрцы же ѿдолѣваѣхъ грѣкъ. | (317r:9)

301v8

hm281: блѣговѣрныи же цѣрь констанѣтинъ | (301v:8)

hm280: блѣговѣрныи же цѣрь кѡ^Нстанѣ | тинъ (273v:5)

hm282: блѣговѣрный же цѣрь констанѣтинъ (317r:10)

301v9

hm281: бѣше въ прѣтворѣ великѣа цѣкви съ | (301v:9)

hm280: бѣше въ прѣтворѣ великыѣ цѣкве. | съ (273v:6)

hm282: бѣше въ при | тѣворѣ великѣа цѣкве, со (317r:10)

301v10

hm281: всѣми болаѣры. ѿ стратигы совѣ | тѣа (301v:10)

hm280: всѣми болаѣри ѿ стратигы. съвѣтѣ | (273v:7)

hm282: всѣми болаѣры ѿ стѣа | тигы. совѣтѣа (317r:11)

301v11

hm281: ѿ оустремлѣнїи безбожнаго. | (301v:11)

hm280: Ѿ оустрьмлѣни безбожнаго. (273v:8)

hm282: ѿ оустремлѣни безбожнаго, | (317r:12)

301v12

hm281: глѣце се оуже по всѣ дѣни непрѣмѣнно | (301v:12)

hm280: глѣюще. | сѣ оу́же по в́се дѣ́ни непрѣмѣ́нно (273v:8)

hm282: глѣюще: сѣ оу́же по вса́ дѣ́ни непремѣ́нно (317r:13)

301v13

hm281: се́чемса с тѣ́рки. коли́ко погы́бе ты | сашь (301v:13)

hm280: се́чемсе́ | сѣ́ нѣ́ми. коли́ко погы́бе ты́сѣць (273v:9)

hm282: се́ | се́мса сѣ́ нѣ́ми, коли́кѡ погы́бе ты́сѣць (317r:13)

301v14

hm281: ѿшеи рѣ́ти. и ѿ́ще вѣ́ре^{Аи} тако́ж | (301v:14)

hm280: наше́е | рѣ́ти. ѡ́ще и напѣ́дь та́ко (273v:10)

hm282: на́ | шеа рѣ́ти; ѿ́ще и напре^А та́кѡ (317r:14)

301v15

hm281: бо́удетъ то всѣ́хъ на́ѣ погѣ́ба^Т. и гра^{Аи} | (301v:15)

hm280: бо́удеть то́ | всѣ́хъ на́ѣ пого́ветъ. и гра^А (273v:11)

hm282: бѣ́детъ то всѣ́хъ | на́сѣ погѣ́батъ, и гра^А (317r:15)

301v16

hm281: вѣ́спрѣ́моу^Т. но сѣ́бра́вшеа со и́ | зѣ́бранъны́ми (301v:16)

hm280: прѣ́моу^Т. | нѣ́ сѣ́бра́вшеа сѣ́ и́зѣ́бранъны́ми (273v:12)

hm282: прѣ́мѣ́тъ. но собра́вше^ѣ | со и́зѣ́бранъны́ми (317r:16)

301v17

hm281: на́зѣ́меновавшеа и́ | зы́демъ (301v:17)

hm280: на́зѣ́наме́ | на́вше́е, и́зыде́мъ (273v:13)

hm282: на́зѣ́мена́вшеа, и́зыде́^М (317r:17)

301v18

hm281: ѿ́изъ гра́да ѡ́цѣю в подо́бно | (301v:18)

hm280: и́з гра́да вѣ́ по^Абно (273v:14)

hm282: и́зъ гра́да | | вѣ́ подо́бно (317r:17)

301v19

hm281: вре́мѧ. и бѣ́ѣ помога́ющѣ́ нападе́^М | (301v:19)

hm280: вѣ́ѣ | ме́, и бѣ́ѣ помага́ющѣ́ нападе́^М (273v:14)

hm282: вре́мѧ, и бѣ́ѣ помога́ющѣ́ нападе́мъ | (317v:1)

301v20

hm281: на нѣхъ. ꙗкоже ѿногда мадинѣмъ | (301v:20)

hm280: на нѣхъ. | ꙗко^ж ѿног^а мадѣ^м (273v:15)

hm282: на нѣхъ: ꙗкоже ѿногдѣ мадѣ^м (317v:2)

301v21

hm281: на мадинѣмланъ. ѿли да помремъ | (301v:21)

hm280: на мадинѣмланъ. ѿли | да помремъ (273v:16)

hm282: на мадѣмланъ. | ѿли да помремъ^м (317v:2)

301v22

hm281: за цркви бжѣ ѿли ѿбавленіе полѣчи^м. || (301v:22)

hm280: за цркви бжѣ ѿли ѿбавленіе | нѣ полѣчи^м. (273v:17)

hm282: за цркви бжѣ, ѿли ѿбавленіе по | лѣчи^м. (317v:3)

302r1

hm281: тако ѡво съвѣтѣюще мнози на то | (302r:1)

hm280: тако оубо съвѣтоующе мѣ | нозы на то (273v:18)

hm282: такъ оубо съвѣтѣюще мнози на то | (317v:4)

302r2

hm281: оуклонѣхъса. надѣяхъ бо са на црѣ | (302r:2)

hm280: присташе, надѣяхъсе на | црѣ. (273v:19)

hm282: присташа, надѣяхъсе на црѣ. (317v:5)

302r3

hm281: константина. зане вѣдахъ храбрѣ^ѣ | (302r:3)

hm280: зане видѣхъ его храбрость (273v:20)

hm282: зане видѣхъ ѣ | гѣ храбрость (317v:5)

302r4

hm281: ѿ силъ его великъ бо бѣ силъ ѿ исполне^н | (302r:4)

hm280: ѿ силъ | великъ. бѣ бо сѣло испльненъ (273v:20)

hm282: ѿ силъ великъ, бѣ бо сѣло ѿс | полненъ (317v:6)

302r5

hm281: силою. кы^ѣ лѣка же ѿ архидѣскъ ѿ нико | ла (302r:5)

hm280: сѣлою. | кѣ^ѣ лѣка^ж и дѣхѣидѣѣ, и николае (273v:21)

hm282: сѣлою. Кѣрѣ лѣка^ж же и дѣхѣидѣѣ, | и нѣколадѣ (317v:7)

302r6

hm281: ѣпарѣхѣ оумолѣаша на дѣлѣхѣ хѣсѣ. | (302r:6)

hm280: ѣпарѣхѣ | | оумолѣаше на дѣлѣхѣ хѣсѣ, (273v:22)

hm282: ѣпарѣхѣ оумолѣаша на дѣлѣхѣ хѣсѣ, | (317v:8)

302r7

hm281: и тѣко рѣша. сѣ оумѣ гѣ цѣю па^т мѣцѣ про|шло (302r:7)

hm280: и рѣкоше. сѣ оумѣ | гѣ цѣю пѣтъ мѣцѣ и проиде, (274r:1)

hm282: и рѣкоша: сѣ оумѣ гѣди цѣю ѣ мѣцей проиде | (317v:9)

302r8

hm281: ѡнелѣже нахѣхомѣ вѣтиса сѣ тѣ|рѣкы. (302r:8)

hm280: ѡнелиже | нахѣхо^м вѣтисе сѣ тоумѣрѣкы, (274r:2)

hm282: ѡнелиже нахѣхо^м вѣтиса сѣ тѣрѣкы, (317v:10)

302r9

hm281: просѣце мѣ^ѣти бѣжѣ. и ѣце воумѣтѣ | (302r:9)

hm280: просѣце мѣ^ѣти | бѣжѣ. и ѣце вѣдетѣ (274r:3)

hm282: просѣце | мѣ^ѣти бѣжѣ. и ѣце вѣдетѣ (317v:10)

302r10

hm281: вола ѣце мѣжемѣ иныа па^т мѣцѣ вѣра|тиса (302r:10)

hm280: вола бѣжѣ ѣце мо|жемѣ ѣ. мѣцѣ вѣратисе (274r:4)

hm282: вола бѣжѣ, ѣце | мѣжемѣ ѣ мѣцѣ вѣратиса (317v:11)

302r11

hm281: сѣ нѣми. ѣце ли же не воумѣдетѣ | (302r:11)

hm280: сѣ нѣми. ѣце ли же | не воумѣдетѣ (274r:5)

hm282: сѣ нѣми. ѣце ли же не | вѣдетѣ (317v:12)

302r12

hm281: помѣци вѣжѣ. и тѣко сѣтворимѣ | (302r:12)

hm280: бѣжѣ помѣци, и тѣко сѣтво|ри^м (274r:6)

hm282: бѣжѣ помѣци, и тѣкѣ сотворимѣ | (317v:13)

302r13

hm281: ѿдѣинымъ ѿдѣомъ вси погыбне^М. и гра^А | (302r:13)

hm280: ѿдине^М ѿбѣ^М вси погыбне^М. и гра^А (274r:7)

hm282: ѿдинѣ^М ѿдѣомъ вси погыбне^М, и гра^А (317v:14)

302r14

hm281: погѣби^М. великѣи же доместикъ и | (302r:14)

hm280: по | гѣбимъ. великы^И доместикъ (274r:7)

hm282: погѣби^М. вели | кый доместикъ (317v:14)

302r15

hm281: с нимъ логофеть. и ѿины мнози ве | лѣмѣи (302r:15)

hm280: съ нимъ же | и логофеть, и инии мнози (274r:8)

hm282: съ нимъ же и ло(го)фѣтъ, и ѿини | мнози (317v:15)

302r16

hm281: съвѣщева^Х да изыдетъ ца^Р | (302r:16)

hm280: съвѣщава | хъ да изыдетъ ц^Р (274r:9)

hm282: совѣщава^Х да изыдетъ ц^Р (317v:16)

302r17

hm281: ѿизъ града. вземъ сѣ собою и^Збрав^Нныхъ | (302r:17)

hm280: и^Зъ града. вземъ съ | собою избрав^Нныхъ (274r:10)

hm282: и^Зъ града. | вземъ съ собою избрав^Нныхъ (317v:16)

302r18

hm281: колико(лико) мѣцно на ѿсѣкѣ не да | ѿюще (302r:18)

hm280: ѿлико мѣцно, на ѿсѣ | кѣ не дающе (274r:11)

hm282: ѿлико мѣцно, на ѿ | сѣкѣ не дающе (317v:17)

302r19

hm281: града взѣти тоу^Рко^М. толико | (302r:19)

hm280: гра^А взѣти тоу^Рко^М. толи | ко (274r:12)

hm282: гра^А взѣти тѣ^Рко^М, толико | (318r:1)

302r20

hm281: дрѣзостно пристѣпѣти къ гра^Ау. | (302r:20)

hm280: дръзостѣно пристѣпати къ гра^Ау. (274r:13)

hm282: дѣрзостно пристѣпѣти ко гра^Ду. (318r:2)

302r21

hm281: и издалѣча потрѣбнаа проводи́ти. | (302r:21)

hm280: и и|зда^Аче потрѣбнаѣ приводи́ти. (274r:13)

hm282: и из^Ддалѣча | потрѣбнаа приводи́ти, (318r:2)

302r22

hm281: и оуслышавше сѣа хр^ѣтїа^{не} съвероу^ѣтъ | | к на^Ммъ (302r:22)

hm280: и оуслыша|вше хр^ѣтїа^{не} къ на^М прїидѣтъ (274r:14)

hm282: и оуслышавше хр^ѣтїа^{не} | къ на^М прїидѣтъ (318r:3)

302v1

hm281: на^А помощь. и тѣко оумышлѣ|юцимъ (302v:1)

hm280: на^А помощь. | и тѣко оумышлѣюци^М (274r:15)

hm282: на^Д по^Ммо^Мщъ. и тѣкѡ оумышлѣ|юцы^М (318r:4)

302v2

hm281: и^М. сказѣша цр^юю ѣко оуже тѣ|рцы (302v:2)

hm280: имъ. сказа^{ше} цр^ю | ѣко оуже тѣр^ѣцы (274r:16)

hm282: ѡимъ, сказѣша цр^юю ѡакѡ оуже тѣр^ѣцы | (318r:5)

302v3

hm281: взыдоша на стѣнѣ и ѡдолѣва|ютъ (302v:3)

hm280: взыдоше на стѣнѣ. и | ѡдолѣва^ютъ (274r:17)

hm282: в^зыдоша на стѣнѣ, и ѡдолѣва^ютъ (318r:6)

302v4

hm281: гражда^нъ. цр^ѣ же кон^ѣстан^ѣти^ѣ | (302v:4)

hm280: гражд^Аанъ. цр^ѣ же кѡ^ѣстан^ѣти^ѣ | (274r:18)

hm282: гражда|но^М. цр^ѣ константїнъ (318r:6)

302v5

hm281: вѣ^А на фари^ѣсѣ и погна^ѣ напрѣсно и вѣ^ѣ | (302v:5)

hm280: вѣѣдъ на кѡнъ пог^ѣна напрасно и вси (274r:19)

hm282: вѣѣдъ на кѡнъ погна^ѣ на|прѣснѡ и вси (318r:7)

302v6

hm281: велможи ѿ страти́гы с ни^М. ѿ минѸ | вше (302v:6)

hm280: вел' | можи ѿ страти[тн]гы съ ни^М. ѿ мынѸв'ше | (274r:19)

hm282: велмо́жи ѿ страти́гы с ни^М, ѿ ми | нѸвше (318r:8)

302v7

hm281: цѣа велмо́жи ѿ страти́гы по | скоріша (302v:7)

hm280: цѣа вел'можи ѿ страти́гы поскорише (274r:21)

hm282: цѣа велмо́жи ѿ страти́гы поскориша | (318r:9)

302v8

hm281: на́ помѡць. ѿ срѣтоша | (302v:8)

hm280: на | помѡць. ѿ срѣтоше (274r:21)

hm282: на по́мѡць, ѿ срѣто́ша (318r:10)

302v9

hm281: на́ро́дъ мно́го бѣ́гаю́щъ. ѿ въз'вра | ца́хѸ (302v:9)

hm280: наро^А м'ногѸ бѣ́гаю́щъ. | | ѿ възвращахѸ (274r:22)

hm282: наро^А мно́гъ бѣ́гаю́щъ, ѿ | возвраща́хѸ (318r:10)

302v10

hm281: ѿхъ бѣ́юще. зѡустѣнѣа же | (302v:10)

hm280: ѿх бѣ́юще. зѸстѣнѣа же (274v:1)

hm282: ѿхъ бѣ́юще. зѸстѣнѣа же (318r:11)

302v11

hm281: съ ѿнѣми страти́гы вы́хѸса с тоу́ | ры (302v:11)

hm280: бѣа | шесе ѿ съ ѿнѣми страти́гы съ тѸр'цы (274v:1)

hm282: бѣа́шеса, | ѿ съ ѿнѣми страти́гы съ тѸр'цы, (318r:11)

302v12

hm281: оу́же вѣ́ граде. ѡвогда побѣ́ | гаю́ще (302v:12)

hm280: оу^ж | вѣ́ градѣ. ѐвог^Аа же побѣ́гаю́ще (274v:2)

hm282: оу́же во гра́ | дѣ. ѐвогда́ во побѣ́гаю́ще (318r:12)

302v13

hm281: ѡ тоу́рковъ. ѡвогда же оу́ | креплáхѸса. (302v:13)

hm280: ѿ ни^х. Ѡво | г^а же оу^крѣплах^ѹсе (274v:3)

hm282: ѿ н^ихъ, Ѡвогда же | оу^крѣплах^ѹсе (318r:13)

302v14

hm281: възвращах^ѹса и бо | рах^ѹса (302v:14)

hm280: и възвращах^ѹсе и бо | рах^ѹсе (274v:4)

hm282: и возвращах^ѹса и б^ѣах^ѹсе (318r:14)

302v15

hm281: с н^ими. ѧ и^ни тоу^ркы мн^ѡ | зи (302v:15)

hm280: съ н^им^и. ѧ и^ни^ж тоу^рц^ы мн^{ог}ы | (274v:5)

hm282: съ н^ими. | ѧ и^ни же т^ѡрцы мн^{ог}и (318r:14)

302v16

hm281: м^осты с^ѣтвориша на к^он^ехъ въ | ѣж^ѣх^ѹ. (302v:16)

hm280: мостѣ сътворише въз^ѣж^ѣах^ѹ на к^он^е. (274v:6)

hm282: м^ости сотворише възѣж^ѣ | д^ѣх^ѹ на к^он^ѣ. (318r:15)

302v17

hm281: стра^тигом же всѣм^ѣ | (302v:17)

hm280: стра^тигом же всѣм^ѣ (274v:6)

hm282: стра^тиго^ѣ же всѣм^ѣ (318r:16)

302v18

hm281: снем^ѣшим^ѣса съ з^ѡстѣн^ѣемъ на па | дах^ѹ (302v:18)

hm280: съ з^ѡстѣн^ѣемъ на пада | х^ѹ (274v:7)

hm282: со^ѣ з^ѡстѣн^ѣем^ѣ | на падах^ѹ (318r:16)

302v19

hm281: на тоу^ркы соу^рово и възврати | ша (302v:19)

hm280: на т^ѡркы с^ѡров^ѡ, и възвратише (274v:8)

hm282: на т^ѡркы с^ѡрово, и возвратиша (318r:17)

302v20

hm281: и^хъ до стѣны. но ѹво тоу^рко^ѣ | (302v:20)

hm280: и^х до | стѣны. нѣ оу^ѡво т^ѡр^ѣко^ѣ (274v:8)

hm282: и^хъ | | до стѣны. но ѡу^ѡво т^ѡр^ѣко^ѣ (318r:17)

302v21

hm281: многѣмъ вше^Ашимъ во гра^А. кон^нскы^М | (302v:21)

hm280: многы^М възшь^Аши^М | въз гра^А, кон^нныкы^М (274v:9)

hm282: мно́гы^М вше^Аши^М во гра^А, | ко́нныкы^М (318v:1)

302v22

hm281: ѿ пѣшимъ възвратиша стратигъ || (302v:22)

hm280: ѿ пѣш^ць. ѿ възврати | шесе стратигы (274v:10)

hm282: ѿ пѣш^ць, ѿ възвратишася стратигы | (318v:2)

303r1

hm281: пакы ѿ быѣхъса нещадно ѿ ѿдолеехъ | (303r:1)

hm280: пакы ѿ сѣухъсе неще | д^но ѿ оужасно. ѿ о^долѣвахъ (274v:11)

hm282: пакы ѿ сѣухъса нещадно ѿ оужасно, ѿ о^до | лѣвахъ (318v:3)

303r2

hm281: грековъ. ѿ ѿце не бы ѿускорилъ црѣ | (303r:2)

hm280: грѣц^кы. ѿ | ѿце не бы оускорилъ црѣ (274v:12)

hm282: грекы. ѿ ѿце не бы оускорилъ црѣ (318v:4)

303r3

hm281: кон^нстантинъ к ни^М. конечунаа во | (303r:3)

hm280: к^нстан^нтинъ | къ ни^М. конач^не бѣ (274v:13)

hm282: кон | стантинъ къ нимъ, конечу^нѣ бѣ (318v:4)

303r4

hm281: оуже погыбель гра^Ау. достиг^ншѣ же | (303r:4)

hm280: погыбель гра^Ау. достиг^н | шѣ (274v:14)

hm282: погыбель гра^Ау. | достигшѣ (318v:5)

303r5

hm281: црю ѿ напад^Ашѣ на тоуркы съ ѿзб^ра^нными (303r:5)

hm280: црю ѿ напад^Ашю на тѣр^кы съ ѿзб^ра^нными (274v:15)

hm282: црю ѿ напад^Ашѣ на тѣр^кы со ѿзъ^бр^анными (318v:6)

303r6

hm281: сво^ими. ѿ сѣухъше ихъ несч^адно (303r:6)

hm280: своїми. и съчаше и^х неце^ано (274v:16)

hm282: своїми, и съчаше и^хъ неца^адно | (318v:7)

303r7

hm281: и оужасно. и^х же бо достиза|ше (303r:7)

hm280: и | љжасно. и^х же бо достизаше (274v:16)

hm282: и оужасно. и^х же бо достизаше (318v:8)

303r8

hm281: разсѣкаше на двое^е ѿ инѣхъ пресе|каше (303r:8)

hm280: разсѣцаше | на двоѣ. ѿ инѣхъ прѣсѣ|каше (274v:17)

hm282: разсѣцаше | на двоѣ. ѿ инѣхъ прескакаше (318v:8)

303r9

hm281: на полы. не оудръжева^аше ме^ѣ | (303r:9)

hm280: на полы. не оу|дръжаваше мѣ^ѣ (274v:18)

hm282: на полы, не оу|державаше мѣ^ѣ (318v:9)

303r10

hm281: е҃го ни в чѣмъ. тоу҃рки же крѣпа|хѣса (303r:10)

hm280: е҃го ни въ чѣмъ. тоу҃|рцы^ж крѣпахѣ (274v:19)

hm282: е҃гѡ ни в чѣмъ. тѣрцы са крѣ|ахѣ (318v:10)

303r11

hm281: не могѡша стоѣти проти^ѣвѣ | (303r:11)

hm280: не могѡще стоѣти проти^ѣвѣ (274v:20)

hm282: не могѡще стоѣти проти^ѣвѣ (318v:11)

303r12

hm281: крѣпости е҃го. и дроу҃гъ дроу҃га | (303r:12)

hm280: крѣ|пости е҃го. и дрѣгъ дрѣга (274v:20)

hm282: крѣпости е҃гѡ. | и дрѣгъ дрѣга (318v:11)

303r13

hm281: понюкываше на него. и вса^акы^м | (303r:13)

hm280: понюкыва|ше на него. и вса^акы^м (274v:21)

hm282: понюкываше на него. и вса^аким^и | (318v:12)

303r14

hm281: ѡроу́жеѡъ хотѣхѸ ѡго Ѹѡзвити. | (303r:14)

hm280: ѠрѸжеѡъ хотѣхѸ || ѡго оуѡзвыѡти. (274v:22)

hm282: ѠрѸжеѡъ хотѣхѸ ѡго оуѡзвыѡти, (318v:13)

303r15

hm281: ѡ стрѣлы бесѸислены пѸцахѸ на не^Ѣ. | (303r:15)

hm280: ѡ стрѣлы безѸислыѡѡ пѸ | цахѸ на неѡго. (275r:1)

hm282: ѡ стрѣ | лы бесѸисленныѡ пѸцахѸ на негѡ. (318v:13)

303r16

hm281: нѸ оуѸо ѡкоже речѣса вѸ бран'ныѡ | (303r:16)

hm280: нѸ оуѸо ѡко^ж речѣсе вѸ бран'ныѡѡ | (275r:2)

hm282: но ѡуѸо ѡѡ | коже речѣса вѸ бран'ныѡ (318v:14)

303r17

hm281: побѣды. цр^ѣкое падѣнѡе бывѡѣтъ | (303r:17)

hm280: побѣды. цр^ѣво падѣнѡе бывѡѣтъ (275r:3)

hm282: побѣды, црѣво па | дѣнѡе бывѡѣтъ (318v:15)

303r18

hm281: бѸѡѡмъ прѡмысло^м. ѡроу́жѡа во | (303r:18)

hm280: бѸѡѡѡ | промыслоѡ. ѡорѸжѡа во (275r:3)

hm282: бѸѡѡ^м прѡмысло^м: ѠрѸжѡа во | (318v:16)

303r19

hm281: ѡхѸ всѡ ѡ стрѣлы соуѣтно пѡдахѸ. | (303r:19)

hm280: ѡхѸ ѡ стрѣлы соуѡѡ | тно пѡдахѸ. (275r:4)

hm282: ѡхѸ ѡ стрѣлы сѸѡтно пѡдахѸ, (318v:17)

303r20

hm281: ѡ мѡѡ ѡго летѡѡце не оуѡѸѡѡхѸ | (303r:20)

hm280: ѡ мѡѡ ѡго летѡѡце не оуѡѸ | ѡахѸ (275r:5)

hm282: ѡ мѡѡ ѡгѡ || лѡѡѡѡце не оуѡѸѡѡхѸ (318v:17)

303r21

hm281: ѡго. блѡговѣрныѡ же црѸ кон'ста^н | тѡнѸ (303r:21)

hm280: ѿго. вл҃говѣрныѣ цр҃ь ко^нстан^тинь (275r:6)

hm282: ѿгѡ. вл҃говѣрнѣи же | цр҃ь константѣнъ (319r:1)

303r22

hm281: ѿдѣи^нъ оу^с себѣ имѣа мѣчъ | | (303r:22)

hm280: ѿдѣи^н | и мѣчъ оу^с себѣ имѣѣ (275r:6)

hm282: ѿдѣини^м мечѣмъ оу^с себѣ имѣа | (319r:2)

303v1

hm281: в роу^сцы сѣчаше и^х. и бѣжахѣ ѿ него | (303v:1)

hm280: въ роу^сцѣ сѣчаше и^х. и бѣ | жахѣ ѿ не^го (275r:7)

hm282: въ рѣцѣ с(с)ѣчаше ѿи^хъ, и бѣжахѣ ѿ негѡ (319r:3)

303v2

hm281: вси тоу^рски из^с града к разрѣшенномѣ | (303v:2)

hm280: вси тоу^рсцы изъ града къ раз^арѣшенномѣ (275r:8)

hm282: вси тѣр^с | цы из^с града, къ раз^арѣшенномѣ (319r:3)

303v3

hm281: мѣстѣ. и тѣ затѣснившимсѣ и | (303v:3)

hm280: мѣстѣ. и тѣ стѣснившим^се | и (275r:9)

hm282: мѣстѣ. и тѣ стѣ | снѣвшимсѣ и (319r:4)

303v4

hm281: побѣ тоу^с много а иныѣ прогна в ров^с. | (303v:4)

hm280: побѣ и^х тѣ много. а иныѣ прог^наше вънѣ. | (275r:10)

hm282: побѣ ѿи^хъ тѣ многѡ, а иныѣ прогна | вонѣ. (319r:5)

303v5

hm281: и тѣко бѣжею по^мощью (303v:5)

hm280: и тѣко бѣжею по^мощію (275r:11)

hm282: и тѣкѡ бѣжею по^мощію (319r:6)

303v6

hm281: в тѣ днѣ (а) | избѣви гра^а. и оуже вѣчерѣ бывшѣ | (303v:5)

hm280: избѣвисе гра^а въ тѣ | днѣ. и оуже вѣчерѣ бывшѣ. (275r:11)

hm282: избѣвиса градъ | въ той дѣнь. и оуже вѣчерѣ бывшѣ, (319r:6)

303v7

hm281: тоу́ркы ѿстѣпиша ѿ града. наꙋоу | трїа же (303v:7)

hm280: тѣрѣцы ѿстѣ | пише ѿ града. и наꙋтрїа (275r:12)

hm282: тѣрѣцы ѿстѣ | пиша ѿ града. и наꙋтрїа (319r:7)

303v8

hm281: епарѣхъ никóла повелѣ гра | жáномъ (303v:8)

hm280: епарѣхъ николáе | повелѣ гражáно^М (275r:13)

hm282: епарѣхъ нїколáй повелѣ | гражáно^М (319r:8)

303v9

hm281: избвѣнныхъ тоу́рковъ вы | метати (303v:9)

hm280: избвѣнны^х а́гартнь избмѣ | тати (275r:14)

hm282: избвѣнны^х а́гранъ измѣтáти (319r:9)

303v10

hm281: изъ града за рѣвы на показá | нїе (303v:10)

hm280: изъ града вѣнь за прѣровы на покá | занїе (275r:15)

hm282: изъ града вѣ | нь за прерóвы, на показáнїе (319r:9)

303v11

hm281: безбóжномъ. и бы^ѣ ихъ числомъ | ꙗ́сї. (303v:11)

hm280: безбожномъ. и бы^ѣ ихъ числомъ ꙗ́сї. (275r:16)

hm282: безбóжномъ. и быс^ѣ | ихъ число^М ꙗ́сї. (319r:10)

303v12

hm281: и взáша ихъ тоу́ркы и пожго | ша. (303v:12)

hm280: и вѣ | зеше ихъ тоу́рѣцы и пожегоше ꙗ́. (275r:16)

hm282: и взáша ихъ тѣрѣцы и пожегóша а. | (319r:11)

303v13

hm281: епарѣхъ же пáкы повелѣвшъ | (303v:13)

hm280: епарѣхъ же | повелѣвшъ. (275r:17)

hm282: епарѣхъ же повелѣвшъ, (319r:12)

303v14

hm281: разроушѣное мѣсто все застáви | ти (303v:14)

hm280: раз^Арѣшеное застави́ти (275r:18)

hm282: раз^Арѣшеное застѣвѣти | (319r:12)

303v15

hm281: дрѣвомъ ѿ ба́шты дѣла́ти. ꙗ́ко | ю́ще (303v:15)

hm280: дрѣвѣ | вѣюмь. ѿ ба́шты дѣла́ти. мнѣ́ще (275r:18)

hm282: дрѣвѣ^М, ѿ ба́шты дѣла́ти. мнѣ́ще (319r:13)

303v16

hm281: ѿма оу́же ѿстѣ́пѣти ѿка́нны^М. | (303v:16)

hm280: ѿко ѿ | стѣ́петъ о́ка́нны. (275r:19)

hm282: ѿакѡ ѿстѣ́па^Т | ѿка́анный, (319r:13)

303v17

hm281: безбо́жныи ма́гметъ не та́ко съ | вѣща. (303v:17)

hm280: безбожни^Ж ма́гме | ть не та́ко сътвори́. (275r:20)

hm282: безбо́жнии же ма́гметъ не та́кѡ со | твори́. (319r:14)

303v18

hm281: но по́ три дѣ́ни доу́маше съ | бра́въ (303v:18)

hm280: нѣ́ три дѣ́ни съвѣ́ | това събра́въ (275r:21)

hm282: но три днѣ́и совѣ́това събра́въ (319r:15)

303v19

hm281: пашѣ своѣ ѿ са́нѣ́жакъвѣ́въ | (303v:19)

hm280: пашы́ своѣ ѿ са́нѣ́жакъвѣ́гы. | | (275r:22)

hm282: пашы́ | своѣ ѿ са́нѣ́жакъвѣ́гы. (319r:15)

303v20

hm281: та́ко рече́ и^М. ви́димъ оу́бо ѿко га́ | рове (303v:20)

hm280: ѿ та́ко ре^Ѳ ѿмь. ви́ды^М оу́бо ѿко га́рове (275v:1)

hm282: ѿ та́кѡ рече́ ѿимъ: ви́ды^М | оу́бо ѿакѡ га́вѣ́ре (319r:16)

303v21

hm281: ѡхрѣ́бришасѧ на на́ѣ. ѿ та́ко | (303v:21)

hm280: о́хра | бришесѧ на на́ѣ. ѿ та́ко (275v:1)

hm282: ѡхрѣ́бришасѧ на на́съ. ѿ та́ко | | (319r:17)

303v22

hm281: бранѡщеса с нѣми не мѡжемъ ѡихъ || (303v:22)

hm280: брѡнь твореще не мо | же^М и^Х (275v:2)

hm282: брѡнь творѡще не мѡже^М ѡихъ (319v:1)

304r1

hm281: ѡдолѣти понѣже Ѡ єдинѡмъ мѣстѣ | (304r:1)

hm280: Ѡдолѣти. понѣже на єдинѣ^М мѣстѣ | (275v:3)

hm282: ѡдолѣти, понѣже | на єдинѣ^М мѣстѣ (319v:1)

304r2

hm281: тѡкмо брѡтисѡ Ѡ разроушимемъ | (304r:2)

hm280: боримъ се раз^Ароушенемъ. (275v:4)

hm282: бѡримсѡ разрѡшенѣ^М. (319v:2)

304r3

hm281: многыми лю^Ами невмѣстнѡ. ѡ ма | лыми (304r:3)

hm280: многимъ же лю | демъ невзмѣстнѡ. ѡ малыми (275v:4)

hm282: многы^М | же люде^М невмѣстнѡ, ѡ малыми (319v:2)

304r4

hm281: лю^Ами и ѡни премогають на^Ѡ. | (304r:4)

hm280: лю^Ами Ѡ | ны прѣмагають на^Ѡ. (275v:5)

hm282: людмѣ Ѡны | премагѡ^Т на^Ѡ: (319v:3)

304r5

hm281: и тѡко ѡдолѣють на^Ѡ. но сзтвори^М | (304r:5)

hm280: и тако ѡдолѣваю | ть на^М. нѣ сзтвори^М (275v:6)

hm282: и тѡкѡ ѡдолѣваю^Т на^М. но сотво | рѣмъ (319v:4)

304r6

hm281: пѡкы ѡг^Амъ ѡкоже речѣ прѣвое при^А | вигнѣше (304r:6)

hm280: пакы ѡг^Амъ. ѡко^Ж | и прѣвое придвигнѣше (275v:7)

hm282: пѡки ѡг^Амъ, ѡкоже и прѣвое придвигнѣ^Ѡ | ше (319v:5)

304r7

hm281: тоу^Ары. и лѣстницы | (304r:7)

hm280: тѣрьї, ѿ лѣтѣтвы|цы (275v:8)

hm282: тѣрьї, ѿ лѣтѣтвыцы (319v:6)

304r8

hm281: кѣ стенамъ града. на многіе мѣста. | (304r:8)

hm280: кѣ стѣна^М града. на многа мѣста. | (275v:9)

hm282: кѣ стѣна^М града. на | мнѡга мѣста. (319v:6)

304r9

hm281: ѿ раздѣлившимся граждѣномъ | (304r:9)

hm280: ѿ раздѣлившимся граждѣномъ (275v:10)

hm282: ѿ раздѣлившимся граждѣ|но^М (319v:7)

304r10

hm281: по всѣмъ мѣсто^М. на сѣпроти|влѣніе. (304r:10)

hm280: по всѣмъ | мѣстомъ на сѣпротивлѣніе. (275v:10)

hm282: по всѣ^М мѣста^М на сопротивлѣніе. (319v:8)

304r11

hm281: ѿ ѣвѣ пристѹпимъ к ра|зрѣшімомъ (304r:11)

hm280: ѿ ѣвѣ при|стоѹпи^М кѣ разрѣшѣнѣномъ (275v:11)

hm282: ѿ ѣвѣ при|стѹпи^М кѣ разрѣшѣнѣномъ (319v:8)

304r12

hm281: мѣстѣ. ѿ ѣже сѣве|ща (304r:12)

hm280: мѣстѣ. ѿ | ѣже сѣвѣща (275v:12)

hm282: мѣстѣ. ѿ ѣже сѣвѣ|ща (319v:9)

304r13

hm281: ѡкаѣнѣни. бѣжимъ попѣще^Нѣ^М | (304r:13)

hm280: ѡкаѣнѣни, бѣжемъ попоу|щеніемъ (275v:13)

hm282: ѡкаѣнѣни, бѣже^М попѣщеніе^М (319v:10)

304r14

hm281: тако ѿ сѣтвори. тоѹры бо ѿ лѣстѣ|вици. ѿ иныа кѣзни многыа (304r:14)

hm280: ѿ сѣтвори. ѿ все хѣтѣрости | (275v:14)

hm282: ѿ сотвори. ѿ | все хѣтѣрости (319v:10)

304r15

hm281: при|стоу́пныа (304r:15)

hm280: пристѸп'ныѧ (275v:15)

hm282: пристѸпнїа (319v:11)

304r16

hm281: повелѣ оу́готóвлати. | (304r:16)

hm280: повелѣ пригото́вляти | (275v:15)

hm282: повелѣ пригото́вля|ти (319v:11)

304r17

hm281: ѿ ѿиномѣ пáки повелѣ брáтиса съ | (304r:17)

hm280: ѿ воѿ^М повелѣ бранѣ творити (275v:16)

hm282: ѿ воѿ^М повелѣ бранѣ творѣти (319v:12)

304r18

hm281: гражáны по всá дñи не да́юще гра|жа́номѣ (304r:18)

hm280: по всѧ дñи | съ гражáны. не даю́ще гражáно^М (275v:16)

hm282: по всá дñи | съ гражда́ны, не даю́ще гражда́но^М (319v:12)

304r19

hm281: ѿпо́чивáнїа. мѣ́ца маи́а. | (304r:19)

hm280: Ѿпо́|чивáнїа. мѣ́ца маи́а. (275v:17)

hm282: ѿпо́чивáнїа. | мѣ́ца ма́а (319v:13)

304r20

hm281: в' .кѧ́ ^А. грѣхъ ра^{Аи} ншихъ. Бы^ѣ зна́менїе | (304r:20)

hm280: вѣ .кѧ́ дñь грѣхъ | ра^{Аи} нашихъ. Бы́сть зна́менїе (275v:18)

hm282: вѣ кѧ́ де^н, грѣхъ ра́ди на́шихъ. | Бы́сть зна́менїе (319v:14)

304r21

hm281: стра́шно во гра́дѣ но́ци оу́бо на|ста́вши (304r:21)

hm280: страш'но | вѣ гра́дѣ. но́ци оу́бо наста́вши (275v:19)

hm282: стра́шно во гра́дѣ, но́ци ѿу́бв | наста́вши (319v:15)

304r22

hm281: протѣ́вѣ пат'ка. ѿсвѣ || тиса (304r:22)

hm280: про | тивѸ петѸка. Ѡсвѣтисе (275v:20)

hm282: протѣивѸ паткаѸ. ѡсвѣтиса (319v:16)

304v1

hm281: гра^А вѣсь ѿ видѣвше стражіе | (304v:1)

hm280: гра^А вѣсь, ѿ ви | дѣвше стражіе (275v:21)

hm282: гра^А вѣсь, | | ѿ видѣвше стражіе (319v:16)

304v2

hm281: те҃чѸхѸ видѣти бы́вшее. ч҃аѸхѸ | (304v:2)

hm280: те҃чѸхѸ видѣти. бы́ | | вѣшене. мнѣще (275v:22)

hm282: те҃чѸхѸ видѣти, бы́вшее. | мнѣще (320r:1)

304v3

hm281: бо тоу҃рыкы заж҃гоша гра^А. ѿ восклі | кавше (304v:3)

hm280: тѸр҃ци заж҃гоше гра^А. ѿ | вѣсклинѸвше (276r:1)

hm282: тѸр҃цы заж҃гоша гра^А, ѿ восклікнѸвше | (320r:2)

304v4

hm281: вѣліимѸ гл҃сомѸ. ѿ сѣбѣрѸ | вшеса (304v:4)

hm280: вѣліемѸ гл҃омѸ. ѿ сѣбѣрѸше^с | (276r:2)

hm282: вѣліи^М гл҃ако^М. ѿ собѣрѸшаса (320r:3)

304v5

hm281: лю́дїе мнози. видѣша оу҃ | (304v:5)

hm280: мнозы́ лю́дїе. видѣше оу҃ (276r:3)

hm282: мнози лю́дїе, видѣша | оу҃ (320r:3)

304v6

hm281: вели́кїа цр҃кви премѸрости бѣѣа. | (304v:6)

hm280: великы́е цр҃кви | прѣмоу҃рости бѣїе.. (276r:3)

hm282: вели́кыа цр҃кви премѸрѣти бѣїа: (320r:4)

304v7

hm281: оу҃ вер҃ха ѿз о́конѸ пла́меню ѡгненѸ | (304v:7)

hm280: оу҃ врь҃ха ѿзъ о́кань. | пламенѸ о҃гньнѸ (276r:4)

hm282: оу҃ вер҃ха ѿзъ | ѡкань, пла́меню ѡгненѸ (320r:4)

304v8

hm281: великѣ ѿз'ше^Ашѣ ѿ ѿкрѣжившѣ всю | (304v:8)

hm280: великѣ ѿзъшь^Ашюѣ ѿ ѿ | крѣжив'шѣ в'сѣ (276r:5)

hm282: великѣ ѿз'шѣдшѣ. ѿ | ѿкрѣжившѣ всю (320r:5)

304v9

hm281: шѣю црѣквнѣю на длѣгъ^Г ѣдѣ. ѿ сѣ | вбрѣса (304v:9)

hm280: шѣю црѣков'нѣю на длѣ^Г | ѣдѣ. ѿ сѣбрасе (276r:6)

hm282: шѣю црѣкѡвнѣю на дѡлгъ^Г ѣдѣ. | ѿ сѣбрасе (320r:6)

304v10

hm281: пламеньъ въ ѣдинѡ мѣсто | (304v:10)

hm280: пламенѣ на ѣдино мѣсто (276r:7)

hm282: пламеньъ на ѣдинѡ мѣсто (320r:7)

304v11

hm281: ѿ прѣмениса. ѿ бы^Г ѣко свѣтъ | (304v:11)

hm280: ѿ | прѣменисе. ѿ бы^Г ѣко свѣтъ (276r:7)

hm282: ѿ прѣмѣнїса. | ѿ бысть ѣко свѣтъ (320r:7)

304v12

hm281: неѿзрѣ^Гн'ныи. ѿ ѡбѣ възѣтса на не | во. (304v:12)

hm280: неѿзрѣ^Гн'ныи. | ѿ ѡбѣ възет'се на нѡ. (276r:8)

hm282: неѿзрѣченнѣи, ѿ ѡбѣ възѣ | тса на нѡ. (320r:8)

304v13

hm281: ѡнѣмъ же зрѣцимъ ѿ наѣдѣ | ша (304v:13)

hm280: ѡнѣмъ же зрѣци^М | ѿ наѣше (276r:9)

hm282: ѡнѣ^М же зрѣци^М ѿ наѣша (320r:9)

304v14

hm281: плакати гор'ко възпѣюще^Г ѿ по | мѣлѣи. (304v:14)

hm280: плакати гор'ко, възпѣ^(ю)юще | ѿ по мѣлѣи. (276r:10)

hm282: плакати | гор'ко, възпѣюще: ѿ^Гди помѣлѣи. (320r:9)

304v15

hm281: свѣтъ же ѡному достѣ | гшѣ (304v:15)

hm280: свѣтоу^ж Ѡнѣмѣ достигше | (276r:11)

hm282: свѣтъ же Ѡно | мѣ достигшѣ (320r:10)

304v16

hm281: до нѣсѣ. и ѿверзѡшасѣ двѣ | ри (304v:16)

hm280: до нѣ^ѣы. и ѿверзѡшесѣ двѣ^ѣры (276r:12)

hm282: до нѣсѣ, и ѿверзѡшасѣ двѣ^ѣри | (320r:11)

304v17

hm281: небѣсныѣ и прїѣ свѣтъ и пакы | (304v:17)

hm280: нѣ^ѣныѣ, | и прїешѣ свѣтъ и пакы (276r:12)

hm282: нѣ^ѣныѣ, и прїѣша свѣтъ, и пакы (320r:12)

304v18

hm281: затвориша^ѣ. наоутрїѣ же ше^ѣ | ше (304v:18)

hm280: затворишесѣ. | наутрїѣ же шѣ^ѣше (276r:13)

hm282: затвори | шасѣ. наутрїѣ же ше^ѣше (320r:12)

304v19

hm281: сказаша патрїѣ^ѣр^ѣхѣ. патри | ѣ^ѣр^ѣхѣ же (304v:19)

hm280: сказаше патрїѣ^ѣр^ѣхѣ. | патрїѣ^ѣр^ѣхѣ же (276r:14)

hm282: сказаша патрїѣ^ѣр^ѣхѣ, патрїѣ^ѣр^ѣхѣ же (320r:13)

304v20

hm281: ѡнастаѣи събраѣ^ѣ вола^ѣ | (304v:20)

hm280: ѡнастасїе събраѣ^ѣ все^ѣ вола^ѣ | ры (276r:15)

hm282: ѡнастаѣи собраѣ^ѣ вси^ѣ во^ѣ | ла^ѣры (320r:14)

304v21

hm281: и съвѣтниковѣ^ѣ всѣ^ѣ. и поидѣ | (304v:21)

hm280: и съвѣтныкы. поидѣ (276r:16)

hm282: и совѣтныки. поидѣ (320r:15)

304v22

hm281: къ црїю и на^ѣша о^ѣвѣ^ѣш^ѣевати^ѣ є^ѣ. || (304v:22)

hm280: къ црїю и на^ѣ | шѣ о^ѣвѣ^ѣцати, (276r:16)

hm282: къ црїю и на^ѣша | о^ѣвѣ^ѣцати, (320r:15)

305r1

hm281: да ѡзыдеѣтъ ѡзѣ града съ цѣцею. ѡ ѡ^к | (305r:1)

hm280: да ѡзыдеѣтъ ѡзѣ града | съ цѣцею. ѡ ѡко (276r:17)

hm282: да ѡзыдеѣтъ ѡзѣ града съ цѣцею. ѡ | ѡко (320r:16)

305r2

hm281: не послаѣшаше ѡхъ цѣрь ѡ рече ѡмъ патри | ѡрхъ (305r:2)

hm280: не послоуѣша цѣрь, ѡ рече ѡмъ | патриархъ. (276r:18)

hm282: не послаѣша цѣрь, ѡ рече ѡмъ патриархъ: | | (320r:17)

305r3

hm281: вѣси, ѡ цѣрю вса прежере ѡ^к нѣна | (305r:3)

hm280: вѣси ѡ цѣрю, вса прѣжѣре ѡ^к нѣна | (276r:19)

hm282: вѣси ѡ цѣрю, вса прѣжѣреѣнна | (320v:1)

305r4

hm281: ѡ градѣ се^м. ѡ се нѣнѣ пѣкы ѡно знаме | нѣ (305r:4)

hm280: ѡ градѣ сеѣмъ. ѡ нѣна пѣкы ѡно знаме | нѣ (276r:20)

hm282: ѡ градѣ се^м. | ѡ нынѣ пѣки ѡно знаменѣ (320v:1)

305r5

hm281: страшно бы^с. свѣтъ оубо ѡнъ | (305r:5)

hm280: страшно бы^с. свѣтъ ѡнъ (276r:21)

hm282: бы^с: свѣтъ ѡнъ (320v:2)

305r6

hm281: неѡзрѣѣн^н ѡи ѡже бѣ съдѣствѣа. | (305r:6)

hm280: неѡзрѣ^н | ѡи ѡже бѣ съдѣствѣа. (276r:21)

hm282: не | ѡзрѣѣнный ѡи ѡже бѣ содѣствѣа (320v:2)

305r7

hm281: вѣ велицѣи цѣкви бѣѡа прѣм^лрости | (305r:7)

hm280: вѣ велицѣи | | цѣквы прѣмоу^лрости. (276r:22)

hm282: вѣ велицѣи цѣр | кви прѣм^лрости, (320v:3)

305r8

hm281: с прѣжными свѣтилники архѣрѣ^н | (305r:8)

hm280: сѣ прѣж^аними свѣти|лники ѡр^ах^иіерей (276v:1)

hm282: сѣ прѣж^аными свѣтилники ѡр^а|х^иіерей (320v:4)

305r9

hm281: вселѣ^нскими. ѿ ц^ри бл^гоуестівы|ми. (305r:9)

hm280: вселѣ^нкыми. ѿ ц^ры бл^гоу^ѣ|тивыми. (276v:2)

hm282: вселѣ^нскими. ѿ ц^ры бл^гоуестівыми. | (320v:5)

305r10

hm281: тѡкоже ѿ аг^лъ б^жіи е^го же | (305r:10)

hm280: тѡкоже ѿ аг^лъ б^жіи е^го же (276v:3)

hm282: тѡкоже ѿ аг^лъ б^жіи, е^го же (320v:6)

305r11

hm281: о^укрепѣ б^жіи при о^устыдѣни ц^ри на | (305r:11)

hm280: о^у|крѣпи б^жіи при истинѣни ц^ри на (276v:3)

hm282: о^укрѣпѣ б^жіи | при истинѣни ц^ри на (320v:6)

305r12

hm281: сѣхранѣніе великыа с^тыа ц^ркви. | (305r:12)

hm280: сѣхранѣ|ніе великіе ц^рквѣ, (276v:4)

hm282: сохранѣніе великіа ц^рквѣ, (320v:7)

305r13

hm281: ѿ гра^ау сем^ѣ. в с^ію во нощь ѿидѡша | (305r:13)

hm280: ѿ гра^ау сем^ѣ. в с^ію во | нощь ѿидѡше (276v:5)

hm282: ѿ гра^ау сем^ѣ. в с^ію во нощь ѿидѡша | (320v:8)

305r14

hm281: на н^бо. ѿ с^іе знаменѣт^ь ѡко м^і|лость (305r:14)

hm280: на н^бо. ѿ с^іе знаменѣт^ь | ѡко мл^ѣть (276v:6)

hm282: на н^бо, ѿ с^іе знаменѣт^ь ѡк^о мл^ѣть (320v:9)

305r15

hm281: б^жіа ѿ щедроты е^го ѿидѡша | (305r:15)

hm280: б^жіа ѿ ще^ароты ѿидѡше (276v:7)

hm282: б^жіа ѿ | щедр^оти ѿидѡша (320v:9)

305r16

hm281: ѿ на^ѣ. и ѡцетъ бѣ бѣ предати гра^а | сѣ (305r:16)

hm280: ѿ | на^ѣ. и ѡцетъ бѣ прѣдати гр^аа^а сѣ (276v:7)

hm282: ѿ на^ѣ. и ѡцетъ бѣ предати гра^а сѣй (320v:10)

305r17

hm281: врагомъ нѣшимъ грѣ^х ради нѣш^х. | (305r:17)

hm280: враго^м наши^м грѣ^х | ра^аи наши^х. (276v:8)

hm282: враго^м на^иши^м грѣ^х ради на^ишихъ, | (320v:11)

305r18

hm281: и тако постави ѡнихъ мѣжеи. и^ж | (305r:18)

hm280: и тако постави ѡнѣхъ моу^ѣ | жѣ иже (276v:9)

hm282: и такѡ постави ѡнѣхъ мѣжѣй иже (320v:12)

305r19

hm281: видѣша чю^а. и іако ѡслыша црѣ глѣи и^х. | (305r:19)

hm280: видѣше чюдо. и іако оуслыша | црѣ глѣи и^х, (276v:10)

hm282: видѣша чю | до. и и^акѡ оуслыша црѣ глѣи и^х, (320v:12)

305r20

hm281: и паде на землю іако мртѣвъ и бы^ѣ без^ѣ | гла^сенъ (305r:20)

hm280: и паде на зем^ѣлю іако мртѣвъ, | и бы^ѣ безгла^нь (276v:11)

hm282: и падѣ на | зѣмлю и^акѡ мѣртѣвъ, и бы^ѣсть безгла^сенъ (320v:13)

305r21

hm281: на многъ ч^а. и едва ѡли^ѣ | ша (305r:21)

hm280: на многъ ч^а. и едва ѡли | іаше (276v:12)

hm282: на | многъ ч^а. и едва ѡл^ѣіаше (320v:14)

305r22

hm281: єго ароматными водами. въ | | стѣвшѣ же (305r:22)

hm280: єго ароматными водами. и въс | тѣвшѣ (276v:13)

hm282: єгѡ ароматными | водами. и востѣвшѣ (320v:15)

305v1

hm281: ємѣ патри^ар^хъ же пѣкы | (305v:1)

305v9

hm281: вѣско́ | ре не предадоу́тсѧ невѣрны^М. бл҃говѣ^Р | ныи же (305v:8)

hm280: не прѣда | доу́тсѧ вѣско́рѣ невѣр^Нны^М. бл҃говѣр^Нны^Ж | (276v:20)

hm282: не предадѣтсѧ вѣско́рѣ не | вѣрны^М. бл҃говѣрный же (321r:5)

305v10

hm281: цѣрь костанти^Н. не оу́клони́са | (305v:10)

hm280: цѣрь кѡ^Нстан^Нтинь, не ѡклони́се (276v:22)

hm282: цѣрь кѡнстантѣнъ | не оу́клони́са (321r:6)

305v11

hm281: на то но ѿвѣщева́ше и^М. ѡ́цѣ гѣ бѣ́ из^В | воли́ть (305v:11)

hm280: на то. | | нѣ ѿвѣщѣва́ше и^М. ѡ́цѣ гѣ бѣ́ изво́ли́ть | (276v:22)

hm282: на то, но ѿвѣщѣва́ше ѡ́имъ, ѡ́ | цѣ гѣ́дѣ бѣ́ изво́литъ (321r:7)

305v12

hm281: та́ко. ка́ко извѣгнемъ гнѣ | ва (305v:12)

hm280: та́ко, како извѣгне^М гнѣва (277r:2)

hm282: та́кѡ, ка́кѡ извѣ́ | гне^М гнѣва (321r:8)

305v13

hm281: е́го. коли́ко цѣри пре́же мене́ бы́вши^Х | (305v:13)

hm280: е́го. колы́ко цѣри | прѣж^Ае мене́ бы́вши^Х (277r:2)

hm282: е́гѡ. коли́кѡ цѣрѣи прѣ́жде мене́ | бы́вши^Х; (321r:9)

305v14

hm281: вели́киѡ́ и сла́вны^Х. и́же постра́дѣша | (305v:14)

hm280: вели́кы^Х и сла́вны^Х, и́же | постра́дѣше. (277r:3)

hm282: вели́кы^Х и сла́вны^Х, ѡ́иже постра́дѣша | (321r:10)

305v15

hm281: и́ за своѣ ѡ́чѣство помро́ша и́ ѡ́з^В ли послѣ^А | нѣи (305v:15)

hm280: и́ за своѣ ѡ́чѣство помрѣ́ше, | и́ ѡ́з ли послѣ^Ад^Ни (277r:4)

hm282: и́ за своѣ о́тѣчѣство помрѣ́ша, и́ ѡ́зѣ ли послѣ́ | днѣи (321r:11)

305v16

hm281: се́го не с^Творю. но да оу́мрѣ́ здѣ сѡ́ | ми. (305v:16)

hm280: сѣго не сѣтрѣп'лю и не сѣтво | рю. нѣ да оу'м'рѣ здѣ съ вами, (277r:5)

hm282: сегѡ не стерѣп'лю и не сотворю. но да оу' | мрѣ здѣ съ ва́ми, (321r:12)

305v17

hm281: не послоу'ша ихъ. въ вторыи же | (305v:17)

hm280: не послѣша ихъ. | въ вторыѣ (277r:6)

hm282: не послѣша ихъ. во вторыи | же (321r:13)

305v18

hm281: дѣнь егда оуслышаша людіе ѿше́ствіе | (305v:18)

hm280: дѣнь, егда оуслышаше людіи ѿшь | ствіе (277r:7)

hm282: де́нь, егда оуслышаша людіе ѿше́ствіе | (321r:14)

305v19

hm281: сѣго дѣха. и ѡбѣе расѣа́шася вси и на | падѣ (305v:19)

hm280: сѣго дѣха. и ѡбѣе раслабѣшесѣ людіе | вси и нападѣ (277r:8)

hm282: сѣгагѡ дѣха. и ѡбѣе раслабѣшасѣ людіе вси и | нападѣ (321r:15)

305v20

hm281: на нихъ страхъ и трѣпетъ. патри | дръхъ (305v:20)

hm280: на ихъ страхъ и трепеть. патріа | ръхъ (277r:9)

hm282: на нихъ страхъ и трѣпетъ. патріа́рхъ | (321r:16)

305v21

hm281: же бѣше оукрѣплаа ихъ. и оу'чѣ | ше (305v:21)

hm280: же бѣше оукрѣплиа ихъ. и оу'чѣше (277r:10)

hm282: же бѣше оукрѣплаа ихъ, и оу'чѣше (321r:17)

305v22

hm281: не ѡпасти надеж'ѣю. но дрѣзѣите | | (305v:22)

hm280: не пас | ти надѣж'ѣю. нѣ дрѣзѣите (277r:10)

hm282: не па́сти | | надѣждею, но дерзѣйте (321r:17)

306r1

hm281: оубо чѣда дрѣзѣите глѣюще и на гѣ бѣ сп'ѣніа | (306r:1)

hm280: оубо чѣда, дрѣ | зѣйте глѣюще, и на гѣ бѣ сп'ѣніа (277r:11)

hm282: оубо чѣда, дерзѣите | глѣюще, и на гѣ бѣ сп'ѣніа (321v:1)

306r2

hm281: ꙗко ꙗзложимъ к немѹ роуцы и оочи | (306r:2)

hm280: нашего надѣ | жѹ ꙗзложите. и възвыгнемъ къ немѹ | роуцѣ, и очи (277r:12)

hm282: нашего надѣждѹ | возложите. и възвыгнемъ къ немѹ рѹцѣ, и очи | (321v:2)

306r3

hm281: ѿ всеа дѣла възведемъ. и тѣмъ избавитъ насъ | (306r:3)

hm280: ѿ всеа дѣла възведемъ. и тѣмъ | избавитъ насъ (277r:14)

hm282: ѿ всеа дѣла възведемъ. и той избавитъ насъ (321v:4)

306r4

hm281: ѿ врагъ ꙗко. и вса соудѣла на насъ враждѣ | (306r:4)

hm280: ѿ врагъ ꙗко. и вса сѹда на насъ | враждѣ (277r:15)

hm282: ѿ | врагъ ꙗко. и вса сѹда на насъ враждѣ (321v:4)

306r5

hm281: сзвѣщенїа ражѣнетъ. сицевыми и иныи ми (306r:5)

hm280: възношенїа ражѣнетъ. сицевыми | и иныи (277r:16)

hm282: возноше | нїа ражденѣтъ. сицевыми и иныи (321v:5)

306r6

hm281: многими глѣ бѣше оукреплѣа народѣ. | (306r:6)

hm280: глѣ бѣше оукреплѣае народѣ. (277r:17)

hm282: глѣ бѣше | оукреплѣа народѣ. (321v:6)

306r7

hm281: и тако ети сѣ всеми сѣниными сѣборы | (306r:7)

hm280: и тако | ети сѣ всеми сѣниными сѣборы (277r:17)

hm282: и такѣ ети со всеми сѣ | ценными сѣбѣры, (321v:7)

306r8

hm281: въземъше ети иконы. ѿбѣхѣхѹ по | (306r:8)

hm280: въземъ | ше ети иконы ѿбѣхѣхѹ по (277r:18)

hm282: въземше ети иконы ѿбѣхѣ | хѹ по (321v:8)

306r9

hm281: стенамъ града по всѣ дѣни. просаши мѣти | (306r:9)

hm280: стѣна^М града̀ | по все́ днѣи. просе́че млѣ́ти (277r:19)

hm282: стѣна́мъ гра́да по вса́ днѣи. проса́ | че млѣ́ти (321v:9)

306r10

hm281: бѣ́жа съ слеза́ми глѣ́че. Гѣ́и бѣ́ нѣшъ всемѣ́рт' | ныи (306r:10)

hm280: бѣ́же съ слъза́ | ми глѣ́че. Гѣ́и бѣ́ на́шъ всемѣ́ртныи (277r:20)

hm282: бѣ́жа со слеза́ми глѣ́че: мѣ́тва- | Гѣ́ди бѣ́же на́шъ, всемѣ́ртный (321v:10)

306r11

hm281: ѿ безнача́лныи съдѣ́телю всеа́ тва́ | ри (306r:11)

hm280: ѿ бѣ́ | нача́ел'нѣи въсе́е тва́ры (277r:21)

hm282: ѿ без'нача́лнѣи, | всеа́ тва́ры (321v:11)

306r12

hm281: ви́димыа ѿ неви́димыа. ѿже на́^с ра́^{ди} | (306r:12)

hm280: ви́димѣ ѿ неви́димѣ. | | ѿже на́^с ра́^{ди} (277r:22)

hm282: ви́димыа ѿ неви́димыа. ѿже на́съ | ра́^{ди} (321v:12)

306r13

hm281: небла́годарныхъ ѿ злона́вныхъ. сше́^а с нѣси | (306r:13)

hm280: небла́дар'ныхъ ѿ зло'на́вныхъ. съ | шьды съ нѣ'в. (277v:1)

hm282: небла́даряныхъ, ѿ злона́вныхъ, сше́дый съ | нѣсѣ́, (321v:13)

306r14

hm281: ѿ въплоти́са ѿ кро́вь свою́ за ны пролѣ́а. | (306r:14)

hm280: ѿ въплѣтывы́се ѿ крѣ́вь свою́ | за ны проли́авъ. (277v:2)

hm282: ѿ вопло́тивыйса ѿ кро́вь свою́ за ны про | лѣ́авъ. (321v:14)

306r15

hm281: при́зри оубо́ нѣ́в влѣ́ко црю́ ѿ е́тго жили́ | ша (306r:15)

hm280: при́зры оубо́ нѣ́на влѣ́ко црю́. | ѿ е́тго жили́ца (277v:3)

hm282: при́зры оубо́в нынѣ́, влѣ́ко црю́. ѿ е́та́гв | жили́ца (321v:15)

306r16

hm281: твоё́го на смире́н'ныа рабы́ твоа́. | (306r:16)

hm280: твоё́го, на смѣ́реніе на | ше рабы́ твоѣ́, (277v:4)

hm282: твоегѡ́, на смире́ніе на́ше рабы́ твоѣ́, | (321v:16)

306r17

hm281: ѿ прѣими грѣшное на́ше мѣ́неніе. прикло | ни (306r:17)

hm280: ѿ прѣими грѣш'ное на | ше мѣ́неніе. приклонѣ (277v:5)

hm282: ѿ прѣимѣи грѣшное на́ше моленіе. приклонѣ (321v:17)

306r18

hm281: ѿухо твоѣ ѿуслыши глѣ́и нѣ́ша конѣ́чно | (306r:18)

hm280: ѿухо твоѣ ѿуслыши | глѣ́и на́ше ко́нач'но (277v:6)

hm282: ѿу | | хо твоѣ ѿуслыши глѣ́и на́ша, конѣ́чно (321v:17)

306r19

hm281: погыбѣ́ющи^х. съгрѣшихом' бо г^ди съгрѣ | шѣ́хомъ (306r:19)

hm280: погыбѣ́ющи^х. съгрѣ | шѣ́хом' бо г^ди съгрѣшихо^м (277v:7)

hm282: погыбѣ́ | ющихъ. согрѣшихо^м бо г^ди, согрѣшихо^м (322r:1)

306r20

hm281: на нѣ́бо ѿ прѣ^а тобою. мер'скы | ми (306r:20)

hm280: на нѣ́бо ѿ прѣ^а тобою, | мръскы́ми (277v:8)

hm282: на нѣ́бо | ѿ прѣ^а тобою. ме́рзскыми (322r:2)

306r21

hm281: дѣ́лы ѿ стѣ́дными. ѿ всѣ́ческы себѣ | (306r:21)

hm280: дѣ́лы ѿ стѣ́дными. ѿ всѣ́ч'къ | себѣ (277v:9)

hm282: дѣ́лы ѿ стѣ́дными, ѿ | всѣ́ческы себѣ (322r:3)

306r22

hm281: непотрѣ́бнаго створиша нѣ́бъ ѿ земли. | | (306r:22)

hm280: непотрѣ́бны створихо^м нѣ́бу ѿ земли. | (277v:10)

hm282: непотрѣ́бны сотворихо^м нѣ́бъ ѿ | земли. (322r:4)

306v1

hm281: ѿ тоа́ самовре́мен^ныа́ жи́зни ѿ нѣ́смы | (306v:1)

hm280: ѿ тоа́ сзмовре́мен'ныѣ́ жи́зны. ѿ несмы | (277v:11)

hm282: ѿ тоа́ самовре́мennaа́ жи́зни, ѿ не́ | смы (322r:5)

306v2

hm281: досто́ины възрѣ́ти на высотѣ́ сла́вы | (306v:2)

hm280: досто́йни възрѣти на висотѣ славѣ (277v:12)

hm282: досто́йни възрѣти на высотѣ славы (322r:6)

306v3

hm281: твоѣѧ. ѡзлѡбихомъ бо твою блага́ть. и ра³ | гнѣвахомъ (306v:3)

hm280: твоѣ | ѧ. Ѡзлѡбихо^М твою благо́ть. и разг^нѣ | вахо^М (277v:12)

hm282: тво | ѧ. ѡзлѡбихо^М твою бл҃гость (margin: благо́ть). и разг^нѣвахомъ | (322r:6)

306v4

hm281: твоѣ бж҃тво. прѣстѣпаю | щѣ (306v:4)

hm280: твоѣ бж҃тво. прѣстѣпающе (277v:14)

hm282: твоѣ бж҃тво. прѣстѣпающе (322r:8)

306v5

hm281: и препирающе твоихъ заповѣдей. и | (306v:5)

hm280: твои^Х | заповѣдей. и (277v:14)

hm282: твоихъ заповѣдей, | и (322r:8)

306v6

hm281: не послоушающе твоихъ повелѣній. но ѣ | бо (306v:6)

hm280: не послѣшахо^М твои^Х повелѣ | ній. нѣ оубо (277v:15)

hm282: не послѣшахо^М твоихъ повелѣній. но ѡубо (322r:9)

306v7

hm281: самъ цр҃ю и вл҃ко чл҃колюбѣче. не злоби | въ (306v:7)

hm280: самъ цр҃ю и вл҃ко чл҃колюбѣ | че. не злобывъ (277v:16)

hm282: самъ | цр҃ю и вл҃ко чл҃вколюбѣче. не злобивъ (322r:9)

306v8

hm281: сын. и дл҃готерпѣливъ сын. и мно^Г | мл҃тивъ. (306v:8)

hm280: сы^М. и дл҃готръпеливъ и | многомл҃тивъ. (277v:17)

hm282: сын, и | дл҃готерпѣливъ и многомл҃тивъ, (322r:10)

306v9

hm281: прѣркомъ своимъ рѣклъ еси га^К | (306v:9)

hm280: прѣркн^М свои^М рекаль еси, | (277v:18)

hm282: прѣрокнмъ | своимъ рѣклъ еси, (322r:11)

306v10

hm281: хотѣнїемъ не хоцѣ смѣти грѣшникѣ. | (306v:10)

hm280: не хоцѣ сѣмрѣти грѣшникѣ. (277v:19)

hm282: не хоцѣ смѣрѣти грѣшникѣ. | (322r:12)

306v11

hm281: но ѣже ѡбратїтїса и живѣ быти ѣмѣ | (306v:11)

hm280: нѣ ѣже ѡ|братитисе и живѣ быти ѣмѣ. (277v:19)

hm282: но ѡѣже ѡбратїтїса и живѣ быти ѣмѣ. (322r:13)

306v12

hm281: и пакы рече не прїидохъ призвѣти правѣныѣ | (306v:12)

hm280: и пакы | рече не приидохъ правѣныи (277v:20)

hm282: и пакы | рече: не прїидохъ правѣныи спѣти, (322r:13)

306v13

hm281: но грѣшныѣхъ на покаѣнїе. не хоцѣши | (306v:13)

hm280: нѣ грѣшныи | въ покаѣнїе. не хоцѣши (277v:21)

hm282: но грѣшники | въ покаѣнїе. не хоцѣши (322r:14)

306v14

hm281: бо влѣко сѣзданїе твоѣхъ роукоу погубити. | (306v:14)

hm280: бо влѣко сѣзданїе своиѣ | | роукоу погубити. (277v:22)

hm282: бо влѣко сѣзданїе своиѣхъ | роукоу погубити. (322r:15)

306v15

hm281: ни же бл҃говолиши ѡ погубѣли чл҃вѣстїи | (306v:15)

hm280: ни же бл҃говолиши ѡ | погубѣли чл҃вѣствїи. (278r:1)

hm282: ни же бл҃говолиши ѡ погубѣлы | чл҃вѣствїи, (322r:16)

306v16

hm281: не хоцѣши всѣмъ спѣтїса и въ рѣзѣмъ и истинныи (306v:16)

hm280: нѣ хоцѣши бо въсѣмъ | спѣтисе и въ рѣзѣмъ истинныи (278r:2)

hm282: но хоцѣши бо всѣмъ спѣтїса, и | | въ рѣзѣмъ истинный (322r:17)

306v17

hm281: прїити. тѣмъ же и мы недостѣ | ии (306v:17)

hm280: прѣити. | тѣмъ же и мы недостойны, (278r:3)

hm282: прѣити. тѣмъ же и мы недостойны, (322v:1)

306v18

hm281: сзѣданіе и твореніе твоего бжѣтва | (306v:18)

hm280: сзѣданіе и тво | реніе твоего бжѣтва (278r:4)

hm282: созданіе и твореніе твоего бжѣтва (322v:2)

306v19

hm281: бывше. не ѿчѣмса своего спѣніа на тво | е (306v:19)

hm280: бывше. не ѿчѣ | мсе своего спѣніа. на твоё (278r:5)

hm282: бывше. | не ѿчѣмса своего спѣніа, на твоё (322v:2)

306v20

hm281: же бесчисленое блгоу | тробіе надѣаса | (306v:20)

hm280: же бесчисль | ное блготробіе надѣесе (278r:6)

hm282: же бесчислен | ое | блготробіе надѣющеса (322v:3)

306v21

hm281: припадае^М. и вслѣдѣмъ всѣмъ срѣце^М | (306v:21)

hm280: припадаемъ. | и послѣдѣмъ всѣмъ срѣцемъ (278r:7)

hm282: припадаемъ. и послѣ | дѣе^М всѣмъ срѣце^М (322v:4)

306v22

hm281: ѿши^М. и ѿищемъ млѣть твою. поцади | | (306v:22)

hm280: наши^М. и ѿ | щемъ млѣть твою. поце | ды (278r:8)

hm282: на | ши^М. и ѿищемъ млѣть твою. по | цади (322v:5)

307r1

hm281: гѣ поцади ѿхъ же и | склпилъ еси животво | рною (307r:1)

hm280: гѣ поце | ды, ѿхъ же и | склпилъ еси животворною | (278r:9)

hm282: гѣ | ди, поцады. ѿхъ же и | склпилъ еси жи | вотворною (322v:6)

307r2

hm281: крѣвію твоею. не преда | ди же на | вра | гомъ (307r:2)

hm280: крѣвію твоею. не прѣ | дай же на | вра | гомъ | (278r:11)

hm282: крѣвію твоею. не преда | ди же на | сѣ | враго^М (322v:7)

307r3

hm281: ѿ сѹперникомъ вл^Ачествїа твоєѣго. | (307r:3)

hm280: ѿ соупротив^Мныко вл^Ачествїа твоєѣго, | (278r:12)

hm282: ѿ сѹпротївныко^М вл^Ачествїа твоєѣго, (322v:8)

307r4

hm281: ѿзбави на^Ѡ вѣстоѡнїа днѣшна^Ѡ. ѿ вѣбы | ше^Аших (307r:4)

hm280: ѿ о^Вш^Аших^Ѡ (278r:13)

hm282: ѿ | о^Више^Ашихъ (322v:8)

307r5

hm281: ны напѡстѣи. сподѡби по мно^Ж | ствѡ (307r:5)

hm280: ны напастѣи. сподѡбы ни | по м^ножествѡ (278r:13)

hm282: ны напастѣи. сподѡби ны по мнѡ | жествѡ (322v:9)

307r6

hm281: мл^Ѡти твоєѡ. ѿ ѿзми на^Ѡ по чюдѣ | сѣмъ (307r:6)

hm280: мл^Ѡти твоєи, ѿ ѿзмы | нѡсь по чюдѣсѣмъ (278r:14)

hm282: мл^Ѡти твоєи, ѿ ѿзмы на^Ѡ по чѡдѣсѣмъ | (322v:10)

307r7

hm281: твоимъ ѿ дажь слѡвѡ ѿ имени тво | ємѡ. (307r:7)

hm280: твои^М, ѿ дѡж^Аь славѡ ѿме | ни твоємѡ. (278r:15)

hm282: твоимъ, ѿ дѡждь слѡвѡ ѿ имени твоємѡ. (322v:11)

307r8

hm281: да посрѡматсѡ вѡзѡ твои ѿ да по | стыдѡтсѡ (307r:8)

hm280: да посраметсѡ вѡзѡ твои, | да постидитсѡ (278r:16)

hm282: да | посрѡматсѡ вѡзѡ твои, да постидѡтсѡ (322v:11)

307r9

hm281: ѿ всѡкїѡ сїлы крѣпости и^Х. | (307r:9)

hm280: ѿ всакїѡ сїлы крѣпо | сть и^Х. (278r:17)

hm282: ѿ | всѡкїѡ сїлы крѣпость ѿихъ. (322v:12)

307r10

hm281: да сѡкрѡшѡтсѡ ѿ да разѡмѡють ѡко | (307r:10)

hm280: да съкрѣшется и да раздѣлють | ѿко (278r:18)

hm282: да сокрѣшѣтса, | и да раздѣлютъ ѿакw (322v:13)

307r11

hm281: ты ѿси бѣ нѣшь гѣ и҃хъ. въ славу бѣ ѡцѣю. | (307r:11)

hm280: ты ѿси бѣ нашь гѣ и҃хъ. въ сла | ву бѣ оцѣю. (278r:19)

hm282: ты ѿси бѣ нашь, гѣ дѣ | и҃хъ хрѣтоу, во славу бѣ оцѣю. (322v:14)

307r12

hm281: Таковыими оубо и҃ныими мѡггыими моле | бными (307r:12)

hm280: Таковыими словесѣи оубо и҃ | ныими мѡбгами и҃ мѡбными (278r:20)

hm282: Таковыими | словесѣи оубо и҃ныими молебгами, и҃ молебными | (322v:15)

307r13

hm281: гласы по всѣ дѣни молащесѣ ѿдѣ | хѣ (307r:13)

hm280: глѣы по вѣсе | дѣни мѡеице. ѿдѣхѣ (278r:21)

hm282: гласы по всѣ дѣни молащесѣ. ѿдѣхѣ (322v:17)

307r14

hm281: спѣнѣа своѣго. такоже и҃ вси людіе бѣ | хѣ (307r:14)

hm280: спѣнѣа своѣго. | | тако* и҃ вси людіе вѣхѣ, (278r:22)

hm282: спѣнѣа сво | | его. такожѣ и҃ вси людіе вѣхѣ, (322v:17)

307r15

hm281: притѣчюще кѣ стѣмъ и҃ бж҃имъ цр҃кѣва^м. | (307r:15)

hm280: притѣчюще кѣ | стѣ^м и҃ бж҃имъ цр҃кѣва^м. (278v:1)

hm282: притѣчюще кѣ | стѣ^м и҃ бж҃и^м цр҃кѣва^м. (323r:1)

307r16

hm281: плачюще и҃ рыдѣюще и҃ роуцы на нѣбо въ | здѣюще. (307r:16)

hm280: плачюще и҃ ридѣ^{юще} | и҃ рѣцѣ на нѣбо въздѣюще. (278v:2)

hm282: плачюще и҃ рыдѣюще и҃ рѣцѣ | на нѣбо въздѣюще, (323r:2)

307r17

hm281: просѣще оу бѣа млѣти но ѡбо | (307r:17)

hm280: просѣще оу бѣ | млѣти. нѣ оубо (278v:3)

hm282: просѣще оу бѣа млѣти. но оу | бw (323r:3)

307r18

hm281: еліко прѣже бл҃гѡтѣи ѿ дарѡвъ бѡжїихъ. | (307r:18)

hm280: еліко прѣжѣ бл҃гѡтѣи | ѿ даровъ бѣжїихъ. (278v:4)

hm282: ѿ елікѡ прѣжде бл҃гѡтѣи ѿ дарѡвъ бѣжїихъ, (323r:4)

307r19

hm281: ѿ прѣчѣтѣе бѣгомѣре бл҃годѣанїи сподѡ | влени (307r:19)

hm280: ѿ прѣчѣтѣи бѣгомѣре | бл҃гѣанїи спѡбленїи (278v:5)

hm282: ѿ прѣчѣтѣи бѣгомѣре бл҃годѣанїи спѡдѡблены (323r:4)

307r20

hm281: быхо^М. толіко нѣтъ грѣхъ радї | (307r:20)

hm280: быхѡ^М. толіко нѣтъ | грѣхъ радї (278v:6)

hm282: быхомъ. | толікѡ нѣтъ грѣхъ радїи (323r:5)

307r21

hm281: нѣши^Х. помїлованїа ѿ щедрѡтъ бѣжїихъ | (307r:21)

hm280: наши^Х, помїлованїа ѿ щедрѡтъ | бѣжїихъ (278v:7)

hm282: наші^Х, помїлованїа ѿ щедрѡтѣ | бѣжїихъ (323r:6)

307r22

hm281: лишени быхо^М. егда бо рече (307r:22)

hm280: лишены быхо^М. егда оубо рече (278v:8)

hm282: лишены быхо^М. егда оубо рече (323r:7)

307v1

hm281: прострете | | рѣкы ваша ко мнѣ. ѿвращѣю оучи мои | ѿ вачѣ. (307r:22)

hm280: роу | кы ваше прострѣте къ мнѣ. ѿвращѣю | ѿ оучи мои ѿ вачѣ. (278v:8)

hm282: рѣки вача | прострѣте ко мнѣ, ѿвращѣю ѿ оучи мои ѿ вачѣ. | (323r:7)

307v2

hm281: ѿ ѿще прїидѣте гавїте ми са ѿвращѣю лице свое ѿ вачѣ. (307v:2)

hm280: (278v:10)

hm282: (323r:9)

307v3

hm281: ѿ пакы еліко сѣтво | рїши (307v:3)

hm280: ѿ пакыѣ ѣлико сътвори | ши (278v:10)

hm282: ѿ пакыѣ ѣлико сътвориши (323r:9)

307v4

hm281: ѣлико дѣлаеши не навидитъ сѣа | (307v:4)

hm280: ѿ ѣлико дѣлаеши не навидитъ (278v:11)

hm282: ѿ ѣлико дѣлаеши не | навидитъ (323r:9)

307v5

hm281: дѣша моѣ. таковыѣмъ бо соуть ѿвѣсто^М | (307v:5)

hm280: дѣша | моѣ. таковыѣмъ бо ѿвѣсто^М (278v:11)

hm282: дѣша моѣ. таковыѣмъ бо ѿвѣсто^М (323r:10)

307v6

hm281: ѿ мыѣ нѣтъ грѣхъ ради нѣшихъ оуподоби | хомса. (307v:6)

hm280: ѿ мыѣ нѣтъ | грѣхъ ради нашихъ оуподоби хомсе. (278v:12)

hm282: ѿ мыѣ | нѣтъ грѣхъ ради нашихъ оуподоби хомса. (323r:10)

307v7

hm281: ѿ молбы ѿ моленія нѣша непри | ятна (307v:7)

hm280: ѿ мѣлы ѿ | мѣленія наша непри ятна (278v:13)

hm282: ѿ молбы ѿ | моленія наша непри ятна (323r:11)

307v8

hm281: соуть бѣви. тоуры же ѣкоже | (307v:8)

hm280: сѣтъ бѣвы. | тѣры же ѣко (278v:14)

hm282: сѣтъ бѣви, тѣры же | ѣко (323r:12)

307v9

hm281: прѣже рѣхо^М. по всѣмъ днѣмъ бранѣ творяще | (307v:9)

hm280: прѣже^А рѣхо^М по всѣмъ днѣмъ бранѣ | творяще (278v:15)

hm282: прѣже^А рѣхо^М: по всѣмъ днѣмъ бранѣ творяще | (323r:13)

307v10

hm281: грѣкомъ не почивахъ. а ѿ ѿка^Мныи ма | гметъ (307v:10)

hm280: не почивахъ. скверны^Ж ма | хметъ, (278v:16)

hm282: не почивахъ. скверны же махметъ, (323r:14)

307v11

hm281: събра́въ свойхъ всѣхъ раздели и^М | (307v:11)

hm280: събравъ свои^Х всѣхъ, раз^Аб^Аи^М (278v:17)

hm282: собра́въ | свои^Х всѣхъ, раздѣли ѿимъ (323r:14)

307v12

hm281: мѣсто ко пристоу́плѣ. поста́ви оубо кора^ѿ | бѣа (307v:12)

hm280: мѣсто | къ пристѣплѣ. поставы оубо корачѣ бѣ | га (278v:17)

hm282: мѣсто къ пристѣ | плѣ. поста́ви ѿубо корачѣ бѣ | га (323r:15)

307v13

hm281: проти́вѣ црѣ́кыхъ пола́тъ. и древа | ныхъ (307v:13)

hm280: противѣ црѣ́кы^Х полать и дрѣвены^Х | (278v:19)

hm282: проти́вѣ црѣ́кы^Х | пола́тъ и дрѣвѣны^Х (323r:17)

307v14

hm281: вратъ. и калихарѣа ѡ бегыларбѣемъ | (307v:14)

hm280: вратъ. и беглерѣбѣга (278v:20)

hm282: вратъ. и беглерѣбѣга (323r:18)

307v15

hm281: ѿ вѣстоу́наго противѣ поста́ви пигѣи | (307v:15)

hm280: вѣсто(сто)у́наго | противѣ пигѣи (278v:20)

hm282: вѣсто | | унаго проти́вѣ пигѣи (323r:18)

307v16

hm281: и златѣго мѣста. ѡ зѣпадноу протѣ | вѣ (307v:16)

hm280: и златаго мѣста. | ѡ запа^Анега беглерѣбѣга противѣ (278v:21)

hm282: и златѣго мѣста. | ѡ зѣпаднаго беглерѣбѣга, проти́вѣ (323v:1)

307v17

hm281: вратъ ѿго ромѣна и раз^Ароушенѣго | (307v:17)

hm280: вратъ | | ѿго ромѣна, и раз^Ароушенѣго (278v:22)

hm282: вратъ ѿгѣ | гѣ ромѣна. и раз^Ароушенѣгѣ (323v:2)

307v18

hm281: мѣста. столѣ же морскомѣ балѣта | оу́глію (307v:18)

hm280: мѣста. столѣ^ж | морѣ^ѣкомѣ бал'таоуглію, (279r:1)

hm282: мѣста. столѣ же | морскѣомѣ балта'оуглію, (323v:3)

307v19

hm281: ѿ заганѣ застѣвшѣ ѿвѣѣ стѣ^{ны} | (307v:19)

hm280: ѿ заганѣ ѿвѣѣм' | ше ѿвѣѣ стѣ^{ны} | (279r:2)

hm282: ѿ заганѣ ѿвѣѣмше ѿ | вѣѣ стѣ^{ны} | (323v:4)

307v20

hm281: ѿ мора. іако да ѿкрѣжати весь градъ. | (307v:20)

hm280: ѿ мора. іако да ѿкрѣжеть | весь град^а. (279r:3)

hm282: ѿ мора. іакѡ да ѿкрѣжѣтъ ве^ѣ | град^а. (323v:5)

307v21

hm281: ѿ въ єдино время ѿ въ єдинъ чѣ^ѣ оударити | (307v:21)

hm280: ѿ въ єдино время ѿ въ єдинъ чѣ^ѣ оуда|рити (279r:4)

hm282: ѿ во єдино время ѿ во єдинъ чѣ^ѣ оударити (323v:6)

307v22

hm281: браіію на град^а. по земли же ѿ по морю | | (307v:22)

hm280: на град^а. по сѣхѣ же ѿ по морю. (279r:5)

hm282: на град^а, | по сѣхѣ же ѿ по морю, (323v:6)

308r1

hm281: ѿ тако ѡрадіѣвъ невѣрныи въ .ісѣ. а мѣ^ѣца | (308r:1)

hm280: ѿ тако | оурѣдивъ невѣр^{ны}, въ .ісѣ, мѣ^ѣца (279r:5)

hm282: ѿ такѡ оурѣдивъ невѣр^{ны}й, въ ісѣ де^ѣ мѣ^ѣца (323v:7)

308r2

hm281: маіа. проповѣдни^{ко}мъ ѿхъ ѡклікнѣ | вше (308r:2)

hm280: маіа. | проповѣдныком' же възсклыкнѣвшемъ. | (279r:6)

hm282: маіа, проповѣдныко^м же во^ѣ | клікнѣвшы^м. (323v:8)

308r3

hm281: сквернѣю своѣмъ мѣ^ѣтѣ. ѡбѣѣ възскри | чѣвше (308r:3)

hm280: сквернѣю и^х молитѣвѣ, ѡбѣѣ възскричѣ (279r:8)

hm282: сквернѣю ѿ ихъ молитѣвѣ, ѡбѣѣ во^ѣ | кричѣ (323v:9)

308r4

hm281: все ѿѿи́ство скака́хѹ ко́ гра́дѹ. | (308r:4)

hm280: все | ѿѿи́ство скака́хѹ кѹ́ гра́ѹ. (279r:8)

hm282: все ѿѿи́ство скака́хѹ ко́ гра́дѹ. (323v:10)

308r5

hm281: ѿ при́кати́вше поу́шкы ѿ пи́цали ѿ тѹ́ры (308r:5)

hm280: ѿ при́кати́вше | поу́шкы ѿ пи́цалы ѿ тѹ́ры (279r:9)

hm282: ѿ при́кати́вше поу́шкы ѿ пи́цалы ѿ тѹ́ры (323v:10)

308r6

hm281: ѿ лѣ́ствици. ѿ гра́ды дре́вныа ѿ ѿ́ны (308r:6)

hm280: ѿ лѣ́ствицы | ѿ гра́ды дре́вныа. ѿ ѿ́ны (279r:10)

hm282: ѿ лѣ́ствицы, | ѿ гра́ды дре́вныа. ѿ ѿ́ны (323v:11)

308r7

hm281: ко́зни стѣ́новѣ́тныа. та́коже | (308r:7)

hm280: кѹ́зны стѣ́но | битѣ́ны. та́ко^ж (279r:11)

hm282: кѹ́зны стѣ́новѣ́тныа. | та́коже^а (323v:12)

308r8

hm281: ѿ по́ морю при́ѿѿи́гнѹ́ше кара́бли ѿ ка́тарѹ́гы мно́ги. (308r:8)

hm280: ѿ по́ морѹ́ кара́бли по́ѿѿи́гоше мно́гы ѿ катѹ́ры. (279r:12)

hm282: ѿ по́ морю́ кара́блы по́ѿѿи́гоша мно́ги | ѿ ка́тарѹ́гы, (323v:13)

308r9

hm281: ѿ на́ѿа́ша бѣ́ти гра́ѹ | (308r:9)

hm280: ѿ на́ѿе́ше битѣ́ | гра́ѹ (279r:13)

hm282: ѿ на́ѿа́ша бѣ́ти гра́ѹ (323v:14)

308r10

hm281: ѿ всю́дѹ. ѿ мо́стѹ́ ко́ гра́ѹ на ро́вѣхѹ́ ѿ ѿ́ны (308r:10)

hm280: ѿ всю́дѹ. ѿ мо́сти кѹ́ гра́ѹ на ро́вѣхѹ́ дѣ́лати. (279r:14)

hm282: ѿ всю́дѹ, ѿ мо́сти ко́ гра́ѹ на ро́вѣхѹ́ дѣ́лати. (323v:14)

308r11

hm281: ѿ ѿ́ко ѹ́же зѣ́иша сѣ́ стѣ́ны всѣ́хѹ́ | гра́дѹ́. (308r:11)

hm280: ѿ ѿко граж^Аднѣ сѣг^Ннаше сѣ стѣны | всѣ^Х, (279r:15)

hm282: ѿ ѿакѡ гражд^Аднѣ | сгн^Аша ѿ стѣны всѣ^Х, (323v:15)

308r12

hm281: в^Сскоре при^Авиг^Нд^Вше град^Ы | (308r:12)

hm280: в^Сскорѣ по^Авыгоше град^Ы (279r:16)

hm282: в^Сскорѣ подвыг^Оша гре^Ды (323v:16)

308r13

hm281: дре^Ваны ѿ тоу^Ры вы^Сокыа. ѿ лѣ^Сни | ци (308r:13)

hm280: дрѣ^Вен^Ніе | ѿ тоу^Ры вы^Сокыне. ѿ лѣ^Ствицы (279r:16)

hm282: дре^Ван^Ыа ѿ тѣ^Ры вы^Сокыа, ѿ лѣ^Ствицы | | (323v:17)

308r14

hm281: т^Моу^Исленыа нѣж^Ах^Дса сілою | (308r:14)

hm280: т^Моу^И | сл^Ни, ноу^Жах^Дсе сілою (279r:17)

hm282: т^Моу^Исленыа, нѣж^Ах^Дса сілою (324r:1)

308r15

hm281: взы^Ити на стѣ^Нѣ. ѿ не д^Аша ѿим^Ъ гре^Ки | (308r:15)

hm280: взы^Ити на стѣ^Нѣ. ѿ не да^Дѣх^Д и^М граж^Аны. (279r:18)

hm282: взы^Ити на | стѣ^Нѣ. ѿ не да^Ах^Д ѿим^Ъ граж^Аны, (324r:1)

308r16

hm281: но сѣ^Уах^Дса с^Ними крѣ^Пко. ѡка^Анныи^Ж | (308r:16)

hm280: нѣ сѣ^Уах^Дсе | сѣ^Ними крѣ^Пко. ѡка^Аныи^Ж (279r:19)

hm282: но сѣ^Уах^Дсе | сѣ^Ними крѣ^Пко. ѡка^Анни^И же (324r:2)

308r17

hm281: ма^Гметъ сѣ^Вми ч^Ины свои^И за^И | гравъ (308r:17)

hm280: ма^Хметъ сѣ^В | ми ч^Ины свои^И. за^Игравъ (279r:20)

hm282: ма^Хметъ со | сѣ^Вми ч^Ины свои^И, за^Игравъ (324r:3)

308r18

hm281: во вс^И и^Гры ѿ в^Ти^Мп^Аны. ѿ во^Пли ве^Л | лики^И (308r:18)

hm280: во^Не сво^Ее вѣ^Се | и^Гры ѿ тим^Мп^Аны, ѿ вѣ^Пли велик^Ыи (279r:21)

hm282: во^Ни сво^А во | сѣ^Е и^Гры ѿ тѣ^Мп^Аны, ѿ во^Пли велик^Ыи (324r:4)

308r19

hm281: вѣ³мѣтиша ѡкы вѣра силнаа. | (308r:19)

hm280: вѣ | | змѣтишесе ѡко̀ воу́ра сил'наа. (279r:22)

hm282: вѣ | змѣтиша ѡакw вѣра силнаа. (324r:5)

308r20

hm281: и прїиде на по́лоє мѣсто такы^М сѣровѣство^М. | (308r:20)

hm280: и прїиде на па | лоѣ мѣсто тѣкы^М соу́ровѣство^М. (279v:1)

hm282: и прїиде на пѧ | лоє мѣсто такы^М сѣровѣствомъ. (324r:6)

308r21

hm281: мнѧше бо вnezѧпѣ похѣтити гра^А. стра | тѣгом' же (308r:21)

hm280: мнѣше бо вѣ | незѧпѣ похѣтити гра^А. стратѣгом' же | (279v:2)

hm282: мнѣше бо вѣ | незѧпѣ похѣтити гра^А. стратѣгw^М же (324r:7)

308r22

hm281: многы^М со зѣствїемъ на | | (308r:22)

hm280: многы^М съ зѣствїе^М на (279v:4)

hm282: мнw | ги^М со зѣствїѧ на (324r:8)

308v1

hm281: помощь приспѣвше^М и вѣѧхѣса с тѣр'ки | (308v:1)

hm280: помощь приспѣвши^М | и вѣѧхѣсе съ ѡгарены (279v:4)

hm282: по́мощь приспѣвши^М, и вѣѧ | хѣсе со ѡгѧраны (324r:9)

308v2

hm281: крѣпко. и вѣѣ пагѣба вѣлѧ гражѧно^М. | (308v:2)

hm280: крѣп'ко. и вѣѣ пагѣба | вѣлѧ гражѧно^М. (279v:5)

hm282: крѣпко. и вѣѣтъ пагѣба вѣ | лѧ гражѧно^М, (324r:10)

308v3

hm281: но ѣбо ѣще ѧсѣ соудѧ не приспѣвшѣ и пре | могахѣса (308v:3)

hm280: нѣ ѣще ѧсѣ сѣдѧ не приспѣ | в'шѣ, и прѣмогахѣсе (279v:6)

hm282: но ѣще ѧсѣ сѣдѧ не приспѣв | шѣ. и премогахѣса (324r:11)

308v4

hm281: с нїми. и вѣѣ сѣѧ вѣлѧ ѡко | (308v:4)

hm280: сѣ нѣми. ѿ бы^ѣ сѣ^ѣ вѣлѣа | ѿко (279v:7)

hm282: сѣ нѣми. ѿ бы^ѣ сѣ^ѣ вѣлѣа | ѿкоw (324r:12)

308v5

hm281: страшно ѿ жестоко бѣ видѣти ѿбо | ѿхъ (308v:5)

hm280: страш^но ѿ жестоко бѣ видѣти, ѿ ѿбои^х | (279v:8)

hm282: страшно ѿ жестоко бѣ видѣти, ѿ ѿбои^хъ | (324r:13)

308v6

hm281: дръзости ѿ мѣжества. патри^архъ же (308v:6)

hm280: дръзости ѿ моу^ѣжества. патри^архъ же (279v:9)

hm282: дерзвности ѿ мѣжества. патри^архъ же (324r:14)

308v7

hm281: сѣ всѣми сѣборы бѣше въ | (308v:7)

hm280: сѣ всѣ^ѣ | ми сѣборы бѣше въ (279v:9)

hm282: со всѣ^ѣ | ми собѣри бѣше во (324r:14)

308v8

hm281: сѣи велиции цркви неѣстоу^ѣпно мѣа | (308v:8)

hm280: сѣи ѿ велицѣи цркви | неѣстѣ^ѣпно мѣеце (279v:10)

hm282: сѣи ѿ велицѣи цркви | неѣстѣ^ѣпно мѣеце (324r:15)

308v9

hm281: бѣ. ѿ прѣ^ѣтѣю егѣ бѣомѣ^ѣрѣ. ѿ поможе^ѣни | (308v:9)

hm280: бѣ, ѿ прѣ^ѣтѣю бѣомѣ^ѣрѣ. | ѿ помощи (279v:11)

hm282: бѣа, ѿ прѣ^ѣтѣю бѣо^ѣмѣ^ѣрѣ. ѿ по^ѣмоци (324r:16)

308v10

hm281: ѿ ѿ^ѣкрепленѣи на враги. плача ѿ рыдаа | (308v:10)

hm280: ѿ оу^ѣкрѣплѣни на врагѣ. плаче | ѿ ридае (279v:12)

hm282: ѿ ѿ^ѣкрѣплѣни на враги (margin: врагы) | | плача ѿ рыдае (324r:17)

308v11

hm281: ѿ глѣше. възскрѣ^ѣни гѣи бѣ помози нѣмъ ко | неч^ѣно (308v:11)

hm280: глѣше. възскрѣ^ѣни гѣи бѣ помози на^ѣ ко | на^ѣч^ѣно (279v:13)

hm282: глѣше: Воскрѣ^ѣни гѣи бѣже помо^ѣзи нѣмъ конѣч^ѣно (324v:1)

308v12

hm281: погива́ющѣи^М. не ѿри́ни лю^{АИ}и твои^Х | (308v:12)

hm280: погѣ́ваѣѡщи^М. не ѿри́ни лю́дѣ твои^Х | (279v:14)

hm282: погива́ющы^М. не ѿри́ни лю́дѣй | твои^Х (324v:2)

308v13

hm281: до конѣ́. не да́и же досто́и́нїа твоѣ́го | (308v:13)

hm280: до конѣ́ца. не да́и же досто́и́нїа твоѣ́го | (279v:15)

hm282: до конѣ́ца. не да́и же досто́и́нїа твоѣ́го | (324v:3)

308v14

hm281: в поноше́нїе сыро́ица^Ацемъ си^М. да не рекѹ́тъ | (308v:14)

hm280: въ | поношенїе сыро́ица^Мце^М сы^М. да не рекоу́тъ | (279v:15)

hm282: въ поношенїе сыро́ица^Мце^М сы^М, да не рекѹ́тъ | (324v:4)

308v15

hm281: гдѣ́ е^Ѥ бѣ́ и^Х. но́ да позна́ють іа́ко ты́ | (308v:15)

hm280: гдѣ́ | е^Ѥ бѣ́ и^Х. іа́ко ты́ | (279v:16)

hm282: гдѣ́ | ѣ́сть | бѣ́з ѣ́хъ, ѣ́акъ ты́ | (324v:4)

308v16

hm281: е́си бѣ́ нѣ́шь. ꙗ́ко і́ѡнъ хѣ́ въ сла́вѣ́ бо́у ѿѡ́у. | (308v:16)

hm280: е́си бѣ́ на́шь, ꙗ́ко ꙗ́ко хѣ́ въ сла́вѣ́ бо́у ѿѡ́у. | (279v:17)

hm282: е́си бѣ́з на́шь: ꙗ́ко і́ѡнъ хѣ́ | хѣ́то́сь, во сла́вѣ́ бо́у ѿѡ́у. | (324v:6)

308v17

hm281: сѣ́це и прѣ́тѣи бѣ́гомѣ́ре възгла́шаю | це. | (308v:17)

hm280: сѣ́це же и прѣ́тѣи бѣ́гомѣ́ри възгла́шаю | це. | (279v:18)

hm282: сѣ́це же и прѣ́тѣи бѣ́гомѣ́ри възгла́шаю | це. | (324v:7)

308v18

hm281: ѡ́у все́таа вл^Аѣ́це ста́ни воздѣ́въ | (308v:18)

hm280: ѡ́у вл^Аѣ́це вѣ́сепѣ́та. ста́ни възгла́шѣ | (279v:19)

hm282: ѡ́у вл^Аѣ́це все | пѣ́таа, ста́ни воздѣ́жи | (324v:8)

308v19

hm281: роу́цы къ сѣ́мъ и бѣ́з нѣ́мъ. и оу́тѣши | (308v:19)

hm280: рѣцѣ кѣ снѣ своемѣ и бѣ нашемѣ. и оу|тиши (279v:20)

hm282: рѣцѣ кѣ снѣ своемѣ | и бѣѣ нашемѣ. и оу|тиши (324v:9)

308v20

hm281: вл^ачце ѿже на на^ѣ гнѣвъ бѣи и пагѣвъ. | (308v:20)

hm280: вл^ачце ѿже на на^ѣ гнѣвъ бѣи и пагѣ|въ. (279v:21)

hm282: вл^ачце ѿже на на^{сѣ} | гнѣвъ бѣи и пагѣвъ. (324v:10)

308v21

hm281: оу|же бо прѣ^ѣтаа гѣже при оустѣхѣ адо|вы^х (308v:21)

hm280: оу|же бо вл^ачце при оустѣхѣ а^аа (279v:22)

hm282: оу|же бо вл^ачце при | оустѣхѣ ѿа^аа (324v:11)

308v22

hm281: ѣсма. поскори ѿ м^ѣтив^ѣаа и ч^ѣко || люб^ѣва^ѣ (308v:22)

hm280: ѣсмы. по || скорѣи ѿ м^ѣтив^ѣа и ч^ѣколюб^ѣва (279v:22)

hm282: ѣсмы. по скорѣи ѿ м^ѣтив^ѣаа и чѣ|ловѣколю(б^ѣ)ваа (324v:12)

309r1

hm281: мѣти ѿзми на^ѣ прѣже даж^ѣе не | (309r:1)

hm280: мѣти, ѿзми | на^ѣ прѣж^ѣе даже не (280r:1)

hm282: мѣти! ѿзми на^{сѣ} прѣжде д^ѣже | не (324v:13)

309r2

hm281: пожрѣть на^ѣ ѿдѣ. ѿко да прославить^ѣ | (309r:2)

hm280: пожрѣть на^ѣ ѿдѣ. ѿко да | прославить^ѣсе (280r:2)

hm282: пожрѣтъ на^ѣ ѿдѣ, ѿакѣ да просла^ѣвится (324v:14)

309r3

hm281: всес^ѣтое ѿма твоѣ. сѣце вѣп^ѣюце и мо|лацеса (309r:3)

hm280: ѿме твоѣ. сѣце вѣп^ѣюце | и м^ѣлцесе (280r:3)

hm282: ѿи|ма твоѣ: сѣце во^ѣп^ѣюце и мо^ѣл^ѣцеса (324v:14)

309r4

hm281: не прѣста^ѣхѣ. ц^ѣрю же ко^ѣста^ѣнѣ|тинѣ (309r:4)

hm280: не прѣста^ѣхѣ. ц^ѣрю же ко^ѣста^ѣнѣ|тинѣ (280r:4)

hm282: не прѣста|хѣ. ц^ѣрю же кон^ѣстан^ѣтинѣ (324v:15)

309r5

hm281: приспѣвшѹ съ ѿзѣбѣнныи | (309r:5)

hm280: приспѣвшѹ съ ѿзѣбраныи (280r:5)

hm282: приспѣвшѹ со ѿзѣбѣнныи (324v:16)

309r6

hm281: своѣи кѣ по́ломѹ мѣстѹ. ѿ видѣвъ | (309r:6)

hm280: своимъ | кѣ разꙋроушеномѹ мѣстѹ. ѿ видѣвъ (280r:5)

hm282: своимъ кѣ разꙋроушеномѹ мѣстѹ. | ѿ видѣвъ (324v:17)

309r7

hm281: бѣнѣ тажѹдѣшѹ стѣ ѿ сѣмѹ тѹ ѿ | (309r:7)

hm280: бѣнѣ | тажѹдѣшѹ. стѣ тѹ ѿ (280r:6)

hm282: бѣнѣ тажѹдѣшѹ. стѣ тѹ, ѿ (324v:18)

309r8

hm281: вси велѣмѣи. ѿѣ да сказа́ша ѿмѹ бѣ³ | бѣжнаго (309r:8)

hm280: вси велѣмѣи, ѿѣ | сказа́ше ѿмѹ бѣзбѣжнаго (280r:7)

hm282: вси | | велѣмѣи, ѿѣкѹ сказа́ша ѿмѹ бѣзѣбѣжнаго (324v:18)

309r9

hm281: ѹстрѣмлѣнѣ. ѿ ѡбѣе возопи | (309r:9)

hm280: ѹстрѣмлѣнѣ. | ѿ ѡбѣе вѣзѹпи (280r:8)

hm282: ѹстрѣ | млѣнѣ. ѿ ѡбѣе во³пи (325r:1)

309r10

hm281: блѣговѣ^рныи ѡрѣ конѣстанѣтинѹ воиномѣ | (309r:10)

hm280: ѡрѣ кѹ^нстанѣтинѹ кѣ воино^м | (280r:9)

hm282: ѡрѣ кѹнстанѣтинѹ кѣ воино^м | (325r:2)

309r11

hm281: плачѹщи. ѡв бѣратѣе дрѹѹзи нѣѣ прѣиде | (309r:11)

hm280: плачѹщи, ѡв бѣратѣе ѿ дрѹѹзи нѣѣ прѣиде (280r:10)

hm282: плачѹщи: ѡв бѣратѣе ѿ дрѹѹзи нѣѣ прѣиде (325r:3)

309r12

hm281: вѣрема ѡвѣсти сѣвѹ вѣчѹю за | (309r:12)

hm280: вѣ́ме ѿбѣ́сти сла́вѣ вѣ́чнѣю. за (280r:11)

hm282: вѣ́ме | ѿбѣ́сти сла́вѣ вѣ́чнѣю, за (325r:3)

309r13

hm281: црѣ́ви бѣ́ѡа. за правосла́внѣю хрѣ́тї | ѡ́нскѣю (309r:13)

hm280: црѣ́вы | бѣ́ѡе. ѡ́ за правосла́внѣю хрѣ́тїа́нскѣю (280r:11)

hm282: црѣ́вы бѣ́ѡа. ѡ́ за | правосла́внѣю хрѣ́тїа́нскѣю (325r:4)

309r14

hm281: вѣ́рѣ. ѡ́ сѣ́творити ѡ́тѣ | (309r:14)

hm280: вѣ́ | рѣ́. ѡ́ сѣ́творити ѡ́тѣ (280r:12)

hm282: вѣ́рѣ, ѡ́ сотвори́ти | ѡ́тѣ (325r:5)

309r15

hm281: мо́ужество́е на па́мать послѣ́ни^М. | (309r:15)

hm280: мо́ужствѣ́но вѣ́ па | меть послѣ́дны^М. (280r:13)

hm282: мо́жественно́ вѣ́ па́мать послѣ́дны^М. (325r:6)

309r16

hm281: ѡ́ о́удари́вѣ́ фарисѣ́ своѡ́ хота́ше пре | ско́уити (309r:16)

hm280: ѡ́ о́ударї́ црѣ́кы^И ко́нь своѡ́, | хотѣ́ (280r:14)

hm282: ѡ́ о́ | дари́ црѣ́кыѡ́ ко́нь своѡ́, хота́ (325r:6)

309r17

hm281: разо́рушено́е мѣ́сто. ѡ́ достѣ́ | пїти (309r:17)

hm280: дойти́ (280r:15)

hm282: доити́ (325r:7)

309r18

hm281: безбо́жнаго ма́гмета на ѿ́ | мѣ́щенїе (309r:18)

hm280: безбо́жнаго ма́хмета. на | ѿ́мащенїе (280r:15)

hm282: безбо́жнаго | ма́хмета. на ѿ́мщенїе (325r:7)

309r19

hm281: кро́ви хрѣ́тїа́нскѡ́ ѡ́ ѡ́ша ѡ́го | (309r:19)

hm280: кро́ви хрѣ́тїа́нскѡ́. ѡ́ ѡ́ше | ѡ́го (280r:16)

hm282: кро́вы хрѣ́тїа́нскѡ́. ѡ́ ѡ́ша | ѡ́го (325r:8)

309r20

hm281: велѣмѡжи ѡ ѡроу҃жники ѡ пѣшѣци (309r:20)

hm280: Ѳроу҃жницы ѡ велѣмѡжи ѡ пѣшцы | (280r:17)

hm282: Ѳроу҃жницы ѡ велѣмѡжи ѡ пѣшцы (325r:9)

309r21

hm281: ноу҃ | жею великою. зане невмѣстное дѣ | ло (309r:20)

hm280: великою сілою ѡ ноу҃жѣю. зане невзмѣ | стное дѣло, (280r:18)

hm282: великою | сілою ѡ нѣждею, зане невмѣстное дѣло, (325r:9)

309r22

hm281: магѣмѣтѣ безбожномѣ в силѣ та | | жѣци (309r:22)

hm280: магѣметѣ безбожномѣ въ | силѣ пѣшѣцѣ (280r:19)

hm282: магмѣ | тѣ безбожномѣ, въ силѣ пѣшѣцѣ (325r:10)

309v1

hm281: соу҃ще. бл҃говѣрныи же цѣрь кон | стантинѣ (309v:1)

hm280: сѣще. бл҃говѣрныѣ цѣрь (280r:20)

hm282: сѣще. бл҃го | вѣрный цѣрь (325r:11)

309v2

hm281: ѡбнаживѣ мечѣ свой | (309v:2)

hm280: ѡбна | жѣ мечѣ свой (280r:20)

hm282: Ѳбнажѣ мечѣ свой (325r:12)

309v3

hm281: ѡбратиса на тоу҃рцы. ѡ ѡкоже дости | зѣше (309v:3)

hm280: Ѳбратисе на тѣрцы. ѡ ѡкоѣ | достижае (280r:21)

hm282: ѡбратиса на | тѣрцы, ѡ ѡкоже достижае (325r:12)

309v4

hm281: кого мечѣ^М. по рамѣ ѡли по ребро^М. | (309v:4)

hm280: кого мечѣ^М, по рамѣ ѡли по ре | | бро^М, (280r:22)

hm282: кого мечѣмѣ, | по ра́мѣ ѡли по ре́бро^М. (325r:13)

309v5

hm281: ѡ прѣсѣкаше ѡхѣ на полы. тоу҃рки же | (309v:5)

hm280: ѿ прѣсѣкаше и^х на полы. тоу^рцы^ж (280v:1)

hm282: ѿ прѣсѣкаше ѿи^{хъ} на полы. | тѣ^рцы же (325r:14)

309v6

hm281: оу^жасѣша крѣпости цѣ^рвы бежа^{хъ} | (309v:6)

hm280: оу^ж | жасошесѣ крѣпости цѣ^рвы бѣжа^{хъ} (280v:1)

hm282: оу^жасѣшасѣ крѣпости цѣ^рвы бѣ | жа^{хъ} (325r:15)

309v7

hm281: ѿз^а града. стратѣги же ѿ вѣины ѿ вси | (309v:7)

hm280: ѿзъ | града. стратигы^ж ѿ вси (280v:2)

hm282: ѿз^а града. стратѣги же ѿ вси (325r:16)

309v8

hm281: людѣ видѣвши своѣго цѣ^ра храбрость | (309v:8)

hm280: людѣ, видѣв^и | ше цѣ^рво храбл^рство (280v:3)

hm282: людѣ, вѣ | дѣвши цѣ^рево храбрство (325r:16)

309v9

hm281: ѿ мѣжество. ѿ всѣ скака^{хъ} на тоу^ркы. | (309v:9)

hm280: ѿ моу^жество. | ѿ вси оу^{стр}ьмишесѣ на дгарены. (280v:4)

hm282: ѿ мѣжество, ѿ вси | | оу^{стр}емѣшасѣ на дгараны. (325r:17)

309v10

hm281: ѿ провѣша ѿи^{хъ} за рѣвы. безвѣжныи же | (309v:10)

hm280: ѿ ѿзъ | гнаше и^х за ровы. безвожны^ж (280v:5)

hm282: ѿ ѿзгнѣша ѿи^{хъ} за | рѣвы. безвѣжныи же (325v:1)

309v11

hm281: магмѣ^т ста крѣп^ко. ѿ повелѣ тоу^ркы | (309v:11)

hm280: мах^метъ | ста крѣп^ко. ѿ повелѣ тѣ^ркы (280v:6)

hm282: мах^метъ ста крѣпко, ѿ | повелѣ тѣ^ркы (325v:2)

309v12

hm281: бѣ ѿ вѣзврати^и на грѣкы. ѿ бы^и сѣ^ра | (309v:12)

hm280: бѣи^ице | вѣзвратити на грѣкы. ѿ бы^и сѣ^ра | (280v:7)

hm282: бѣи^ице возвратити на грѣкы. | ѿ бы^исть сѣ^ра (325v:3)

309v13

hm281: премираѹна занѣ стрѣлы ѿихъ помрачѣ|ша (309v:13)

hm280: прѣмираѹнаа. занѣ стрѣлы иѿ помѣра|чише (280v:9)

hm282: премираѹнаа, занѣ стрѣлы ѿихъ по|мрачѣша (325v:4)

309v14

hm281: свѣтъ. грѣкы же съ ѿбоиѿхъ стра^{нѣ}| (309v:14)

hm280: свѣтъ. грѣцы^ѿ съ ѿбою^ѿ странѣ | (280v:10)

hm282: свѣтъ. грѣцы же съ ѿбою^ѿ странѣ (325v:5)

309v15

hm281: метѣхѣ стѣны на тоу^ѿркы смолѣ горѣ|чюю. (309v:15)

hm280: стѣнѣ метѣхѣ на тѣ^ѿркы смолѣ горѣ|чию. (280v:11)

hm282: стѣ^{нѣ} | метѣхѣ на тѣ^ѿркы смолѣ горѣ^{чи}ѣ, (325v:5)

309v16

hm281: ѿ смоль^ѿ а поу^ѿчѣны великѣа зажи|гѣюще. (309v:16)

hm280: ѿ смолѣ по взоу^ѿдѣ зажигѣюще. | (280v:12)

hm282: ѿ смолѣ по всю^ѿ дѣ зажигѣюще. (325v:6)

309v17

hm281: ѿ ѿу^ѿже сѣнцѣ заше^ѿшѣ сѣѣа же | (309v:17)

hm280: ѿ оу^ѿже сѣнцѣ заше^ѿшю сѣѣа (280v:13)

hm282: ѿ оу^ѿже сѣнцѣ заше^ѿшѣ сѣѣа (325v:7)

309v18

hm281: не прѣста. но повелѣ безбожныи ве|сѣисленѣа (309v:18)

hm280: не прѣста. | нѣ повелѣ безбожны^и бесѣыслѣнѣ (280v:13)

hm282: не | прѣста, но повелѣ без^ѿбожный бесѣисленѣа (325v:7)

309v19

hm281: ѿгни зажигѣти. ѿ самѣ | (309v:19)

hm280: ѿ|гнѣ зажигати. ѿ самѣ (280v:14)

hm282: ѿгнѣ | зажигѣти. ѿ сѣ^ѿ (325v:8)

309v20

hm281: скакаше по всеѣмъ мѣстомъ крича | (309v:20)

hm280: скакаше по | вѣх^х мѣсте^х крѣче (280v:15)

hm282: скакаше по вѣх^х мѣстѣхъ крѣ | чѣ (325v:9)

309v21

hm281: ѿ вопѣа поноу^жа свои^х. чѣаше оу^же | (309v:21)

hm280: ѿ вѣпѣе свои^х. мнѣше | вѣсма (280v:16)

hm282: ѿ вопѣа^а свои^хъ, мнѣше весма^а (325v:10)

309v22

hm281: пожрети гра^а. но ѿбо гражане ѿ вси лю^ае | | (309v:22)

hm280: пож^рѣти гра^а. нѣ оу^бо граж^аа | не ѿ вѣсѣ лю^адѣе (280v:17)

hm282: пожрѣти гра^а, | но ѿоу^бо гражда^ане ѿ вси лю^адѣе (325v:10)

310r1

hm281: на стѣнахъ сѣци ѿ вѣгражѣса дръзѣ | стѣю (310r:1)

hm280: на стѣна^х соу^цїи. ѿ о | граж^асе дръзостѣю (280v:18)

hm282: на стѣна^хъ сѣци. | ѿ вѣграж^ашеса дѣрзостѣю (325v:11)

310r2

hm281: вѣпѣахъ дроу^ѣ кѣ дръгѣ. поско | римъ (310r:2)

hm280: вѣпѣахъ дръгѣ кѣ | дръгоу. поскоры^м (280v:19)

hm282: вопѣахъ | дръгѣ ко дръгѣ, поскорѣмъ (325v:12)

310r3

hm281: братѣе крѣпко ѿ по^мремъ за | (310r:3)

hm280: братѣе крѣп^ко ѿ по^м | рѣмъ за (280v:20)

hm282: братѣе крѣпко ѿ по^мрѣмъ | за (325v:13)

310r4

hm281: стѣа црѣви. ѿ тако стѣахѣса с тѣ | ркы (310r:4)

hm280: стѣнѣ црѣвы. ѿ тако стѣахѣ | се сѣ агарѣны (280v:21)

hm282: стѣа црѣвы. ѿ тако стѣахѣсе сѣ агарѣны | (325v:14)

310r5

hm281: крѣпко ѿ до полѣноци ѿ сѣгнѣша | (310r:5)

hm280: крѣпко ѿ до полѣноциѣа, ѿ сѣ | | гнѣше (280v:22)

hm282: крѣпко ѿ до полѣноциѣа, ѿзгнѣша (325v:15)

310r6

hm281: ѿхъ съ зѣбрѣлъ ѿсѣ градовъ ѿхъ на зе|млю (310r:6)
hm280: и^х съ забѣрѣлъ ѿсѣ града и^х на землю | (281r:1)
hm282: ѿхъ съ забѣрѣлъ | ѿсѣ града ѿхъ на зѣмлю (325v:15)

310r7

hm281: ѿ прѣста сѣѣа. ѡ сѣмъ ѿкаѣн^ныи | (310r:7)
hm280: ѿ прѣста сѣѣѣ. ѡ сѣмъ ѡкаѣн^ни (281r:2)
hm282: ѿ прѣста сѣѣѣ. ѡ сѣмъ ѡ|каѣн^ни (325v:16)

310r8

hm281: ѿ града не ѿстоѹпи стоѡ брежа свой | (310r:8)
hm280: не ѿс|тѣпи ѿ града брѣже свое (281r:2)
hm282: не ѿстѣпи ѿ града брѣже своѡ (325v:17)

310r9

hm281: грады. ѿ ѿны^х казни не даѹще | (310r:9)
hm280: грады. ѿ ѿ|нѣ казни. не даѹще (281r:3)
hm282: грады. | | ѿ ѿнѣ казни, не даѹще (325v:17)

310r10

hm281: гражданомъ зажеци. въ .кѣз. ^а маѣа. | (310r:10)
hm280: граж^аномъ заже|ци и^х. въ .кѣз. маѣа. (281r:4)
hm282: граждано^м зажеци ѿхъ. | кѣз в маѣа. (326r:1)

310r11

hm281: на ѿутрѣа же пѣкы безвѣрныи (310r:11)
hm280: на ѿтрѣа же пакы | безвѣр^ныи (281r:5)
hm282: на ѿтрѣа же пѣки без^вѣрныи (326r:2)

310r12

hm281: по|велѣ бѣти гра^а. въ зѣлѣ разрѣшен^аго | (310r:11)
hm280: бити гра^а повелѣ. близь ра|з^ароушен^аго (281r:6)
hm282: бѣти | гра^а повелѣ, близь разрѣшен^аго (326r:2)

310r13

hm281: мѣста. ѿзо многы^х поушекъ ѿ пи|цѣаи (310r:13)

hm280: мѣста. ѿзъ многы^х поуш^ь | къ ѿ пицалей. (281r:7)

hm282: мѣста. ѿзъ | мнѡгы^х пѣшкѣ ѿ пицалей, (326r:3)

310r14

hm281: ѿ ѿ .ѿ. ѿ годины дѣни наредѣ | ша (310r:14)

hm280: ѿ ,ѿ, ѿ дѣ^ѣ наредише | (281r:8)

hm282: ѿ въ ѿ ѿ дѣ^ѣ наредѣ | ша (326r:4)

310r15

hm281: бѡл^ьшѣю поушкѣ. ѿ оудариша | (310r:15)

hm280: пѣшкѣ великѣю. ѿ оударише (281r:9)

hm282: пѣшкѣ великѣю, ѿ оудариша (326r:5)

310r16

hm281: в^ь баш^ьтоу. такоже ѿ в^ь дрѣвѣ^ѣ ѿ в^ь трѣ^ѣ | ѿи (310r:16)

hm280: въ баш^ь | тѣ. тако^ж ѿ второе ѿ трѣтѣ, (281r:9)

hm282: въ баштѣ, тѣ | кож^ѣ ѿ второе ѿ трѣтѣ, (326r:5)

310r17

hm281: ѿ разбѣша баш^ьтѣ. ѿ тако проѣде^ѣ | (310r:17)

hm280: ѿ раз^ьрѣ^ѣ | шише баш^ьтѣ. ѿ тако проѣде (281r:10)

hm282: ѿ раз^ьрѣшиша баш^ьтѣ. ѿ | такъ проѣде (326r:6)

310r18

hm281: дѣнь тѣ. ноци же наставши пакы | (310r:18)

hm280: дѣнь тѣ. | ноци^ж настав^ьши, пакы (281r:11)

hm282: де^ѣ тоѣ. ноци же наставши, пакы | (326r:7)

310r19

hm281: зѣстѣнѣа съ всею дрѣжиною. ѿ фрѣ^ѣ | ги (310r:19)

hm280: зѣстѣнѣа съ | всеми воѣ ѿ фрѣзы (281r:12)

hm282: зѣстѣнѣа со всеми воѣ ѿ фрѣзы (326r:8)

310r20

hm281: всеѣ наѣаша баштѣ дѣлати. ѿ вне | запѣ (310r:20)

hm280: наѣаше дѣлати баш^ь | тѣ. ѿ взнезапѣ (281r:13)

hm282: наѣаша дѣла | ти баштѣ. ѿ взне^ѣзпѣ (326r:8)

310r21

hm281: прилетѣвъ ѿ поушкы ѿадро кѧ | менное (310r:21)

hm280: прилѣте ѿз пѣшкы ѿ | адро каменное (281r:14)

hm282: прилѣтѣ ѿз пѣшкы ѿадро | каменное (326r:9)

310r22

hm281: на ѿзлѣти. ѿ оудѣри зѣств^{ни}а | | (310r:22)

hm280: ѿ на ѿзлѣте, ѿ оудѣри зѣ | стѣнѣа (281r:15)

hm282: ѿ на ѿзлѣте, ѿ оудѣри зѣствѣнѣа (326r:10)

310v1

hm281: по персеѣ. ѿ пѧде ѿко мѣртѣ. ѿ ѣдѣа | (310v:1)

hm280: по прѣсе^х. ѿ паде ѿко мрътѣ, | ѿ ѣдѣа (281r:16)

hm282: по пер | сѣхѣ, ѿ паде ѿко мѣртѣ. ѿ ѣдѣа (326r:10)

310v2

hm281: ѣго ѿлиаше ѿ ѿнесоша ѣго в дв^м. бо | лѧре же (310v:2)

hm280: ѣго ѿлиаша ѿ ѿнесоше ѣго вѣ | домъ. бо лѧре же (281r:17)

hm282: ѣго ѿлиаша | ѿ ѿнесоша ѣго вѣ домъ. бо лѧре же (326r:11)

310v3

hm281: ѿ вси людіе ѿ фрѧгове (310v:3)

hm280: ѿ фрѣгове ѿ вси людіе | (281r:18)

hm282: ѿ фрѣгове ѿ | вси людіе (326r:12)

310v4

hm281: ѿже вѣ | ша с нимъ растѧахѣ ѿ не вѣдахѣ что | (310v:3)

hm280: растѧахѣ ѿже быше съ ни^м ѿ не вѣдехѣ | что (281r:19)

hm282: растѧахѣ ѿже быша съ ни^м ѿ не вѣдахѣ | что (326r:13)

310v5

hm281: сѣтворити. се же бы^ѣ ѿзволѣнемъ | (310v:5)

hm280: сѣтворити. сѣ же бы^ѣ ѿзволѣнїе^м | (281r:20)

hm282: сотворити; сѣ же бысть ѿзволѣнїемъ (326r:14)

310v6

hm281: бѣжимъ на погыбель гра^ау. понѣже | (310v:6)

hm280: бѣ́жемы на погыбѣль гра^Ау. понѣ^ж (281r:21)

hm282: бѣ́жѣмъ на погыбѣль гра^Ау. понѣже (326r:14)

310v7

hm281: по́лоє мѣсто. той кнѣзь зѣстѣнїи | (310v:7)

hm280: па^Анѣлоє | мѣсто зѣстѣнїа (281r:21)

hm282: па^Анѣлоє мѣсто | зѣстѣнїа (326r:15)

310v8

hm281: хранѣше велию силую и мѣжество^М. | (310v:8)

hm280: хранѣше. велією силою | | и моу^Ажество^М. (281r:22)

hm282: хранѣше, велією силою и мѣжество^М. | (326r:16)

310v9

hm281: хрѣбръ бо бѣ и м^Аръ и рѣтномѣ дѣлѣ | (310v:9)

hm280: хрѣбръ бо бѣ и моу^Аръ | и рѣтномѣ дѣлѣ (281v:1)

hm282: хрѣбръ бо бѣ и м^Аръ, и рѣтномѣ дѣлѣ (326r:17)

310v10

hm281: искоу^Асенъ силѣ. егда же сказа^Аша | (310v:10)

hm280: искѣс^Ань сѣло. егда же | сказа^Аше (281v:2)

hm282: искѣсенъ | | сѣлѣ. егда же сказа^Аша (326r:17)

310v11

hm281: црѣю и ѡбѣе силѣ ѡпеча^Алися црѣ. и по^Аиде | (310v:11)

hm280: црѣю сѣло ѡпеча^Алися црѣ. и по^Аиде (281v:3)

hm282: црѣю сѣлѣ ѡпеча^Али^Ѣ | црѣ. и по^Аиде (326v:1)

310v12

hm281: к немѣ и всѣмъ ^{ВЕЛМО}жи. и сѣ вра^Ачи оу^Атѣ^Ѣ | ша^Ающе (310v:12)

hm280: кз немѣ и всѣ вел^Аможи сѣ ни^М, и в^А | ра^Аче оу^Атѣша^Ающе (281v:4)

hm282: кз немѣ и всѣ велможи сѣ нимъ. | и вра^Аче оу^Атѣша^Ающе (326v:2)

310v13

hm281: его. вра^Аче же чрезъ всю но^Ѣ | (310v:13)

hm280: его. вра^Аче прѣзъ вѣ | сѣ но^Ѣ (281v:5)

hm282: егѣ, и презъ всю но^Ѣ (326v:3)

310v14

hm281: ѿнѣ трѣжахѣса ѿ поможеніи єго. і | (310v:14)

hm280: Ѿнѣ трѣжа^Λіоціесе не поучише | Ѿ поможены^И єго. и (281v:6)

hm282: ѿнѣ | трѣжа^Λіоціесе не поучиша ѿ поможены єго. и (326v:3)

310v15

hm281: єдвѣ испрѣвиша ємѣ гроу^Λи вышиненое | (310v:15)

hm280: єдвѣ испрѣвише на | грѣде^Хоу^Λдареное (281v:7)

hm282: єдвѣ | испрѣвиша на грѣде^Хоу^Λдареное (326v:4)

310v16

hm281: мѣсто ѿ оу^Λдѣра. и ѿ аѣе ѿдохнѣвѣ ѿ | (310v:16)

hm280: мѣсто. и аѣе ѿдах^Инѣ | въ ѿ (281v:8)

hm282: мѣсто, и аѣе ѿ | дахнѣвѣ ѿ (326v:5)

310v17

hm281: болѣзни и дѣша ємѣ мало брѣшна вкѣ | сѣти (310v:17)

hm280: болѣзньи, и даше ємѣ мало брѣш^Ина | вѣкѣсѣти (281v:9)

hm282: болѣзньи, и дѣша ємѣ мало брѣшна | вкѣсѣти (326v:6)

310v18

hm281: и питѣа. и поучи тоа нѣци мало. | (310v:18)

hm280: и питѣа. и поучи тѣе нѣци | мало. (281v:10)

hm282: и питѣа. и поучи тоа нѣци мало, (326v:7)

310v19

hm281: ѿставшии же дрѣжины єго ѣ баш^Ити | (310v:19)

hm280: Ѿставши же дрѣжины єго ба | ш^Итѣ (281v:11)

hm282: ѿста^Ивши же дрѣжины єго^ѿ баш^Итѣ (326v:7)

310v20

hm281: сѣзидати и не спѣша ничто^Ж. зѣстѣ^Инѣа же (310v:20)

hm280: дѣлати. и не ѣспѣше ничто^Же. | зѣстѣ^Инѣа же (281v:12)

hm282: дѣлати, и не ѣспѣ^Иша ничто^Же. зѣстѣ^Инѣа же (326v:8)

310v21

hm281: пакы по^{Бѣ}лѣ сѣ нести тѣмо и на | чѣтѣ (310v:21)

hm280: пакы̀ по^{вѣ} лѣ нести тѣмо. | ѿ наѹе (281v:13)

hm282: пѧки повелѣ нести | тѧмъ, ѡ наѣдѣ (326v:9)

310v22

hm281: дѣлати бѣштѹ съ оу̑сердіємъ ве | | лики^М. (310v:22)

hm280: дѣлати башѣтъ съ оуѣсѣдїемъ ве | лыки^м. (281v:14)

hm282: дѣлати вѣштѹ со оуѣсѣрдїѣ^М велї|ки^М. (326v:10)

311r1

hm281: въ .ѿи. ^А маиѣ. видѣша тоуѣрки | (311r:1)

hm280: ВЪ ,ѣи, маѣа. ѿ видѣше тоу | рѣцы (281v:15)

hm282: ВЪ КИ МАІА. ѿ ВІДѢША ТѢЦЫ (326v:11)

311r2

hm281: бѣшѣ дѣлающе. и вѣскорѣ на^идоша скорѣ | (311r:2)

hm280: баш'тѣ дѣлающїи^х. ѿ вѣско^{рѣ} и^х на | ѿде (281v:16)

hm282: баштѣ дѣла | ющии^х, и вскорѣ ѿ нихъ найде (326v:11)

311r3

hm281: МНОЖЕСТВО ЙХЪ НА ПОЛОЕ МѢСТО. ТАКОЖ | (311r:3)

hm280: м'ножество на па^Анѣлоѣ мѣсто. та | коже (281v:17)

hm282: μνόζεςτο να πα^Δνδλοε | μβέτο, τάκοζ^Δε (326v:12)

311r4

hm281: ѡ грѣкы протѣвѣ ѡхъ. ѡ быѣ бранѣ вѣлѣа | (311r:4)

hm280: и грѣцы противѣ и^х. и бы^ѣ велѣа. | (281v:18)

hm282: ѿ грѣцы протїво ѿихъ. ѿ высть | сѣчь вѣла, (326v:13)

311r5

hm281: флавоу́р'ра же нѣкѣи сѣ мнѣгыми тоу́ | р'кы (311r:5)

hm280: флабѣ҃ра же некто̀ съ многы̀ми тоу̀р҃кы | (281v:19)

hm282: флабѣѣ ра же нѣкто съ многыми тѣѣ кы (326v:14)

311r6

hm281: надрустно нападе на грекы. в нѣхъ же | (311r:6)

hm280: НАПАДЕ НА ГРЬКЫ ИДОСТНО. ВЪ НИ^Х ЖЕ (281v:20)

hm282: НАПАДѢ НА ГРѢКЫ ꙗкоуство. ВЪ НИ^Х же (326v:15)

311r7

- hm281: баше .ѣ. моужь страшны възрasto^Мъ | (311r:7)
hm280: бѣ | ше ,ѣ, моужь страшны възрasto^М (281v:20)
hm282: бѣше | ѣ мѣжъ стрѣшны вóзрasto^М (326v:15)

311r8

- hm281: ѿ взоро^М. ѿ быѣхѹ гражданъ нецѣдно. | (311r:8)
hm280: ѿ въз | зоро^М. ѿ бѣхѹ граж^Аанъ неце^Ано. (281v:21)
hm282: ѿ взоро^М, ѿ бѣхѹ | гражданъ нецѣдно. (326v:16)

311r9

- hm281: такоже ѿиз града протострѣтеръ. ѿ | (311r:9)
hm280: тако^Ж | | ѿиз града протостратеръ. ѿ (281v:22)
hm282: також^Аѣ ѿз^А града протос^А | | тратеръ, ѿ (326v:17)

311r10

- hm281: снъ егò дн^Арѣи съ многыми сѣлами поско | рѣша (311r:10)
hm280: снъ егò дн^Арѣи, съ | м^Ногыми силами поскорише (282r:1)
hm282: снъ егò дндрѣй, со мнѣгыми сѣлами | поскорѣша (327r:1)

311r11

- hm281: на тоужьрky. ѿ бы^Ѣ сѣча оужасна ви | дѣша (311r:11)
hm280: на тѣркы. ѿ бы^Ѣ | сѣча оужасна. видѣше (282r:2)
hm282: на тѣркы, ѿ высть сѣча оужасна. видѣ | ша (327r:2)

311r12

- hm281: же съ стѣны трѣ брѣта. пѣти | (311r:12)
hm280: же съ стѣны трѣ бра | та онѣхъ петь (282r:3)
hm282: же ѿ стѣны трѣ брѣта, онѣхъ ѣ (327r:3)

311r13

- hm281: мѣжеи ѿнихъ тоужьскыхъ выюще | (311r:13)
hm280: мѣжъ тѣр^Ѣкы бѣоцихъ (282r:4)
hm282: мѣжъ тѣр | скы бѣоцихъ (327r:3)

311r14

- hm281: сѣлно гражданъ. ѿ скоучѣша .г. брѣта | съ стѣны (311r:14)

hm280: сил`но | граж^Адань. ѿ скоуѣше съ стѣны врата (282r:4)

hm282: силно гражданъ. ѿ скоуѣша съ стѣны (margin: врата) (327r:4)

311r15

hm281: ѿ нападоша на ни^х. ѿ сѣудѣса | (311r:15)

hm280: ѿ на | падоше на ны^х. ѿ сѣудѣсе (282r:5)

hm282: ѿ | нападоша на нихъ, ѿ сѣудѣса (327r:4)

311r16

hm281: с ними люто ꙗко ѡдивѣтиса тоу^рко^М | (311r:16)

hm280: съ нимъ люто ꙗко | оудивитисе тоу^рко^М. (282r:6)

hm282: съ ними люто ꙗкѡ | оудивѣтиса тѡ^рко^М. (327r:5)

311r17

hm281: ѿ не надѣѣтиса оуже ихъ чюдѣще оу^д | въеныхъ (311r:17)

hm280: ѿ не надѣѣтисе оу^д | же оубѣено^М (282r:7)

hm282: ѿ не надѣѣтиса оужѣ оубѣени^М | (327r:6)

311r18

hm281: быти. ѿ оубѣиша братеники | (311r:18)

hm280: быти. ѿ ѡбише братѣа (282r:8)

hm282: быти. ѿ оубѣиша братѣа, (327r:7)

311r19

hm281: .ѣ. моужеи тоу^рчанъ хрѣбры^х. ѿ тѣко | (311r:19)

hm280: .ѣ, моу^д | жѣ ѡгарѣнь сил`ны^х. ѿ тѣко (282r:8)

hm282: ѣ мѡжъ ѡгаранъ силныхъ. | ѿ тѣкѡ (327r:7)

311r20

hm281: възкриѣвше нападоша на нихъ мно^ж | стѡ (311r:20)

hm280: възкриѣвше | нападе на ни^х множество (282r:9)

hm282: възкриѣвше нападе на ни^х множество (327r:8)

311r21

hm281: тоу^рковъ. ѡни же ѡидоша ѡ ни^х | (311r:21)

hm280: тоу^ркъ, ѡны же | ѡидоше (282r:10)

hm282: тѡ^р^{кѣ}, | ѡны же ѡидоша (327r:8)

311r22

hm281: вѣ гра^А вси триѣ без вреда. ѿ полом^ѣ же | | (311r:22)

hm280: вѣ гра^А. ѿ раз^Арѣшеном^ѣ же (282r:11)

hm282: во гра^А. ѿ разрѣшено^М же (327r:9)

311v1

hm281: мѣстѣ сѣча не преста нѡ паѣе расташе. | (311v:1)

hm280: мѣстѣ | сѣча не прѣста, нѣ паѣе растѣше. (282r:11)

hm282: мѣстѣ | сѣча не преста, но паѣе растѣше. (327r:9)

311v2

hm281: тоу^ѣрцы бо великою силою ѿдо^{лѣ}вахѣ гра | жѣнѣ. (311v:2)

hm280: тѣ^ѣрцы | бо великою силою ѡдолѣвахѣ гражѣнѣ. | (282r:12)

hm282: тѣ^ѣрцы бо ве | ликую силою ѿдолѣвахѣ гражданѣ, (327r:10)

311v3

hm281: стратѣгы же ѿ вел^ѣможи вкоу^ѣ | пи (311v:3)

hm280: стратигы же ѿ вел^ѣможи вѣкѣпѣ, (282r:14)

hm282: стратѣгы | же ѿ велможи вѣѣпѣ, (327r:11)

311v4

hm281: съ зѣстѣнѣ^М. мѣжествовахѣ крѣ | пко (311v:4)

hm280: съ зѣстѣ | (стѣ)нѣмъ мѣжество^{лѣ}вахѣ крѣпко. (282r:14)

hm282: съ зѣстѣнѣ^М мѣжествова | хѣ крѣпко, (327r:12)

311v5

hm281: ѿ падоша множество ѿ ѡво^ѣхѣ | (311v:5)

hm280: ѿ падоше | множество ѿ ѡво^ѣхѣ (282r:15)

hm282: ѿ падоша мно^ѣжество ѿ ѡви^ѣхѣ (327r:13)

311v6

hm281: стра^ѣ. нѡ ѣже бѣ ѿзволи томѣ не прейти. | (311v:6)

hm280: странѣ. нѣ ѣже бѣ | ѿзволи томѣ не прѣйти. (282r:16)

hm282: стра^ѣ. | но ѿже бѣ ѿзволи томѣ не прейти, (327r:13)

311v7

hm281: прилетѣвшѣ бо внезѣ^{лѣ}пѣ ѿ пѣшкы ѿ | дрѣ (311v:7)

hm280: прилѣтившѹ | бо възнезапѹ ѿдрѹ, (282r:17)

hm282: прилѣтившѹ | бо възнезапѹ ѿдрѹ, (327r:14)

311v8

hm281: ѿ оудари зѣстѣнѿа ѿ срази ѿмѹ десно | е (311v:8)

hm280: ѿ оудари зѣстѣнѿа ѿ | сзрази ѿмѹ десное (282r:18)

hm282: ѿ оудари зѣстѣнѿа ѿ сзрази | ѿмѹ десное (327r:15)

311v9

hm281: плечо ѿ падѣ на земли дѣкы мѣртвѹ. ѿ | (311v:9)

hm280: плечѣ. ѿ падѣ на зѣ | мѣю ѿко мѣртвѹ. ѿ (282r:19)

hm282: плѣкѣ, ѿ падѣ на зѣмѣю ѿко мѣртвѹ. | ѿ (327r:16)

311v10

hm281: падѹша на немѹ болярѣ ѿго ѿ всѿ люде | (311v:10)

hm280: падѹше на^А ни^М всѿ бо | ѿре ѿ людѣ (282r:20)

hm282: падѹша на^А ни^М всѿ болярѣ ѿ людѣ (327r:17)

311v11

hm281: кричѹще ѿ рыдѹюще ѿ понесѹша ѿго про^ѿ. | (311v:11)

hm280: кричѹще ѿ възпѣюще. ѿ поне | соше ѿго проше. (282r:21)

hm282: кричѹще ѿ во | | пѣюще: ѿ понесѹша ѿго проше, (327r:17)

311v12

hm281: такоже ѿ фрѣгове всѣ пойдѹша за ни^М. | (311v:12)

hm280: тако^ж ѿ фрѣзы всѣ пойдѹ | | ше за ни^М. (282r:22)

hm282: також^А ѿ фрѣзы | всѣ пойдѹша за ни^М. (327v:1)

311v13

hm281: тоурѣкы же слышавше рыдѹнѣ ѿ сма | тенѣ (311v:13)

hm280: тѣрѣцы^ж видѣвше ѿ слышавше | ридѹнѣ ѿ сметенѣ (282v:1)

hm282: тѣрѣцы же видѣвше ѿ слы | шавше рыдѹнѣ ѿ смѣтенѣ (327v:2)

311v14

hm281: люде^Аское. ѿ дѣвѣ възкричѹвше на | пѣстиша (311v:14)

hm280: люде^Аское. ѿ дѣвѣ възкричѹ | ше ѿ налеше (282v:2)

hm282: люде^Аское. дѣвѣ възкричѹ | ша ѿ навлѣзше (327v:3)

311v15

hm281: всѣми полкы. ѿ потоптѣша | (311v:15)

hm280: всѣмы̃ плъкы̃. ѿ потѣпѣаше | (282v:3)

hm282: всѣми полкы̃. ѿ потоптѣша (327v:4)

311v16

hm281: граждѣнъ ѿ во гра^А ѿхъ възгнѣша въю^Ѡ | (311v:16)

hm280: гражд^Аань. ѿ въз градъ и^Х възг^Гнаше вѣюще (282v:4)

hm282: граж|дань, ѿ во гра^А ѿхъ възгнѣша вѣюще (327v:4)

311v17

hm281: ѿ сѣкоуще видѣвша же стратиги | (311v:17)

hm280: ѿ сѣ|коуще. видѣвше же стратигы̃ (282v:4)

hm282: ѿ сѣкѣще. | видѣвше же стратиги (327v:5)

311v18

hm281: ѿ вси граждане оустремленіе тоуркѣ^Ѣ | (311v:18)

hm280: ѿ вси гра|ж^Аане, оустрьмленіе и^Х (282v:5)

hm282: ѿ вси гражданѣ, оустре|мленіе ѿхъ, (327v:6)

311v19

hm281: ѿ наѣдѣша бежѣти. ѿ погыбель конѣ^Ѡ|наа (311v:19)

hm280: ѿ наѣеше бѣжати | ѿ погыбель конѣ^Ѡнаа (282v:6)

hm282: ѿ наѣдѣша бѣжѣти, ѿ погыбель конѣ^Ѡнаа (327v:7)

311v20

hm281: бы^Ѣ постигла гра^А. ѿдце не бы црѣ ко^Ѡ|стантинъ (311v:20)

hm280: бѣ постигла гра^А. дце | не бы бл҃гоучестивъ црѣ кон^Ѡтантинъ (282v:7)

hm282: бѣ постигла гра^А. ѿдце не бы бл҃гоучестивый | црѣ константинъ, (327v:8)

311v21

hm281: поскорилъ съ избранны|ми своими. (311v:21)

hm280: съ | избранными своими оускориль. (282v:8)

hm282: со избранными своими оуско|рилъ. (327v:9)

311v22

hm281: црю же приспѣвшоу. срѣ || те (311v:22)

hm280: цѣрю же при|спѣвѣшѣ. срѣте (282v:9)

hm282: цѣрю же приспѣвѣшѣ, срѣте (327v:10)

312r1

hm281: зѣстѣнїа ѣще жива соуца несомо в до^М. | (312r:1)

hm280: зѣстѣнїа ѣще жива сѣца | носима вѣ домѣ. (282v:10)

hm282: зѣстѣнїа ѣще | жива сѣца носима вѣ домѣ. (327v:10)

312r2

hm281: ѡ възплакаса ѡ немѣ горѣ. зѣстѣнїи^Ж | (312r:2)

hm280: ѡ възплакасе ѡ немѣ горѣ | кѣ. зѣстѣнїа же (282v:11)

hm282: ѡ възплакаса ѡ | нѣ^М горѣ, зѣстѣнїа же (327v:11)

312r3

hm281: мало поболѣвѣ ѡ ѡумре. по семѣ же цѣрь на|падѣ (312r:3)

hm280: мало поболѣвѣ ѡ ѡумре. | по семѣ же нападѣ (282v:12)

hm282: мало поболѣвѣ ѡ | ѡумре. по семѣ цѣрь нападѣ (327v:12)

312r4

hm281: на тоурыкы ѡ со избрѣннѣми своими | (312r:4)

hm280: на тѣрыкы съ избрѣннѣми. | (282v:13)

hm282: на тѣрыкы съ избрѣнны | ми, (327v:13)

312r5

hm281: ѡ быѣше ѡхъ^{не}цѣдно токмо бо ѣдинъ ме^ѣ | (312r:5)

hm280: ѡ быѣше ѡхъ^{не}це^Ано такѣмо ѣдинъ мѣѣ (282v:14)

hm282: ѡ бѣше ѡхъ^{не}цѣдно токмо ѣдинъ мѣѣ | (327v:14)

312r6

hm281: ѡмѣа в рѣцы. ѡ ѡхѣ же бо достизѣше (312r:6)

hm280: ѡмѣе | вѣ рѣцѣ. ѡ ѡхѣ же бо достизѣше (282v:14)

hm282: ѡмѣа вѣ рѣцѣ. ѡ ѡхѣ же бо достизѣше (327v:15)

312r7

hm281: ме|ѣемъ расѣѣкаше ѡхъ на двоѣ. ѣще ѡ по | (312r:6)

hm280: ѡ расѣѣкаше | ѡхъ мѣѣ^М на двоѣ ѣще ѡ по (282v:15)

hm282: ѡ расѣѣ|ѣаше ѡхъ мѣѣ^М на двоѣ, ѣще ѡ по (327v:15)

312r8

hm281: коню оудараше то падаха^ъ по^а ними. не | (312r:8)

hm280: коню удараше то | падаха^ъ по^а ними. не (282v:16)

hm282: коню оударя | ше то падаха^ъ по^а ними. не (327v:16)

312r9

hm281: оудержаваша бо са мечъ егѡ ни в'зброуи | (312r:9)

hm280: оудержаваше бо се мѣ | чѣ егѡ (282v:17)

hm282: оудержаваше бо са мѣ^ѣ | | егѡ (327v:17)

312r10

hm281: ни кон'скаа сила. тоуркы же видѣвше | (312r:10)

hm280: ни въ кон'скои силѣ. тоур'цы^ж ви | дѣвше (282v:18)

hm282: ни въ конской силѣ. тѣрцы же видѣвше | (328r:1)

312r11

hm281: крѣпость и мѣжество црѣво и бежаша | (312r:11)

hm280: крѣпость и мѣжество црѣво бѣ | жаше (282v:19)

hm282: крѣпость и мѣжество црѣво бѣжаша, (328r:2)

312r12

hm281: ѿ него. и тако прогнаша тоур'ковъ | (312r:12)

hm280: и тако прогнаше их^х (282v:20)

hm282: и такѡ | прогнаша ихъ (328r:2)

312r13

hm281: к поломѣ мѣстѣ. и стѣснившимъ^ѣ | (312r:13)

hm280: кз паломѣ мѣстѣ. | и стѣснивши (282v:20)

hm282: кз паломѣ мѣстѣ. и стѣснивши^мса | (328r:3)

312r14

hm281: тоу мѣжество народа. и повиша их^х | (312r:14)

hm280: тѣ множ'ство народа, и по | бише их^х (282v:21)

hm282: тѣ мѣжество наро́да, и пови́ша ихъ (328r:4)

312r15

hm281: граждане бесч'слено. закалаха^ъ бо ихъ | (312r:15)

hm280: граж^Ане бесчисльно. ѿ сѣчу и^Х (282v:22)

hm282: гражда^{не} | бесчислено. ѿ сѣчу ѿи^{хъ} (328r:4)

312r16

hm281: а^{кы} свиней дон^{де}же прїидѡша на по | лое (312r:16)

hm280: ѿко сви | | нїе дон^{де}же прїидоше на па^Анѡлоє (282v:22)

hm282: ѿакѡ свынїе дон^{де}же прїи | дѡша на па^Анѡлоє (328r:5)

312r17

hm281: мѣсто. а^иже бѣжа^{ша} на стра | ны (312r:17)

hm280: мѣсто. ѿ | иже бѣжа^{ше} на странѡ (283r:1)

hm282: мѣсто. ѿ ѿиже бѣжа^{ша} на странѡ | (328r:6)

312r18

hm281: по ѡлица^М тѣ^{бѣ} тѣмо повїени быша. | (312r:18)

hm280: по ѡлица^Х тѣ^и тѣ^и | тамо повїени быше. (283r:2)

hm282: по ѡулица^{хъ} тѡ тїи тѣмѡ повїени быша (328r:7)

312r19

hm281: ѿ расто^{чени}. ѿ тѣко бѣимъ про^о | мысло^(мъ) (312r:19)

hm280: ѿ расто^{чены}. ѿ тѣко | бѣи^М промысломъ (283r:3)

hm282: ѿ расто^{чѣны}. ѿ тѣкѡ бѣи^М про^омысло^М (328r:7)

312r20

hm281: въ днѣ тѣ^и ѿзбависа гра^А. (312r:20)

hm280: въ тѣ^и днѣ ѿзбависе гра^А. | (283r:4)

hm282: въ тѡй дѣнь ѿзбависа гра^А. (328r:8)

312r21

hm281: тоу^и | ркы же ѿидѡша ѿ гра^А. а^и граж^Ане | (312r:20)

hm280: тоу^и | рцы^и ѿидоше ѿ гра^А. а^и граж^Ане (283r:5)

hm282: тѣ^и рцы же ѿидѡша ѿ гра^А, а^и граж^А | не (328r:9)

312r22

hm281: (не) пѣда^{хъ} ѡпочивѣть ѿ не бѣ то^А | | (312r:22)

hm280: па | да^{хъ} по^ити, ѿ не бѣ то^и (283r:5)

hm282: пѣда^{хъ} по^ити, ѿ не бѣ то^А (328r:10)

312v1

hm281: нѡѣи ниѣѣѡже. цѣрь же ко^нста^нтѣнъ | (312v:1)

hm280: нѡѣи ниѣѣѡ^ж. | цѣрь же ко^нстан^ти^нъ (283r:6)

hm282: нѡѣи ниѣѣѡже, | цѣрь же константѣнъ (328r:10)

312v2

hm281: с патриархомъ и вси воини поидѡша | (312v:2)

hm280: съ патриархо^м, и вси вои | поидоше (283r:7)

hm282: съ патриархомъ, и вси во^и | поидѡша (328r:11)

312v3

hm281: в^ѣ великѡю цѣрквѣ. и въз^блгодарѣша г^а | б^а. (312v:3)

hm280: въз великѡю цѣрквѣ. и възблгодарѣше г^а б^а, (283r:8)

hm282: во великѡю цѣрквѣ, и въз^блгодарѣша г^а | б^а, (328r:12)

312v4

hm281: и прѣ^сѣѡю ѣго бѣомѣрь. и похвал^ахѡ | (312v:4)

hm280: и прѣ^сѣѡю ѣго бѣомѣрь. и | похвал^ахѡ (283r:9)

hm282: и прѣ^сѣѡю ѣго бѣомѣрь. и похвал^ахѡ (328r:13)

312v5

hm281: цѣра. нѣѣѣи же сказ^аша ѣко и с^ам^ѣ | (312v:5)

hm280: цѣра. [нѣѣѣи^ж сказ^аше ѣко и с^ам^ѣ] | (283r:10)

hm282: цѣра: | (328r:13)

312v6

hm281: цѣрь въз ср^аци своѣмъ въз^бнесе^ѣ. нѡ и ѡше | стѣѣа (312v:6)

hm280: [цѣрь въз ср^аци своѣмъ въз^бнесе^ѣ.] нѣ и ѡшь | стѣѣа (283r:11)

hm282: но и ѡше^ѣ стѣѣа (328r:14)

312v7

hm281: ѣа^ѣхѡ погань^ѣ. не вѣдахѡ бѡ | (312v:7)

hm280: ѣа^ѣхѡ погань^ѣ. не вѣдехѡ бѡ (283r:12)

hm282: ѣа^ѣхѡ погань^ѣ, не вѣдахѡ бѡ (328r:14)

312v8

hm281: бѡжѣа ѣзволѣнѣа. безбожныи же | (312v:8)

hm280: бѣжѣа | ѿзволѣнѣа. безбож'ны^ж (283r:12)

hm282: бѣжѣа | ѿзволѣнѣа. без'божны же (328r:14)

312v9

hm281: магмѣтъ видѣтъ^{то} ликое падѣнїе свои^х | (312v:9)

hm280: мах'метъ видѣтъ то | ликое падѣнїе свои^х. (283r:13)

hm282: махмѣтъ видѣтъ толикое | падѣнїе свои^хъ, (328r:15)

312v10

hm281: ѿ црѣвѣ хрѣброссть ѿ тоа^а нощи не спѣ. но | (312v:10)

hm280: ѿ црѣвѣ хрѣброссть ѿ | тоѣ нощи не спѣ. нѣ (283r:14)

hm282: ѿ црѣвѣ хрѣброссть ѿ тоа^а нощи не спѣ. но (328r:16)

312v11

hm281: съвѣтъ великъ с'твори. хотѣше | (312v:11)

hm280: съвѣтъ великъ съ | творѣ. хотѣше (283r:15)

hm282: совѣтъ великъ сотвори, хотѣше | | (328r:17)

312v12

hm281: бо тоа^а нощи ѿстѣпѣти ѿ града. за | не (312v:12)

hm280: бо тоѣ нощи ѿстѣпи | ти ѿ града. занѣ (283r:16)

hm282: бо тоа^а нощи ѿстѣпѣти ѿ града, занѣ (328v:1)

312v13

hm281: оу^{же} мор'скѣи пѣтъ приспѣ. ѿ кора | бли (312v:13)

hm280: ѣже мор'скыи^{пѣтъ} приспѣ. | ѿ коравлы (283r:17)

hm282: оу^{же} | морскыи пѣтъ приспѣ. ѿ коравлы (328v:1)

312v14

hm281: многѣа прѣидѣтъ на^а помощь гра^ау. | (312v:14)

hm280: многы прѣидѣтъ къ гра^ау. (283r:18)

hm282: многы прѣи | дѣтъ ко гра^ау. (328v:2)

312v15

hm281: но да з'боудетса бѣже ѿзволѣнїе. съвѣтъ^т | (312v:15)

hm280: нѣ | да съвѣдетса бѣже ѿзволѣнїе. съвѣтъ (283r:18)

hm282: но да свѣдетса бѣже ѿзволѣ | нїе, совѣтъ (328v:3)

312v16

hm281: тѣко тѣ сѣверши^ѣ. ѿно знаменіе | (312v:16)

hm280: тѣ | тако сѣвершисе. ѿно знаменіе :- | (283r:19)

hm282: тоѣ такѡ совершиса. ѿно зна^ѣ | (328v:4)

312v17

hm281: сѣдѣмыи оубо ѣдѣ нѡци наѣатѣ настѣпѣ | ти (312v:17)

hm280: сѣдѣмы ѣдѣ нѡци, наѣе настѣпати (283r:21)

hm282: сѣдмѣи ѣдѣ нѡци, наѣа настѣпѣти (328v:5)

312v18

hm281: на гра^а тѣма вѣліа вѣз^аоухѣ бо на іерѣи | (312v:18)

hm280: на гра^а | тѣма вѣлика. вѣздѣхѣ бо на дѣре (283r:21)

hm282: на гра^а | тма вѣлика. вѣздѣхѣ бо на дѣре (328v:5)

312v19

hm281: ѡгѣстившѣса. написѣса на^а градо^м | (312v:19)

hm280: ѡгѣсти | | вѣшѣсе. напи^ѣсе на^а градомѣ (283r:22)

hm282: ѡгѣсти^ѣ | шѣсе, написѣсе на^а градомѣ (328v:6)

312v20

hm281: плаѣевны^м ѡбразо^м. ниспѣцаше дѣки | (312v:20)

hm280: плаѣевнѣимѣ | ѡбразомѣ. ниспѣцаше дѣкѣ (283v:1)

hm282: плаѣевнымѣ ѡбразомѣ. | ниспѣцаше дѣкѣ (328v:7)

312v21

hm281: слѣзы кѣпли велици. по^абны велиѣество^м | (312v:21)

hm280: слѣзы пла | ѣевнѣимѣ ѡбразомѣ кѣплѣ великѣе. по^а | бнѣ велиѣество^м (283v:2)

hm282: слѣзы плаѣевны^м ѡбразомѣ кѣ | плѣ великѣа. по^абны велиѣествомѣ (328v:8)

312v22

hm281: ѣ вѣзоромѣ боѣиво^лнѡмѣ ѡкѣ ѣерленѣ | | (312v:22)

hm280: ѣ вѣзоромѣ бѣиво^лно | мѣ ѡкѣ ѣрьнѣ. (283v:4)

hm282: ѣ вѣзоромѣ | бѣиво^лномѣ ѡкѣ ѣернѣ, (328v:9)

313r1

hm281: ѣ трѣпѣхѣ на земли на длѣгѣ ѣдѣ. іа^ѣ | (313r:1)

hm280: ѿ трѣпетахѹ на земли | на дългъ ѹбѣ. ѿко (283v:5)

hm282: ѿ трѣпетахѹ на земли | на дългъ ѹбѣ. ѿкоw (328v:10)

313r2

hm281: оудивитиса всѣмъ людемъ. ѿ в тѣзи | (313r:2)

hm280: оудивитисе всѣмъ | людемъ. ѿ в тѣзѣ (283v:6)

hm282: оудивитиса всѣмъ людемъ, ѿ в | тѣзѣ (328v:11)

313r3

hm281: велици ѿ в оужасѣ быти. патри|архъ же (313r:3)

hm280: велицѣ ѿ в ѹжасе | быти. патриархъ же (283v:7)

hm282: велицѣ ѿ во оужасе быти. патриархъ же | (328v:12)

313r4

hm281: ѡнастаѣе вскорѣ събравъ | (313r:4)

hm280: ѡнастаѣе въско | рѣ събраа (283v:8)

hm282: ѡнастаѣа вскорѣ собраъ (328v:13)

313r5

hm281: вѣсь клирикъ ѿ синѣклитъ. поиде къ | (313r:5)

hm280: вѣсь клиросъ ѿ синѣклитъ. поиде къ (283v:9)

hm282: вѣсь клиросъ ѿ сѣнклитъ. | поиде къ (328v:13)

313r6

hm281: црю ѿ реѣ емѣ свѣтлѣишии гнѣ црю коста|тинѣ (313r:6)

hm280: црю ѿ реѣ емѣ, свѣтлѣише гпѣне | црю Константине. (283v:10)

hm282: црю ѿ рече емѣ: свѣтлѣише гподине | црю константине. (328v:14)

313r7

hm281: вса прѣжере ѿнаа ѿ градѣ семъ | доврѣ вѣси. (313r:7)

hm280: вѣса прѣжере ѿна | доврѣ вѣсы о градѣ семь. (283v:11)

hm282: вса прѣжеречѣна доврѣ | вѣси ѿ градѣ съмъ, (328v:15)

313r8

hm281: такоже ѿ ѿшѣствіе | (313r:8)

hm280: такоѣ ѿ ѿшь | ствіе (283v:12)

hm282: такоже ѿ ѿшѣствіе (328v:16)

313r9

hm281: еѣго дѣхъ видѣ. ѡ се пакы нѣтъ твѣрь | (313r:9)

hm280: еѣго дѣхъ видѣ. ѡ се пакы тва | рь (283v:13)

hm282: еѣго | дѣхъ видѣ. ѡ се пакы твѣрь (328v:16)

313r10

hm281: проповѣдоуѣтъ в погыбель града сеѣ. | (313r:10)

hm280: проповѣдоуѣтъ погыбель гра^ау семѣ. | (283v:14)

hm282: проповѣдоуѣтъ | | погыбель гра^адѣ семѣ. (328v:17)

313r11

hm281: молимъ та ѡзыди ѡ изъ граде^{го} да не | (313r:11)

hm280: мѡлимъ ти се ѡзыди ѡз града, да не (283v:15)

hm282: мѡлимъ ти са ѡзыди | ѡзъ града, да не (329r:1)

313r12

hm281: вси вкоупѣ погыбнемъ. бѣ ради ѡ | зыди. (313r:12)

hm280: по | ги^бнѣмъ вси в^ск^лпѣ. бѣ ради ѡзыди. | (283v:15)

hm282: погыбне^м вси в^ск^лпѣ: бѣ^а ра^аи | ѡзыди. (329r:2)

313r13

hm281: ѡ повѣдаша ѣмѣ много дѣлѣи | (313r:13)

hm280: ѡ повѣдаше ѣмѣ много видѣнѣи (283v:17)

hm282: ѡ повѣдаша ѣмѣ много видѣнѣи | (329r:3)

313r14

hm281: прежнихъ цѣри. ѡ сѣмъ подобна ѡ не | (313r:14)

hm280: прѣ | ж^аны^х цѣри. ѡ сѣмъ по^аб^ана ѡ не (283v:17)

hm282: прѣж^аны^х цѣрей, ѡ сѣмъ подѣбна ѡ не (329r:4)

313r15

hm281: послоушаше и^х цѣрь. но ѡвѣщѣваше и^м | (313r:15)

hm280: послѣ | ша и^х цѣрь. нѣ ѡвѣщѣваше и^м (283v:18)

hm282: послѣ | ша ѡихъ цѣрь. но ѡвѣщѣваше ѡимъ (329r:4)

313r16

hm281: вѣла гѣна да боудѣ^т. ѡканѣный же магме^т | (313r:16)

hm280: вола̀ гѣна | да воудеть. сквернѣны* махѣметъ (283v:19)

hm282: вола гѣна | да вѣдетъ. скверный же махомѣтъ (329r:5)

313r17

hm281: ѡѣ видѣтъмѣ велию на^а градо^м. и рѣша мѣ | (313r:17)

hm280: ѡѣо | видѣтъмѣ на^а градо^м. и рѣше ѣмѣ (283v:20)

hm282: ѡѣѡ вѣ | дѣтъмѣ на^а градо^м, и рѣша ѣмѣ (329r:6)

313r18

hm281: знаменіе велико еѣ и гра^ау семѣ воудеть | (313r:18)

hm280: зна | меніе велико еѣ, гра^ау семѣ вѣдетъ (283v:21)

hm282: знаменіе ве | ліко ѣсть, гра^ау семѣ вѣдетъ (329r:7)

313r19

hm281: па̀гѣба. ѡ^н же безбожныи повелѣ оу̑ | гото́вити (313r:19)

hm280: па | | гѣба. Ѧн же безбожнѣи повелѣ оу̑гото | вѣти (283v:22)

hm282: па̀гѣба. ѡнѣ | же безбожнѣи повелѣ, оу̑гото́вити (329r:8)

313r20

hm281: вса̀ вѣа вѣско́рѣ вѣ .ѣѣ. маиѣ. | (313r:20)

hm280: все воѣ вѣско́рѣ. вѣ ,ѣѣ, маиѣ. | (284r:2)

hm282: все воѣ | вѣско́рѣ. вѣ ѣѣ маѣа, (329r:9)

313r21

hm281: пѣсти напре^а тѣмоуѣсленыѣ ѡрѣжники. | (313r:21)

hm280: поу̑сти напреѣдѣ тѣмоуѣслѣныѣ Ѧрѣжни | кы. (284r:3)

hm282: пѣстѣ напре^а тѣмо | уѣслѣныѣ Ѧрѣжныки, (329r:10)

313r22

hm281: пѣшѣца и поу̑шки и пиѣѣли. и за нѣми | | (313r:22)

hm280: пѣшѣце же и пѣшкы. и за нѣми (284r:4)

hm282: пѣшѣце же и пѣшкы, | и за нѣми (329r:11)

313v1

hm281: все ѣдиско и прикативше поу̑шки проти | въ (313v:1)

hm280: все | воиѣ тво, прикативѣшы пѣшкы про | тивѣ (284r:4)

hm282: все воѣнство, прикативѣши пѣшки | прѣтивѣ (329r:12)

313v2

hm281: по́лого мѣста. ѿ на҃чѣша бѣти ѿ все^М | (313v:2)

hm280: палого мѣста. ѿ на҃чеше бити ѿ | все^М (284r:6)

hm282: па́лога мѣста. ѿ на҃чѣша бѣти ѿ | все^Ммъ (329r:13)

313v3

hm281: томъ мѣстѣ. ѿко ѿбѣша граж^Аанъ | (313v:3)

hm280: то́мъ мѣсте. ѿко ѿбише граж^Аанъ | (284r:7)

hm282: то^М мѣстѣ, ѿкоѡ ѿбѣша гра́жданъ | (329r:14)

313v4

hm281: ѿ по́лого мѣста. ѿ поскорѣша пѣш^ици | (313v:4)

hm280: ѿ мѣста то́го. ѿ поскориши пѣш^ицы | (284r:8)

hm282: ѿ мѣста тогѡ. ѿ поскорѣвши пѣшцы (329r:15)

313v5

hm281: ѡчи́стити поу́тъ рѣтны^М. ѿ рѣвы зарѡ | вна́ти (313v:5)

hm280: ѡчи́тити пѣтъ рѣтны^М. ѿ ровы ѿ | зравнѣти. (284r:9)

hm282: ѡчи́ | стити пѣтъ рѣтны^М, ѿ рѡвы ѿзравна́ти. (329r:15)

313v6

hm281: ѿ та́ко напѣстиша тоу́рцы. | (313v:6)

hm280: ѿ та́ко напѣстише тѣр^и | кы (284r:10)

hm282: ѿ та́ | коѡ напѣстиша тѣрцы (329r:16)

313v7

hm281: все^Мми пол^ики ѿ потопта́ша граж^Аанъ. | (313v:7)

hm280: все^Мми пальковы. ѿ потъпта́ше гра | ж^Аанъ. (284r:11)

hm282: все^Мми по́лковы, ѿ по | топта́ше гра́жданъ. (329r:17)

313v8

hm281: стратигом^и же ѿ мегы́таномъ ѿ кон^и | никомъ (313v:8)

hm280: стратигом^и же ѿ мегѣ́стано^М | ѿ кон^иныкомъ (284r:12)

hm282: стра́тигѡ^М же ѿ мегѣ́ | ста́но^М ѿ ко́нныко^М (329r:18)

313v9

hm281: приспѣвши^М. по^Акрепи́ша на | ро^А (313v:9)

hm280: приспѣвши^М. и по^Акрѣпише | наро^А, (284r:13)

hm282: приспѣвши^М, и по^Акрѣпиша | наро^А, (329r:19)

313v10

hm281: и борѣхѣса с тоу^Урky. и по семъ цѣрю | (313v:10)

hm280: и борѣхѣсе съ тѣ^Урцы. и по сы^У цѣрю | (284r:14)

hm282: и борѣхѣса съ тѣ^Урцы. и по сы^У цѣрю (329r:20)

313v11

hm281: приспѣвши^У со всѣми велмѣжи и съ | (313v:11)

hm280: приспѣвшю съ всѣми вел^Уможѣ. и съ (284r:15)

hm282: приспѣвшю со всѣмы велмѣжы, и со (329r:20)

313v12

hm281: избрѣн^Уными своїми и нападе на тоу^Урky. (313v:12)

hm280: и избрѣн^Уными своїми, нападе на тѣ^Урky. | (284r:15)

hm282: избрѣнными | своїми, нападе на тѣ^Урky. (329r:21)

313v13

hm281: и оуже много соу^Уци^У вѣискѣ внѣ | три (313v:13)

hm280: и оуже многѣ соу^Уци^У вѣин^Утѣѣ вѣноу^Ут^Урь | (284r:17)

hm282: и оуже мнѣгѣ сѣ | цѣ вѣинствѣ внѣтрѣ (329r:22)

313v14

hm281: града. и смѣшѣвшеса с ними съ | чѣхѣса (313v:14)

hm280: града. и смѣсив^Ушесе съ ними съчѣхѣсе | (284r:18)

hm282: града. и смѣсив^Ушеса | съ ними, съчѣхѣсе (329r:23)

313v15

hm281: тажky^М и звѣроу^Убразным^У | (313v:15)

hm280: тешky^М и звѣроу^Убразным^У (284r:19)

hm282: тешky^М и звѣроу^Убразным^М | (329r:24)

313v16

hm281: рвеніемъ и прогнаша тоу^Урky к поло^М | (313v:16)

hm280: рвеніемъ. | и прогнаше и^У къ раз^Уд^Уроу^Ушемѣ (284r:19)

hm282: рвеніе^М. и прогнаша и^Ухъ къ раз^Урѣшенномѣ | (329r:25)

313v17

hm281: мѣстѹ. бегылаѹ бѣи же възстѹны^и. ве | лѣкѹ (313v:17)

hm280: мѣстѹ. бер^и | лерѣг^и же възстѹны^и великѹ (284r:20)

hm282: мѣстѹ. беглерѣгѹ же востѹный великѹ | (329r:26)

313v18

hm281: бѣ тѣломѹ и мѹжестве^и. възск^и | ричѹвѹ (313v:18)

hm280: бѣ тѣломѹ | и моѹжѣствѣ^и. възскричѹвѹ (284r:21)

hm282: бѣ тѣло^и и мѹжественѹ, воскричѹвѹ (329r:27)

313v19

hm281: со всею сѣлою възстѹною напад^а | (313v:19)

hm280: съ всею сѣ | | лою възстѹною нападѣ (284r:22)

hm282: со всею | сѣлою възстѹною нападѣ (329r:27)

313v20

hm281: на грекы и размеси полкы и прогна. вземь^ж | (313v:20)

hm280: на грѣкы. и размѣси | плѣкы и пог^ина, възъм же (284v:1)

hm282: на грѣкы, и размѣ | си полкы и погна, взѣмь же (329r:28)

313v21

hm281: копѣ ѿдѣриса на цѣра. цѣрь же подавѹ емѹ | (313v:21)

hm280: копѣ оѹдѣрисе на | цѣра. цѣрь же подѣ^и емѹ (284v:2)

hm282: копѣ оѹдѣрисе | на цѣра. цѣрь же подѣсть емѹ (329r:29)

313v22

hm281: цит^и. и ѿведе^а копѣ оѹдѣри егѹ мече^и во главѹ. | | (313v:22)

hm280: цитѣ. и ѿведе ко | пѣ и ѿдѣри егѹ мече^и въз главѹ. (284v:3)

hm282: цитѣ, и | ѿведе кѹпѣ, и оѹдѣри егѹ мече^и въз главѹ. | (329r:30)

314r1

hm281: и расѣче егѹ на двое и до сѣдла. и ѿбѣ возо | пиша (314r:1)

hm280: и расѣче | егѹ до сѣдла. и ѿбѣ възѹпише (284v:4)

hm282: и расѣче егѹ до сѣдла. и ѿбѣ возо^ипиша (329r:32)

314r2

hm281: тоѹрки многими глѣсы. и взѣм^ише | (314r:2)

hm280: тоу̀рѣ̀цы | мно́гымѣ глѣ́сы. ѥ възьмѣ́ше (284v:5)

hm282: тѣ̀рцы | мнѡ́гими глѣ́сы, ѥ взѣ́мше (329r:32)

314r3

hm281: ѣ̀го ѥ ѡ́несоша. цѣ́рь же пригласѣ́въ свои́х | (314r:3)

hm280: ѣ̀го ѡ́несоше | цѣ́рь же пригласѣ́въ свои́х (284v:6)

hm282: ѣ̀го ѡ́несоша. | цѣ́рь же пригласѣ́въ свои́хъ (329r:33)

314r4

hm281: съ восклицѣ́нїемъ мнѡ́гымъ внидоша | (314r:4)

hm280: съ възсклицѣ́нїемъ | мно́гы^М. възнидоше (284v:7)

hm282: с восклицѣ́нїемъ | | мно́гы^М. внидоша (329r:34)

314r5

hm281: в полкы. ѥ быа́хѣ́ ѥхъ прогна́ша ѥзѣ́ гра | да. (314r:5)

hm280: въ плъкы. ѥ бѣ́ахѣ́ и́хъ | крѣ́пко ѥ прогнаше и́хъ ѥз града (284v:8)

hm282: въ полкы. ѥ бѣ́ахѣ́ ѥихъ крѣ́ | пко ѥ прогнаша ѥихъ ѥзѣ́ града. (330r:1)

314r6

hm281: нѡ́ ѡ́цѣ бы ѥ горѣ́ми по^Авизѣ́ли ѡ́ бѣ́ѣа | (314r:6)

hm280: нѡ́ ѡ́цѣ бы | ѥ горами по^Авы́г^Алисѣ бѣ́ѣа же (284v:9)

hm282: но ѡ́цѣ бы ѥ горѣ́ | ми по^Авы́г^Алисѣ, бѣ́ѣа же (330r:2)

314r7

hm281: ѥзволѣ́нїа не премоу́и. ѡ́цѣ во рѣ́^Ѣ не гѣ́ ли | (314r:7)

hm280: ѥзволѣ́нїа | не прѣ́моуи. ѡ́цѣ во рѣ́^Ѣ не гѣ́ (284v:10)

hm282: ѥзволѣ́нїа не премоу́и. | ѡ́цѣ во рече́: не гѣ́дь (330r:3)

314r8

hm281: храни́тъ гра́да всоу́е бѣ́да стрѣ́ѣи. ѡ́ тоу́ | ркомъ (314r:8)

hm280: стрѣ́жетъ | града́ възсѣ́е бѣ́ѣ стрѣ́гы. тоу́рцы^Ж | (284v:11)

hm282: стрѣ́жетъ гра́да все́е бѣ́ѣ | стрѣ́гы. тѣ̀рцы же (330r:4)

314r9

hm281: оу́бо мнѡ́жествомъ мно́гы^М | (314r:9)

hm280: оу́бо мно́жество мно́го (284v:13)

hm282: ѡ́убо мнѡ́жество мно́го | (330r:5)

314r10

hm281: соу́ще премѣна́хѹса на брань. ѧ гража́|номъ же (314r:10)

hm280: прѣмениа́хѹсе на | брань. граж^Ааномъ же (284v:13)

hm282: премѣна́хѹса на бра́нь. гражда́но^М же (330r:6)

314r11

hm281: всегда́ еди́ны^М. ѿ мно́гаго трѹ́да (314r:11)

hm280: вѣсег^Аа еди́немъ. | ѿ м^ногаго трѹ́да (284v:14)

hm282: всегда́ | еди́немъ, ѿ мно́гѡ трѹ́да (330r:6)

314r12

hm281: и́знемогахѹ и́ па́дахѹ. ма҃гметъ же | (314r:12)

hm280: и́знемагахѹ и́ па́дахѹ. | ма҃хметъ же (284v:15)

hm282: и́знемага́хѹ и́ | па́дахѹ. ма҃гомѣтъ же (330r:7)

314r13

hm281: ѡка́ннии слы́шавъ востѹ́гнаго бе҃ги|ла҃рвѣа оу́бѣство. (314r:13)

hm280: ѡка́ннии слы́шавъ ѡбѣи́ство, | вѣстоу́гнаго бе҃г^лебѣ҃га. (284v:16)

hm282: Ѡка́ннии слы́шавъ оу́|бѣство, востѹ́гнаго бе҃г^ле҃рвѣ҃га, (330r:8)

314r14

hm281: и́ пла́каше ѡ́ немъ | (314r:14)

hm280: и́ плакасе Ѡ́ не^М | (284v:17)

hm282: и́ пла́касе | ѡ́ не^М (330r:9)

314r15

hm281: мно́го. си́ло бо люба́ше е҃го хрѣ́стоу | (314r:15)

hm280: зѣ́ло, велѣ́ми бо люба́ше е҃го. хрѣ́стоу | сти (284v:18)

hm282: ѕѣ́лѡ, велѣ́ми бо люба́ше е҃гѡ. хрѣ́стоу | сти (330r:10)

314r16

hm281: ра́ди е҃го и́ ра́зѹ^(о)ма. и́ вѣ^зѣ́ривса по́и|де (314r:16)

hm280: ра^{Аи} и́ ра́зѹма. и́ вѣзѣ́ривсе по́иде (284v:19)

hm282: ра́ди и́ ра́зѹма. и́ во́зѣ́ривсе по́иде (330r:11)

314r17

hm281: са́мъ сво́ими враты́ съ всѣ́ми си́ла|ми. (314r:17)

hm280: са^М | своїми вратїи съ всѣми силами. (284v:19)

hm282: сѣмъ | своїми вратїи со всѣми силами. (330r:11)

314r18

hm281: ѿ на цѣла повелѣ навѣдѣти поу | шѣкы (314r:18)

hm280: ѿ на цѣла | повелѣ оуготовити. пѣшѣкы (284v:20)

hm282: ѿ на цѣла по | велѣ оуготовити, пѣшѣкы (330r:12)

314r19

hm281: и пицѣли боѣше бо са ѣго. ѿко | (314r:19)

hm280: многѣи | и пицѣлы, боѣше бо се ѣго. ѿко (284v:21)

hm282: мнѣгѣи и пицѣлы, | боѣше бо са ѣго. ѿкоw (330r:13)

314r20

hm281: да не ѡзыдѣтъ ѿиз града съ всѣми лю^Ами | (314r:20)

hm280: да не и | | зыдѣтъ ѡиз града съ силами (284v:22)

hm282: да не ѡзыдѣтъ ѡиз^А | съ силами (330r:14)

314r21

hm281: и нападетъ на нихъ. и прише^А безъбо | жныи (314r:21)

hm280: и нападетъ | на ны^Х. и пришь^А безбож^ни (285r:1)

hm282: и нападе^Т на ны^Х. и прише^А безъбож^ни | (330r:15)

314r22

hm281: ста противъ полого мѣста. | | (314r:22)

hm280: и ста протї | вѣ паднѣлога мѣста. (285r:2)

hm282: и ста протївѣ паднѣлога мѣста, (330r:16)

314v1

hm281: и повелѣ бити ѡс поушѣкъ и ѡс пицѣлѣи | (314v:1)

hm280: и повелѣ бити и | с пѣшѣкъ и пицѣлѣи (285r:3)

hm282: и повелѣ | бити ѡс пѣшѣкъ и пицѣлѣи (330r:16)

314v2

hm281: да ѡстоупать гражѣне. по сѣхъ напѣ | сти (314v:2)

hm280: да ѡстѣпетъ гра | жѣанѣ. по сы^Х напѣсти (285r:4)

hm282: да ѡстѣпатъ | | гражѣанѣ. по сы^Х напѣсти (330r:17)

314v3

hm281: Балтаоула пашѣ съ многими пол'ки | (314v:3)

hm280: Бал'таѣла башѣ | съ всѣми силами. (285r:5)

hm282: Бал'таѣла башѣ, со | всѣми силами. (330v:1)

314v4

hm281: ѧ на цѣра посла . ꙗ҃҃. избран'ныхъ воиныхъ. | (314v:4)

hm280: ѧ на цѣра посла , ꙗ҃҃, и | зъбран'ныхъ воиныхъ. (285r:6)

hm282: ѧ на цѣра посла ꙗ҃҃ , избранныхъ | воиныхъ. (330v:2)

314v5

hm281: и заповеда имъ да оулаѣхъ цѣра. ѡце и | (314v:5)

hm280: и заповеда и^м да ѡлаѣхъ | цѣра. ѡце и (285r:7)

hm282: и заповѣда ѡимъ да оулаѣхъ царѣ. | ѡце и (330v:3)

314v6

hm281: до смѣрти постраждѣтъ или да ис пица | ли (314v:6)

hm280: до смѣрти постражѣхъ. | или ис пицали да (285r:8)

hm282: до смѣрти постраждѣ^т: или исъ пицали | да (330v:4)

314v7

hm281: оубьютъ егѡ. стратиги же и меги | стѣны (314v:7)

hm280: ѡбьютъ егѡ. страти | ги же (285r:9)

hm282: оубьютъ егѡ. стратигы же (330v:5)

314v8

hm281: и вси велможи видѣвше оустре | млѣнїе (314v:8)

hm280: и вси вел'можи видѣв'ше ѡстрѣм' | лѣнїе (285r:10)

hm282: и вси вел'мѡ | жи видѣвше оустремлѣнїе (330v:5)

314v9

hm281: безбожнаго прише^дшаго в сѣ | лѣ (314v:9)

hm280: безбожнаго. пришь^аше въ сѣлѣ | (285r:11)

hm282: без'божнаго. при | шѣ^аше въ сѣлѣ (330v:6)

314v10

hm281: таж'цѣ. и ведѡша цѣра да не оумре^т | (314v:10)

hm280: тешѣ. ѿ ведоше цѣа да не оумрѣтъ (285r:12)

hm282: тѣжѣ, ѿ ведоша цѣа да не | ѿумретъ (330v:7)

314v11

hm281: всоуѣ. бл҃говѣрныи же цѣрь конѣстанѣ | тинъ (314v:11)

hm280: вѣ | сѣѣ. бл҃гоуѣѣ тивыѣ цѣрь кѣѣ станѣ тинъ | (285r:12)

hm282: вѣѣ. бл҃гоуѣстивый же цѣрь кѣѣ стаѣ | тинъ (330v:8)

314v12

hm281: плаѣа горѣко ѿ рече ѿмъ. помни | те (314v:12)

hm280: плаѣе горко ѿ рѣѣ ѿмъ помѣните (285r:14)

hm282: плаѣа кѣѣ горѣко ѿ рече ѿмъ: помните (330v:9)

314v13

hm281: ли слово ѣже рѣхъ вѣмъ ѿ ѡвѣтъ | (314v:13)

hm280: ли слово ѣѣ | рѣѣ вѣмъ ѿ ѡвѣтъ (285r:14)

hm282: ли слѣ | во ѣже рѣхъ ваѣ ѿ ѡвѣтъ (330v:9)

314v14

hm281: положиѣ. да оумрѣ здѣ с вѣми. не дѣи | те (314v:14)

hm280: положиѣ. да ѡмрѣ здѣ | сѣ вѣми, не дѣите (285r:15)

hm282: положиѣ, да оумрѣ | здѣ сѣ вѣми, не дѣите (330v:10)

314v15

hm281: менѣ ѡниѣ же ѡвѣщевахѣ мы вси | (314v:15)

hm280: менѣ. ѡныѣ ѡвѣща | ше мы вси (285r:16)

hm282: менѣ. ѡныѣ же ѡвѣща | ша, мы вси (330v:11)

314v16

hm281: ѿумремъ за цѣркѣви бѣѣа ѿ за та гѣи. ѿ вѣѣ | ше (314v:16)

hm280: оумремъ за цѣркѣви бѣѣе ѿ за | те гѣи. ѿ вѣѣмѣше (285r:17)

hm282: ѿумремъ за цѣркѣви бѣѣа ѿ за та | гѣѣди. ѿ вѣѣмѣше (330v:12)

314v17

hm281: ѡведѣша ѣго ѡ народа ѿ много ѡвѣ | щевахѣ (314v:17)

hm280: ѡведѣше ѣго ѡ на | рѣда, ѿ мноѣ оуѣщавахѣ (285r:18)

hm282: ѡведѣша ѣгѣ ѡ народа, ѿ | многѣ оуѣщавахѣ (330v:13)

314v18

hm281: ѿго да ѿзыдеѣтъ ѿ града. и да|ша (314v:18)

hm280: ѿго да ѿзыде|тъ ѿ града. и даше (285r:19)

hm282: ѿго да ѿзыдетъ ѿ гра|да. и даша (330v:14)

314v19

hm281: ѿмѣ послѣднеѣ целованіе. стена | (314v:19)

hm280: ѿмѣ послѣдніеѣ цѣ|лованіе. стѣниѣ (285r:20)

hm282: ѿмѣ послѣд(н)еѣ цѣлованіе, стѣ|на (330v:15)

314v20

hm281: и рыдаѣа възвратишася вси на оу^ѣре^ѣ|ни^ѣе (314v:20)

hm280: и рѣдаѣ възвратишесѣ | на ѡре^ѣни^ѣе (285r:21)

hm282: и рыдаѣе възвратишася на оу^ѣре^ѣчѣни^ѣе (330v:16)

314v21

hm281: мѣсто. бал^ѣтаоу^ѣліа же приспѣ|в^ѣшѣ (314v:21)

hm280: мѣсто. бал^ѣтаѡлію же приспѣ | | в^ѣшѣ (285r:22)

hm282: мѣ|сто. балтаѡлію же приспѣвшѣ (330v:16)

314v22

hm281: съ многыми полкы. и срѣ^ѣтоша ѿ^ѣ | | (314v:22)

hm280: съ многымѣи. и срѣ^ѣтоше ѿго (285v:1)

hm282: со многимѣи. | | и срѣ^ѣтоша ѿгѡ (330v:17)

315r1

hm281: граж^ѣане на поломѣ мѣстѣ. нѣ не въз^ѣ|мог^ѣоша (315r:1)

hm280: граж^ѣа | не на раз^ѣроушѣно^ѣ мѣсте. нѣ не мо(го)ше (285v:1)

hm282: гражда^ѣне, на раз^ѣроушѣномѣ | мѣстѣ. но не мог^ѣоша (331r:1)

315r2

hm281: оудерж^ѣати ѿго и вни^ѣде въз | (315r:2)

hm280: ѡдрь|жати ѿго. и възни^ѣде въз (285v:2)

hm282: оудерж^ѣати ѿгѡ, и вни^ѣде | во (331r:2)

315r3

hm281: гра^ѣа съ всѣми пол^ѣкы и нападѣ на граж^ѣи^ѣ. | (315r:3)

hm280: гра^А съ вѣѣми сѣ | ламѣ, ѣ нападе на граж^Адны. (285v:3)

hm282: гра^А со вѣѣми силами, ѣ нападе на гра^Ажданы. | (331r:3)

315r4

hm281: ѣ бы^ѣ сѣѣа крѣпѣайша вѣѣхъ прежни^{хъ}. | (315r:4)

hm280: ѣ бы^ѣ сѣѣа | крѣпѣайша вѣѣхъ прѣж^Аны^{хъ}. (285v:4)

hm282: ѣ бы^ѣ сѣѣа крѣпѣайша вѣѣхъ преж^Аны^{хъ}. (331r:4)

315r5

hm281: ѣ падоша стратѣгы ѣ мегѣстаны | (315r:5)

hm280: ѣ падоше стра | тигы ѣ мегѣстаны (285v:5)

hm282: ѣ падоша | стратѣгы ѣ мегѣстаны (331r:4)

315r6

hm281: ѣ всѣ велмѣжи. ѣко малѣи ѡидѣша | (315r:6)

hm280: ѣ всѣ велѣможѣ. ѣко | малѣи ѡидѣше (285v:6)

hm282: ѣ всѣ велмѣжи. ѣакѡ | малѣий ѡидѣша (331r:5)

315r7

hm281: на ѣзвѣщеніе цѣрю. ѣзѣеныхъ (315r:7)

hm280: на ѣзвѣщеніе цѣрю. ѣз | вѣенны^{хъ} (285v:7)

hm282: на ѣзвѣщеніе цѣрѣ. ѣзѣенны^{хъ} | (331r:6)

315r8

hm281: граж^ѣ | ѣ тоуѣрковѣ не бѣ ѣисла . ѣѣ. же рѣста^{хъ} | хѣ (315r:7)

hm280: тоуѣрѣѣ ѣ граж^Аднѣ не бѣ ѣисла. | ,ѣѣ, же, тѣсѣце рѣстахѣ (285v:8)

hm282: тѣрѣѣ ѣ гражданѣ не бѣ ѣисла. ѣѣ же тѣсѣце | рѣстахѣ (331r:7)

315r9

hm281: ѣ сѣва^{хъ}са на вѣѣ страны гра^Ада. | (315r:9)

hm280: на вѣѣ страны гра | да. (285v:9)

hm282: на вѣѣ страны гра^Ада, (331r:8)

315r10

hm281: ѣицѣше сѣѣѣ лѣвѣ цѣрѣ конѣстанти^{на}. | (315r:10)

hm280: ѣицѣѣ ѣ лѣвѣѣ цѣрю конѣтанѣти | на. (285v:10)

hm282: ѣицѣѣ ѣ лѣва | ѣѣ цѣрѣ конѣстанти^{на}. (331r:8)

315r11

hm281: ѡкѡнѣный же магметъ пѡкы вѣско | рѣ (315r:11)

hm280: ѡѡкаѡнѣны^ж магметъ пакы вѣско | рѣ (285v:11)

hm282: Ѡѡкаѡнѣи же махо^тме | пѡки вѣско^рѣ (331r:9)

315r12

hm281: оу^рра^дивъ раз^сылаше всю свою ра^т | (315r:12)

hm280: оу^рредивъ разсла всю свою рѣть. (285v:12)

hm282: оу^рѣдивъ разсла всю свою рѣть, | (331r:10)

315r13

hm281: по вѣвмъ оу^ллицамъ и по вратомъ | (315r:13)

hm280: по вѣв^м | оу^ллица^м и по вѣв^х врато^х града (285v:12)

hm282: по вѣв^м ѡу^ллица^м и по вѣв^х врата^х града (331r:11)

315r14

hm281: цѣ^ра стрѣци. ѡ сѡмъ ѡканѣны ѡста | (315r:14)

hm280: цѣ^рю стрѣ | ций. самъ же сквернавѣ Ѡста (285v:13)

hm282: цѣ^рѡ стрѣ | ций. сѡмъ же сквернавѣѣ ѡста (331r:11)

315r15

hm281: то^кмо со ѡнѣчѣны ѡб^рѣтивса въ Ѡ | вѣзи. (315r:15)

hm280: такѣмо | [цѣ^рѡ] съ ѡнѣчѣры Ѡб^рѣтивсе въ Ѡвѣзи. | (285v:14)

hm282: то^кмѡ съ | ѡнѣчѣры ѡб^рѣтивсе въ ѡвѣзи, (331r:12)

315r16

hm281: и поу^шкы и пицѣли оу^стѣвивъ | (315r:16)

hm280: и пѣшкы и пицѣлы ѡстройвъ. (285v:16)

hm282: и пѣшкы и | пицѣлы оу^стѣройвъ. (331r:13)

315r17

hm281: боѡше бо са цѣ^рѡ. бл^гговѣрныи же | (315r:17)

hm280: боѡше | бо се цѣ^рѡ. бл^гговѣр^ны^ж (285v:16)

hm282: боѡше бо са цѣ^рѡ. бл^гговѣ^р | ный же (331r:14)

315r18

hm281: цѣ^рь конѣ^станти^нъ ѡѡѡновичъ. ѡко | (315r:18)

hm280: цѣрь конѣтанѣти | нь ѿѡннѡвыѣ. ѿко (285v:17)

hm282: цѣрь константѣнъ ѿѡнновичѣ. ѿко | (331r:15)

315r19

hm281: слыша бѣже ѿзволѣнїе и поиде вѣ великѡю | (315r:19)

hm280: слыша бѣже ѿзволѣ | нїе и поиде вѣ великѡю (285v:18)

hm282: слыша бѣже ѿзволѣнїе поиде вѣ великѡю | (331r:16)

315r20

hm281: цѣрьвь. и паде на землю проса млѣти | (315r:20)

hm280: цѣрьвовь. и паде | на землю просе млѣти (285v:19)

hm282: цѣрьвовь. и паде на зѣмлю проса млѣти (331r:17)

315r21

hm281: бѣжа и прощенїа съгрѣшенїа^М. и пока | ѿса (315r:21)

hm280: бѣже и прощенїе | съгрѣшенїемъ. и покаѿвѣсе (285v:20)

hm282: бѣжа | | и прощенїе согрѣшенїемъ. и покаѿвса (331r:17)

315r22

hm281: и простїса сѣ патриѡрхо^М. и сѣ цѣрцено | | (315r:22)

hm280: простисе | сѣ патриѡрхо^М и сѣ цѣрцено. (285v:21)

hm282: про | стїса сѣ патриѡрхо^М и сѣ цѣрїцено, (331v:1)

315v1

hm281: и сѣ всѣми клїрыкы и заплака горѣко. и | (315v:1)

hm280: и сѣ всѣ^М клїръѡмъ. | | и възплака горѣко. и (285v:22)

hm282: и со всѣ^М | клїросѡмъ, и восплака горѣко. и (331v:2)

315v2

hm281: поклонїса на всѣ страны до земли. и | (315v:2)

hm280: поклонїсе на всѣ стра | ны до земли. и (286r:1)

hm282: поклонїса | на всѣ страны до земли, и (331v:3)

315v3

hm281: причастїса ѿ патриѡрха ѣтыхъ и стра | шныхъ (315v:3)

hm280: причестисе ѿ патриѡ | рѣха [на] ѣты^х и страш^{ны}^х (286r:2)

hm282: причастїса ѿ | патриѡрха ѣты^х и страшны^х (331v:4)

315v4

hm281: хѣѡхъ тайнѡ. и поиде изъ цркви. | (315v:4)

hm280: хѣѡхъ тайнѡ. | и поиде изъ црквѡ. (286r:3)

hm282: хрѣтѡѡхъ тайнѡ. | и поиде изъ црквѡ, (331v:5)

315v5

hm281: и ѡбѣ возопиша вси клирики. и весь на ро^А (315v:5)

hm280: и ѡбѣ въззпише вси | клирицы. и възь наро^А (286r:4)

hm282: и ѡбѣ возопиша вси кли|рицы, и весь наро^А (331v:6)

315v6

hm281: соуцїи тѡ жены и дѣти имъ же не | (315v:6)

hm280: сѡцїи тѡ, жены^Ж | и дѣти. имъ же не (286r:5)

hm282: сѡцїи тѡ, жены же и | дѣты, ѡим же не (331v:7)

315v7

hm281: бѡ числа. рыданїемъ и стонанїемъ. | (315v:7)

hm280: бѡ числа. риданїемъ | и стenanїемъ горъ^Мкы. (286r:6)

hm282: бѡ числа. рыданїе^М и стѡ|нанїе^М горъ^Мкы. (331v:8)

315v8

hm281: ѡко мнѣтиса цркви ѡнои колебати^С | (315v:8)

hm280: ѡко мнѣтиса цркви | колѣбатиса. (286r:7)

hm282: ѡакѡ мнѣти^С цркви колѣба|тиса. (331v:9)

315v9

hm281: великои. и гласи ихъ мно до нѣсѡ до|стизахѡ (315v:9)

hm280: и глѡы ихъ мно ѡко до нѣѡ | достизахѡ. (286r:8)

hm282: и гласы ѡихъ мно ѡакѡ до нѣѡсѡ дости|захѡ. (331v:10)

315v10

hm281: ѡдоуциѡ же блговѣрномѡ | (315v:10)

hm280: ѡдѡциѡ же блговѣрномѡ (286r:9)

hm282: ѡдѡциѡ же блговѣрномѡ (331v:11)

315v11

hm281: црю константинѡ изъ цркви. се едино | (315v:11)

hm280: црѣю | кѡ^нстан^нтинѡ ѿз^ь црѣквѣ. сѣ ѣдино (286r:9)

hm282: црѣю кѡнста^н | тѣнѡ ѿз^ь црѣквѣ. сѣ ѣдино (331v:11)

315v12

hm281: слово прорѣкъ. ѡаце кто хощеть по | страдѣти (315v:12)

hm280: слово | рѣкъ, ѡаце кто хощеть постра^дѣти, (286r:10)

hm282: слово рѣкъ: ѡаце | кто хощетъ пострадѣти, (331v:12)

315v13

hm281: за бжѣа цшн^нны црѣви. ѿ за | (315v:13)

hm280: за | бжѣе црѣвы ѿ за (286r:11)

hm282: за бжѣа црѣвы, | ѿ за (331v:13)

315v14

hm281: православною хр^тіан^нскѡю вѣрѡ да | (315v:14)

hm280: пра(во)слав^нною вѣрѡ хр^тіа | н^нскѡю. да (286r:12)

hm282: православною вѣрѡ хр^тіанскѡю. да (331v:14)

315v15

hm281: поидеть со мною. ѿ вѣ^д на фари^съ | (315v:15)

hm280: поидеть съ м^нною. ѿ вѣсѣд^ь | на конь свой (286r:13)

hm282: поѿ | деть со мною. ѿ вѣсѣд^ь на конь свой (331v:14)

315v16

hm281: поѣде ко златымъ вратомъ. γαῖα^ω | (315v:16)

hm280: поѣде къ златы^м врато^м. γαῖα | ше (286r:14)

hm282: поѣде | къ златы^м врато^м. γαῖα ше (331v:15)

315v17

hm281: бо стрѣти безбожнаго. вѣ^х же вои | (315v:17)

hm280: бо срѣсти безбож^наго. вѣсѣ^х же вои | (286r:15)

hm282: бо стрѣсти безбожна | гѡ. вѣсѣ^х же вои (331v:16)

315v18

hm281: собрѣса с ни^м. ꙗ҃҃. ѿ ѡбрѣте оу^ь вратъ | (315v:18)

hm280: събрѣсе ꙗ҃҃. ѿ ѡбрѣте оу^ь вратѣ^х (286r:16)

hm282: собрѣсе ꙗ҃҃. ѿ ѡбрѣте оу^ь | | вратѣхъ (331v:17)

315v19

hm281: множество тоу́ркъ стрегоу́щихъ | (315v:19)

hm280: множьс | тво тѣ́ркѣ ловецѣи^х (286r:16)

hm282: мно́жество тѣ́ркѣ лóвѣцѣи^х (332r:1)

315v20

hm281: ѿго. и побивъ же ихъ много и по́иде | (315v:20)

hm280: ѿго. и побивъ же и^х | м^ного по́иде (286r:17)

hm282: ѿго. | и побѣвше ѿ ихъ мно́гѡ по́иде (332r:1)

315v21

hm281: во вратѣ. но не можаше оу́же прои́ти (315v:21)

hm280: въ в́рата. нѣ́ не можаше | прои́ти (286r:18)

hm282: во вратѣ, но не мо | жаше прои́ти (332r:2)

315v22

hm281: ѿ мно́гѡ троу́пиа. и па́кы срѣ | | тоша ѿго (315v:22)

hm280: ѿ м^но́жества трѣ́пиа. и пакы | ѿго срѣ́тоше (286r:19)

hm282: ѿ мно́жества трѣ́пиа. и па́ки ѿго | срѣ́тоша (332r:3)

316r1

hm281: .ѿг. избран^ныхъ тоу́рковъ. | (316r:1)

hm280: о́нѣ^х .ѿг, избран^ныхъ тѣ́ркѣ | (286r:20)

hm282: ѿ онѣ^х .ѿг, избранны^х тѣ́ркѣ (332r:4)

316r2

hm281: и съча́хъсѧ с ними до но́щи. и та́ко по | страда (316r:2)

hm280: и съкошесѧ с ними до но́щи. и та́ко по | стра^а (286r:21)

hm282: и съко́шасѧ | съ ними до но́щи. и та́кѡ пострада (332r:4)

316r3

hm281: бл҃говѣрныи црѣ коньста^нь | тинъ (316r:3)

hm280: бл҃говѣрныи црѣ кон^ѣтан^ѣтинъ. (286r:22)

hm282: бл҃говѣръ | ни црѣ константѣнъ, (332r:5)

316r4

hm281: ива́новичъ. за сѣи^ныѧ бѣ́жа | цркви. (316r:4)

hm280: за || цр̑квы б̑жїе (286r:22)

hm282: за цр̑квы б̑жїа (332r:6)

316r5

hm281: и̑ за правосла́внѹю хр̑тъи́а̑нь | скѹю (316r:5)

hm280: и̑ за правосла́внѹю хр̑тъи́а̑нь | кѹю (286v:1)

hm282: и̑ за | правосла́внѹю хр̑тъи́а̑нскѹю (332r:6)

316r6

hm281: вѣрѹ. м̑ца маи́а. вѣ .кѣ. а̑ оу́бь | вѣ (316r:6)

hm280: вѣрѹ. м̑ца ма́иа ,кѣ, оу́бивь (286v:2)

hm282: вѣрѹ. м̑ца ма́иа кѣ | оу́бѣвѣ (332r:7)

316r7

hm281: своею роу́кою ꙗ́коже вѣста́вши | (316r:7)

hm280: свое | ю̀ ро́кою ꙗ́ко^ж ѿоста́вши (286v:2)

hm282: своею ро́кою ѿа́коже вѣста́вши (332r:8)

316r8

hm281: сказа́ша. безбо́жныхъ тоу́ркъ бесчѣ́ | слено (316r:8)

hm280: сказа́ше без'во | жны́хъ бесчисла́. (286v:3)

hm282: сказа́ | ша, без'бо́жны́хъ бесчисла́. (332r:8)

316r9

hm281: и̑ звы́са рече́нное кон'ста́н'тѣ́ | номъ (316r:9)

hm280: и̑ съвы́се ре́н'ное кон'та́ | н'тино^М (286v:4)

hm282: и̑ съы́тса рече́нное: | кѡнста́н'тѣ́но^М (332r:9)

316r10

hm281: създа́са. и̑ па́кы кон'ста́н'тѣ́ | номъ (316r:10)

hm280: съз'а́се, и̑ пакы́ кон'та́н'тино^М | (286v:5)

hm282: созда́са, и̑ па́ки кѡнста́н'тѣ́но^М | (332r:10)

316r11

hm281: скон'ча́. за́не съгрѣ́шеніемъ | (316r:11)

hm280: скон'ча́се. за́не съгрѣ́шеніемъ (286v:6)

hm282: скон'ча́са. за́не согрѣ́шеніемъ (332r:11)

316r12

hm281: ѡста́вленіе соу́до́мъ бѣ́имъ вре́ме | немъ (316r:12)

hm280: Ѡста́вѣ | нѣа вѣ́менемъ (286v:6)

hm282: ѡста́вѣнѣа вѣ́ | менемъ (332r:11)

316r13

hm281: бѣва́ють. злоде́ѣніе бо рѣ́ и́ беза | ко́нїе (316r:13)

hm280: бѣва́ють. зло́дѣ́ѣніе | бо рѣ́ и́ безако́нїе (286v:7)

hm282: бѣва́ють. злодѣ́ѣніе бо рѣ́е́ без³а | ко́нїе (332r:12)

316r14

hm281: преврати́ прѣ́тлѣ́ сѣ́лны^х. ѿ́ вели | ка (316r:14)

hm280: прѣ́вратитѣ́ прѣ́сто́лы | сѣ́лны^х. ѿ́ коли́ка (286v:8)

hm282: преврати́тъ прѣ́сто́лы сѣ́лны^х. ѿ́ ко́лі | ка (332r:13)

316r15

hm281: сѣ́ла грѣ́ховнаго жа́ла. ѿ́ ко́лі́ка | (316r:15)

hm280: сѣ́ла грѣ́ховнаго же́ | ла. ѿ́ коли́ка (286v:9)

hm282: сѣ́ла грѣ́ховнаго жа́ла. ѿ́ ко́лі́ка (332r:14)

316r16

hm281: зла́ творить прѣ́стѣ́плѣ́нїа. ѿ́ горе | (316r:16)

hm280: зла́ творить прѣ́стѣ́ | пѣ́нїе. ѿ́ горѣ́ (286v:10)

hm282: зла́ тво | ритъ прѣ́стѣ́плѣ́нїе. ѿ́ го́ре (332r:14)

316r17

hm281: тебѣ́ гра́де се́дмо́хольныи. ꙗ́ко по | га́нїи (316r:17)

hm280: тебѣ́ гра́дѣ́ се́мо́хль | ми. ꙗ́ко пога́нїи (286v:11)

hm282: тебѣ́ гра́де се́дъ | мо́хлами! ꙗ́кѡ пога́нїи (332r:15)

316r18

hm281: то́бою ѡ́блада́ють. и́ бо ко́лі | ко (316r:18)

hm280: то́бою Ѡ́блада́ють | и́ бо ко́лико (286v:12)

hm282: то́бою ѡ́блада́ють и́ бо | ко́лікѡ (332r:16)

316r19

hm281: бл҃гѣ́и на тебѣ́ вѣ́сѣ́ше. ѡ́вогда́ | (316r:19)

hm280: бѣгоудѣи на тебѣ вѣсѣа | шѣ. ѿвог^аа (286v:13)

hm282: бѣгоудѣи на тебѣ воз^ѣсѣаша; ѿвог^аа | | (332r:17)

316r20

hm281: прославла и велич^аа паче и^ныхъ гра | довъ. (316r:20)

hm280: прослав^ѣи^аи^ѣ, и на^дч^аи^ѣ и вели | ч^аи^ѣ паче и^нѣ^х гра^довъ. (286v:14)

hm282: прослав^{ла}а, и на^дч^аа и велич^ае паче и^нѣ^х | гра^довъ. (332v:1)

316r21

hm281: ѿвогда мно^го^уб^ра^знѣ и мно^г | кратне (316r:21)

hm280: ѿвог^аа же мно^го^уб^ра^знѣ и м^но^го^кратнѣ (286v:15)

hm282: ѿвог^да же мно^го^уб^ра^знѣ и мно^го^у | к^ра^тнѣ (332v:2)

316r22

hm281: наказ^аа и настав^{ла}а. | | (316r:22)

hm280: наказ^ѣи на^ста | в^аи^ѣ, (286v:16)

hm282: наказ^аа и настав^{ла}е. (332v:3)

316v1

hm281: бѣг^ыми дѣлы и чюдесы прес^лавными. | (316v:1)

hm280: бѣг^ыми дѣлы и чюдеси прѣ^слав^ѣ | ными. (286v:17)

hm282: бѣг^ыми дѣлы | и ч^удесы прес^лавными. (332v:3)

316v2

hm281: ѿвогда же на врагы побѣ^дами прослав^{ла} | аса. (316v:2)

hm280: ѿвог^аа же на в^рагы прослав^ѣи^а | есе. (286v:18)

hm282: ѿвог^да же на врагы | прослав^{ла}асе, (332v:4)

316v3

hm281: не преста^ше бо по^дч^аа и к^з сп^ѣн^ію | (316v:3)

hm280: не прѣ^ста^ше бо по^дч^аи^ѣ и к^з сп^ѣн^ію | (286v:19)

hm282: не преста^аше бо по^дч^аа и ко | сп^ѣн^ію (332v:5)

316v4

hm281: призыв^аа. жит^ѣискими и^зо^уб^ил^іи | (316v:4)

hm280: призы^ваи^ѣ. жит^ѣискими и^зо^уб^ил^іно | (286v:20)

hm282: призыв^аа. жит^ѣискими и^зо^уб^ил^іно | (332v:6)

316v5

hm281: οὐτῶσάα ἢ οὐκρῶσάα βσάγεςκы. τᾶ|коже (316v:5)

hm280: Ѹтѣшашѣ и Ѹкрѣпашѣ вѣсѣѸъ кѸѸѸ. тѸко | жѸѸ же (286v:21)

hm282: оутѣшаа, и оукрашаѣе вса҃чєски. та^{ко} же же | (332v:7)

316v6

hm281: ѿ пренепоꙋчнаа мѣти х҃а б҃а нѣшо | (316v:6)

hm280: ѿ прѣвнѣпороч'на мѣти х҃а б҃а на́шего. || (286v:22)

hm282: ѡ пренепо́рѹдѡѡ мѣти хрѣ́та бѣа на́шего, (332v:8)

316v7

hm281: неизре^ѣнными б^ѣг^ѣд^ѣаніи. ѿ неизс^ѣтъз^ѣными (316v:7)

hm280: неизрѣченными бггдѣиїи. и неисцѣлѣніи (287r:1)

hm282: не | изречѣн'ными бл҃годѣани, ѿ неисчѣтными (332v:8)

316v8

hm281: дарова́нїи. мїловаше ѥ храна́ | ше (316v:8)

hm280: дарованїи. мѣваше и храниаше (287r:2)

hm282: да | ровѧніи. мѧлѡваше ѡ хранѧше (332v:9)

316v9

hm281: ВЪ ВСА́ ВРЕМЕНА́. ТЫ́ ЖЕ ꙗ́ко неꙗ́сто | ве (316v:9)

hm280: въ | въса врѣмена. ты же ꙗко неѣстовы (287r:2)

hm282: во всѣ вре | менѣ. ты же ѿакѡ ѿистовы (332v:10)

316v10

hm281: "ЮЖЕ НА ТЕБѢ МЛ^ѢТЬ БЖІЮ ЩЕД^РОТ" | (316v:10)

hm280: ю́же | на тебѣ мѣлѣсть бѣ́жю и́ щедро́ти (287r:3)

hm282: ѡюже на тебѣ мѣ|лостъ бжѣю ѡ щедрѡты (332v:11)

316v11

hm281: Ѡвращашеса. ѡ сѣ ѡнѣ Ѡкрѣса гнѣвѣ | (316v:11)

hm280: Ѡвраща | ше. и сѣ ꙗ́ко Ѡкрѣсе гнѣвъ (287r:4)

hm282: Ѡвраща́ше ѡ се ꙗ́ко ꙗ́ко | Ѡкрѣса ꙗ́ко ꙗ́ко (332v:12)

316v12

hm281: бѣи на тебѣ. ѿ преда тебѣ в роуцы вра|гомъ. (316v:12)

hm280: бѣжи на тебѣ. | и прѣдѣ тебѣ въ рѣцѣ врагѣмъ. (287г:5)

hm282: бѣжи на тебѣ. и прѣдѣ тебѣ | въ рѣцѣ врагѣмъ, (332v:13)

316v13

hm281: и ктѣ не възсплѣчетса или ктѣ | (316v:13)

hm280: и ктѣ не въз|сплѣчетсе или ктѣ (287г:6)

hm282: и кѣ не възсплѣчѣса или ктѣ | (332v:14)

316v14

hm281: не възрыдаѣтъ. но ѹбо пакы прїидѣмъ | (316v:14)

hm280: не възрыдаѣтъ. нѣ | оубо пакы прїидѣмъ (287г:7)

hm282: не възрыдаѣтъ; но ѹубо пакы прїидѣмъ (332v:15)

316v15

hm281: ко прѣ^алежащемъ. бл҃говѣрна же | (316v:15)

hm280: къ прѣ^алежащюмъ. | бл҃говѣрна же (287г:8)

hm282: къ прѣ^але|жащюмъ. бл҃говѣрна же (332v:15)

316v16

hm281: цр҃ца в онѣ же чѣ^ѣ приѣтъ процѣнїе ѿ цр҃а | (316v:16)

hm280: цр҃ца, вѣнѣ^ѣ же чѣ^ѣ прїѣтъ процѣ|нїе ѿ цр҃а. (287г:9)

hm282: цр҃ца, в онѣ же чѣсѣ | прїѣтъ процѣнїе ѿ цр҃а, (332v:16)

316v17

hm281: и пострыжесѣ во ѿноческїи ѿбра^з. ѿ|ставши же (316v:17)

hm280: пострыжесе въ ѿночѣскыѣ ѿбра^з. | ѿставши^ж (287г:10)

hm282: пос^трыжесѣ во ѿно | чѣскыѣ ѿбра^з. ѿставши же (332v:17)

316v18

hm281: стратїги и бола^ре вѣ^ѣ | (316v:18)

hm280: стратигы и бола^ры възвѣ^ѣ | ше (287г:11)

hm282: стратїгы и во | ла^ры вѣ^ѣ | (333г:1)

316v19

hm281: цр҃цѣ и ѿ бл҃городныхъ дѣцѣ и младыхъ | (316v:19)

hm280: цр҃цю и ѿ бл҃горо^аны^х дѣцѣ и млады^х (287г:12)

hm282: цр҃цѣ, и ѿ бл҃горо^ады^х дѣвѣцѣ и | млады^х (333г:2)

316v20

hm281: жѣнѣ много. и ѿпѣстіша в' жестоу (margin: в зѣстѣ) | нѣвыихъ (316v:20)

hm280: же | нѣ много. и ѿпоустише ихъ въ зѣствіе | выхъ (287r:12)

hm282: жѣнь многѡ. ѿ ѿпѣстіѡша ѿиꙗзъ въ зѣстѣ|ніевы^х (333r:3)

316v21

hm281: караблѣхъ ѿ катаргахъ. въ | (316v:21)

hm280: κορδε⁴λε^x βζ (287r:14)

hm282: κοράβλε^xβο (333r:4)

316v22

hm281: ѡстровы ѡ во ѡмѣмѡрїю ко племамѣмѣ. || (316v:22)

hm280: Острова и въ морю къ п^и | элемент^М. (287r:14)

hm282: "Острова ѡ во ѡморрѣю кз плѣ|ментѢ^М. (333r:4)

317r1

hm281: гража́не же по "улицамъ и по двора́мъ | (317r:1)

hm280: граж^Ане же по Ѹлица^Х и по д^Аворо^Х | (287r:15)

hm282: граждане же по "улицяхъ и по двѣрьхъ | (333r:5)

317r2

hm281: не покара́ющимса тоу́рско^М. нѡ быѡхѹ|са (317r:2)

hm280: не покарахѹсе тѡркомь. нѣ бѣахѹсе (287r:16)

hm282: не покара́хъса тѣрѣко^М, но бѣа́хъсе (333r:6)

317r3

hm281: с нѣми. ѿ падѹша ѿ нихъ тогѡ дѣни | (317r:3)

hm280: съ ни | мѣ. ѿ подоше ѿ ни^х то́го днѣ (287r:16)

hm282: съ нѣми. | ѿ падѡше ѿ нѣхъ тогѡ дне (333r:6)

317r4

hm281: много людеи и женъ и дѣтей. а иныхъ | (317r:4)

hm280: лю́дѣи ѿ же́нь ѿ дѣтей, а́ и́иїи^x (287r:17)

hm282: людѣй ѡ жєнь ѡ дѣ | тєи, ѡ ѡнїихъ (333r:7)

317r5

hm281: полонѣхѹ. такожѣ ѿ вѣ стрѣлищахѹ | (317r:5)

hm280: пѣнѣхѹ. тѣкожѣ ѿ | въ пирѣгове^х (287r:18)

hm282: пѣнѣхѹ. тѣкожѣ ѿ въ пирѣгоу | ве^хъ (333r:8)

317r6

hm281: соуце ѿдини не предѣша^ѣ. нѣ быхѹса со | (317r:6)

hm280: воины не прѣдѣхѹсе. нѣ бѣа^х | хѹсе съ (287r:19)

hm282: воины не прѣдѣхѹсе, но бѣхѹсе съ (333r:9)

317r7

hm281: инѣми тоу^ркы. внѣ гра^а сѣцими ѿ внѣ | трѣ гра^а. (317r:7)

hm280: тѣ^рцы вънѣ гра^а(ѣ) сѣце ѿ въноу^трь, | (287r:20)

hm282: тѣ^рцы. | вънѣ гра^а сѣце ѿ внѣ^трь, (333r:9)

317r8

hm281: ѿ въ днѣ о^долеваѣми вежа^х | хѹ (317r:8)

hm280: ѿ въ днѣ бѣжахѹсе (287r:21)

hm282: ѿ во днѣ бѣжахѹсе | (333r:10)

317r9

hm281: ѿ крѣнахѹса в^ѣ пропастехѹ ѿ в^ѣ погрѣве^х. | (317r:9)

hm280: ѿ крѣнахѹ въ про(па)сте^х ѿ въ | пивныца^х. (287r:21)

hm282: ѿ крѣнахѹ въ пропасте^х ѿ въ пивныцахѹ. (333r:11)

317r10

hm281: ѿ нѣци вылазахѹ ѿ побивахѹ тоу^рков^ѣ. | (317r:10)

hm280: ѿ нѣцию излазѣхѹ ѿ побива | | хѹ невѣрны^х, (287r:22)

hm282: ѿ нѣцию | излазѣхѹ ѿ побивахѹ невѣрны^х. (333r:11)

317r11

hm281: ѿ инѣ лю^аѣ метѣхѹ на нихѹ с вѣр^ѣхѹ полѣ^т | (317r:11)

hm280: ѿ инѣ лю^дѣ метѣхѹ на нихѹ съ | вѣр^ѣхѹ полѣ^ть, (287v:1)

hm282: ѿ инѣ лю^дѣ ме | тѣхѹ на нихѹ съ вѣр^ѣхѹ полѣ^ть, (333r:12)

317r12

hm281: кремиды ѿ плѣты ѿ кровли полѣ^тныѣ | (317r:12)

hm280: керамиды ѿ плѣн^ѣти. ѿ | кровы полѣ^тныѣ. (287v:2)

hm282: керамиды ѿ | плѣн^ѣты, ѿ кровы полѣ^тныѣ. (333r:13)

317r13

hm281: ѿ дРЕВѦНЫЕ зажигаЮЩЕ ѿ сѢ ОГНИ метѦ | x⁸ (317r:13)

hm280: ѿ дрѣвїе зажигаще, | ѿ сѣ о҃гнїемь меташѣ (287v:3)

hm282: ѿ дрѣвѣа зажига|юще, ѿ со о҃гнѣмь метѣхѹ (333r:14)

317r14

hm281: на ни^х. и иныѣ многіе пакости дѣахѹ | (317r:14)

hm280: на ни^х. ѿ ѿныѣ м'но | гыѣ пакостѣ дѣа^хѹ (287v:4)

hm282: на нѣхъ. ѿ ѿныѣ мнѣ | гѣа пѣкости дѣахъ (333r:15)

317r15

hm281: ѡмъ ѡ оу́жасѣхъса ꙗ́ки. сен'зѣкъ же | бѣѣ (317r:15)

hm280: и^М, и оу^Мжасх^Мсе пакы. | сз^Мн^Мжакъ вѣ^Мг^М же (287v:5)

hm282: ѿмъ, ѿ оу̑жаѡахѸсе пѧки. | сѧн'жаѡъ вѣгъ же (333r:16)

317r16

hm281: вѣстѹныи послѣ к' без'бѹжномѹ ма | гмѣтѹ. (317r:16)

hm280: ВЪСТОУ'НЫ^И ПОСЛА КЪ БЕЗ'БО | Ж'НОМЪ, МАХМЕТЪ. (287v:6)

hm282: востóчный посла̀ кѣ безбо́ || жномѹ махмѣтѹ, (333r:17)

317r17

hm281: гл̑а, ꙗ́цѣ не сѧмъ вни́дѣши во гра^А, | (317r:17)

hm280: глѣ, аще не самъ вѣ | нидеши вѣ гра^А, (287v:7)

hm282: гл҃а: ꙗ҃ще не сѧмъ вни́дешѣ | во гра^{дъ}, (333v:1)

317r18

hm281: не ѡдолѣтъ боудеть гра^А. ꙗкоже же вѣліе взысканіе (317r:18)

hm280: не <w>долѣнь боудеть гра^{A1}. | "он" же веліе възысканіе (287v:8)

hm282: не ѡдолѣнь бѡдетъ гра^А. ꙗкоже вѣ^лѣе взысканіе (333v:2)

317r19

hm281: с'твори ѿ цѣри ѿ цѣри. боѡше бо^с | (317r:19)

hm280: сѣтвори ѿ цр҃ю ѿ | ѿ цр҃ци. бо҃аше бо се (287v:9)

hm282: сотвори ѿ црѣю и ѿ црѣицы, | боаше бо са (333v:3)

317r20

hm281: во гра^А вніти. ѿ быіть в размышлѣніи | (317r:20)

hm280: вѣ гра^А вѣннѣ. ѿ | вѣ^Ѣ вѣ размѣшлѣнѣ (287v:10)

hm282: во гра^А вѣннѣ. ѿ вѣсть вѣ размѣ | шлѣнѣ (333v:4)

317r21

hm281: велико^М. ѿ позва бола^Ѣрь ѿ страти^Ѣгъ | (317r:21)

hm280: велико^М. ѿ призвѣдѣ | бола^Ѣрь ѿ страти^Ѣгъ (287v:11)

hm282: велико^М, ѿ призвѣвѣ бола^Ѣрь ѿ страти^Ѣ | (333v:5)

317r22

hm281: ѿ^Ѣвѣхъ ѿ^Ѣхъ же пойма на бою. (317r:22)

hm280: ѿ^Ѣхъ же пойма на бою. | (287v:12)

hm282: ѿ^Ѣхъ же пойма на бою. (333v:6)

317v1

hm281: безъ^Ѣбожъ | | ныѣ же магметъ дѣсть своѣ крѣпкое | (317r:22)

hm280: ѿ дѣсть и^М крѣпкое своѣ (287v:13)

hm282: ѿ дѣсть ѿимъ крѣпкое | своѣ (333v:6)

317v2

hm281: слово ѿ дары. ѿ посла ѿ^Ѣхъ с пѣши ѿ санъ^Ѣда | квин (317v:2)

hm280: слово ѿ дары. | ѿ посла и^Ѣ с пѣшамѣ ѿ сѣнъ^Ѣжакъ^Ѣбегы (287v:13)

hm282: слово, ѿ дары. ѿ посла ѿ^Ѣхъ с пѣшѣ | ми ѿ санъ^Ѣжакъ^Ѣбегы (333v:7)

317v3

hm281: рѣци граж^Аданомъ по вѣмъ ѿулица^М | (317v:3)

hm280: рѣци | граж^Аданомъ по вѣ^М ѿулица^М (287v:14)

hm282: рѣци граж^Аданомъ по вѣ^М | ѿулица^М, (333v:8)

317v4

hm281: слово магметово с клѣтвою. да прѣстѣ^Ѣ | нетъ (317v:4)

hm280: слово махъ^Ѣме | тово сѣ клѣтвою. да прѣстанетъ (287v:15)

hm282: слово махъ^Ѣметово сѣ клѣтвою, да | прѣстанетъ (333v:9)

317v5

hm281: безъ всѣкого страхъ ѿ оу^Ѣбѣства | (317v:5)

hm280: безъ вѣ | сѣкого страхъ ѿ оу^Ѣбѣства (287v:16)

hm282: безъ всѣкагѣ страхъ ѿ оу^Ѣбѣства | (333v:10)

317v6

hm281: ѿ пленѣніа. ꙗце ли же нѣ. то всѣхъ вѣ | (317v:6)

hm280: ѿ плѣнѣніа. ꙗце | ли^ж нѣ. то всѣхъ (287v:17)

hm282: ѿ плѣнѣніа. ꙗце ли же нѣ. то всѣхъ (333v:11)

317v7

hm281: ѿ жены ѿ дѣти вѣши мечъ мои по ѣстѣ. | (317v:7)

hm280: ѿ жены ѿ дѣти вѣши мѣчъ мой | поѣстѣ. (287v:18)

hm282: ѿ жены | ѿ дѣти вѣши мѣчъ мой по ѣстѣ. (333v:11)

317v8

hm281: ѿ семѣ бывшѣ и прѣста вѣнь ѿ вѣша | (317v:8)

hm280: ѿ семѣ бывшѣ прѣста вѣнь. ѿ вѣ | вѣшесе (287v:19)

hm282: ѿ семѣ бы^ѣ | шѣ прѣста вѣнь, ѿ вѣвѣшаса (333v:12)

317v9

hm281: всѣ болярѣмъ ѿ стратигомъ ѿ пашамъ | (317v:9)

hm280: всѣ болярѣмъ ѿ стратиго^М ѿ паша^М | (287v:20)

hm282: всѣ болярѣ^М | ѿ стратиго^М ѿ паша^М (333v:13)

317v10

hm281: на рѣкы. слышавъ же ѿ ка^нни магметъ | (317v:10)

hm280: на рѣкы. слышавъ же ѿ ка^нни магметъ | (287v:21)

hm282: на рѣкы. слышавъ же ѿ | ка^нни магметъ (333v:14)

317v11

hm281: ѿ вѣзрѣдоваса силѣ. ѿ посла вѣ гра^А ѣсти | ти (317v:11)

hm280: ѿ вѣзрѣдоваса сѣло. ѿ посла вѣ гра^А ѣсти | | ти (287v:22)

hm282: ѿ вѣзрѣдоваса сѣлѣ. ѿ | посла во гра^А ѣстити (333v:15)

317v12

hm281: оулицы ѿ плѣщади. вѣ .дѣ. дѣнь по вѣ | ни. (317v:12)

hm280: Олицы ѿ позорища. вѣ прѣвь на дѣ^ѣтъ дѣнь | по вѣны. (288r:1)

hm282: ѿ оулицы ѿ позорища. | вѣ прѣви на десѣтъ дѣнь по вѣны, (333v:16)

317v13

hm281: посла санѣакъ вѣвѣ по вѣвѣмъ ѿ оули | цамъ (317v:13)

hm280: послѧ сѧнѧ жѧкѧ бѣге по всѣх оуѣли | цах (288r:2)

hm282: послѧ сѧнѧ | | жѧкѣ бѣге по всѣхъ оуѣлицѧхъ (333v:17)

317v14

hm281: со многими лю^Ами враниѣи ѣзѣ | рѧды. (317v:14)

hm280: съ всѣми лю^Дми блю^Юсти ѣго ѿ оуѣ | виства. (288r:3)

hm282: со всѣми лю^А | ми блю^Юсти ѣго ѿ оуѣвиства. (334r:1)

317v15

hm281: ѧ сѧмъ безбожны съ всѣми | (317v:15)

hm280: ѧ самъ безбожнѣи съ всѣми (288r:4)

hm282: ѧ са^М безбожнѣи | со всѣми (334r:2)

317v16

hm281: вѣи своими поѣде въ врата ѣтго ро | мана. (317v:16)

hm280: сѣ | лами поѣде въ вѣрата ѣтго романа. (288r:4)

hm282: сѣлами поѣде во врата ѣтѧгѧ романа, | (334r:3)

317v17

hm281: кѣ великои цркви. в нѣ же бѧ | хъ (317v:17)

hm280: кѣ | великоѣ цркви. въ нѣ же (288r:5)

hm282: кѣ великоѣ цркви. въ нѣй же (334r:4)

317v18

hm281: събрани патриѧрхъ ѣ весь клирикѣ | (317v:18)

hm280: събраны па | трѧрхъ ѣ весь клиросъ (288r:6)

hm282: събраны патриѧрхъ | ѣ весь клиросъ, (334r:4)

317v19

hm281: ѣ нар^Аоу бесчислено ѣ жѣнъ ѣ дѣтей. ѣ | (317v:19)

hm280: ѣ нар^Вн бесчислень | жѣнѣ ѣ дѣтей. ѣ (288r:7)

hm282: ѣ нар^Ао бесчисленъ жѣнѣ ѣ дѣтей. | ѣ (334r:5)

317v20

hm281: приѣхъ на площа^А оу великѣа цркви ѣ слѣ | зе (317v:20)

hm280: прѣиде на позорѣице ве | ликыѣ цркви. ѣ слѣзе (288r:8)

hm282: прѣиде на позорѣице великыѧ цркви, ѣ слѣзе (334r:6)

317v21

hm281: с кона. ѿ па^А на земалю лицемъ вз^Т | (317v:21)

hm280: съ конѧ, ѿ падѣ | на земалю лице^М, ѿ възьмь (288r:9)

hm282: съ | конѧ, ѿ падѣ на земалю лицемъ, ѿ вземь (334r:6)

317v22

hm281: перъсть посыпа на главѣ свою блгоуда[Subsequent 2 folios are lost] (317v:22)

hm280: пръсть поси | па на главѣ свою блгодареце бѧ. ѿ пою | дисе (288r:10)

hm282: перъсть | посипа на главѣ свою блгодаряци бѧ: ѿ пою | диса (334r:7)

288r12bis

hm280: ѿномѣ великомѣ зданію црковъ | номѣ. (288r:12)

hm282: ѿономѣ великомѣ зданію црковномѣ. | (334r:9)

288r13bis

hm280: ѿ тако рѣкъ въ истинѣ съ людѣ | (288r:13)

hm282: ѿ такъ рѣкъ во истинѣ съ людѣ (334r:10)

288r14bis

hm280: быше ѿ прѣидоше. ѧ ѿни въ нхъ съ^М по^А | бны^И (288r:14)

hm282: быша ѿ | прейдоша: ѧ ѿни въ нхъ съ^М подобны (334r:10)

288r15bis

hm280: не боу^Ать. ѿ пойдѣ въ црковъ, ѿ въ | ниде (288r:15)

hm282: не бѣ^Дѣ^Т. | ѿ пойдѣ въ црковъ, ѿ вниде (334r:11)

288r16bis

hm280: мръзость запѣствіѧ въ стѣли | це (288r:16)

hm282: мёрзость запѣ | ствіѧ во стѣлице (334r:12)

288r17bis

hm280: бжѣ. ѿ ста на мѣсте стѣмь ёго. | (288r:17)

hm282: бжѣ. ѿ ста на мѣстѣ | стѣмь ёго. (334r:13)

288r18bis

hm280: патрїархъ же ѿ всѣ клирѣ. ѿ народѣ | (288r:18)

hm282: патрїархъ же ѿ всѣ клиросъ ѿ на | родѣ (334r:14)

288r19bis

hm280: Б(е)счисленно възъпившѹ съ слъзѹми. ѿ | (288r:19)

hm282: бесчисленно возопѣвшѹ со слезѹми, ѿ | (334r:15)

288r20bis

hm280: падоше прѣдъ ни^М. Онъ же безбожнии по | мадавъ (288r:20)

hm282: па | доша прѣ^Ани^М. Онъ же безбожнии помадавъ (334r:15)

288r21bis

hm280: рѹкою да прѣстанѹтъ. ѿ рече^ѿ ѿмь | (288r:21)

hm282: рѹ | кою да прѣстанѹтъ, ѿ рече^ѿ ѿмь: (334r:16)

288r22bis

hm280: тебѣ гл҃го ѡнастасіе. ѿ всѣхъ дрѹжинѣхъ | | (288r:22)

hm282: тебѣ гл҃го ѡ | | (ѡ)настасіе. ѿ всѣхъ дрѹжѣни (334r:17)

288v1bis

hm280: твоѣи ѿ вѣсѣмѹ народоу. по днѣшнѣхъ | (288v:1)

hm282: твоѣи ѿ вѣсѣмѹ на | рѹдѹ. по днѣшнѣхъ (334v:1)

288v2bis

hm280: днѣ въ прѣднѣа не ѹбойтесе гнѣва мое^ѿ | (288v:2)

hm282: дѣнь въ прѣ^Анаа не ѹубойтеса | гнѣва моего (334v:2)

288v3bis

hm280: ни ѹбѣиства ни плѣнѣнїа. ѿ Ѹбративъ | се (288v:3)

hm282: ни ѹубѣиства ни плѣнѣнїа. ѿ ѡ | брѣтивса (334v:3)

288v4bis

hm280: рече^ѿ пашамъ ѿ санѣжако^М. да прѣтетъ | (288v:4)

hm282: рече^ѿ паша^М ѿ санѣжако^М, да прѣтѣтъ | (334v:4)

288v5bis

hm280: вѣсѣмѹ воѣнствѹ, ѿ всакомѹ чинѹ мои^{хъ} | (288v:5)

hm282: всемѹ воѣнствѹ, ѿ всакомѹ чинѹ мои^{хъ} (334v:5)

288v6bis

hm280: вѣрѣть. да вѣсего на рѣдѣ гра^Аскаго, и жень | (288v:6)

hm282: вѣрѣ^Т, | да всегнѣ на рѣдѣ гра^Аскагнѣ, и жѣнѣ (334v:5)

288v7bis

hm280: и дѣтей. ни ѹбѣйство^М ни плѣнѣнїе^М, | (288v:7)

hm282: и дѣтѣй. | ни оубѣйство^М ни плѣнѣнїе^М, (334v:6)

288v8bis

hm280: и ни иною коюю изъвою повѣдѣть. | (288v:8)

hm282: ни иною коюю | ѡизвою повѣдѣть. (334v:7)

288v9bis

hm280: ѡце ли кто наше повелѣнїе прѣстѹпи^ть | (288v:9)

hm282: ѡце ли кто наше пове^тлѣнїе прѣстѹпитъ, (334v:8)

288v10bis

hm280: смѣртїю да ѹмѣть. повелѣ въ^тсѣмь | (288v:10)

hm282: смѣртїю да ѡумѣть. | повелѣ всѣмъ (334v:9)

288v11bis

hm280: извѣстїи изъ цѣркѣвѣ. хотѣше бо | (288v:11)

hm282: извѣстїи изъ цѣркѣвѣ. хотѣше бо | (334v:10)

288v12bis

hm280: видѣти нарежѣнїе и скровица цѣркѣ|вѣна. (288v:12)

hm282: видѣти нарежѣнїе и сокровица цѣркѣвна. (334v:11)

288v13bis

hm280: народѣ же идѹщѣ ис цѣркѣвѣ ѿ | (288v:13)

hm282: на^тродѣ же идѹщѣ изъ цѣркѣвѣ, ѿ (334v:11)

288v14bis

hm280: ѡ, ѹа^Ѣ, и до Ѣ, и ѣще многы^М въ цѣркѣви. | (288v:14)

hm282: ѡ ѹа^Ѣ и до Ѣ, и ѣ^тцѣхъ многы^М въ цѣркѣви. (334v:12)

288v15bis

hm280: и не до жѣ^Авъ безъбожїи, изъшь^А изъ цѣркѣвѣ | (288v:15)

hm282: ѿ не дождѣвъ безъбожнѣ, | ѿзше^А ѿзъ цркви (334v:13)

288v16bis

hm280: видѣвъ ѿзышь^Аши^Х пльнѡ позори|ще. (288v:16)

hm282: видѣвъ ѿзше^Ашихъ полнѡ по|зорище. (334v:14)

288v17bis

hm280: ѿ по ѡлица^Х ѿдѡцїи^Х много, ѿ оуди|весе (288v:17)

hm282: ѿ по ѡулицахъ ѿдѡцїихъ многѡ, ѿ | оудивеса (334v:15)

288v18bis

hm280: толикѡ народѡ ѿ єдинїе храми|ни (288v:18)

hm282: толикѡ народѡ ѿ єдинїа храм|ни (334v:16)

288v19bis

hm280: ѿзышь^Ашомѡ. ѿхъ же не бѣ числѡ. | (288v:19)

hm282: ѿзше^Ашомѡ, ѿхъ же не бѣ числѡ. (334v:17)

288v20bis

hm280: ѿ поїде къ цр^ѣкомѡ двориѡ. ѿ тоу^ѣ срѣ|те (288v:20)

hm282: ѿ поїде || къ цр^ѣкомѡ двориѡ, ѿ тѡ срѣ|те (334v:17)

288v21bis

hm280: єго нѣкыи срѣвыи^ѣ, принесє главѡ | (288v:21)

hm282: єго нѣкїи срѣ|выи^ѣ, принесє главѡ (335r:1)

288v22bis

hm280: бл҃говѣрнаго црѣа кон^ѣтан^ѣтина. ѿ онъ же || (288v:22)

hm282: бл҃говѣрнаго црѣа конста^ѣн^ѣтина. ѿ онъ же (335r:2)

289r1bis

hm280: ѿкаан^ѣны възрадовасє сѣлѡ. ѿ възскорѣ при|зва (289r:1)

hm282: ѿкаанїи възрадовасє сѣлѡ. | ѿ възскорѣ призва (335r:3)

289r2bis

hm280: болярѣ ѿ стратигѣ. ѿ възпросї и^ѣ да | (289r:2)

hm282: болярѣ ѿ стратїгѣ, ѿ во|просї ѿихъ да (335r:4)

289r3bis

hm280: рѣ́(margin: рекѣ́)тъ ѣ́мѣ́ истинѣ́, а́ще то́ ѣ́ гла́ва цѣ́рева. | (289r:3)

hm282: рекѣ́тъ ѣ́мѣ́ истинѣ́, а́ще та́ ѣ́сть | гла́ва цѣ́рева. (335r:5)

289r4bis

hm280: О́ны^ж страхо́мъ ѿдръжи́ми и́ рѣ́ше́ ѣ́мѣ́, то́ | (289r:4)

hm282: О́ни же страхо́мъ ѿде́ржи́ми и́ рѣ́ша | ѣ́мѣ́, та́ (335r:6)

289r5bis

hm280: ѣ́ и сѣ́ца гла́ва цѣ́рева. О́н же ѿбл(о|вы)завъ ю́ | (289r:5)

hm282: ѿѣ́сть и сѣ́ца гла́ва цѣ́рева. О́нъ ж ѿ|бл(о|вы)завъ ѿю́ (335r:7)

289r6bis

hm280: и́ рѣ́, въ истинѣ́ іа́вѣ́ на те́ бѣ́ миро́у родѣ́ па|че́ же (289r:6)

hm282: и́ рече́: во истинѣ́ іа́вна та́ бѣ́тъ | мі́ръ (margin: мі́ръ) родѣ́ па́че́ же (335r:8)

289r7bis

hm280: и́ цѣ́ра. по́ что́ въсо́у[и́е́] по́гибѣ́ и́ по|сла́ (289r:7)

hm282: и́ цѣ́ра. по́ что́ все́ по́гибѣ́; | и́ посла́́ (335r:9)

289r8bis

hm280: ю́ кѣ́ патріа́рхѣ́. [да о́бл]ожить ю́ сребро́мъ | (289r:8)

hm282: ѿю́ кѣ́ патріа́рхѣ́, да ѿбл(о|ж)и́тъ ѿю́ сре́|бро́мъ (335r:10)

289r9bis

hm280: и́ злато́мъ. и́ сѣ́храни́[и́тъ ю́] іа́ко^ж са́мъ вѣ́сть. | (289r:9)

hm282: и́ злато́мъ. и́ сохрани́тъ ѿю́ іа́коже са́мъ вѣ́сть. | (335r:11)

289r10bis

hm280: патріа́рхъ же́ въз[ьмѣ́] блго́вѣ́рнаго цѣ́ра гла́|вѣ́. (289r:10)

hm282: патріа́рхъ же́ взѣ́мъ блго́вѣ́рнаго цѣ́ра гла́вѣ́, | (335r:12)

289r11bis

hm280: и́ положи́ ю́ въ ко́вчегъ сребра́нь и́ позла́|цень. (289r:11)

hm282: и́ положи́ ѿю́ въ ко́вчегъ сребра́нь и́ позла́цень. | (335r:13)

289r12bis

hm280: ѿ сѣкрѣю въ великой цркви по^а прѣ|столо^м. (289r:12)

hm282: ѿ сѣи ѿю во великой цркви по^а престоло^м. (335r:14)

289r13bis

hm280: ѿ ѿни^х же тако слышахо^м, ѿко ѿо|ставшии (289r:13)

hm282: ѿ ѿни^х | же такъ слышахо^м, ѿакъ ѿста^вшии (335r:14)

289r14bis

hm280: ѿ сѣци^х сѣ црѣмь оу^з злати^х в^ра|тъ. (289r:14)

hm282: ѿ сѣци^х | сѣ црѣ^м оу^з злати^х в^ра^тъ, (335r:15)

289r15bis

hm280: оу^зкродоше его поцию, ѿ ѿнесоше въ|салитѣ (289r:15)

hm282: оу^зкрадоша его но|цию, ѿ ѿнесоша въсалитѣ (335r:16)

289r16bis

hm280: его ѿ сѣхранише ѿ. ѿо црѣци^ж бы|вѣшѣ (289r:16)

hm282: его ѿ сохраниша ѿи || ѿ црѣцы же бывѣшѣ (335r:17)

289r17bis

hm280: великѣ ѿстезанію. ѿ сказа^ше мах^ѣ|метѣ. (289r:17)

hm282: великѣ ѿстезанію, ѿ сказа^д|ша мах^метѣ, (335v:1)

289r18bis

hm280: ѿко великѣ дѣѣ ѿ великѣ домо|стикъ, (289r:18)

hm282: ѿакъ великѣ дѣѣ ѿ великѣ | домо^{ст}икъ, (335v:2)

289r19bis

hm280: ѿ ѿнактось. ѿ протостратовъ | (289r:19)

hm282: ѿ ѿнактось. ѿ протостра^товъ | (335v:3)

289r20bis

hm280: сѣнь ѿн^ѣрѣи. ѿ б^ратини^ѣи ѿвсанъ ѿ^ѣм^ѣа | (289r:20)

hm282: сѣнь ѿн^ѣрѣи. ѿ б^рата^ни^ѣи ѿвсанъ ѿ^ѣм^ѣа (335v:4)

289r21bis

hm280: палеологъ. ѿ епар^хъ гра^ѣскѣи никол^ѣ. | (289r:21)

hm282: пале | ѿлогъ. и ѿпърхъ градскый нѣкогда, (335v:4)

289r22bis

hm280: ѿпѣстише црцю въ корабле^х. и дѣе исте | | завь (289r:22)

hm282: ѿпѣсти | ша црциѣ въ кораблехъ. и ѿдѣе истезавь (335v:5)

289v1bis

hm280: и^х много, повелѣ казнѣти и^х смрътѣю, | (289v:1)

hm282: ѿихъ | много, повелѣ казнѣти ѿихъ смёртѣю. (335v:6)

289v2bis

hm280: и сѣмъ тако бываѣми^м грѣхъ ради наши^х. бѣ | законы^ж (289v:2)

hm282: и сѣ^м | такъ бываѣми^м грѣхъ ради нашихъ. безза | конїи же (335v:7)

289v3bis

hm280: махъметъ сѣде на прѣстола^х цри | града. (289v:3)

hm282: махметъ сѣде на прѣтола^х цригра | да. (335v:9)

289v4bis

hm280: бл҃горо^анѣша всѣхъ градовъ и^ж по^а | (289v:4)

hm282: Бл҃городнѣша всѣхъ градовъ ѿже подъ | (335v:10)

289v5bis

hm280: ѿнцемъ. и владѣше владѣюци^х двѣма | (289v:5)

hm282: ѿнцѣ^м. и владѣше владѣюцихъ двѣма (335v:11)

289v6bis

hm280: ѿестъми въселѣнїе. и ѿодола^х ѿодолавши^х | (289v:6)

hm282: ѿдѣсть | ми вселѣнїа. и ѿдола^х ѿодолавшихъ (335v:11)

289v7bis

hm280: грѣдаго дрътарѣксѣа. невѣстимаго | (289v:7)

hm282: гóрдагъ | дртаѣерксѣа. невѣстимагъ (335v:12)

289v8bis

hm280: поучѣнами морѣ^хскѣми. и воѣводѣ ши | ре (289v:8)

hm282: пѣучѣнами морѣ | скѣми. и воѣводѣ шѣре (335v:13)

289v9bis

hm280: землѣ. ѿ потрѣбывъши^х, тройю прѣ|дивнѣю. (289v:9)

hm282: землѣ. ѿ потрѣ|бывъшихъ, тройю предѣивнѣю, (335v:14)

289v10bis

hm280: седмѣдесетми Кралы ѿбó|рѣмѣ. (289v:10)

hm282: сѣдмѣдесѣтьми | крѣлы ѿборѣмѣ. (335v:15)

289v11bis

hm280: меѳѡдѣемъ патр^ѣкыимъ, ѿ лъвѡ^м | (289v:11)

hm282: меѳѡдѣе^м пат^рскымъ, ѿ | лъвѡ^м (335v:16)

289v12bis

hm280: прѣмоу^ары^м. знаменѣа ѿ градѣ сѣмъ сз|врѣшишесѣ, (289v:12)

hm282: премѣдри^м. знаменѣа ѿ градѣ сѣмъ со || верѣшишасѣ, (335v:17)

289v13bis

hm280: таѣ послѣднѣ. нѣ оубò | (289v:13)

hm282: таѣ послѣдна. но ѿубѡ (336r:1)

289v14bis

hm280: раздѣмѣши ли ѿокаѣне, ѣце вѣсѣ прѣжѣе | (289v:14)

hm282: раздѣ|мѣши ѡкаѣнне, ѿѣце всѣ прѣжде (336r:1)

289v15bis

hm280: не прѣидѣть. нѣ тѣко сзвѣрѣшитѣ | (289v:15)

hm282: не прѣ|идѣть. но тѣкѡ соверѣшитѣ (336r:2)

289v16bis

hm280: имѣть : Пишет^{сѣ} [illegible] сз прѣ|жѣе (289v:16)

hm282: ѿимѣтъ : | Пѣшетсѣ сз прѣжде (336r:3)

289v17bis

hm280: сз^адѣтел^ными всего ѿсмайл^ата побѣ|дѣть. (289v:17)

hm282: создѣтелными всего, | ѿсмайл^ата побѣдѣтъ. (336r:4)

289v18bis

hm280: ѿ се^Амох^Альмаго прїимѡть съ прѣ^А | ж^Ае (289v:18)

hm282: ѿ се^Амох^Ал^Амагѡ прїи^А | мѡтѡ съ прѣжде (336r:5)

289v19bis

hm280: закон^Аными єго. ѿ въ нѣ^М въцѣ^Мѣтсе :- | (289v:19)

hm282: закон^Аными єгѡ. ѿ въ нѣ^М | воцарѣтса. | (336r:6)

289v20bis

hm280: възан^Атїа, кѡ^Нстан^Атинь гра^А, новы^Н | (289v:20)

hm282: Визан^Атїа, Кѡнстан^Атїнѡ гра^Адѡ, нѡвыи (336r:8)

289v21bis

hm280: римь, троѡг^Альны. се^Амох^Альмѡ, цѣригра^А, | (289v:21)

hm282: ри^М, | троѡг^Алны, Се^Амох^Алми, цѣригра^Адѡ, | (336r:8)

289v22bis

hm280: стан^Абѡль :- :- :- (289v:22)

hm282: Стѡм^Аполѡ :- :- :- :- :- (336r:10)

6. RASGOS FORMALES DE LOS MANUSCRITOS

6.1. VARIACIONES GRÁFICAS DE LAS DISTINTAS SECUENCIAS FONÉTICAS

6.1.1. Diptongos con líquidas *CoRC y *CeRC

Los diptongos con líquidas en interior de palabra, representados por las secuencias *CoRC y *CeRC, donde *C* simboliza cualquier consonante y *R* las líquidas *r* y *l*, presentan en HM. 281 un tratamiento altamente uniforme más cercano a la norma del eslavo eclesiástico que a los resultados autóctonos del eslavo oriental. Este tipo de estructuras silábicas se reflejan a lo largo de todo el texto con una metátesis de la líquida y la vocal tanto en *CoRC > CRāC como en *CeRC > CReC, seguida de un alargamiento que tiene lugar tan solo en *CoRC > CRāC.

En HM. 281 encontramos elementos léxicos muy frecuentes que reflejan el tratamiento de metátesis y alargamiento de los grupos *CoRC > CRaC de manera regular, lo que demuestra por un lado que el escriba tenía asimilada la norma ortográfica del eslavo eclesiástico y por otro, que la recensión rusa había incorporado a su léxico un gran cantidad de eslavonismos: глѣсы, млѣдыхъ, глѣда, глѣжѣне, вратѣ, прѣхъ, глѣдомъ, владѣше, здравъ, страны, злато, преврати, прѣкрѣти^ѣ, премѣрѣна, злѣнравныи, стражѣ, съхранѣнѣе, хрѣбръ, главы, вѣрѣна, вѣргъ.

Los ejemplos más numerosos del cambio *CeRC > CReC los hallamos en los prefijos пре- y прѣд- en las preposiciones прѣд и чрѣз: прѣдѣвѣдѣю, прѣстѣхъ, прѣскочѣти, прѣити, прѣмочѣ, прѣдѣти, прѣ^ѣрѣкѣхѣ^ѣ, прѣ^ѣ тобоѣ, на прѣ^ѣ, в прѣ^ѣ, чрѣзъ всю нѣ^ѣ.

Igualmente, se registran secuencias con metátesis en las raíces de los siguientes términos: в срѣдѣ^ѣ, ѿ дрѣва, дрѣваныхъ, ѿ срѣды, на брѣзехъ, врѣма, брѣженѣа, дрѣвлѣ, потрѣбѣ, стрѣгѣи, пленѣнѣа.

Todos estos ejemplos muestran metátesis y ausencia de alargamiento, como indica el uso de la grafía ѣ en lugar de ѣ.

Existen tres excepciones a la tendencia general de metátesis que reflejan el tratamiento autóctono de los dialectos eslavos orientales, consistente en una pleofonía o *polnoglasie*.

- a) El primer ejemplo se localiza en el verbo прѣдѣлати, cuyo prefijo presenta la forma прѣ- en lugar de прѣ-.

- b) El segundo ejemplo, $\rho\alpha\lambda\alpha\eta\acute{\alpha}\chi\delta$, refleja una pleofonía de la secuencia **peln-* acompañada de un cambio de timbre en la vocal *e* > *o* propiciado por la articulación velarizada de /l/.
- c) El tercer ejemplo lo conforma la pleofonía en $\kappa\acute{o}\lambda\alpha\kappa\alpha\lambda\upsilon$, término común en los manuscritos que en ocasiones presenta la forma no pleofónica y con metátesis y alargamiento $\kappa\lambda\alpha\kappa\alpha\lambda\upsilon$.

En el texto de HM.281 encontramos un posible ejemplo de hipercorrección en la grafía de $\kappa\rho\epsilon\mu\acute{\iota}\delta\upsilon$ en lugar de la forma correcta $\kappa\epsilon\rho\epsilon\mu\acute{\iota}\delta\upsilon$. El escriba de HM.281 interpreta la presencia de dos vocales del mismo timbre delante y detrás de la líquida como una pleofonía resultante de las secuencias **CeRC* en el eslavo oriental y procede a corregir erróneamente según la norma eclesiástica, eliminando la primera vocal y modificando *CeReC* > *CreC*.

Los diptongos de *o* + líquida en posición inicial absoluta o en inicio de raíz, representados por **oRC*, experimentan una metátesis en todas las áreas dialectales eslavas, incluido el eslavo oriental. Sin embargo, el alargamiento de la vocal se produjo con una distribución diferente según el área dialectal dependiendo de la entonación: en el eslavo meridional **oRC* -> *RaC*- tanto bajo entonación ascendente como descendente, mientras que en eslavo oriental y occidental el alargamiento sólo tiene lugar bajo entonación ascendente.

El eslavo eclesiástico, como lengua literaria basada en dialectos meridionales, refleja este tipo de secuencias mayoritariamente como *RaC*-.

El manuscrito HM.281 sigue regularmente la norma del eslavo eclesiástico: $\rho\alpha^3\sigma\epsilon\upsilon\epsilon$, $\rho\alpha\acute{z}'\sigma\acute{\iota}\lambda\acute{\alpha}\sigma\eta$, $\rho\alpha\acute{z}\mu\acute{\iota}\sigma\lambda\acute{\epsilon}\eta\eta\iota$, $\rho\alpha^3\sigma\eta\rho\alpha\tau\iota$, $\rho\alpha\acute{z}\delta\epsilon\lambda\iota$, $\rho\alpha\acute{z}'\gamma\eta\beta\upsilon\alpha\epsilon^M\zeta$, $\rho\alpha\acute{z}\delta\alpha\upsilon\alpha^3\tau\iota$, $\rho\alpha\acute{z}\beta\upsilon\gamma\eta\sigma\alpha\varsigma\alpha$, $\rho\alpha\acute{z}\delta^M\mu\beta\upsilon\tau\zeta$, $\rho\alpha^3\upsilon\beta\zeta$, $\rho\alpha\acute{z}\rho\eta\tau\iota$, $\rho\alpha\mu\delta$, $\rho\alpha\acute{z}\lambda\iota\gamma\eta\alpha\alpha$.

La mayor parte de estos ejemplos contienen el prefijo verbal $\rho\alpha\acute{z}$ -, que por influencia de la lengua literaria basada en el eslavo eclesiástico ha pasado a formar parte de la norma del ruso contemporáneo²⁴.

Otros ejemplos, como $\rho\alpha^3\delta^M\mu\zeta$, $\upsilon\acute{z}\rho\alpha\sigma\tau\eta^M\zeta$ y $\rho\alpha\beta\upsilon$ también denotan la influencia de la norma literaria del eslavo eclesiástico.

²⁴ El uso más extendido de $\rho\alpha\acute{z}$ - frente a $\rho\alpha\zeta$ - se debe también al fenómeno de *akan'e* que afecta a la neutralización de /o/ en posición átona, de manera que el prefijo autóctono $\rho\alpha\zeta$ - sólo se conserva en la lengua rusa contemporánea en posición tónica (Vlasto 1986: 19).

Sólo en una ocasión, en el verbo *зѡровнѣти*, encontramos la prevalencia de la forma autóctona frente a la eclesiástica. Precisamente el uso de *ров-* en lugar de *рав-* en esta forma nos ha llevado a enmendar la laguna en *р(ов)нѣти* (HM.281, f. 283r20) siguiendo la misma tendencia.

Los diptongos con líquida en HM.280, tanto en interior de palabra (**CoRC* y **CeRC*) como en posición inicial absoluta (**oRC*), se resuelven en todos los casos con una metátesis seguida de alargamiento de *o > a* y de *e > ě*. Esto supone una diferencia respecto a HM.281, donde sólo se produce el alargamiento en las estructuras **CoRC > CRaC*.

Entre los ejemplos de **CoRC > *CRaC* se encuentran todos los citados anteriormente sin diferencias con HM.281 (vid. supra).

En los ejemplos de **CeRC > CRěC* el alargamiento se refleja en el uso de *ѣ*: *вѣ срѣдоу*, *дрѣва*, *дрѣвеныѣ*, *ѿ срѣди*, *на вѣрѣзѣхъ*, *вѣрѣженіа*, *вѣрѣме*, *дрѣвляѣ*, *потрѣбѣ*, *стрѣгы*, *ѡмрѣти*, *плѣніеніа*. Los prefijos *прѣ-* y *прѣд-* y las preposiciones *прѣд* y su derivado *напрѣдъ* figuran siempre con *jat*: *прѣстаѣхѣ*, *прѣѣкаше*, *прѣѣти* *прѣдѣдоуѣтсе*, *прѣзрѣвѣше*, *прѣзыраѣѣце*, *прѣѣтѣ*, *прѣжѣ*, *прѣдѣ* *ни*, *прѣстанѣ*, *прѣѣрекѣ*, *напрѣдъ*, *прѣѣ тобою*.

La preposición *ѣрезъ* presente en HM.281 es eliminada en HM.280 o sustituida por otra preposición existente en la recensión serbia:

HM.281

HM.280

ѣрезъ всю нѣ

прѣзъ вѣсѣ нѣцѣ

ѣрезъ всю нѣцѣ

всѣ нѣцѣ

ѣрезъ ѣхѣ

по ниѣ

En las excepciones con pleofonía en HM.281 encontramos un tratamiento distinto en HM.280. Las formas *передѣлати* y *кѡлоколы* de HM.281 son sustituidas por el escriba de HM.280 por *сѣлиѣти* y *звѡнѣ* respectivamente.

La forma verbal pleofónica *полонѣхѣ* es modificada en HM.280 a *плѣниѣхѣ* según el tratamiento regular de metátesis y alargamiento de los dialectos meridionales.

La hipercorrección de HM.281 *кремиды* ha sido corregida en HM.280 a *кѣрамиды*, forma que figura en el diccionario de Sreznevskij²⁵ como variante ortográfica de *керемиды*.

Los diptongos con líquida en inicio de palabra o de raíz se reflejan en HM.280 siempre con metátesis y alargamiento independientemente de la entonación. Este tratamiento es propio de los dialectos meridionales, siendo también la norma de la lengua literaria.

El único caso de HM.281 donde prevalece la forma autóctona oriental es modificado por el escriba de HM.280 para ajustarlo a la norma meridional: *здровнѣти* > *йзравнѣти*.

HM. 282 presenta para las secuencias silábicas **CoRC* y **CeRC* un tratamiento idéntico a HM.280 en todos los aspectos a excepción de uno: las sílabas de estructura **CeRC*, los prefijos *пре-* *пред-* y las preposiciones *пред* y *напред* oscilan en sus resultados entre *CRēC* y *CRĕC*, aunque se reflejan más frecuentemente con *ѣ* en lugar de *ѣ*: *въ среѣѣ*, *дрѣва*, *древѣныѣ*, *ѡ среѣи*, *на врэзѣѣ*, *врѣма*, *дрѣвѣ*, *потрѣбѣ*, *непотрѣбѣны*, *напреѣѣ*, *премѣнѣхѣса*, *прежѣныѣ*, *превратѣтѣѣ*, *преслѣвно*, *предѣвнѣи*, *преѣкрасѣвъ*, *предѣша*, *преѣтѣѣи*, *презырѣюще*, *преѣниѣ*, *преѣрѣкѣѣ*, *преѣ тобѣо* frente a los ejemplos en los que el escriba de HM.282 mantiene la grafía *ѣ*: *ѡ срѣѣѣ*, *врѣжѣнѣи*, *потрѣбѣѣ*, *потрѣбѣѣвшихѣѣ*, *стрѣѣѣ*, *оѣмрѣѣѣ*, *прѣѣѣѣ*, *плѣнѣнѣи*, *плѣнѣхѣѣ*, *прѣжѣныѣѣ*.

Los diptongos con líquida en posición inicial figuran, al igual que en HM.280, con metátesis y alargamiento en todos los casos.

6.1.2. Sílabas con *jer* + *líquida*

Las sílabas con *jer* + *líquida* (esquematisadas en las secuencias **CъRC* y **CьRC*, donde *R* representa a *l* y a *r*) reciben un tratamiento distinto en cada uno de los tres manuscritos que estamos describiendo, lo que supone una de las diferencias recensionales más consistentes a lo largo de todo el texto.

El manuscrito HM.281 oscila entre dos tendencias:

²⁵ Sreznevskij, I.I.: *Словарь древнерусского языка: Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (3 vol.). Moscú: Kniga, 1989.

1. Metátesis: Se produce una metátesis entre el *jer* y la líquida, y el *jer* se refleja siempre como *jer* velar, independientemente de su calidad.

$$*C_bRC / *C_bRC > Cr_bC / Cl_bC$$

2. Vocalización: No se produce ninguna metátesis, los *jers* son tratados como *jers* fuertes en todo caso y vocalizan: el *jer* velar vocaliza en *o* y el *jer* palatal en *e*.

$$*C_bRC > CorC / ColC$$

$$*C_bRC > CerC / ColC$$

Mientras que la metátesis constituye el tratamiento normativo del eslavo eclesiástico, la vocalización refleja la resolución autóctona del eslavo oriental, incorporada como alternativa ortográfica recensional (no dialectal) al tratamiento tradicional en la recensión rusa.

Una característica del tratamiento 2 en este tipo de sílabas es la transformación de **C_bIC* en **C_bIC* debido a un proceso de labialización y velarización del *jer* palatal inducido por /l/, de modo que tanto **C_bIC* como **C_bIC* dan como resultado *ColC*.

La recensión rusa del eslavo eclesiástico en un principio asume la tendencia 1 como regla ortográfica por influencia de la lengua literaria, pero en los textos, como es el caso de HM.281, los ejemplos de vocalización del *jer* son más numerosos. La elección entre metátesis o vocalización del *jer* de este tipo de sílabas no parece guardar relación con factores fonéticos, léxicos o semánticos, como la pertenencia del término a un vocabulario eclesiástico, ni está unida al grado de abstracción del concepto o a un tipo de lenguaje más elevado.

A través de los ejemplos que se registran tanto con metátesis como con vocalización se observa que en HM.281 ambos tratamientos son percibidos como dos variantes ortográficas equivalentes de la misma unidad subyacente.

1. Metátesis

Cr_bC / Cl_bC

пръвое

стлъпа

испльнѣнїе

наплъниша^ъ

се^ъмохлъмныи

2. Vocalización

CorC / CerC / ColC

пѣрвїе

стол^ъпы

исполнѣнїе

наполнишася

се^ъмох^ъолъмныи

млѣва	молѣбы
трѣпѣхѣ	длѣготерпѣливѣ
ѡвѣрѣзошасѣ	ѡвѣрѣсти
смѣрти	смѣрѣти
цѣркви	цѣрквен

En los últimos dos ejemplos, el uso extendido de la forma abreviada no permite vislumbrar qué tipo de tratamiento se aplica a estos términos tan frecuentes, sin embargo, el texto nos ofrece dos registros con vocalización plena: смѣрѣти у цѣрквен.

Los términos срѣць у мрѣтвыѣ, constituyen ejemplos de líquida silábica muy frecuentes en el *RTC*, pero siempre los encontramos en HM.281 en su forma abreviada.

Entre los ejemplos que se encuentran sólo con metátesis figuran: жрѣтвы, грѣдыню, грѣдыѣ, трѣжествы, влѣнѣми, оѣдрѣжѣти, дрѣзостѣ, дрѣзостно у длѣгѣ.

En las raíces дрѣж-, дрѣз- у длѣг-, bastante frecuentes en HM.281, no se registran oscilaciones: siempre se escriben con metátesis y *jer* velar.

Por otro lado, hemos observado que el resto de ejemplos con metátesis se localizan en unos pasajes concretos del *RTC* donde cabe esperar un lenguaje con formas más arcaizantes: o bien se encuentran en la *Leyenda de la Fundación de Constantinopla* (жрѣтвы, трѣжествы), o bien están insertos en plegarias o profecías (грѣдыню, грѣдыѣ у влѣнѣми).

No obstante, este hecho no parece ser significativo, dado que los ejemplos con vocalización siguen siendo más numerosos y se encuentran distribuidos a lo largo de todo el texto, incluyéndose también en los pasajes de la *Leyenda de la Fundación* y en plegarias: сѣрѣхѣ, до торѣгѣ, оѣтрѣжѣнїѣ, торговѣнїѣ, полѣкы, ополѣнїѣ^М, вѣрѣствѣ, ѣрѣнаго, оѣмолѣѣѣ, низѣрѣгнѣти, мерѣскыми, по пѣрѣсемѣ, сѣверѣшиѣ, перѣствѣ, скѣвѣрѣнаго.

Existen tres casos de hipercorrección en HM.281: ѡвѣтѣль (un registro), прѣтѣль (dos registros) у слѣтѣнѣ (un registro).

Para explicar la ortografía del término ѡвѣтѣль caben dos posibilidades: bien el sufijo-*tel'* ha sido interpretado como una sílaba de *jer* + *líquida*, y se ha aplicado el tratamiento de metátesis, o bien se trata de un error de omisión de *ѣ*, ya que el *jer* es palatal, y no velar como

correspondería a las formas con metátesis, y además forma parte de la ortografía correcta como marca de la palatalización de /l'/.

De la misma manera, la sílaba final del término $\pi\rho^{\delta}\tau\lambda\zeta$ puede responder a una reinterpretación de la sílaba $-\tau\alpha\lambda > -\tau\lambda\zeta$ por su equivalencia fonética en la sílabas con *jer* + *líquida*, o como la omisión de la vocal plena /o/ por tratarse de una palabra abreviada.

A lo largo del texto de HM.281 encontramos la palabra ‘sultán’ en tres ocasiones: $\epsilon\alpha\lambda\tau\acute{\alpha}\nu\theta^{\mu}$ y $\epsilon\alpha\lambda\tau\acute{\alpha}\nu\theta\epsilon$ frente a la hipercorrección $\epsilon\lambda\tau\acute{\alpha}\nu\delta$. La sílaba $\epsilon\alpha\lambda$ - ha sido interpretada como la vocalización de un *jer* ante líquida y modificada a la estructura normativa de la recensión rusa del eslavo eclesiástico *líquida* + *jer* velar: $\epsilon\lambda\zeta$ -. HM.280 y HM.282 utilizan siempre la forma $\epsilon\delta\lambda\tau\acute{\alpha}\nu\theta^{\mu}$, $\epsilon\delta\lambda\tau\alpha\nu\theta\epsilon$, $\epsilon\delta\lambda\tau\acute{\alpha}\nu\delta$.

Otro elemento a destacar de las sílabas con vocalización plena del *jer* según el tratamiento autóctono eslavo oriental es la presencia bastante frecuente de un diacrítico de *jer*, o incluso un *jer* en uno de los ejemplos, entre la líquida y la consonante siguiente: $\epsilon\tau\alpha\lambda^{\prime}\pi\upsilon$, $\mu\alpha\lambda^{\prime}\beta\upsilon$, $\epsilon\epsilon\delta^{\prime}\mu\alpha\chi\acute{o}\lambda\zeta\mu\eta\eta\eta\iota$, $\omega\upsilon\epsilon\rho^{\prime}\epsilon\tau\iota$, $\epsilon\mu\acute{\epsilon}\rho^{\prime}\tau\iota$, $\tau\omicron\rho^{\prime}\gamma\delta$, $\omicron\upsilon^{\tau^{\epsilon}}\tau^{\epsilon}\rho^{\prime}\acute{\zeta}\acute{\epsilon}\eta\eta\iota\epsilon$, $\mu\alpha\lambda^{\prime}\kappa\upsilon$, $\nu\epsilon\rho^{\prime}\epsilon\tau^{\prime}\zeta$, $\omicron\upsilon^{\prime}\mu\alpha\lambda^{\prime}\gamma\delta$, $\eta\iota\zeta\nu\acute{\epsilon}\rho^{\prime}\gamma\eta\delta^{\prime}\tau\iota$, $\mu\epsilon\rho^{\prime}\epsilon\kappa\upsilon\mu\iota$, $\mu\epsilon\rho^{\prime}\epsilon\tau^{\prime}\zeta$, $\nu\acute{\epsilon}\rho^{\prime}\chi\delta$.

La presencia del diacrítico podría tratarse de un resto de la llamada “pleofonía secundaria” (Borkovskij, Kuznecov 1963: 106) en las sílabas de *jer* + *líquida*, pero lo más probable es que su valor sea meramente ortográfico para indicar la presencia de dos consonantes seguidas que pertenecen a sílabas distintas, en un intento de conciliar las reglas ortográficas del eslavo eclesiástico con el tratamiento autóctono.

Como conclusión, los reflejos en HM.281 son una combinación de formas autóctonas vocalizadas correspondientes al nivel de desarrollo de la lengua rusa en el siglo XVI y de formas con metátesis y *jer* velar que siguen la convención ortográfica del eslavo eclesiástico, reforzada tras la segunda influencia eslava meridional.

En el manuscrito HM.280 el tratamiento de las secuencias *jer* + *líquida* refleja resultados regulares: se produce una metátesis, y el *jer*, sea cual sea su origen etimológico, se refleja siempre como *jer* palatal.

El tratamiento de las sílabas con líquida en la recensión serbia, como lengua literaria eslava meridional, es similar a la norma del eslavo eclesiástico, con la excepción de que el *jer* que sigue a la líquida es palatal. Sin embargo, conviene tener en cuenta dos cuestiones:

1. En la recensión serbia, y más concretamente en la ortografía de Resava, en la que se encuadra HM.280, la distribución del *jer* velar o *jer* palatal no sigue principios etimológicos, sino ortográficos: en interior y a final de palabra suele figurar el *jer* palatal, mientras que en preposiciones y prefijos encontramos el *jer* velar. La confluencia de los dos *jers* en la ortografía refleja la neutralización fonológica de su rasgo de palatalidad.
2. Aunque en la norma ortográfica de las sílabas con líquida encontramos siempre *jer* palatal, éste carece de valor fonético, pues en los dialectos serbios los *jers* de las secuencias *CbRC/CbRC/CRbC/CRbR* caen independientemente de su posición fuerte o débil, dando paso a unas nuevas líquidas silábicas *r* y *l* (Shevelov 1964: 475-484).

El escriba de HM.280, en su paso de la redacción rusa a la redacción serbia, percibe que bajo las dos variantes ortográficas que se utilizan en HM.281 subyace un mismo tipo de sílabas y transforma uniformemente *CRbC/CoRC/CerC* en sílabas de estructura única *CRbC*:

HM.281

мѣрѣвѣ
смерѣти/смерѣти
прѣвое/пѣрѣе
исполнѣнѣ/исплѣнѣнѣ
жрѣтвы
наполнѣнѣ/наплѣнѣти
стѣлѣпѣ/столѣпы
чѣрнаго
седѣмохѣлѣмныи/сеѣмохѣлѣмныи
длѣѣ
влѣнѣми
торговѣнѣ
торѣгѣ
оѣтѣрѣжѣнѣ

HM.280

мрътвѣ
сзмръти
пръвѣе
исплѣнѣнѣ
жрътвы
наплѣнѣти,
стлѣпы
чръны^м
седмохълѣмаго/седмохълѣми,
длѣѣ
влѣнами
тръгованѣ
тръга
тврѣжѣнѣ

трьжествы	трьжьѣтвы
оумол'ѹд'	оумальѹд'
мльва	мльва
грьдѣннѹ	грьдиннѹ
сквѣрнаго	ск'врьн'наго
вѣр'хѹ	врьхѹ

Otros ejemplos de este tipo en HM.280 son: оудрьжаше, дрьзайте, дрьзости, дрьзост'но, плькы, мрьскыми, дльготрьпеливь, оупльчєнїемь, пльни, низ'врьг'нѹти, ѿврьзошєє, прьсе^x, сзврьшиєє, прьсть.

Las hipercorrecciones de HM.281 son modificadas de forma correcta en HM.280, introduciendo la vocal plena en la sílaba:

HM.281 овьѣтъ > HM.280 овьѣтъ

HM.281 прѣтъ > HM.280 прѣстоли

HM.281 прѣтъ > HM.280 прѣстола

Sin embargo, en HM.280 también encontramos hipercorrecciones propias en el término катарга. La sílaba –тар- es interpretada por el escriba de HM.280 como un ejemplo de *jer* ante líquida que ha sido resuelto con vocalización y *akan'e* y es modificada al esquema de la recensión serbia *CR₆C*:

HM.281 катаргѣхъ > HM.280 катрьга^x

HM.281 катар'гы > HM.280 кат'рьгы

HM.281 катар'гы > HM.280 катрьгы

Al igual que en HM.281, en HM.280 se encuentran ejemplos de un diacrítico de *jer* que separa la consonante y la líquida (*C'R₆*), a pesar de que la estructura de la sílaba se ajusta a la tendencia de sonoridad silábica creciente. Este hecho apunta a que el diacrítico de *jer* es un signo gráfico para indicar la presencia de dos consonantes seguidas, que no siempre figura como marcador de un *jer* caído y su uso no guarda una relación directa con las tendencias fonéticas de la estructura silábica abierta en el período del eslavo común: кат'рьгы, седмох'лыми, в'рьха, изьнѣт'рь, вьп'ль.

El tratamiento a las sílabas de *jer* + *líquida* de HM.282 se corresponde completamente con la solución autóctona de los dialectos eslavos orientales: se produce una vocalización plena de los *yers* sin tener lugar una metátesis:

*C_bRC > CorC / ColC

*C_bRC > CerC / ColC

Este paradigma se aplica de manera regular a todas las sílabas de dicha estructura: мѣртвыа, мѣртвъ, смѣрти, пѣрвее, жѣртвы, исполнѣнїе, напoлнѣти, столпы, дoлгъ, седмoxóлми, волнáмы, торгà, оутверждѣнїе, торжѣтвѣ, оумолчà, мо^вà, гордыню, гwрдїа, сквѣрнаго, оудержаша, дѣрзвсти, полкы, мѣрзскыми, верхѸ, низвѣргнѸти, wверзошася, пѣрсѣхъ, совершися, пѣрсть.

Encontramos muy pocas excepciones:

1. La forma трыговáнїе refleja la metátesis propia de HM.280.
2. La forma чръны^m es el único registro de los tres manuscritos sin metátesis y con *jer* ante la líquida.
3. La forma con metátesis плънѣ figura en una nota al margen copiada de HM.280.
4. El gentilicio чръвынь es otro ejemplo de metátesis propia de la recensión serbia.
5. El término катаргы en HM.281 y su hipercorrección кат`рыгы /катрыгы en HM.280 presenta oscilaciones en el paso a HM.282: frente a dos formas катрыга^x /кáтрыгы encontramos una tercera corregida a катáрыгы.
6. El único caso de vocalización y *jer* detrás de la líquida se da en la forma мѣртвыхъ.

6.1.3. El fonema /a/

El fonema /a/ es representado por los alógrafos а, ѡ y ѡ en los manuscritos HM.281 y HM.282 y por а y ѡ en HM.280.

La grafía ѡ, denominada *jus malyj* en ruso, fue incorporada en el alfabeto cirílico con un valor originario de vocal nasal palatal /ɛ/. En la mayoría de los dialectos eslavos las vocales nasales se perdieron en el siglo X (Shevelov 1964: 584), confluyendo con otras vocales del sistema ya existentes: en los dialectos rusos /ɛ/ se desnasalizó y se abrió su timbre a /ä/

En el sistema gráfico de la recensión rusa del eslavo eclesiástico se mantuvo la grafía **Ѧ** como variante posicional de /a/ tras consonantes palatalizadas y con valor fonético de [ä] independientemente de su origen (Vlasto 1986: 48), que puede remontarse por un lado a la vocal nasal palatal desnasalizada, y por otro, el fonema /a/ tras *yod*.

En HM.281, la grafía **ɶ** se utiliza tras consonantes duras y tras **ʕ, ʁ, ʂ, ʈ, ɕ**. Las grafías **ɶ** y **ɶ̣** tienen el mismo valor fonético: reflejan el fonema /a/ tras consonantes palatales o palatalizadas, a excepción de las fricativas y africadas señaladas anteriormente, y tienen la realización [ja] en posición inicial o postvocálica. El escriba de HM.281 hace un uso diferenciado de estas dos grafías: reserva **ɶ** para la posición inicial absoluta y posición postvocálica, mientras que **ɶ̣** figura tras consonantes palatalizadas y tras vocales en desinencias y sufijos verbales.

Los ejemplos con *ia* son: *іако, іавіса, достоіаіа, поіаса, деіаі'ми, покаіаітиса, стоіаііе, вѣздаіаіти, ѹаіахѸ, слиаіаша, поіасѣ, ѡутрїіа, іадро, іазыіасѣ, мртвыаі, оубоіавеса, даіахѸ, подыаіса, своіаіси, быаіхѸ, ѿіати, надѣаіхѸ, ѹаізвити.*

287

Ejemplos: вѣп'ліа, ѡг'ніа, стрѣланіа, воліары, ч'аѣхѣ, помышліаше, храниаше, оукрѣплиаше, цѣра, пастира, ѡкаѣн'номѣ, оуѣзвыѣти, нѣна, маѣа, іаѣроств'но, іаѣко, наѣѣаѣтисе, пох'валиахѣ, воліа, ліѣблѣаше, прослав'ліаѣе, коніа.

Asimismo, encontramos ejemplos de hipercorrecciones, en las que el escriba de HM.280 escribe un *jer* en lugar de la vocal λ : $\text{сѣм}^{\text{л}}$, $\text{ѣб}^{\text{л}}$, мѣжѣтесе , кѣко , до сѣмого , $\text{ѣб}^{\text{л}}\text{м}$, вѣскриѣше .

Como ejemplos de \mathbb{A} reflejando $j + a$ encontramos:

HM.281	HM.280	HM.282
-l'a < lja o labial + j:		
Ослаблѣти	Ослаблѣати	ѡслаблѣти
оу̀крѣплѣти	оу̀крѣплѣати	оу̀крѣплѣти
любѣаше	любѣлѣаше	любѣлѣаше
оу̀готѡблѣти	приготовлѣати	приготовлѣти

ПРОСЛАВЛА
НАСТАВЛАА
ѠВЛАѠТЪ
ОУКРѠПЛАА
СТРЕЛѠНІѠ
БЛА
ЗЕМЛА

ПРОСЛАВ'ЛІАІѠ
НАСТАВЛІАІѠ
ѠВЛІАІѠТЪ
ОУКРѠПЛІАІѠ
СТРѠВЛІАНІА
ВОЛІА
ЗЕМЛІА

ПРОСЛАВЛАА
НАСТАВЛААѠ
ѠВЛААѠТЪ
ОУКРѠПЛАА
СТРѠВЛААНІА
ВОЛА
ЗЕМЛА

-п'а < пја:

ХРАНАШѠ
ПОЛОНАХѠ
НАПЛЪНІАТИ
ПРЕМѠВНАХѠСА
ѠНѠ
ГНА
КОНА

ХРАНИАШѠ
ПЛѠВНИАХѠ
НАПЛЬНИАТИ
ПРѠМЕНІАХѠСЕ
ОГ'НІА
Г'НІА
КОНІА

ХРАНАШѠ
ПЛѠВНАХѠ
НАПОЛНАТИ
ПРЕМѠВНАХѠСА
ОГНА
ГНА
КОНА

-г'а / га < гја:

БОРАХѠСА
БѠРА
ОУДАРАШѠ
ТВОРАХѠ
РАСМОТРАЮЩѠ
Ѡ МОРА
ЦѠРА
ПАСТЫРА
ДЕКАБРА
РАСПРА

БОРАХѠСЕ
БОУРА
ѠДАРАШѠ
ТВОРАХѠ
РАСМАТРАЮЩѠ
Ѡ МОРА
ЦѠРА
ПАСТИРА
ДЕКѠВРА
РАСПРА

БОРАХѠСА
БѠРА
ОУДАРАШѠ
ТВОРАХѠ
РАСМАТРАЮЩѠ
Ѡ МОРА
ЦѠРА
ПАСТИРА
ДЕКѠВРА
РАСПРА

Ejemplos de Ѡ reflejando la antigua vocal nasal:

НМ.281

РАСПѠТІѠ
ОУТРѠДАТЬ
ПРИХОДѠЦИѠ
ЛЕТѠЩѠ
НАРАДІВЪ

НМ.280

РАСПѠТІѠ
ОУТРѠДЕТСѠ
ПРИХО'ѠЦИѠ
ЛЕТѠЩѠ
НАРЕДИ

НМ.282

РАСПѠТІѠ
ОУТРѠДАТСѠ
ПРИХОДѠЦИѠ
ЛѠТѠЩѠ
НАРЕДИ

горѣѹю	горѣцию	горѣциѸ
творѣце	творѣце	творѣце
Ѹрадѣвъ	оѸрѣднѣвъ	оѸрѣднѣвъ
ѣвѣса	ѣвѣсе	ѣвѣса
ѣзыкъ	ѣзыкь	ѣзыкь
патѣкъ	пѣтѣѸ	патѣкъ
распѣтѣе	распѣтѣе	распѣтѣе
зѣта	зѣта	зѣта
ѹесто	ѹесто	ѹесто
ѹѣда	ѹѣдѣ	ѹѣда
пѣмать	пѣмѣть	пѣмать
клѣтѣю	клѣтѣю	клѣтѣю

Como se puede observar en los ejemplos, en HM.282 se hace un uso de los tres alógrafos similar al de HM.281, reintroduciendo la grafía ѣ en la mayoría de los casos y haciendo un uso más generalizado de ésta en la declinación, en las terminaciones verbales y en posición postvocálica, mientras que la grafía ѡ se limita casi exclusivamente a la posición inicial con las siguientes excepciones: поѡѣса, наѡѹтѣѣа, ѡѣти, оѸѣзвѣти, возѣѣрѣсе, ѣѣше, поѣсть, возѣѣрѣса, напѣнѣѣѸѣ.

Los ejemplos siguientes muestran la mayor frecuencia de uso de ѣ en HM.282 en comparación con HM.281 y HM.280 en contextos postvocálicos:

HM.281	HM.280	HM.282
идѣлѣскѣѡ	ѣдѣлѣскѣѡ	ѣдѣлѣскѣѡ
прѣслѣвнѣѡ	прѣслѣвнѣѣѣ	прѣслѣвнѣѡ
вѣскрѣѣѡ	вѣскрѣѣѣѡ	вѣскрѣѣѡ
вѣлѣѡ	вѣлѣѡ	вѣлѣѡ
нѣжнѣѡ	нѣжнѣѡ	нѣжнѣѡ
сѣлнѣѡ	сѣлѣнѣѡ	сѣлнѣѡ
пѣслѣднѣѡ	пѣслѣдѣнѣѡ	пѣслѣднѣѡ
-----	прѣднѣѡ	прѣѣнѣѡ
зѣдѣѣѣѡ	зѣдѣѣѣѣѣѣ	зѣдѣѣѣѣѣѣ
дѣѣнѣѣѣ	дѣѣнѣнѣѣѣ	дѣѣнѣѣѣѣѣѣ
бѣгѣдѣѣнѣѣѣ	бѣгѣдѣѣнѣѣѣѣѣѣ	бѣгѣдѣѣнѣѣѣѣѣѣ

6.1.4. El *jat*

El *jat* es un fonema vocálico abierto y anterior presente en los sistemas vocálicos del protoeslavo y del eslavo común que puede tener dos orígenes: El $*\check{e}_1$ es herencia de la vocal media palatal larga $*\bar{e}$ del indoeuropeo, mientras que $*\check{e}_2$ procede de la monoptongación de los diptongos $*oi$ y $*ai$, fenómeno que tiene lugar ya durante la etapa de EC.

Siguiendo la tendencia de las vocales medias a migrar a posiciones más abiertas dentro del sistema vocálico, el fonema $*\bar{e}$ del indoeuropeo evolucionó a una vocal abierta, conservando la oposición de cantidad con $*\check{e}$ y manteniendo su rasgo de palatalidad, que lo diferenciaba de su correlato velar $*\bar{a}$.

El $*\check{e}_1$ y el $*\check{e}_2$ se diferencian en su comportamiento lingüístico: no causan el mismo tipo de palatalización en las velares. El fonema $*\check{e}_1$ produjo, antes de la monoptongación de los diptongos, la primera palatalización en la velar precedente, cuyos resultados $k > \check{c}$, $g > \check{ž}$ y $x > \check{s}$ son comunes a todas las áreas dialectales²⁶. Tras la monoptongación de $*oi$ y $*ai$, el fonema $*\check{e}_2$ causó la segunda palatalización de velares en contextos que habían escapado de la primera palatalización con resultados diversos en la mutación de la velar sonora y la velar fricativa según el área dialectal: $k > c$, $g > dz/z$, $x > š/s$.

Además de los dos *jat* ya mencionados, existe un tercer *jat* $*\check{e}_3$ en la morfología presente en los casos de genitivo singular, nominativo y acusativo plural de los temas en $-ja$ y acusativo plural de los temas en $-jo$, como desinencia de temas blandos correlativa a la desinencia $-y$ de los temas en $-o$ y en $-a$.²⁷ La desinencia $*\check{e}_3$ es característica del Eslavo septentrional y se corresponde con la desinencia $*\check{e}$ del Eslavo meridional (Lunt 2001: 199).

²⁶ En la primera palatalización, el reflejo de $*\check{e}_1$ tiene una complicación añadida: tras las mutaciones de las velares k , g , $x > \check{c}$, $\check{ž}$, \check{s} no encontramos \check{e} sino a . La explicación a esta variación es que el *jat*, tras haber provocado la palatalización de las velares, pierde su rasgo palatal por ser éste redundante en dicha secuencia (Shevelov 1964: 257-263).

²⁷ En el genitivo singular y nominativo plural femenino, la desinencia $*\check{e}_3$ procede de $*\bar{a}-s$ del IE, que tras *yod* se ha transformado en *jat*, mientras que en el acusativo plural de los temas en $-jo$ y en $-ja$ deriva de la variante de desarrollo dialectal de $*-ens$. Una de las posibles explicaciones en la evolución de $*-ens > *\check{e}_3$ es el alargamiento compensatorio de la vocal debido a la pérdida de la nasal (Alvarado-Igartua 2007: 137)

En algunos manuscritos se registra la presencia de un *jat* no etimológico, resultado de un alargamiento compensatorio tras la caída de los *jers* finales en los sustantivos, así como en la desinencia de la tercera persona del singular del presente (Uspenskij 2002: 175). Este *jat* apareció tan solo hasta el siglo XIII en los manuscritos rusos meridionales, posteriormente desapareció y se volvió a reflejar *є*.

Los intentos de los lingüistas por reconstruir el valor fonético del *jat* en el EC ha evidenciado la complejidad de la cuestión. Se han planteado las cuestiones de si el *jat* es un diptongo o un monoptongo, si ejerce mayor palatalización sobre la consonante anterior que **ě*, qué grado de apertura lo caracteriza y cómo ha evolucionado desde el EC hasta las lenguas históricas²⁸.

Los estudios lingüísticos muestran acuerdo en que en sus orígenes, dentro de la fase del EC y antes de la diferenciación en las diversas áreas dialectales, el *jat* era una vocal abierta, larga y palatal que fue evolucionando paulatinamente hacia posiciones más cerradas. Es probable que, tal como apuntan Fortunatov, Durnovo y Jakobson (apud. Samilov 1964: 83-85, 128-129), el *jat* tuviera un carácter diptongal del tipo **ea*²⁹.

El *jat* es uno de los fonemas vocálicos menos estables y son precisamente sus distintas realizaciones las que marcan la frontera entre unos dialectos y otros, como es el caso de los dialectos ekaviano, ikaviano y jekaviano del serbo-croata, los dialectos del búlgaro o del ruso (Samilov 1964: 17, 34, 41).

A partir de la introducción de la escritura en los territorios eslavos, las oscilaciones en la ortografía y las confusiones del *jat* con otras grafías como *и* y *є* muestran la realización fonética del *jat* y su similitud con otros fonemas vocálicos. La inestabilidad del *jat* y su confluencia con otras vocales puede explicarse por su aislamiento dentro del sistema vocálico tras la centralización

²⁸ Para un estado de la cuestión completo de los orígenes, evolución, reflejos y realización del *jat* en las lenguas y dialectos eslavos modernos, véase Samilov (1964) y Shevelov (1964: 165-180).

²⁹ Un argumento a favor de esta teoría lo proporciona el contexto de la llamada tercera palatalización, según Lunt (1981) más adecuadamente denominada “palatalización progresiva”, donde **ě* no figura como elemento palatalizador de la velar que le sigue. Este hecho apunta a que el *jat* se asemejaría al diptongo **ea*, que por su primer tramo de carácter anterior, palataliza regresivamente (segunda palatalización), pero no progresivamente, debido a que su segundo elemento es de carácter abierto y no palatal (Samilov 1964: 129; Shevelov 1964: 339)

de las vocales breves y la vuelta a un sistema vocálico triangular. El *jat* permaneció como una vocal o un diptongo abierto palatal sin oposición, lo que le forzó a migrar a otras posiciones más altas. Por otro lado, también pudo haber presiones que llevaron al *jat* a una realización más cerrada³⁰.

En la actualidad, el *jat* no se conserva ni como grafía ni como fonema diferenciado en ninguna lengua ni dialecto eslavo, sino que se ha incorporado al repertorio vocálico de cada lengua identificándose con algún fonema simple o diptongal ya existente, que oscila desde la vocal de timbre abierto /ä/ en un entorno determinado del búlgaro y el polaco, hasta /i/ en ciertos contextos del ucraniano o del checo.

En las lenguas modernas los reflejos ortográficos del *jat* pueden variar desde un grado máximo de apertura hasta el grado mínimo: desde *a/ia/ja* en búlgaro y polaco, hasta *i/í* en ucraniano y checo, pasando por *ie* en eslovaco y *e/je/ije/i* en serbo-croata.

Al ser la ortografía más conservadora que la fonética, la grafía Ъ, específica para el *jat*, se ha seguido utilizando hasta la época moderna. En la ortografía rusa el *jat* no fue suprimido del alfabeto hasta la Reforma de 1918, y en búlgaro se mantuvo hasta 1945, pero la norma ortográfica no siempre seguía su distribución etimológica, sino que se especializó su valor en torno a otros aspectos, por ejemplo, en algunos manuscritos figura como marcador de la palatalidad de la consonante precedente, en otros casos se ha mantenido su grafía sólo en caso de sílaba tónica, o debido a la tradición ortográfica del eslavo eclesiástico (Alvarado e Igartua 2007: 69), sobre todo en los vocablos que aparecen con mayor frecuencia en los textos. Vlasto (1986: 49) apunta que el mantenimiento del *jat* en la ortografía pudo hasta cierto punto guardar relación con su realización fonética diferenciada, pero que sobre todo se mantuvo por su comportamiento lingüístico diferenciado, como por ejemplo, para marcar que el *jat* en sílaba tónica no participaba en el cambio *e > 'o* que tuvo lugar en los dialectos eslavos orientales con el fonema /e/ de otros orígenes.

³⁰ Jakobson (apud. Samilov 1964: 136) relaciona el estrechamiento del *jat* con la pérdida de la nasalidad de /e/ y observa que precisamente en las lenguas donde el *jat* oscila entre /e/ e /i/ la pérdida de la nasalidad de la vocal nasal anterior llegó acompañada de una apertura de timbre, para así cubrir el hueco que había dejado el *jat* en el sistema vocálico, mientras que en las lenguas con reflejos más abiertos del *jat*, el fonema /e/ mantuvo su nasalidad durante más tiempo.

A continuación nos proponemos observar la consistencia del uso ortográfico de *jat* en el *RTC* de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282. Intentaremos determinar en qué casos se mantiene el *jat* en posición etimológica, en raíces, prefijos y desinencias, y en qué casos es fruto de un alargamiento compensatorio, qué grafías sustituyen al *jat* y en qué contextos.

EL JAT EN HM.281

Dentro de los dialectos rusos se ha identificado el *jat* con una [e] cerrada o un diptongo del tipo [ie] (Borkovskij-Kuznecov 1965: 47, 135-139). En el ruso moderno estándar el *jat* ha confluído en todos los casos con /e/ y su realización sigue las mismas tendencias (*jakan'e* e *ikan'e* en sílaba átona) que la /e/ de otros orígenes (de /ě/ o de /ь/), a excepción del cambio de e > o en sílabas tónicas ante consonantes duras.

En el siglo XVI se considera que el *jat* seguía teniendo cierto valor fonético diferenciado, si bien las oscilaciones en la ortografía nos indican que su realización era muy cercana a [e] y en algunos casos a [i]. Sin embargo, el peso de la tradición ortográfica del eslavo eclesiástico favorece el uso del *jat*, la mayor parte de las veces en su posición etimológica.

Uspenskij (2002: 164-172) señala que la distribución de ѣ y є en los manuscritos es paralela a la diferenciación de uso entre а / ѡ, ы / и, ѳ / ю, es decir, que el *jat* se escribía tras consonantes blandas y є tras consonantes duras. Sin embargo, en los manuscritos de Hilandar no hay evidencias que corroboren esta teoría.

En la lengua del HM.281 encontramos un uso del *jat* no del todo consistente, pero que sigue ciertas tendencias generales.

El *jat* en las raíces suele estar reflejado con cierta consistencia, posiblemente en correlación a la frecuencia de uso de los términos en los manuscritos. Palabras como лѣто, вѣра, мѣсто, вѣкъ, грѣхъ, дѣти, гнѣвъ, побѣда, бѣлыи, лѣстница-лѣстница, колѣно, звѣзда, дѣло, крѣпко, крѣпости, пѣнїе, звѣрїе, тѣло, свѣтъ, болѣзнь, стѣна, звѣтъ, желѣзныи, послѣдокъ, стрѣлы, размырїти, стѣна son frecuentes en HM.281 y figuran en la gran mayoría de los casos con *jat*.

No obstante, se encuentran oscilaciones del *jat* con є e и, lo que nos indica que posiblemente el timbre del *jat* tuviera en el dialecto del escriba una realización muy similar a [e],

pudiera ser que algo más cerrada, de carácter diptongal o incluso cercana a la [i] en algunos casos. He aquí algunos ejemplos de las alternancias de ѣ / е:

ѣ	е
стрѣлѣти, стрѣланїа	стрелѣти стрелѣнїе
грѣшныхъ, сзгрѣшихомъ, сзгрѣшенїа ^м	греховныхъ, сзгрешихомъ
стѣнамъ	стенамъ
дѣлѣхъ, бл҃годѣлїи	злodeлѣнїе, делѣнїи
бѣжаша, разбѣгати	бежаша, бежѣти
дѣлати, задѣлывати	заделати
крѣпко	крепѣе
оукрѣплѣа	оукреплѣа, зкреплении
стрѣлѣти	стрелѣти
сѣчѣше, сѣчѣхъса	сечемса
змѣа	змеѣа

Dentro de las variaciones del *jat* con е se registran en HM.281 dos términos frecuentes en los manuscritos que en lugar del *jat* etimológico figuran en la mayoría de las ocasiones con е: вѣда, рѣка. El uso de е en lugar de *jat* en los casos en que el acento recae sobre la segunda sílaba podría deberse a la reducción vocálica, que modifica la realización del *jat* al hallarse en sílaba átona, pero el ejemplo в толицѣи вѣдѣ, donde se refleja con е en aun estando en sílaba tónica, nos muestra que esta distinción es irrelevante. En cambio, que el único registro de *jat* en este término suceda en la forma de genitivo plural вѣдѣз apunta a un alargamiento compensatorio por la caída del *jer* final.

En el resto de los ejemplos, no hay ninguna evidencia que vincule el menor o mayor uso del *jat* a la acentuación ni a la palatalidad de la sílaba siguiente.

En las secuencias silábicas con líquidas hay un uso generalizado de е, lo que indica que en este tipo de sílabas no hay alargamiento compensatorio ni aun en los casos donde se observa una metátesis: верѣстѣ, врежа, вреда, трѣпетѣ, кремїды, племанемъ, вреженїа, перѣстѣ, пѣрсемъ, цѣквен, сквѣрныхъ, погрести, терпѣливъ, потрѣбѣ, с верхѣ, плененїа, черныхъ, смѣрѣти, древа, древеса, ѡумретѣ, пѣжреть, брегѣ, впѣрвїе, время-времена, слезы, ѡ среды, в средѣ.

Menos extendido pero presente en un cierto número de ejemplos es el uso de и en lugar de ѣ:

- смири́са, смире́н'ныа en lugar de смѣритиса, смѣрение: El diccionario nos ofrece las dos variantes ortográficas con el mismo significado. En HM.281 figura la opción con /i/.
- премина́ючи en lugar de премѣна́ючи, con el significado de ‘librar’, ‘perdonar’. Este verbo oscila en su ortografía, pues aparece en otras dos ocasiones con е: пременя́ющеса, y una vez con *jat*: премѣна́хѣса.
- сило en lugar de сѣло: Este término aparece en un total de 11 registros, en toda ocasión con и en lugar de con ѣ etimológico. Cabe destacar que está en sílaba átona, por lo que la reducción vocálica podría explicar parcialmente esta variación.
- ѡцѣстатѣ en lugar de ѡцѣстити: Esta alternancia es particularmente interesante porque, por un lado, a primera vista el uso de ц /c/ en lugar de ч /č/ podría pasar por un caso de *cokan'e* propio de los dialectos del norte de Rusia. No obstante, el diccionario registra la forma ѡцѣстити con el mismo significado que ѡцѣстити, de lo que se deduce que en lugar de un caso de *cokan'e*, lo que se nos presenta es una confusión de ы con el *jat* etimológico, posiblemente influenciada por la existencia del término ѡцѣстити. Por otro lado, el uso de ы en lugar de и es un indicador de que a mediados del siglo XVI la consonante africada /c/ ya se había endurecido.
- смѣа y змѣа: En caso acusativo singular, la palabra смѣти figura en dos ocasiones con –ѣа frente a una vez con –ѣа. El diccionario de Sreznevskij ofrece las variantes ortográficas (a) змѣи, (b) змѣи, (c) змѣи, (d) змѣи, lo que nos muestra los diferentes posibles estadios en la evolución del término. La explicación a tal variedad ortográfica guarda relación con la caída o vocalización de los *jer*. Si consideramos una secuencia etimológica (a) /zmъjъ/ podemos derivar el resto de las formas: la segunda variante (b) implica la caída del *jer* débil y la vocalización regular del *jer* fuerte en /e/. En la tercera variante (c), en lugar de la vocalización de ъ > e, el *jer* ha vocalizado en /i/ por ser un *jer* tenso. Y en la cuarta variante (d) se explica la presencia del *jat* como un alargamiento compensatorio por la pérdida del *jer* en posición final. Igualmente interesante resulta la variación de ѣ y ѣ en la desinencia de

acusativo singular animado posiblemente debido a la proximidad en la realización fonética de las secuencias $-ij-a$ / $-\check{e}-ja$, lo que apunta a la calidad cerrada del *jat*.

Encontramos también varios ejemplos que muestran un uso del *jat* allí donde etimológicamente debería figurar la grafía *u*:

- вѣлѣкъ en lugar de великъ: El *jat* figura en sílaba acentuada y en un término muy común en los textos, por lo que a este error es difícil encontrarle una explicación fonética.
- рѣзѣша en lugar de рѣзѣша: Al igual que en el caso anterior, el escriba ha reflejado la temática del verbo con un *jat* en una sílaba acentuada.
- радѣти en lugar de радити/радѣти: Probablemente el escribir *jat* en lugar de и fuera un error del escriba provocado por la proximidad del verbo владѣти.
- вѣдѣти en lugar de видѣти, con el significado de 'ver': Es probable que el trastrueque del *jat* y la и haya ocurrido simplemente por error, pero debemos considerar también que ambos fonemas vocálicos podían tener una realización muy próxima en el dialecto del escriba.
- оуѣтиши en lugar de оутиши, con el significado de 'tranquilizar', 'aplacar': Con este mismo significado se recogen en el diccionario de Sreznevskij los dos verbos. Sin embargo, en otros manuscritos que contienen el *RTC* figura la forma con /i/, por lo que no queda claro si el utilizar la forma con *jat* es un hecho consciente por parte del escriba o es otro ejemplo de las oscilaciones entre ѣ / и en el manuscrito HM.281.

Otra prueba de la proximidad fonética del *jat* con /i/ en la ortografía la aportan los nombres propios *софѣа* 'Sofia' y *ѿѣстѣніа зеновыѣниѣ* 'Giustiniani el genovés'. En estos ejemplos es significativa la presencia de *jat* en lugar de /i/. En el texto también se registra el topónimo *зиновьѣу* 'Génova', frente al gentilicio *зеновыѣнини* 'genovés'. Además de la cuestión de las oscilaciones entre /e/ e /i/, Unbegaun (1929: 27) llama la atención sobre la /z/ inicial de estas formas, que reflejan la pronunciación de la velar sonora /g/ ante una vocal prepalatalizada en los dialectos de Italia septentrional.

En la declinación encontramos igualmente variaciones del *jat* etimológico con *-e* / *-i* sobre todo en el locativo singular de los temas en *-o* y en *-a* y en el locativo plural de los temas en *-o*. El número de casos en los que el uso del *jat* es correcto es mayoritario, pero se registran excepciones con *-e* y con *-i*.

ѣ	е
В ТОЛИЦЕИ БЕДѢ	ВЪ ГРАДЕ
В РІМѢ	В СІЛѢ ТАЖЪЦИ
ВО СНѢ	В СІЛѢ ВЕЛІЦѢИ И ТАЖЦЫ
ВО РВѢ	В ТЪЗІ ВЕЛИЦИ
ВЪ ГРАДѢ СЕМ	В ПОТОЦЕХ
ВЪ ДВОРѢ ТВОѢМЪ	НА БРЕЗЕХЪ
ПРИ КОНЪСТАНТИНѢ ВЕЛІЦЕМЪ	В ДЪЛЕХ
НА ГЛАВѢ	ВЪ ПОГРЕБЕХ
НА ТОМЪ МѢСТѢ	В РЪЦЫ
В СІЛѢ ТАЖЪЦѢ	ВЪ ОУЖАСИ ВЕЛИЦИ
ВЪ ОУЖАСѢ	ВЪ ВЕЛІЦІИ ЦРКВИ
НА ВСѢХЪ МѢСТѢХ	

En estos ejemplos se observa que el mayor grado de variación se da en los casos en que la consonante gutural de la raíz entra en contacto con la desinencia palatal (etimológicamente un *jat*). La mutación de la velar tiene lugar pero el *jat* se transforma en *-e* o *-и*. Una explicación para estas alternancias puede ser la influencia del locativo singular de los temas blandos y temas en *-i*, que cuentan con desinencia *-и*. En los locativos en plural encontramos *-ехъ* frecuentemente, debido a la similitud fonética de */e/* y */ě/*, así como por la influencia de la desinencia *-ыхъ* de los temas en *-i* que muestra la vocalización del *jer* palatal en */e/*.

Los casos de locativos en *-ы* tienen una explicación puramente fonética, pues solamente figuran tras la africana *-ц-*, lo que puede ser una prueba de que este fonema ya en el siglo XVI se había endurecido.

Además de los locativos, encontramos el nominativo-acusativo dual *рѣцы* que, al igual que en el locativo singular, es la forma que figura en todos los casos en lugar de la etimológica *рѣцѣ*. Por efecto de la segunda palatalización la gutural en contacto con la desinencia

(etimológicamente un *jat*) se ha transformado en africada, pero la desinencia que encontramos es –ы, quizá por influencia de la desinencia regular del nominativo-acusativo plural de los temas en –а. El resultado final es un híbrido de un sustantivo que denota par natural con la desinencia del plural pero que conserva, sin embargo, la mutación de la velar de la raíz que tiene lugar en dual.

Existe otro ejemplo todavía más anómalo: ѡбѣма рѣци, en el que el numeral lleva la desinencia del instrumental dual pero no concuerda en caso con el sustantivo, cuya desinencia apunta a un nominativo plural en el que, al igual que en otras ocasiones, el *jat* se confunde con /i/. En el caso instrumental, sea singular, plural o dual, las desinencias no son palatales, por lo que en ningún caso la velar de la raíz sufriría mutación. Una posible explicación es que al presentar el numeral la marca de dual, la oposición entre el instrumental dual y el nominativo plural se ha neutralizado, mostrando la inconsistencia del dual en los casos oblicuos.

No se encuentra la desinencia de *–ě, característica del Eslavo septentrional, sino que el escriba de HM.281 sigue la norma del Eslavo meridional reflejando –а en el genitivo singular de los temas en –ја: дѡ земаа.

En los pronombres personales de primera y segunda persona del singular y en el reflexivo encontramos las formas etimológicas esperadas, sin variaciones:

Acusativo-genitivo: преже мене, ѡ тебѣ, оу себѣ

Dativo-locativo: миѣ, тебѣ, себѣ/собѣ

Los prefijos y preposiciones, tales como пре- пред- пере- преже- ѡрезъ en el manuscrito HM.281 siempre están reflejados con е y nunca con *jat*.

En cuanto a los adverbios, encontramos un uso mayoritario del sufijo *jat*³¹: ск'розѣ, многѡб'р'зѣ, в'зскорѣ, в'коу'пѣ, р'звѣ, скорѣ, г'дѣ, доб'рѣ, ннѣ, з'дѣ, лютѣ, з'лѣ, pero no faltan ejemplos de confusiones con е o con и: в'коу'пи, в'скоре, мно'кратне, о ѡнелѣже en lugar de ѡнелиже.

³¹ Meillet (1965: 408, apud. Alvarado e Igartua 2007: 263) señala que el origen de este sufijo no ha de localizarse necesariamente en el locativo plural, sino en un remoto instrumental singular del indoeuropeo en *eH₁, cuyo resultado regular es ē, desinencia testimoniada en adverbios modales del latín.

El *jat* en la conjugación (Lunt 2001: 102) aparece frecuentemente en la tercera persona del singular del aoristo, en la mayoría de los casos como desinencia \emptyset de los verbos cuya raíz acaba en *jat*, frente a la desinencia etimológica $-\epsilon$ de los verbos de raíz consonántica: $\text{взл}^{\epsilon}\text{хот}^{\epsilon}$, вид^{ϵ} , полет^{ϵ} , оусп^{ϵ} , повел^{ϵ} frente a $\text{пóид}\epsilon$, $\text{прїид}\epsilon$, $\text{привед}\epsilon$, $\text{потеч}\epsilon$, $\text{принес}\epsilon$, aunque también se registran confusiones con $-\epsilon$ (ид^{ϵ}) e incluso con $-\text{и}$ ($\text{вззгрем}\text{и}$).

La diferenciación de las dos normas literarias estandarizadas del serbo-croata, ekaviano y jekaviano, así como la subdivisión de sus dialectos, se basa en las diferentes realizaciones del *jat* (Comrie-Corbett 2002: 308-309, 382-386; Samilov 1964: 41-54), por lo que sus reflejos y la consistencia en el uso de su grafía son una cuestión clave para definir el dialecto del escriba de HM.280.

Las oscilaciones más frecuentes ocurren entre *jat* y *ε*. En ocasiones se registran ejemplos de un mismo término con *jat* o con *ε* indistintamente (e.g. *повѣлѣ/повѣлѣѣ/повѣлѣ, велѣю/вѣлѣю, вѣлници/велници, надеждѣю/надѣжѣю, съвѣщавашѣ/съвѣща, ѣмѣиѣ/ѣмѣиѣ*) lo que apunta a que la realización fonética del *jat* es [e] y por tanto, el dialecto del escriba es ekaviano.

Al igual que en HM.281, los términos comunes en eslavo eclesiástico con *jat* etimológico en su raíz, aparecen mayoritariamente reflejados con *jat* con muy pocas oscilaciones (vid. supra).

Una de las excepciones es la raíz *гнѣв-* que en lugar del *jat* figura en HM.280 siempre con *–ѣ*: *гнѣвъ*, *разгнѣваем*, *гнѣва*. Esto nos indica que en el dialecto del escriba el fonema /n'/ era palatal, pero la causa de esta palatalización no se debe a la presencia del *jat*, lo que implicaría que el dialecto del escriba es jekaviano, sino la asimilación de la /n'/ a la velar precedente en la secuencia de gutural + nasal + vocal anterior (Shevelov 1964: 209, Uspenskij 2002: 160). Dado que el eslavo eclesiástico no contaba con un grafema específico para la /n'/, la palatalidad de la consonante se marca gráficamente con la vocal que la sigue, en este caso con la *ѣ*.

Otra de las alternancias *–ѣ* / *–ѣ* aparece en las palabras *плѣнѣніѣ*^M / *плѣнѣніа*, *последніа* / *последни*. El uso de la grafía *ѣ* resalta la palatalidad de /l/ ante *jat*, pero no apunta al dialecto jekaviano, ya que la presencia de *ѣ* no es exclusiva en sustitución de un *jat* original, sino que también se encuentra en sílabas con /e/, siempre en los contextos tras /l'/, /n'/ y /k'/ (e.g. *п'лѣментѣ*^M, *изволѣніѣ*^M, *взселѣніѣ*, *м'лѣніа*, *сзхрѣніѣ*, *пониѣже*, *испльнѣнь*, *кѣрамиды*, *кѣсарѣ*, *макиѣдонію*) o como signo de la palatalidad de la /l'/ epentética que ha generado la palatalización de labial + *yod* (e.g. *граблѣніѣ*, *остаблѣніа*, *обновлѣніѣмъ*, *избавлѣніѣ*, *оукрѣплѣні*).

En HM.280 la raíz del verbo “ir, conducir” figura con *ѣ* (4 registros) o con *ѣ* (1 registro) en lugar de *jat*: *ѡвѣждаше*, *изѣждахѣ*, *изѣжѣти*, *вѣждахѣ*. La grafía *ѣ* refleja una /e/ preyodizada, mientras que el único ejemplo que se encuentra con *ѣ* tiene dos explicaciones: por un lado, se remonta a la vocal etimológica de esta raíz, ā precedida de *yod*, que por la Ley de Armonía Intrasilábica pasó de *ja* > *je* / *jě* en algunas lenguas eslavas como el polaco, ruso y checo, pero se ha conservado en serbo-croata (Shevelov 1964: 177). Por otro lado, puede ser un reflejo de la pronunciación del *jat* como [ja] en posición inicial (Đorđić 1971: 210).

En las secuencias **CeRC* la metátesis va acompañada de un alargamiento compensatorio que se refleja con la presencia de *jat* en este tipo de sílabas: *срѣдоу*, *дрѣва*, *врѣме*, *врѣмена*, *срѣди*, *ѡмрѣти*, *ѡмрѣмъ*, *брѣговѣ*, *на брѣзехѣ*, *дрѣвеси*, *врѣда*, *брѣженіа*, *плѣніахѣ*, *плѣнііа*.

En las sílabas que contienen una líquida, de tipo **CReC*, aunque no se haya producido una metátesis, ya que su estructura no atenta contra la tendencia a la sonoridad silábica creciente, se observa una tendencia mayoritaria a reflejarlas con *jat*: *трѣскоти*, *врѣтаніи*, *потрѣвъ*, *погрѣвѣти*, *трѣвтіѣ*, *дрѣвеною*, *дрѣвлѣ*, *сзтрѣніѣ*, *пожѣрѣти*, *срѣвро*^M, *срѣврьнь*.

En la conjugación, en la tercera persona del singular del aoristo se registra –ѣ / –е indistintamente: полѣтъ, зовѣ, погибѣ, видѣ, повелѣ, ѣдѣ, възхотѣ, frente a възлѣте, прилѣте, паде, поѣде, срѣте.

La primera persona del plural del presente refleja un *jat* no etimológico en las formas възмѣмъ, помрѣмъ, ѡмрѣмъ, погибѣмъ.

EL *JAT* EN HM.282

El recuento del número de *jat* en HM.282 (1067, frente a 810 en HM.281 y 1243 en HM.280) nos muestra una frecuencia de uso mucho más elevada que en HM.281, pero algo menor que en HM.280. El *jat* se suele reflejar en su posición etimológica y, al contrario que en HM.280, no hay confusiones entre la grafía е procedente del *jus* palatal y el *jat*.

El *jat* en las raíces se registra mayoritariamente en su posición etimológica, a excepción cuatro casos en los que oscila con е y con ѣ, lo que indica una realización fonética similar con independencia de la acentuación: смѣа / смѣа, ѡзѣждахѣ / ѡбѣзжаше, врѣда / врѣда у надеждаѣ / надѣждаѣ.

En otras ocasiones el *jat* sustituye a la grafía etimológica е: погибѣль, стѣнѣнїе, дрѣвѣса, плѣке, вторїцѣю, третїцѣю.

En las secuencias *CeRC los resultados se dividen a partes iguales entre metátesis con alargamiento compensatorio reflejado en el *jat* y metátesis con е tras la líquida: срѣ^л, оумрѣти, плѣнахѣ, врѣженїа, врѣда frente a среди, дрѣва, времена, бреговы.

En los grupos *CReC igualmente los resultados se reparten entre *jat* y е: плѣменѣ^м, сотрѣнїе, потрѣбѣ, погрѣбстїи frente a трескотїи, трѣтїе, дрѣванюю, дрѣвле, срѣбро^м.

Es en la declinación donde encontramos un mayor número de oscilaciones entre el *jat* / е. En el locativo singular y plural se registran los siguientes ejemplos: во оужасе, на златїцехѣ, въ піргѡвехѣ, на мѣсте^х, frente a въ тѣзѣ велицѣ, по двѡрѣхѣ, въ потѡцѣх, по мѣстѣхѣ, на брѣзѣх.

Al igual que HM.280, los casos dativo y genitivo plural también figuran ocasionalmente con *jat*: днѣмъ, къ плѣменѣ^м, степѣнѣ^м, напѣстѣй, пицѣлѣй frente a людемъ, црѣй, дѣлателей, ѡбїтелей, стражей.

La desinencia del genitivo singular femenino de los temas en consonante, etimológicamente –ε, oscila con *jat*: *црѣвѣ* / *црѣвѣ*.

Los vocativos *гóre* y *грáδε*, al contrario que en HM.280, se escriben con la desinencia original –ε sin confundirse con el *jat*.

También se registran correctamente las diferencias en los pronombres personales entre el caso acusativo-genitivo, con –ε, y el dativo-locativo, con *jat*: *менѣ*, *тебѣ*, *себѣ* frente a *мнѣ*, *тебѣ*, *себѣ*.

Los prefijos y preposiciones *пре-*, *прéжде*, *през'*, *напре^Λ* figuran mayoritariamente con ε, siguiendo la tendencia de HM.281.

La terminación adverbial se mantiene siempre con *jat*: *нѣѣ*, *гдѣ*, *дóбрѣ*, *здѣ*, *взскóръѣ*, *залѣ*, *лиóтъѣ*, *многѡвѡбрáзнѣ*, *многѡнѣкрáтъѣ*.

Al igual que HM.280, HM.282 presenta una univerbación del adverbio de negación *не* con el verbo *ser* con *jat* por la contracción de la doble *e*: *не* + *єсть* > *нѣсть*, y una segunda univerbación sin *jat*: *не* + *єсмы* > *нѣсмы*.

En la conjugación encontramos el *jat* de nuevo en la tercera persona del singular del aoristo en distribución con –ε siguiendo principios etimológicos: los verbos cuya raíz termina en *jat*³² presentan en aoristo desinencia *ѡ*: *повелѣѣ*, *прилѣѣѣ*, *вѣдолѣѣ*, *видѣѣ*, *возгрѣмѣѣ*, *оуспѣѣ*³³, mientras que en aquellos verbos con raíz en consonante reflejan –ε regularmente: *нападеѣ*, *речеѣ*, *вѣдеѣ*, *принесеѣ*, *потечеѣ*, *поидѣѣ*.

Como conclusión, podemos afirmar que el *jat* se mantiene gráficamente presente en su posición etimológica en una parte suficientemente representativa de los casos a pesar de los indicios de su proximidad fonética con otros fonemas vocálicos que se deducen de las oscilaciones del *jat* con otras grafías, sobre todo con ε.

³² Lunt (2001: 117) enumera los 27 verbos que existen en antiguo eslavo eclesiástico con raíz en –ě, entre los que se encuentran los verbos citados.

³³ El caso del verbo *спати* pertenece a la clase de verbos temáticos con sufijo –a- en infinitivo y –j- en el tema de presente. Este tipo de verbos es una variante de los verbos en –ě que tras la primera palatalización de velares sufrieron el cambio *ě* > *a* (Lunt 2001: 119).

En HM.281 el *jat* muestra tener una realización más cerrada que en HM.280 y HM.282 debido a sus alternancias con *и* además de con *є*. Aunque en los dialectos rusos la reducción vocálica en los *jat* no acentuados favorece su confusión con *и*, también se registran casos de oscilaciones *ѣ* / *и* / *є* en posición tónica, por lo que no hay evidencias de que la acentuación o tonicidad sea el factor clave para explicar las confusiones. Tampoco hay indicios de que la palatalidad de la consonante que precede al *jat* o de la sílaba siguiente sea determinante para la elección por parte de los escribas de una grafía u otra.

HM.280 presenta un uso mucho más frecuente del *jat* debido principalmente a tres factores: (a) las preposiciones y prefijos que figuran siempre con *jat*, (b) la tendencia a reflejar con *jat* las sílabas **CeRC*, debido al alargamiento compensatorio tras la metátesis, así como las sílabas **CReC*, (c) la confusión frecuente de la antigua nasal palatal con *jat*, que se explica por la confluencia de */e/* y */ě/* en el fonema */e/*.

HM.282 muestra un uso consistente del *jat* en las raíces, excepto en las sílabas con consonante líquidas, en las que presenta variaciones con la grafía *є*. En la morfología también se registran oscilaciones en algunos casos, mientras que en otros, como por ejemplo en el vocativo singular, en los pronombres personales y en los aoristos, el uso gramatical de *ѣ* o *є* es consistente y diferenciado.

6.1.5. El fonema */e/*

El fonema */e/* cuenta con tres alógrafos: *є* y *е* en los tres manuscritos, y *ѣ* exclusivamente en HM.280. Las grafías para el fonema */e/* reflejan la vocal **ě* del PE, un *jer* palatal que hay vocalizado en posición fuerte en la recensión rusa o una vocal nasal palatal en la recensión serbia. Igualmente, por su realización fonética similar o su total confluencia, las grafías *є* / *ѣ* se intercambian con frecuencia en los manuscritos.

La grafía *є* es el alógrafo básico del fonema */e/*. En la recensión rusa cuenta con una realización más cerrada que en la recensión serbia y siempre sigue a consonantes palatalizadas. Sin embargo, en la recensión serbia, la grafía *є* sigue a consonantes duras, por lo que en la ortografía de HM.280 se hace uso del alógrafo *ѣ* para diferenciar la */e/* yotizada que sí palataliza la consonante precedente. La grafía *ѣ* fue introducida por escribas búlgaros orientales en

paralelo a las otras vocales yotizadas ю y ѡ, pero su uso nunca fue indispensable, por lo que muestra una gran variabilidad y las reglas que marcaban su distinción con е eran a menudo arbitrarias (Vlasto 1986: 36). En HM.280 encontramos ѣ únicamente en posición postvocálica y tras л, н, у y к, en un contexto en el que dichas consonantes son palatales (Đorđić 1971: 212).

La grafía е tiene el mismo valor fonético que la /e/ yotizada, pero se usa principalmente en posición inicial y postvocálica, pudiendo aparecer también tras consonantes en HM.282.

En HM.281 е figura en posición inicial en formas como еѣ, есма, едино, е*, еце, ето, емѣ; en posición postvocálica: лю^ме, бывше, въе^т, крепчѣ, полѣтныѣ, ослѣбие^т; y en las formas abreviadas de la terminación en -іе de los sustantivos procedentes de verbos: знаме^не, взыска^не, стопа^не, пошлце^не^м. El bajo nivel de uso de е en HM.281 (tan sólo 63 registros) sugiere que para el escriba de HM.281 las grafías е y ѣ no tenían una diferenciación fonética y eran intercambiables.

En HM.280 y HM.282 la grafía е se utiliza con mucha más frecuencia que en HM.281. Frente a 63 registros de е en HM.281, HM.280 cuenta con 188 y HM.282 con 181. El uso más extendido se encuentra en posición inicial, con 149 palabras que comienzan con е en HM.280 y 130 en HM.282, lo que indica que esta grafía refleja el fonema /e/ con prótesis de yod.

En HM.280 encontramos е con frecuencia en posición postvocálica: пристѣпноѣ, прѣве, наставѣліѣ, ѣніѣ, стѣновитѣніѣ, второѣ, стѣнаніѣ, сѣматраѣ, твоѣѣ, ѡуѣѣмѣ.

En HM.282 е figura tras vocal y también tras consonantes palatales o palatalizadas: людіѣ, дрѣвіѣ^м, прѣве, воѣ^м, бывше, величѣ, наставлѣѣ, мѣ^рецѣ, вѣруѣ^м, множество, тѣ^рекѣ, смѣл, людеѣ, оустремленіѣ, днѣѣ.

Como hemos señalado anteriormente, HM.280 cuenta además con el alógrafo ѣ, que aparece un total de 256 veces. Se utiliza en posición postvocálica para marcar el fonema /e/ yotizado, de realización [je], de manera muy generalizada tras /l'/ y /n'/ y esporádicamente tras /k'/.

Los ejemplos de ѣ tras vocal son frecuentes en terminaciones adjetivales, como en el caso genitivo singular, el nominativo plural femenino y el sufijo comparativo, y verbales, como la tercera persona del singular del presente y el participio de presente activo: двоѣѣ, гра^дскыѣ, цр^ккыѣ, прѣславныѣ, лю^дскыѣ, наставѣліѣ, великыѣ, оуѣ^рѣплѣѣ, воѣѣ, ѣмѣѣ, рѣдіѣѣ, прочѣѣѣ,

крѣпѣиѣ, болѣиѣ, поѣиѣ, соѣиѣ, надѣиѣ, ѡбѣиѣ, наставѣиѣ, прославѣиѣ, поѣиѣ, призывѣиѣ, ѡтѣиѣ, ѡкрашѣиѣ.

Entre las formas más frecuentes con *ѣ* tras /l'/ y /n'/ se encuentran los sustantivos verbales y en los pronombres, así algún ejemplo de temas acabados en consonante blanda: вѣселѣиѣ, сѣхраниѣиѣ, ѡбновѣиѣиѣ, испѣиѣиѣ, прибавѣиѣиѣ, сѣпротивѣиѣиѣ, ѣзѣвѣиѣиѣ, застѣпѣиѣиѣ, прѣстѣпѣиѣиѣ, граѣиѣиѣ, ѣзѣиѣиѣ, плѣиѣиѣиѣ^M, нѣиѣ, нѣиѣ, нѣиѣ, нѣиѣ, нѣиѣ, понѣиѣ, занѣиѣ, послѣднѣиѣ, дрѣвѣиѣ, земѣиѣ, конѣиѣ^X, ѡгѣиѣ.

De forma excepcional se registra en HM.280 en una ocasión el adverbio de negación escrito: нѣ. En serbio el fonema /n/ en este caso no es palatal, pudiera ser que el escriba de HM.280 escogiera *ѣ* en un intento de imitar la realización rusa palatalizada [n'e] del adverbio de negación.

En HM.280 encontramos en varias ocasiones la grafía *ѣ* tras /k'/. Al igual que se utilizaban las variantes yotizadas de las vocales para señalar la palatalidad de /l'/ y /n'/, los escribas de la recensión serbia comenzaron a escribir la secuencia *кѣ* para reflejar [će] o [k'e] por lo común en palabras de origen extranjero (Đorđić 1971: 212-213): декѣвѣиѣ, тѣркѣиѣ, плекѣиѣ, кѣрамиѣиѣ, кѣсарѣиѣ, макѣдониѣ.

6.1.6. El fonema /i/

El fonema /i/ se refleja en los manuscritos con los alógrafos: и, ѣ, ї, ѵ. Cada una de estas grafías se especializa en un contexto según las particularidades fonéticas y las normas ortográficas de la lengua de cada manuscrito, aunque su distribución no siempre es consistente.

a. GRAFÍAS и, ѣ Y SU DISTINCIÓN GRÁFICA

La grafía и, llamada “*i vos'merichnoe*” por su valor numérico de 8, procede de la *ēta* griega. Se usa en la ortografía tanto en posición postvocálica como postconsonántica, así como en posición inicial y final absoluta de palabra. Refleja el fonema vocálico /i/, en ocasiones el fonema consonántico /j/ y las secuencias /jъ/ y /ji/, esta última sólo en posición inicial absoluta.

La grafía ѣ se preserva en los manuscritos como reflejo ortográfico del antiguo fonema /y/. En torno a los siglos X-XI, tras la caída de los *jers* y la fonologización de las consonantes

palatalizadas, la oposición anterior-posterior dejó de ser distintiva en las vocales para convertirse en un rasgo predecible por el contexto consonántico. Consecuentemente, /y/ perdió su independencia fonémica y se convirtió en un alófono de /i/ tras consonantes duras o no palatalizadas (Shevelov: 503, 584). En algunas lenguas, como es el caso del ruso, todavía ha mantenido su valor fonético [y] determinado por la consonante precedente, mientras que en otras, como en serbocroata, debido a la ausencia de palatalización secundaria en las consonantes ante vocales palatales, /i/ e /y/ confluyen no sólo fonológicamente en /i/, sino también fonéticamente.

Las grafías и e ы se mantienen en la ortografía de los manuscritos, pero la consistencia de su uso varía según la recensión: mientras que en la recensión rusa и e ы se suelen distribuir según criterios etimológicos, en la recensión serbia observamos muchas oscilaciones, lo que es un reflejo de la total confluencia fonológica y fonética. De hecho, en la ortografía actual de las lenguas eslavas meridionales la grafía ы ha sido eliminada.

En HM.281 el uso de и e ы en su posición etimológica se presenta de forma muy consistente. El escriba de HM.281 diferencia correctamente и de ы porque en los dialectos del eslavo oriental, si bien /i/ e /y/ confluyen fonológicamente, su realización fonética se mantiene distinta, ya que и nos indica que la consonante previa es palatal o está palatalizada.

Sin embargo, en HM.280 y HM.282 se usan indistintamente и e ы. Estas oscilaciones se deben a la confluencia tanto fonológica como fonética de /i/ e /y/, ya que en serbocroata, debido a la ausencia de la palatalización secundaria de las consonantes ante vocal anterior (Lunt 1956: 315) no se produjo, como en ruso, a un sistema de oposiciones fonológicas entre las consonantes palatalizadas y no palatalizadas.

Observando los ejemplos se nos presentan cuatro posibilidades de variación entre и e ы. Por las particularidades fonéticas de la recensión rusa, en las que [i] e [y] se diferencian fonéticamente, HM.281 suele mantener las grafías и e ы en su posición etimológica (a excepción de /i/ tras las consonantes velares /k/ y /g/ y tras el fonema /c/, de lo que hablaremos más abajo) mientras que en HM.280 y HM.282 encontramos tanto formas etimológicas como no etimológicas. Nos hemos planteado la cuestión de cómo influye la ortografía de HM.281 en HM.280 y, a su vez, la de HM.280 en HM.282 a la hora de elegir una de las dos grafías de /i/ para una palabra determinada. ¿Están los escribas de HM.280 y HM.282 influenciados por su

protógrafo o sigue normas propias? ¿Entre HM.280 y HM.282, alguno demuestra tener un concepto más claro de la norma ortográfica del eslavo eclesiástico que distingue и e ы?

Hemos esquematizado las posibilidades de variación entre и e ы en la transmisión de los manuscritos en los siguientes tipos, marcando con V la utilización del alógrafo de /i/ etimológicamente correcto y con X cuando es etimológicamente incorrecto:

	HM.281	HM.280	HM.282
TIPO 1	V	V	V
TIPO 2	V	X	X
TIPO 3	V	X	V
TIPO 4	V	V	X

En el TIPO 1, los tres manuscritos presentan la misma forma etimológicamente correcta. Los escribas de HM.280 y HM.282 no varían de alógrafo, sino que reproducen la elección de su protógrafo.

En el TIPO 2, HM.280 y HM.282 difieren de HM.281. El escriba de HM.280 modifica el alógrafo etimológico de HM.281, y el escriba de HM.282 mantiene la elección de HM.280.

En el TIPO 3, HM.280 modifica respecto a HM.281 el alógrafo de /i/, pero HM.282 vuelve a modificarlo, de manera que vuelve a la forma etimológica presente también en HM.281.

Y por último, en el TIPO 4 HM.281 y HM.280 coinciden en la forma etimológica pero HM.282 difiere de ellos presentando el alógrafo de /i/ no etimológico.

En los siguientes ejemplos añadimos una cuarta columna para clasificar la variación entre и e ы según uno de los cuatro tipos propuestos:

HM.281	HM.280	HM.282	TIPO
блѣстѣнїѣ	блыстанїѣ	блыстѣнїѣ	2
Ѡзлѡбѣхѡмъ	ѡзлѡбѣхѡмъ	Ѡзлѡбѣхѡ ^м	3
на ны	на нѣ	на нѣ	2
цркви	црквы	црквы/цркви	2/3

взлюбѣша	взлюбѣше	возлюбѣша	3
рыданїе ^М	риданїе ^М	рыданїе ^М	3
пастыра	пастира	пастыра	2
наста́вника	настав'ны́ка	наста́вныка	2
видѣти	вы́дѣти	вѣ́дѣти	3
ѡзвѣити	оу́звѣити	оу́звѣити	2
и́зволитъ	и́звольтъ	и́зволитъ	3
злѡбивъ	злѡбѣвъ	злѡбивъ	3
поцади	поцѣды	поцади / поцады	3/2
помози	помозы	помозы	2
постыда́тсѧ	постидитсѧ	постидѣ́тсѧ	2
дроу́зи	дроу́зы	дрѡ́зы	2
поклонѣсѧ	поклонѣсѧ	поклонѣсѧ	3
мы́	мы́	ми́ / мы́	4/1
корабли	корабли / коравлы́	корѣ́блы / коравли́	4/3
сѣборы	сѣборы́	сѡвѣ́ри	4
постѣви	поставы́	постѣви	3
сырога ^А цѣмъ	сирога́дце ^М	сирога́дце ^М	2
сѣце	сѣце	сѣце	3
крѡви	крѣви́	крѡвы	4
бе сѣисленѣѧ	бесѣисльнѣ	бесѣисленѣѧ	3
крича	крьѣче	крьѣ́дѧ	2
взскричѣ́ше	взскричѣ́ше	воскричѣ́ше	4
болѣзни	болѣзны́	болѣ́зни	3
тры́	тры́	тры́	2
скоу́иша	скоу́ише	скоу́иша	3
на ни ^Х	на ны ^Х	на ни́хъ	3
срѧзи	срѧзы́	срѧ́зи	3
свинѣи	свинѣ	свы́нѣ	4
дѣ́ти	дѣ́тїи	дѣ́ты / дѣ́тїи	4/1
ка́пли	ка́плы	ка́плы	2
всѣ́ми велмо́жи	всѣ́ми вел'можи́	всѣ́мы велмо́жи	4

En la relación de ejemplos se ha dado prioridad a las formas que varían de un manuscrito a otro, de ahí la escasez de ejemplos del TIPO 1, en el que los tres manuscritos mantienen la grafía etimológica. La forma en HM.281 es la correcta desde el punto de vista etimológico. En los

ejemplos del tipo 2, HM.280 y HM.282 coinciden entre sí, difiriendo de HM.281. Esto significa que HM.280 y HM.282 no reflejan la forma etimológicamente correcta. Los ejemplos del tipo 3, en los que en HM.282 se corrige la forma de HM.280, son más comunes que los del tipo 4. Esto indica que el escriba de HM.282 tiene un concepto más claro de la norma ortográfica que regula el uso de *и* o *ы*. Respecto a la influencia de su fuente, no hay indicios de que HM.280 ni HM.282 tiendan a conservar el alógrafo de su protógrafo, ni que la ortografía de éste respecto al uso de *и* o *ы* influya en la nueva distribución.

Las únicas oscilaciones entre *и* e *ы* en HM.281 ocurren tras las consonantes velares /k/ y /g/ y tras el fonema /c/. La sustitución en la ortografía de las secuencias *кы/гы/хы* por *ки/ги/хи* tiene una explicación de base fonética: En un sistema consonántico organizado en oposiciones fonológicas las velares eran siempre duras y no tenían correlato palatal, por lo que la presencia del alófono [y] tras las velares era redundante. Esto propició la extensión del alófono básico [i] del fonema /i/ a un contexto tras velar, de modo que las secuencias [ky, gy, xy] fueron sustituidas por [k'i, g'i, x'i]. Este cambio se evidencia en los manuscritos a través de las oscilaciones entre *и* e *ы* tras consonante velar, según el escriba mantenía la norma ortográfica del eslavo eclesiástico escribiendo *кы, гы, хы* o reflejaba *ки, ги, хи* de acuerdo con la nueva tendencia fonética rusa.

Por otro lado, las consonantes palatales /š/, /ž/ y /c/, que tampoco tenían oposición en el sistema, siguieron la tendencia contraria y se despalatalizaron. En HM.281 no hay constancia gráfica de la despalatalización de /š/ y /ž/, sino que se mantiene la regla ortográfica del eslavo eclesiástico con las secuencias *ши* y *жи*. En cambio, el endurecimiento del fonema /c/ sí se plasma a través de las oscilaciones de *ци* y *цы*. Los términos *ѡцыѡтѡтъ* y *ѡѡцы* reflejan el endurecimiento de /c/ pero implican otro tipo de cambio fonético de [ě] > [y], pues la grafía *ы* no sustituye a *и*, sino a un *ѣ* etimológico (vid. capítulo 6.1.4).

En HM.280 se mantiene la ortografía *кы/гы/хы* como norma, con muy pocas excepciones. Hay sin embargo una tendencia mayor a modificar *кы* > *цы/ци* o incluso *хы* > *сы* en el nominativo plural. En el caso de /c/ los reflejos varían entre *ци* y *цы*.

HM.282 recurre con más frecuencia que HM.280 a las grafías *ки/ги/хи*, pero es consistente en escribir regularmente *цы*.

НМ.281

тоуҕрки/тоуҕркы
 поушки /поушкы
 ѓки/ѓкы
 грѣки /грѣкы
 пол`ки /пол`кы
 паки / паки
 вели́кыи^х/вели́кии^м
 вса́ческы
 кли́рицы
 бра́теники
 книжники
 о́роужники
 прѣз^аники
 вѣкы
 рѣкы/роуцы
 враги / врагы
 страти́ги /страти́гы
 мегиста́нъ / мегы́таномъ
 многими /мно́гими
 мно́гихъ / мно́гыи^х
 погибѣа́юции^м/погибнѣмъ
 погы́бель
 хы́трост`ми
 грѣхы
 похы́тити
 ѓр`хидѣскъ
 оу́лицы
 пѣш`цы
 лѣствицы
 наста́вници
 потоцы /потоци
 велици́и/вели́цы
 ср^ацы

НМ.280

тѣр`цы/тоуҕ`ци/тѣркы
 пѣшкы
 ѓкы
 грѣкы/грѣцы/грѣци
 пыкы
 пакы
 великыи́и^х/великии́и^м
 вѣсьѣѣ^хкы
 клирицы

 книж`ныкы
 о́рѣжники/Ороуҕ`ж`ныци
 прѣз^аныкы
 вѣкы
 рѣкы/рѣцѣ
 врагы
 стратигы
 мегѣ́станъ /магы́станъ^м
 многими
 мно́гыи^х/мно́гыи^х
 погибѣа́юции^м/погибнѣмъ
 погыбѣ́ль/погибѣ́ль
 хитрост`ми/ хы́трост`ми
 грѣсы /грѣхы
 похы́тити
 ѓрхѣидѣѣѣ
 ѣлицы/ оу́лицы
 пѣшцы
 лѣствицы
 наста́вныцы
 потоцы
 велицы
 ср^ацы

НМ.282

тѣрцы/тѣркы
 пѣшкы/пѣшки
 ѓкы
 грѣкы/грѣцы
 пыкы
 паки
 великыи́и^х/вели́кии^м
 вса́чески
 кли́рицы

 кнѣжныки
 о́рѣжницы/Орѣжныки
 прѣздники
 вѣки
 рѣки рѣцѣ
 врагы
 страти́гы/страти́ги
 мегѣ́станъ
 мно́гими/мно́гими
 мно́гыи^х / мно́гыи^х
 погибѣа́юцим/поги́бнемъ
 погы́бель
 хы́тростми/ хы́тростми
 грѣсы/грѣхы
 похы́тити
 ѓрхѣидѣѣѣ
 оулицы
 пѣшцы
 лѣствицы
 наста́вницы
 потѣцы
 вели́цы
 ср^ацы

ТАЖЦЫ
ЎЦЫСТАТЪ

ТЕЖЦѢ
ЌУИСТѢТѢ

ТАЖЦѢ
ЎЦЫСТАТѢСА

b. GRAFÍA ĭ Y SU USO

La grafía ĭ se introdujo en el alfabeto cirílico en paralelismo a la distinción entre la *ēta* y la *iota* griegas. Recibe el nombre de “*i desjateričnoe*” por su valor numérico de 10. No tiene un valor fonético diferenciado de и, pero se distingue en el uso ortográfico según criterios no siempre consistentes. Puede tener un punto, dos, o ninguno. En los siglos XV y XVI, por efecto de la *Segunda Influencia Eslava Meridional* se generalizó la variante con dos puntos.

En los manuscritos la grafía ĭ se usa principalmente ante vocal. En este contexto vocálico, en ocasiones señala el fonema /i/ procedente de *jer* tenso, como en los ejemplos: людіє, кровію, у двіє, o diptongos cuyo primer elemento es /i/: флавію, хрѣтіанє, зѣстѣніємъ, византїи, архієрѣ", патріархъ.

La mayor frecuencia de ĭ en los tres manuscritos y el uso más consistente se encuentra en los sustantivos derivados de verbos que terminan en –ніє /–тіє. Estos sufijos, procedentes del eslavo eclesiástico, se corresponden con la terminación –ье del ruso y reflejan la vocalización en /i/ del *jer* tenso en la secuencia –ье. Ejemplos: съхранѣніє, молѣніє, блистѣніє, даровѣніа, повелѣніа, злодѣѣніє, творѣніє, стоѣніє, рыдѣніємъ, стрѣланїа, взѣтіє, съзвѣніє, кричѣніа, кѣрѣніє, послѣшѣніа, падѣніє, поучѣдѣніа пѣніє.

En otros casos hay más oscilaciones en el uso de ĭ entre HM.281, HM.280 y HM.282. La siguiente muestra de ejemplos ilustra la situación:

HM.281

HM.280

HM.282

людіє/лю^иє
бїахѣса/вѣахѣса
вѣ^июцѣса
пѣмоцїю
оуѣбїютъ
в трѣтѣє
вѣпїахѣ

людіє
внѣахѣсе
бїюцѣсе
помоцїю
ѣбїютъ
вѣ трѣтїє
вѣпнѣахѣ

людіє
бїахѣса
бїюцѣса
пѣмоцїю
оуѣбїотъ
вѣ трѣтїє
вѣпїахѣ

слигѣса	сѣлѣсе	слѣсе
ѣины/ѣныа	ѣнѣ	ѣнѣа
сѣѣа/сѣа/сѣа	сѣа	сѣа/сѣ
пристоуѣныа	пристѣпѣнѣ	пристѣпнѣа
бѣѣбожныи	бѣѣбожнѣи	бѣѣбѣжнѣи
бѣѣа	бѣѣе	бѣѣа/бѣѣа
ѣроуѣжѣа	ѣрѣжѣа	ѣрѣжѣа
грѣ ^а скѣе/грѣ ^а скыа	грѣ ^а скыи	грѣ ^а скѣи
великѣи/великѣа	великѣи/великѣнѣ	великѣи/великѣа
морѣскѣи	морѣскыи	морскѣи
ѣиночѣскѣи	ѣиночѣскыи	ѣиночѣскѣи
многѣе	многѣнѣ	многѣи
прѣѣѣѣа	прѣѣѣѣе	прѣѣѣѣа
декѣбѣа	декѣбѣа	декѣбѣа
никола	николае	николаѣ
патѣриѣрѣхѣ	патѣриѣрѣхѣ	патѣриѣрѣхѣ
ѣнастѣѣи	ѣнастѣѣе	ѣнастѣѣи
конѣстѣ ^н ѣинѣ	конѣстанѣинѣ	конѣстанѣинѣ
маиѣа	маиѣа	маѣа
стражѣе	стражѣе	стражѣе
наѣѣѣѣа	наѣѣѣѣа	наѣѣѣѣа
бѣрѣѣа	бѣрѣѣа	бѣрѣѣа
прѣидѣѣѣѣ	прѣидѣѣѣѣ	прѣидѣѣѣѣѣѣ

En HM.281 la grafía *ĭ* indica que la consonante que la precede es palatal o tiene una realización palatalizada. La vocal que la sigue suele estar preyodizada, aunque no se refleje siempre en la ortografía. Las oscilaciones con otros alógrafos de /i/ ocurren sobre todo con *и*, y en ocasiones con el *jer* palatal ante vocal, lo que muestra que las secuencias *–ĭа* / *–ѣа* y *–ĭю* / *–ѣю* son fonéticamente equivalentes en el sistema de reglas del escriba de HM.281. Las variaciones de *ĭ* / *ы* se limitan al contexto de *consonante velar* + /i/ + *vocal* en la declinación adjetival, prueba de que el proceso de palatalización secundaria de las guturales ya había tenido lugar, aunque en la ortografía todavía se permiten las secuencias *кы/гы*.

En una sola ocasión se registra ĭ en posición preconsonántica: *зѣтї|вѣа*. El uso de ĭ en lugar de и en este contexto tiene una explicación meramente gráfica, pues al hallarse en frontera de línea, el escriba escogió trazar la grafía que menos espacio ocupaba.

En HM.280 el *jer* tenso se refleja con ĭ, alternando con и en ocasiones sin ninguna diferenciación aparente. Las oscilaciones entre ĭ / и ocurren en la declinación adjetival pero no tras las oclusivas velares, como en HM.281, sino tras otras consonantes, lo que indica que ĭ en la recensión serbia no sigue necesariamente a consonantes palatalizadas.

En HM.280 se registran siete casos de uso de ĭ en posición final de palabra: *рѣзѣлитї*, *сѣтѣворитї*, *вѣтї*, *поуститї ю*, *вѣпросї иѣ*, *положї ю*, *сѣкрї ю*. En los tres primeros ejemplos la ĭ se encuentra en frontera de línea, por lo que el uso de ĭ se debe a motivos de espacio³⁴, mientras que los otros cuatro ejemplos van seguidos de un pronombre que comienza por vocal y que fonéticamente forma una unidad prosódica con el verbo.

En HM.282 la grafía ĭ, o el alógrafo í, donde el acento agudo sustituye a los dos puntos, aumenta su frecuencia respecto a HM.281 y HM.280. En parte se debe a que el uso de ĭ se amplía a contextos interconsonánticos en nombres propios y términos eclesiásticos: *константїнѣ*, *христїанѣ*, *дївклїтїана*, *архїстратїга мїхаїла*, *мїрскїа*, *мїрѣ*. Únicamente el nombre propio del emperador bizantino *константїнѣ* se registra en 39 ocasiones con í.

c. GRAFÍA v Y SU USO

La grafía v (*ižica*) se mantuvo principalmente por su valor numérico, pero en la Segunda Influencia Eslava Meridional fue reintroducida en la ortografía de los sustantivos de origen griego con valor de /i/ tras consonante y de /v/ tras vocal. Se refleja v̑, con dos comillas supraescritas, o v̑̑, con acento, cuando tiene valor vocálico. El uso de *ižica* se limita en los manuscritos a palabras de origen griego en sustitución de los otros alógrafos de /i/. A través de los ejemplos, se percibe que en HM.282 la frecuencia de uso es mayor que en HM.281 y HM.280:

³⁴ Otra posible explicación al uso de ĭ en los tres infinitivos a final de línea: lo que se refleja es en realidad una ligatura de las grafías ти marcada por dos puntos (vid. capítulo 6.3).

6.1.7. El fonema /o/

La grafía **w**, procedente de la *omega* griega, se utiliza para el fonema /o/ en posición inicial, en las preposiciones y prefijos **w** y **w̄**, en nombres propios griegos, en algunos sustantivos con valor eclesiástico, y en terminaciones, pero de manera desigual: **w̄**, **w̄** **сѣм'**, **w̄** **вѣратѣица**, **днѣклитѣана**, **kw̄** **стан'тинъ**, **фѣw^{Λο}** **ρ'**, **фѣw^{Λο}** **сѣи**

316

Un recuento del número de veces que figura w , o y \bar{w} en cada manuscrito nos ofrece los siguientes datos:

	W	O	W̄	TOTAL
HM.281	201	38	138	377
HM.280	120	191	141	452
HM.282	370	129	145	644

En HM.281, como muestra la tabla, el uso de \omicron es muy bajo, dándose sólo en posición inicial absoluta, en la preposición o sufijo “o” y en el nombre propio $\kappa\omicron\nu\grave{\epsilon}\tau\alpha\nu\tau\iota\omicron\nu\alpha$. La grafía w se limita en la mayoría de los casos a la posición inicial, con estas excepciones: $\tau w^{\hat{\iota}}$, $m\acute{w}^{\ast}\epsilon\tau\upsilon o$, $\delta\eta\nu\kappa\lambda\iota\tau\iota\acute{\alpha}\nu\alpha$, $\kappa w^{\hat{\iota}}\epsilon\tau\alpha\nu\tau\iota\acute{\nu}\zeta$, $\phi\epsilon w^{\Lambda\circ}\epsilon\iota\eta$, $\phi\epsilon w^{\Lambda\circ}\rho^{\ast}$, $\mu\alpha\delta\iota\eta\nu\mu\zeta$, $\chi\rho\alpha\upsilon\rho w^{\hat{\epsilon}}$, δw^{μ} , $\tau o\upsilon\rho\kappa w^{\hat{\epsilon}}$, $\kappa\iota\iota\eta\zeta^{\Lambda}w$, $\eta\eta w^{\hat{\epsilon}}$, $\tau\acute{\alpha}\zeta\eta\kappa o\rho w^{\Lambda^{\ast}}$, $\delta\acute{w}\eta^{\ast}\delta\epsilon\eta\epsilon$, $\beta w^{\hat{\Lambda}}\eta\epsilon\epsilon$.

En HM.280 se utiliza **o** con mayor frecuencia que **w**, sobre todo en posición inicial, pero también en nombres propios griegos como Ἰὸδάνωβυ^ϕ, παλεὼλόγῳ, διὸκλιτιγιῶνα, κοῆταν^ττιὼνα. La grafía **w** se registra en los nombres propios Κω^ηстан^ттин^δ, φεω^αcie, ἰω^αновыг^εμ, φεω^αρ, κοῆταν^ттин^ь Ἰὸδάνωβυ^ϕ, ἰω^αсaнь, φώμα, μεφώδιε^μ, y en las raíces de los siguientes sustantivos: δώμ^ы, πῆτ^ωϕ, γώρ^ῃ, μώρ^ы, ρώδ^δ, μώρ^δ, цε^αρ^ωт, ἰκ^ωη, ρώβ^ы, ἰάδ^ρω, зε^ωнь, κλιρ^ωϕ, др^ьз^ωсти, нар^ω. También encontramos el uso de **w** en pronombres como никог^ω, κτ^ω, γт^ω, en los adverbios с^ελω y лют^ω y en algunos ejemplos en la conjugación de la primera persona del plural del aoristo: посл^ωшах^ω, ход^ωих^ω, бы^хх^ω.

En la declinación, encontramos con frecuencia el uso de *w* en la terminación *-om* tanto en el dativo plural como en el instrumental singular de los sustantivos masculinos, sin que haya ninguna evidencia de un uso gramatical especializado de *w* para distinguir las dos formas

flexivas homófonas, tal como era la norma de la Escuela de Veliko Tărnovo desde el siglo XIV (Alvarado-Igartua 2007: 33).

Ejemplos de dativo plural con desinencia –wm son: χρῆτῖανw^M, жидw^M, πыр'гw^M, μαγνῆστανw^M, γραж^Αανw^M, μαγίστρw^M, братw^M, станw^M, грькw^M. Entre los ejemplos de instrumental singular con la misma desinencia encontramos: црьгрядw^M, сѣлтанw^M, Ко^Нстан'тинw^M, звонw^M, πατριάρ'χw^M, промьислw^M.

HM.282 es el manuscrito que más frecuentemente utiliza las grafías o y w, sobre todo esta última. Los usos de HM.280 se repiten, y se amplían con más ejemplos, como es el caso de βε³ζακῳήε, ἰδωλскаа, κάκw, ἐγῳ, σβοεγῳ, κάμw, οὕβw, τάκw, μακεδῳνήю.

En HM.282 tampoco hay evidencias de que se utilice la grafía w para diferenciar dos formas homófonas. Por ejemplo, encontramos la variación de w / o en los acusativos plurales цεδрῴти / цεδрῴти, en los genitivos plurales цεδрῳ^т / цεδрῴтз y en los dativos plurales враго^М / врагw^М, тѣрко^М / тѣркw^М, граждано^М / гражданw^М, мегнῆстанwмз / мегнῆстанῳ^М, стратίго^М / стратίгw^М.

Otros ejemplos de dativos plurales evidencian que aunque la grafía w es frecuente en este caso, no se utiliza exclusivamente para diferenciarse de la forma en instrumental singular: encontramos ejemplos como станw^М, χρῆτῖανw^М, πίргw^М, τῑένникw^М, pero también otros dativos plurales como послάνныко^М, μαγίστρο^М волáro^М, διáκοно^М, грéко^М.

Los ejemplos de formas en instrumental singular muestran las mismas oscilaciones en el uso de w y o: сѣлтанw^М, тѣлw^М, γасw^М, κλήροсw^М, дѣлw^М, совѣтw^М, црьгрядw^М, константίνw^М frente a промьисло^М, лѣто^М, патриάρχο^М, сѣдо^М, вóзрасто^М, взо́ро^М.

El único indicio de uso diferenciado entre w / o que sugiere una especialización semántica lo hallamos en HM.280 y HM.282 en el sustantivo дῳмы́, con el significado de “templos” frente a las formas con o: дῳмы, дῳми, домовь, дῳмз, con significado de “casa”.

El nombre propio del emperador Constantino oscila mucho en su ortografía. En HM.281 figura la mayoría de las veces con o, mientras que en HM.280 y HM.282 oscila entre w / o.

HM.281

кон'ста^нти^но^м
 констант^ни^номъ
 констант^нина
 кон'стан'ти^нъ
 констан'ти^нъ
 кон'стан'ти^нъ
 констан'ти^нъ
 конста^нти^нъ
 кон'стан'ти^нъ
 ко^нста^нти^нъ
 ко^нста^нти^нъ
 конста^нти^не

HM.280

кѡ^нстан'тинѡ^м
 ко^нстан'тинѡ^м
 кѡ^нстан'тина
 кѡ^нстан'тинъ
 кон'тан'тинъ
 кѡ^нстан'тинъ
 кѡ^нстан'тинъ
 ко^нстан'тинъ
 кѡ^нстан'тинъ
 ко^нстан'тинъ
 ко^нстан'тинъ
 кон'тантинъ
 ко^нстан'ти(нъ)
 кон'тантине

HM.282

ко^нстан':
 констант^нѡ^м
 констант^нина
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ
 констант^нъ

El fonema /o/ es una vocal velar media labializada procedente de la *ă del PE o de la vocalización de un *jer* velar en posición fuerte en los dialectos rusos. Aparte de la distribución de los alógrafos de /o/ según normas ortográficas, en HM.280 y HM.282 no hay apenas oscilaciones con otras grafías que denoten una proximidad fonética con otros fonemas. Sin embargo, los fenómenos fonéticos que experimenta el fonema /o/ en los dialectos rusos dejan su huella en la ortografía de HM.281.

En primer lugar, en HM.281 encontramos numerosos ejemplos de la grafía o con el diacrítico ^н, llamado *kamora*: законъ, мнѡгы, тѡчѣю, наръчитѡ, нѡци, силѡ, мнѡго, мнѡго, ѣгѡ, ѡтѡуныхъ, вел'мѡжамъ, наръчиты^м, тогѡ, самогѡ, едѣн'ство, возмогѡша, спадаѡша, щедрѡтъ, беззакѡнїе, тебѣ, воѣн'ство, нападѡша, едѣскѡ, зинѡвѣю, га^нрѡ, вторѡе, зѡнъ, гѡтѡвитсѡ, ѣгѡ, ѣзрекѡша, ѡидѡша, хѡцѣтъ, ѡведеѡша, ѡ наръда.

Borkovskij y Kuznecov (1963: 139-140) atribuyen a la o con *kamora* una realización cerrada o diptongada del tipo [ô] o [uo] que procedía de una antigua entonación ascendente y que se empezó a utilizar en algunos manuscritos rusos a partir del siglo XVI.

Uspenskij (2002: 178) señala que el uso de o con *kamora* para el fonema /ô/ era característico del área de Novgorod y Pskov, mientras que en otras áreas se utilizaba la grafía w.

HM.280 y HM.282 no reproducen la *kamora* sobre la *o* en su texto ni dan indicios de una realización diferenciada de este fonema.

La segunda particularidad relacionada con el fonema /o/ que se refleja en HM.281 es el fenómeno de *akan'e*, que consiste en la neutralización de /o/ y /a/ en posición átona tras consonantes duras (Gorškova-Chaburgaev 1997: 106-122).

HM.281	HM.280	HM.282
ка̀рѡбли	ко̀рабли	ко̀ра́блы
ка̀рѡблѣхъ	ко̀раб'лѣ ^x	ко̀ра́блѣ ^x
а̀рома́тныими	а̀рома́тныими	а̀рома́тныими
се́дмѡхѡл'и́мнѡ [†]	се́дмохѡлѣмаго	се́дмохѡ́лмагѡ
на тро́адоу [†]	на тро́адоу [†]	на тро́адоу [†]
ка̀знені	ка̀зніи	ка́зніи

En el último ejemplo las tres formas figuran con *а*, pero por diferentes motivos: en HM.281 la grafía *а* refleja la neutralización del fonema /o/ procedente de un *jer* velar en posición fuerte (se registra *ко́зни*, fonema /o/ en sílaba tónica, en otro pasaje) mientras que en HM.280 y HM.282 la presencia de la grafía *а* no se explica por el fenómeno de *akan'e*, sino por la vocalización regular de *ѡ > а* en los dialectos serbios.

En tercer fenómeno que se recoge en HM.281 consiste en dos casos de velarización de *e > o* que tienen lugar en las sílabas tónicas ante consonante dura o en sílaba final acentuada (Borkovskij-Kuznecov 1963: 128-133):

HM.281	HM.280	HM.282
по̀мро̀ша	по̀мрѣше	по̀мрѣ́ша
плѣчо	плѣкѣ	плѣ́ке

En cuarto y último lugar, cabe señalar que se registran en HM.281 algunas confusiones de *o* con *ѡ/оу* en las siguientes palabras: *пре^{Ан}пѣсахѡмъ*, *оу̀моу̀лѣ́ша*, *на сѡ̀противлѣ́ніе* y *дрѡ̀зѡ̀стїю*.

Podemos considerar que este fenómeno se debe a un estrechamiento en la realización de [o] > [u], o la explicación podría ser más sencilla y deberse a una confusión de carácter meramente ortográfico. En caso de aceptar la primer posibilidad, el estrechamiento fonético reflejado en la ortografía podría estar relacionado con alguna variante dialectal. Pugh (2007: 34) relaciona la realización de la /o/ átona como [u] con los dialectos de las zonas septentrionales del cinturón central, en un proceso similar al akan'e pero en la dirección articulatoria opuesta.

En HM.282 se registra un caso con el mismo estrechamiento de [o] > [u] en el verbo *μῖλδβαιε*, que figura como *μῖλοβαιε* en HM.281 y *μᾶβαιε* en HM.280. Esto se debe a la influencia del búlgaro moderno, donde el infijo –ova- del eslavo eclesiástico evoluciona a –uva- (Comrie-Corbett 2002: 217-218).

6.1.8. El fonema /u/

El fonema /u/ se refleja en los manuscritos con tres alógrafos: *oy* /Ϝ/ϝ. El primer alógrafo recibe el nombre de *uk* (Comrie-Corbett 2002: 24). Es un dígrafo formado por una *on* seguida de una *izica* a imitación al dígrafo de la *omicron* y la *ypsilon* del alfabeto griego para expresar el valor fonético de /u/. El segundo alógrafo Ϝ es una ligatura de los dos componentes del dígrafo anterior en el que la *izica* figura superpuesta sobre la *on* y unida a ella. En Ϝ la *izica* se asemeja más a la minúscula de la *ypsilon* griega, sin el trazo inferior, mientras que en *oy* el trazo de *y* se alarga hacia abajo como en la *ypsilon* mayúscula del alfabeto griego.

La grafía *y* sólo aparece en los manuscritos de Hilandar de forma independiente fuera del dígrafo *oy* para reflejar /u/ en los casos de ligatura con otra grafía, como en los ejemplos en HM.281, HM.280 y HM.282 *γρᾶ^υ* y en HM.280 y HM.282 *πα^υτῆρᾱ*. Sí encontramos, sin embargo, la *izica* sin el tramo inferior *v* con el valor de la *ypsilon* griega de /i/ o /v/ en términos o nombres griegos.

El tercer alógrafo refleja el fonema /u/ tras consonante palatal y tras vocal.

El fonema /u/ tiene varios orígenes: por un lado, procede de los diptongos del indoeuropeo **au* > *ū*, **eu* > *(j)u*, por otro, de la desnasalización y estrechamiento de la vocal media nasal velar /q/.

Tanto en la recensión rusa de HM.281 como en la recensión serbia de HM.280 y HM.282 la vocal nasal velar evoluciona a /u/ y confluye con la /u/ ya existente, por lo que los reflejos de este fonema no presentan apenas variaciones de un manuscrito a otro.

Gráficamente, la diferenciación de uso entre *ou* / *ʁ* no está enteramente sistematizada pero sigue ciertas tendencias:

En HM.281 la grafía *ou* tiende a usarse en posición inicial, mientras que la grafía *ʁ* figura en desinencias y terminaciones verbales. En raíces se alternan las dos grafías, siendo más frecuente el uso de *ʁ*.

En HM.280 la distribución es similar a HM.281, con un uso más frecuente de *ʁ* que incluso se extiende a menudo a la posición inicial.

En HM.282 es el manuscrito que hace un uso más consistente de los dos alógrafos. Encontramos *ou* exclusivamente en posición inicial y *ʁ* en terminaciones y en interior de palabra.

Ejemplos:

HM.281	HM.280	HM.282
пѡшки	поуш`кы	пѡшкы
тоу`р`ки/ тѡр`кы	тоу`р`кы тѡр`кы	тѡр`кы
боу`де ^т	бѡдетъ/ боу`детъ	бѡдетъ
ѡроу`жїа	ѡроѡжїа	ѡроѡжїа
ѡстѡпїша	ѡстѡпише	ѡстѡпїша
мѡжеи	моу`жѡ	мѡжѡй
оу`креплѡхѡса	оу`крѡплѡхѡсе	оу`крѡплѡхѡсе
ѡу`скориѡъ	оу`скориѡъ	оу`скориѡъ
оу`жѡсно	а н / ѡжѡсно	оу`жѡсно
оу`лѡу`ахѡ	оу`лѡу`ахѡ	оу`лѡу`ахѡ
оу`же / ѡже	оу`же / ѡже	оу`жѡ
дроу`гъ	дрѡгъ	дрѡгъ
ѡѡзвити	оу`ѡзвѡти	оу`ѡзвѡти
ѡслѡша	оу`слѡша	оу`слѡша
оу`мрѡ	ѡмрѡмъ / оу`м`рѡ	оу`мрѡ ^м / оу`мрѡ

вѣѣерѣ	вѣѣерѣ	вѣѣерѣ
мѣроу/ мирѣ	мирѣ	мѣрѣ
протѣвѣ	противѣ	протѣвѣ
цѣрквнѣю	цѣрквѣнѣю	цѣркѣвнѣю
грѣ^у семѣ	грѣ^у семѣ	грѣдѣ семѣ

Además de las grafías ѣ y оу, el alógrafo ю se utiliza en posición postvocálica, así como tras consonante blanda para indicar que la consonante es palatal, está palatalizada o es históricamente palatal, aunque su realización se haya endurecido. Tras las consonantes palatales ѣ, ѡ o las históricamente palatales ц, ш, ж encontramos oscilaciones de ю y ѣ según las reglas ortográficas propias de cada manuscrito, no siempre consistentes. Estas variaciones en la ortografía se deben a la neutralización fonética de la oposición entre /ü/ y /u/ tras las consonantes palatales, pues al no tener éstas correlato no palatal, el uso de ю en la ortografía resultaba redundante (Lunt 2001: 26; Alvarado-Igartua 2007: 99).

HM.281 registra siempre la secuencia ѣю, frente a ѡѣ, жѣ, siempre con ѣ. En cambio, se admiten las secuencias шѣ / шю como equivalentes. En el caso de цѣ, se escribe regularmente con ѣ, con una única excepción: ѡѣю.

En HM.280 también encontramos regularmente ѣю. Se registran oscilaciones entre цѣ/цю, ѡѣ/ѡю, шѣ/шю. Las secuencias con жд se reflejan siempre con ѣ/оу : постражѣтъ, межѣоу, на дѣжѣоу.

En HM.282, al contrario que en HM.280, se admite la variación entre ѣю / ѣѣ, sin embargo se registran siempre цѣ, ѡѣ y шѣ, con una única excepción a la última secuencia: припрѣвшю.

Ejemplos:

HM.281	HM.280	HM.282
ѣю^о	ѣю^до	ѣю^до
ѣюдѣсы	ѣюдѣси	ѣѣдѣси
прѣѣю^нѣнѣ	прѣѣѣю^нѣнѣ	прѣѣѣдѣнѣнѣ
клѣѣѣѣѣѣѣ	крѣѣѣѣѣѣѣ	крѣѣѣѣѣѣѣ
плѣѣѣѣѣѣѣ	плѣѣѣѣѣѣѣ	плѣѣѣѣѣѣѣ
цѣцѣѣ	цѣцѣю/ цѣцѣѣ	цѣцѣѣ

горáчюю	горѣциò	горáциѢ
ѣициѢше	ициѢце	ѣициѢце
нѣшю	нашѢ	нáшѢ
òѢю	òѢѢ	òѢѢ
напа^шѢ	напа^шю	напа́дшѢ
и́зше^шю	и́зьшь^шѢ	и́з^ше^шѢ
за́ше^шѢ	за́шь^шю	за́ше^шѢ
приспѣвшѢ	приспѣвшю	приспѣвшю
ѡвѣрациѢ	ѡвѣрациò	ѡвѣрациѢ
помога́юциѢ	помага́юциò	помога́юциѢ
постра́ждѢть	постра́ждѢть	постра́ждѢть

Además de figurar en algunos casos tras las consonantes palatales e históricamente palatales fricativas y africadas que resultaron de las palatalizaciones y yotaciones, encontramos ю tras las consonantes /l'/, /r'/, /n'/ y /s'/, para marcar la realización palatal de estas en oposición con una realización no palatal.

Ejemplos:

HM.281

лю^и^е
ѣлѣколюбѣваа
клѣю^ѣ
лѢка́выи
хвалѣò
н^алю
Ѣрюò
морюò
вѣчѣрѢ
вѣрѢò
оу́мрѢò
Ѣрюò
блѣгодѣрѣò
ѡниòдѢò

HM.280

лю́дѣ
ѣлѣколю́быва
клѣюѢò
люкавѣи / лоу́кавыи
хвалѢò
не^алю
Ѣрю / ѢрѢò
мо́рю / морѢò
вѣчѣрѣò / вѣчѣрѢò
вѣрѣò / вѣроу^ѣ / вѣрѢò
Ѣмрѣò / оу́мрѢò
Ѣрюò
блѣгодѣрѢò
ѡноу^а

HM.282

лю́дѣ
ѣлѣколю́быва
клѣоуѢò
лѢка́вѣи
хвалѣò
н^алю
Ѣрѣò
мо́рюò
вѣчѣрѣò / вѣчѣрѢò
вѣрѢò
оу́мрѢò
Ѣрѣò
блѣгодѣрѣò
ѡниòдѢò

ŲГНЮ	ŲГ'НЮ	ŲГНЮ̀
ПОНЮ́КЫВАШЕ	ПОНЮ́КЫ́ВАШЕ	ПОНЮ́КЫВА́ШЕ
ПЛА́МЕНЮ	ПЛАМЕНЮ́	ПЛА́МЕНЮ
ВСО́ДОУ	ВЪСО́УДЮ́	ВСО́ДЮ́
ВСО̀	ВСО́У' / В'СЮ́ / ВСО̀	ВСО̀

Como se puede apreciar en los ejemplos, en HM.281 y en la mayor parte de los casos de HM.282 se mantiene la distinción fonémica entre /l'/-/l/, /r'/-/r/, /n'/-/n/ y /s'/-/s/, señalando gráficamente la consonante palatalizada mediante la presencia de ю. El mayor número de oscilaciones las encontramos en HM.280 y, concretamente, en la secuencia рю / рѸ como última sílaba de la palabra. Esto se debe al intento del escriba de HM.280 de conciliar la ortografía del eslavo eclesiástico con su dialecto serbio, en el que el fonema /r'/ en el siglo XVI ya se había endurecido (Shevelov 1964: 207-209), mientras que /l'/ y /n'/ mantenían la oposición en la palatalización.

6.1.9. Los jers

El uso de los *jers* en los manuscritos es uno de los rasgos distintivos más importantes de la ortografía, puesto que nos permite determinar la procedencia del manuscrito y encuadrarlo en la recensión y en la época a la que pertenece.

En los manuscritos de Hilandar el uso de los *jers* varía en su transmisión de uno a otro, generalmente cumpliendo con las tendencias propias de su recensión.

En HM.281, que se encuadra dentro de la recensión rusa, los *jers* en posición fuerte se encuentran vocalizados, el *jer* velar en /o/ y el *jer* palatal en /e/ (Borkovskij-Kuznecov 1963: 122, Uspenskij 2002: 136-155): ѠКОНЪ, КОНЕ́ЧНО, КРОВЬ, ДНЕМ', НЕИ́СЧЕТЪНЫМИ, ѠДОХНѸВЪ, ПОУ́ЩЕЧНЫМ'.

Los *jers* en posición débil en interior de palabra por norma general han caído y no se conservan en la ortografía: книжники, мнѡгыМ', множество, со мною̀, тмѸ, тмоу́исленыхъ, пото́пѸша, взо́ромъ, взыска́нїе, гдѸ.

En cambio, en posición final de palabra, en prefijos y en preposiciones a menudo se mantienen las grafías del *jer* velar y el *jer* palatal, aun estando los *jers* en posición débil.

Algo que hemos de tener en cuenta en el análisis del uso de las grafías de los *jers* en los manuscritos es que en esta ocasión la ortografía no es un reflejo directo de la fonética. Es decir, el hecho de que las grafías de los *jers* se conserven en posición final no significa que precisamente estos *jers* se conservaran fonéticamente, pues es sabido que los *jers* en final absoluto estaban en posición débil y habían caído. El uso frecuente de los *jers* en este contexto no refleja un fonema con valor fonético cero, sino que su función ha variado, transformándose en signos que indican el final de la palabra, muy útiles en un texto sin separación entre palabras, o en el caso del *jer* palatal, la palatalidad de la consonante anterior (Borkovskij-Kuznecov 1963: 111) que tras la caída de los *jers* pasó a ser una característica fonémica de la consonante, aunque ésta no cuenta en el sistema gráfico con una grafía diferenciada para distinguirse de su pareja no palatal.

En sustitución de un *jer* omitido es frecuente encontrar en HM.281 el diacrítico llamado *paerok* (vid. infra, capítulo 6.2.4): в', ѡзб'р'аніе, ѡнѣм' же, вѣзв'ратѣвшимса, д'ц'ерь, с'творѣтъ, х'ѣтрост'ми, ѡм'ц'еніе, пат'ка, т'моу'исленыа, т'ма, в'зе^м.

El manuscrito HM.280 refleja la ortografía de Resava de la recensión serbia (Bogdanović 1978: 124-125; Matejić and Thomas 1992: 442-443). La ortografía de Resava sucedió a la de Raška, que data de los tiempos de San Sava (1175-1236). La escuela de Resava fue establecida en el siglo XIV por Constantino Kostenečki, también conocido como Constantino el Filósofo, en el monasterio serbio de Manasija. En lo que respecta a los *jers*, el sistema ortográfico de la escuela de Resava se caracteriza por la reintroducción del *jer* velar, pronunciado [ə], en raíces, prefijos y preposiciones, así como en las sílabas con líquidas silábicas *r* y *l*. El *jer* palatal se usaba como mero signo gráfico y no se pronunciaba (Jakovljević 2011: 6).

Como es propio de la redacción serbia y de la ortografía de Resava, en HM.280 el *jer* velar y el *jer* palatal no se distribuyen según principios etimológicos. Sin embargo, el uso de los *jers* no se corresponde por completo con la ortografía de Resava. Coincidiendo con las normas ortográficas de Resava, se escribe *jer* velar en prefijos y preposiciones y *jer* palatal en las terminaciones, pero en el resto de posiciones, como en raíces y en sílabas con líquidas silábicas, suele figurar el *jer* palatal, no el velar.

La presencia del diacrítico de *jer* se extiende a posiciones no etimológicas: no sólo sustituye a un *jer* que ha caído, como en los ejemplos *вѣ с'нѣ, камен'нїе, в'се, Ѡр'ла, м'нож'твомъ, сил'но, конач'но, всѣнощ'ное, гра^А,* sino que también se usa para separar dos consonantes seguidas incluso cuando pertenecen a la misma sílaba: *мыс'ль, седмох'льми, сѣх'рани, настав'ліаіе, прибав'ленїе, нарѣж'дати, патріар'хъ, надѣж'дѣ, възп'ла, зем'ли, хрѣс'ро, іад'ро, в'ръха.*

En posición fuerte, la pronunciación de ambos *jers* ha evolucionado a /a/. La tendencia de la norma ortográfica sigue siendo escribir los *jers*, pero en el texto de HM.280 encontramos algunos ejemplos que muestran la vocalización de los *jers* fuertes en /a/ mediante la sustitución del *jer* por la grafía а. Ejemplos: *изъ Ѡкань, коначъно, храбаръь, храбарѣтво, нейсѣтенъными, казнѣ* (кзъны en otro pasaje) *ѡдахънѡвъ, ѡмаченіе, избранъныѣ, избраніе пѡшъчанъныѣ*.

HM.282 sigue la norma de la recensión rusa: los *jers* en posición débil caen en interior de palabra, pero se mantienen en la ortografía en preposiciones, prefijos y en final de palabra, aunque no siempre según su distribución etimológica: *χράβετβο, μνόρο, χράβερ, γώρ, πατόκζ*.

Sin embargo, no faltan ejemplos en los que se produce la vocalización de *jer* en /a/, posiblemente por influencia de la recensión y la ortografía serbias: ОКАНЬ, КА́ЗНИ, ѠДАХИѠБЪ, МѠЖАСТВЕНЪ, ПѠШУЃАНЫИ^М.

LOS *JERS* TENSOS

En HM.280 y HM.282 las secuencias *ɤj y *ʏj, llamadas *jers* tensos, se suelen reflejar con las grafías ĭ/ и у ы, mientras que HM.281 oscila entre conservar la grafía del *jer*, normalmente palatal, o reflejar ĭ / ы si éste está en posición débil, o vocalizarlo en e/o cuando está en posición fuerte.

HM.281	HM.280	HM.282
вѣѣ ^т	вѣѣтъ	вѣѣ ^т
вѣѣхъ ^ѣ	вѣѣхъ ^ѣ	вѣѣхъ ^ѣ
и ^ѣ вѣѣныхъ ^ѣ	и ^ѣ вѣѣен ^ѣ ныхъ ^ѣ	и ^ѣ вѣѣенныхъ ^ѣ
лю ^ѣ дѣѣ	лю ^ѣ дѣѣ	лю ^ѣ дѣѣ
вѣѣпѣѣхъ ^ѣ	вѣѣпѣѣхъ ^ѣ	вѣѣпѣѣхъ ^ѣ
копѣѣ / копѣѣ	копѣѣ	копѣѣ
и ^ѣ зѣѣди	и ^ѣ зѣѣди	и ^ѣ зѣѣди
и ^ѣ зѣѣдетъ	и ^ѣ зѣѣдетъ	и ^ѣ зѣѣдетъ
крѣѣвѣѣю	крѣѣвѣѣю	крѣѣвѣѣю
зи ^ѣ новѣѣю	зи ^ѣ новѣѣю	зи ^ѣ новѣѣю
шѣѣю	шѣѣю	шѣѣю
ри ^ѣ мѣѣскон	ри ^ѣ мѣѣкѣѣи	ри ^ѣ мѣѣскѣѣи

LOS *JERS* EN LAS SÍLABAS CON LÍQUIDAS

En ruso los *jers* que se encuentran en las sílabas trabadas por líquida, representadas por СѣRC/СѣRC, así como en las sílabas CRѣC/CRѣC, se comportan como *jers* en posición fuerte y vocalizan en e/o, manteniendo la secuencia del *jer* y la líquida en su orden etimológico (Shevelov 1964: 467-470). En HM.281 (vid. capítulo 6.1.2.) se registran frecuentemente oscilaciones en el tratamiento de estas sílabas: en unas ocasiones se opta por la solución autóctona (vocalización) y en otras, por la norma eclesiástica (conservación de la secuencia de *líquida* + *jer* velar).

El manuscrito HM.280 muestra un tratamiento totalmente uniforme: los dos tipos de sílaba CR_ЬC/CR_ЬC y C_ЬRC/C_ЬRC confluyen en CR_ЬC, donde la líquida precede al *jer*. El *jer* se refleja siempre como palatal, no obstante, esto es una convención ortográfica, pues en la evolución del serbocroata, los *jers* en estas sílabas cayeron, convirtiéndose *r* y *l* en líquidas silábicas, con el cambio posterior de *l* > *u* a partir del siglo XV (Shevelov 1964: 475-476).

HM.282 también es regular en sus resultados: siguiendo la norma autóctona rusa, los *jers* suelen vocalizar delante o detrás de la líquida, manteniendo la secuencia etimológica. Sólo hay dos excepciones en las que el *jer* no se muestra vocalizado en la ortografía: *чѣрны^м* y *трьгованіе*.

HM.281	HM.280	HM.282
прѣвое / пѣрвіе	првевѣ	пѣрвее
стлѣпа / столѣпы	стлѣпа	столапѣ
исплѣнѣніе / исполнѣніе	исплѣнѣніе	исполнѣніе
млѣва / молѣбы	млѣва	мо ^ѣ вѣ
длѣготерпѣливѣ	длѣготрѣпеливѣ	долготерпѣліівѣ
ѡврѣзошасѣ	ѡврѣзошесе	ѡверзѡшасѣ
жрѣтвы	жрѣтвы	жѣртвы
грѣдыню	грѣдиню	гордыню
влѣнами	влѣнами	волнамы
дрѣзости	дрѣзѡсти	дѣрзѡсти
длѣгѣ	длѣгѣ	дѡлгѣ
вѣрѣхѣ	врѣхѣ	верѣхѣ
торгованіе	трѣгованіе	трѣгованіе
полѣкы	плѣкы	полкы
чѣрнаго	чрѣны ^м	чѣрны ^м
перѣсть	прѣсть	пѣрсть
сквѣрнаго	скѣрнѣнаго	сквѣрнаго
крѣвь	крѣвь	крѣвь
слѣзѣми	слѣзѣми	слѣзѣми

HM.281 y HM.280 suelen reflejar los prefijos *ѣѣ-*, *ѣѣ-* y *ѣѣ-* con *jer* velar, mientras que en HM.282 el *jer* vocaliza en /o/ en la mayoría de las ocasiones: *ѣѣ-* > *ѣѣ-*, *ѣѣ-* / *ѣѣ-* > *ѣѣ-* / *ѣѣ-* y en menor medida *ѣѣ-* > *ѣѣ-*. Esto se debe a la influencia del eslavo eclesiástico, así como a la influencia de la pronunciación eclesiástica (Uspenskij 2002: 150-155).

330

Las preposiciones *въ*, *съ*, *къ* se escriben siempre con *jer* velar en HM.280, pero en HM.281 y HM.282 son frecuentes las vocalizaciones en *во*, *со*, *ко* en las siguientes circunstancias:

1. Cuando la siguiente palabra empieza por vocal: *во ѣдино^м*, *во оужасе*, *во ѡсїю*, *во Ѡостровы*, *во ѡморрѣю*, *во Ѡрѡженных*, *во ѣстиннѡ*, *во ѡима*, *со Ѡгни*, *со ѡзѡбранными*, *со ѡгѡраны*, *со оусѣрдїе^м*.
2. Cuando la siguiente palabra empieza por dos o más consonantes: *во двѡръѣ*, *во гра^а*, *во вторыѣ*, *во всѣ*, *во днѣ*, *во снѣ*, *во главѣ*, *во врата*, *во своѣ*, *во ѣтѣю*, *во своѡси*, *во слѡвѣ*, *со тѣцѡнїе^м*, *со прѣстѡ^а*, *со мнѡгыми*, *со всѣ^м*, *со ѣтѣи*, *со слезѡми*, *со мнѡю*, *ко градѣ*, *ко дрѣвѣ*, *ко мнѣ*, *ко спїнїю*.
3. Cuando la siguiente palabra empieza por un fonema igual a la preposición: *во великѣю*, *во вѣзѡнтїи*, *во вѣртѡнїи*, *во вѣски*, *со зѣлїемѣ*, *со зѣстѣнїѡ*.

HM.282 es más regular en las vocalizaciones del *jer* velar de las preposiciones que HM.281. Cuenta tan solo con estas excepciones en las que el *jer* velar se mantiene en la ortografía: *къ златѣ^м*, *къ плѣменѣ^м*, *къ прїстѣпѣ*, *съ тмѡю*, *съ зѣстѣнїе^м*, *съ ѡзѡбранными* y *съ ѡнїѣгары*.

En cambio, en HM.281 encontramos abundantes ejemplos con *jer* velar en las preposiciones: *къ дрѣвѣ*, *къ спїнїю*, *къ гра^а*, *съ тѣцѡнїемѣ*, *съ ѣтѣи*, *съ мнѡгыми*, *съ всѣмѣ*, *съ мнѡгою*, *съ ѡзѡбранными*, *съ слезѡми*, *съ оусѣрдїемѣ*, *съ Ѡгни*, *въ слѡвѣ*, *въ ѡсїю*, *въ визѡнтїи*, *въ Ѡоужаси*, *въ градѣ*, *въ всѣ^х*, *въ вѣски*, *въ ѡистинѣ*, *въ ѡрѡженѣ^х*, *въ своѡси*, *въ ѡмѡрїю*, *въ ѡстровы*, *въ ѣдино^м*, *въ слѡвѣ*, *въ вторыѣ*, *въ врата*.

HM.281 también presenta en numerosas ocasiones las preposiciones *въ*, *съ* y *къ* sin la grafía del *jer* velar ni vocalización en /o/, como en los ejemplos: *в немѣ*, *в послѣднѡѡ времена*, *в мѡръѣ*, *в накры*, *с верхѣ*, *с вѡми*, *с лю^ами*, *к нѡмѣ*, *к немѣ*, *к сїм*.

CONSECUENCIAS DE LA CAÍDA DE LOS *JERS*

La caída de los *jers* en posición débil marcó un antes y un después en la fonología de las lenguas eslavas, pues trajo consigo consecuencias muy importantes, que se enumeran a continuación:

- a. El rasgo de palatalidad en las consonantes se fonologiza y los fonemas consonánticos se reorganizan en parejas de +palatal / -palatal (Vlasto 1986: 53-54).

- b. Las lenguas eslavas presentan un cambio profundo en la estructura silábica: antes caracterizada por las sílabas abiertas, tras la caída de los *jers* aparecen numerosas sílabas cerradas, a la vez que se reduce el número de sílabas en la palabra, dando lugar a abundantes palabras monosílabas (Vlasto 1986:54).
- c. Aparecen nuevos grupos consonánticos que antes no eran posibles. De hecho, los textos muestran que la omisión de los *jers* comienza a ser reflejada gráficamente cuando el grupo consonántico resultante no existía previamente a la caída de los *jers*. Esta idea, observada por Lunt (1950: 18) es enunciada por Gribble (1989: 9) de esta manera:
- “The fact is that in every case where the *jer* is dropped in writing, the resulting consonant cluster was one that otherwise could not occur in early East Slavic. [...] The omission of the *jer* was therefore phonologically irrelevant, since no confusion could arise.”
- d. Con los nuevos grupos consonánticos se producen asimilaciones o disimilaciones de una consonante en contacto con otra, normalmente de forma regresiva (Vlasto 1986: 57-59), que pueden consistir en (1) ensordecimientos: en HM.281: *ѣс поўшекъ ѣ ѣс пицалѣи, вес печѣли, вес престѣни, ѣтѣти*; en HM.280: *тешкы^м, рассѣдесе*; (2) sonorizaciones: HM.281: *зозвѣвъ, збоўдетса, здравъ, гдѣ*; HM.280 y HM.282: *здраво* (3) ablandamientos o (4) endurecimientos: HM.281: *концѣ, верхѣ*, HM.280-282: *тмѣ*.
- e. En algunas ocasiones tiene lugar la simplificación de grupos consonánticos, lo que incluye la eliminación de consonantes parecidas o idénticas en contacto: en HM.281: *прѣзновати, нѣска, чѣти, напѣсно*; en HM.280-HM.282: *ѣти, прорасоудивъ*, en HM.282: *нѣзѣка*.
- f. En cuanto a la morfología, los paradigmas de declinación se ven transformados por la existencia de vocales móviles (Borkovskij-Kuznecov 1963: 128): HM.281, HM.280 y HM.282: *дѣ^н-днѣм^н, сен^н- во снѣ, весь-всѣ, огонь ѡгни*

6.1.10. Las palatalizaciones y las yotaciones

a. La palatalización de las velares

En los tres manuscritos de Hilandar se reflejan los mismos resultados regulares procedentes de la primera palatalización regresiva, también llamada palatalización alveolar. La primera palatalización afectó a las consonantes velares seguidas de vocales anteriores o de la consonante palatal /j/ y dio como resultado unos fonemas consonánticos nuevos de carácter palatal alveolar:

- $k > č'$
- $g > ž'$
- $x > š'$

La primera palatalización de las velares trajo alternancias estables entre las velares y las nuevas consonantes palatales.

Casos de primera palatalización (según HM.281):

рече (raíz рек-)

плáча (raíz плак-)

далече (raíz далек-)

застоу́пниче (ном. застоу́пникъ)

гречин' (raíz грек-)

врáжїа (raíz враг-)

мнѡже | ствомъ (мног-)

безбóжныи (бог-)

оу́бежїмъ (бег-)

стрáшно (страх-)

смешáвшие (смех-)

грѣшникѡ (грѣх-)

Las alternancias k / c' , $g / dz' / z'$ y ch / s' tienen su origen en la segunda palatalización regresiva, o palatalización dental, que se produce en un período bastante posterior del eslavo

común (siglos VI-VII), y a afecta a las consonantes velares *k*, *g* y *ch* ante las vocales anteriores *ě* y *i* procedentes de los diptongos **ai* y **ei* (Unbegaun 1935: 236).

La segunda palatalización provoca alternancias entre consonantes velares y palatales en el paradigma de declinación, concretamente ante las desinencias de locativo singular $-\check{e}_2$ y nominativo plural $-\bar{i}_2$. Estas alternancias, al contrario de las provocadas por la primera palatalización, no se estabilizan en todas lenguas eslavas modernas, como es el caso del ruso. Ya en el siglo XVI, el eslavo eclesiástico oriental mostraba cierta tendencia a eliminar dichas alternancias y a reestablecer las velares en todo el paradigma por acción de la analogía (Unbegaun 1935: 236-243).

En la tercera palatalización, o palatalización progresiva, sus resultados son dialectalmente y fonéticamente idénticos a los de la segunda palatalización pero el contexto en el que se produce es diferente, ya que el elemento palatalizador antecede a la velar, lo que supone una diferencia importante: la influencia es extrasilábica. La tercera palatalización actúa en contextos de vocal anterior + consonante velar, con la excepción de que la palatalización no se produce si a la gutural le sigue una vocal posterior labializada³⁵.

En los manuscritos de Hilandar encontramos oscilaciones entre consonantes velares y palatales en la declinación nominal y pronominal con raíz en velar: en unas ocasiones se refleja en la ortografía la mutación de la velar ($k > c$; $g > z$), fruto de la segunda palatalización, mientras que en otros casos la velar ha sido restituida en todo el paradigma. Dichas oscilaciones ocurren en los casos cuya desinencia comienza por vocal anterior, es decir: (1) $-\check{e}$, en el locativo de los temas en $-o$, tanto en singular como en plural, y en el dativo y locativo singular de los temas en $-a$, o (2) $-i$, en el nominativo plural de los temas en $-o$, aunque estos ejemplos deben ser considerados arcaismos, ya que en el siglo XVI la forma de nominativo plural en $-i$ había sido reemplazada por la forma de acusativo plural en $-y$ (Unbegaun 1935: 237).

Nuestros textos recogen los siguientes casos:

HM.281

В ПОТОЦѢ^X
НА ВРѢЗЕХЪ

HM.280

ВЪ ПОТОЦѢ^X
НА ВРѢЗЕХЪ

HM.282

ВЪ ПОТОЦѢ^X
НА ВРѢЗѢ^X

³⁵ Para más información sobre la tercera palatalización o palatalización progresiva vid. Lunt (1981).

потоци	потоцѣ	потóцы
брѣги	брѣговѣ	брѣговы
в силѣ велицѣи ѿ тажцы	силѣ велицѣи ѿ тежѣцѣ	силѣ велицѣи ѿ тажцѣ
въ велициѣ цркви	въ велицѣи цркви	во велицѣи цркви
сосоуды мнози	сзсоудѣ многи	сосѣды многи

Planteando la cuestión de si el rasgo de animación en los sustantivos y adjetivos implica una mayor conservación de la forma palatalizada en el nominativo plural, encontramos que este factor puede ser significativo en HM.280 y HM.282, pero no hay tales evidencias en HM.281. Los manuscritos HM.280 y HM.282 muestran un uso más extendido de la forma palatalizada en los sustantivos animados (aunque con la desinencia *–y* en lugar de *–i*), mientras que para HM.281 el rasgo de animación no parece condicionar la elección de la forma palatalizada. Sin embargo, en HM.281 se percibe una diferencia de tratamiento de la oclusiva velar sorda frente a la sonora: se tiende a reestablecer la velar en el nominativo plural del paradigma cuando esta es *k*, mientras que la palatalización de *g > z* se preserva en mayor medida:

HM.281	HM.280	HM.282
тоу́рки вóзмоуѣ	взз'моуѣ тѣрцы	вóзмѣ тѣрцы
напѣсти́ша тоу́рки	напѣстише тѣр'кы	напѣсти́ша тѣрцы
тоу́рки мно́зи	тоу́рцы мно́ги	тѣрцы мно́ги
лю́дѣ мно́зи	мнозы́ лю́дѣ	мно́зи лю́дѣ
грѣки	грыцы ^ж	грѣцы
грѣкы ѿ фрѣгове	грзцы ѿ фрѣзы	грѣцы ѿ фрѣзы
о́роу́жники ѿ пѣш'ци	о́роу́жныци ѿ пѣшцы	о́рѣжницы ѿ пѣшцы
вси кли́рики	вси клирицы	вси кли́рицы
вра́зи твоѣ	вра́зы твоѣ	вра́зы твоѣ
дрѣ́зѣи же	дроу́зы же	дрѣ́зы же

Como se puede observar, en la recensión rusa del siglo XVI el reestablecimiento de las velares en el nominativo plural por analogía con el resto del paradigma estaba ya en marcha, pero no de forma completamente consistente, ni con el mismo alcance en raíces en *k* que en raíces en *g*. La fluctuación entre formas palatalizadas y sin palatalizar que encontramos en

HM.281 se debe a la influencia de eslavonismos y de ciertos arcaismos de los temas en *-o* con nominativo plural en *-i* en los sustantivos animados, tales como *соѣди, ѡѣрти, холопи, бѣси, друзи*, así como a la influencia de los temas en *-jo*, que mantienen la desinencia *-i* (Unbegaun 1935: 144). En cuanto a los manuscritos HM.280 y HM.282, podemos afirmar que las formas palatalizadas siguen siendo más frecuentes.

Otro factor a tener en cuenta es la nueva palatalización de las velares que se produjo en el eslavo oriental después de la caída de los *jers*, que llevó a la fonologización del rasgo de palatalidad en las consonantes y que se reflejó en la ortografía con la sustitución de *кы, гы, хы* por *ки, ги, хи*.

En los grupos consonánticos de silbante + velar + *j*/vocal anterior (del tipo **skj/ *zgj*), se produjo una palatalización más tardía, cuyos resultados coinciden con los de la palatalización de las dentales (vid. infra).

b. Yotación de las dentales

La yotación de las dentales es sistemática en un contexto de dental + *j*³⁶.

- **tj* (< **tj / *kt'*) > *št* (eslavo meridional) / *č* (eslavo oriental)
- **dj* (< **dj / *gt'*) > *žd* (eslavo meridional) / *ž* (eslavo oriental)

Aunque según la norma de la recensión rusa del eslavo eclesiástico (Uspenskij 2002: 128-135), la yotación de las dentales refleja los resultados *ѣ* < **tj* y *ж* < **dj* (al igual que la evolución dialectal autóctona del eslavo oriental), el manuscrito HM.281 oscila entre dos tendencias: por un lado, el grupo consonántico **tj* se refleja con la grafía *ѣ*, a imitación de la ortografía eslava meridional, y en menor medida, con la grafía *ѣ*. En cambio, por el otro lado, los reflejos de **dj* apuntan hacia la tendencia contraria, con la mayoría de los casos con *ж* frente a la forma eslava meridional *жѣ*.

³⁶ El serbo-croata actual refleja las yotaciones de las dentales con las siguientes grafías: *ć* y *đ* en alfabeto latino, que corresponden a *ћ* y *ђ* en alfabeto cirílico (Comrie-Corbett 2002: 314-315)

НМ.281	НМ.280	НМ.282
помѡцѣ	помоцѣ	пѡмоцѣ
сеци	сѣци	сѣци
ноци	ноци	нѡци
хѡцѣтъ	хѡцѣтъ	хѡцѣтъ
ѡвѣцаѡ	ѡвѣца	ѡвѣцаѡ
дѣцѣрь	дѣцѣрь	дѣцѣрь
моцѣи	моцѣи	моцѣи
вѣци	вѣци	вѣци
не прѣмочи	не прѣмоци	не прѣмоци
горѣцѣю	горѣциѡ	горѣциѡ
ѡвѣѣжѣашѣ	ѡвѣѣжѣашѣ	ѡвѣѣжѣашѣ
хѡѣжѣши	хѣжѣшеѣ	хѣжѣшеѣ
межѣѡу	межѣѡу	межѣѡ
гражѣанѣ / гражѣанѣ	гражѣанѣ	гражѣанѣ
надѣжѣѡу	надѣжѣѡѡ	надѣжѣѡѡ
надѣжеѡ	надѣжѣѣ	надѣжѣѣ
ѡсѣжѣати	ѡсѡѣжѣати	ѡсѣжѣати
прѣже	прѣжѣѣ	прѣжѣѣ
прѣжниѣ	прѣжѣныѣ	прѣжѣныѣ
ноѣжѣ	ноѣжѣѣ	нѣжѣѣ
пѡнѣжѣѡѣѣ	пѡноѣжѣѣѡѣѣ	пѡнѣжѣѣѡѣѣ
трѣжѣѣѣѣѣ	трѣжѣѣѣѣѣѣѣѣ	трѣжѣѣѣѣѣѣѣѣ
нахоженѣѣѣѣѣ	нахожѣѣѣѣѣѣѣѣ	нахожѣѣѣѣѣѣѣѣ
хожѣѣѣѣѣ	хожѣѣѣѣѣѣѣѣ	хожѣѣѣѣѣѣѣѣ
ѡвѣхожѣѣѣѣѣ	ѡвѣхожѣѣѣѣѣѣѣѣ	ѡвѣхожѣѣѣѣѣѣѣѣ

En los textos encontramos varios casos de hipercorrecciones, debido a la influencia del eslavo eclesiástico, en las que se ha sustituido ж por жд, o la combinación de consonantes шт por ѡ. Encontramos el dígrafo жд en posiciones donde la ж no procede de *dj, y la grafía ѡ para la secuencia de los dos fonemas /š/ y /t/ los siguientes casos:

HM.281

тѣкоже
тѣ же мѣсто
даже
бѣшѣ

HM.280

тѣкожѣ
тожѣ мѣсто
даже
бѣшѣ

HM.282

тѣкожѣ
тѣже мѣсто
даже
бѣшѣ

Las yotaciones de silbante + dental + *j* se diferencian en sus resultados de las yotaciones de dental + *j* en el eslavo oriental. En este grupo se incluyen las secuencias de silbante + velar + *j*/vocal anterior, puesto que sus resultados son idénticos:

- **stj, *skj, *sk' > št* (eslavo meridional) / *šč* (en eslavo oriental).
- **zdj, *zgj, *zg' > žd* (eslavo meridional) / *ždž / žd'* (en eslavo oriental).

Contamos con muy pocos casos de estos grupos consonánticos en los manuscritos de Hilandar, y éstos suelen coincidir en el uso extendido de las grafías *ш* y *жа*, habiéndose registrado un solo caso en HM.281 de sustitución de *ш* la evolución autóctona *сѣ*.

HM.281

пошѣнїе
нѣшѣа
нѣсѣа

HM.280

попоуѣнїю
нѣшѣа
нѣсѣа

HM.282

пошѣнїю
нѣшѣа
нѣсѣа

En HM.282 encontramos un caso algo anómalo: *сѣ-ж-жа* (en HM.281 *сѣжѣа*, en HM.280 *сѣжа*). En el manuscrito no se distingue la ortografía exacta con claridad, pero podría tratarse de un caso de duplicación de *ж* procedente del grupo consonántico *-ždž-*.

Aquí la porción de texto:

сѣ-ж-жа

c. Yotación de las labiales

La palatalización de los fonemas labiales *b*, *p*, *v* y *m* + *j* produce resultados muy distintos en cada lengua o dialecto, dependiendo de la posición del grupo consonántico labial + *j* en sílaba inicial, en interior de lexema o en frontera de morfema. En algunas lenguas, la yotación no se ejerce directamente sobre la labial, sino que se introduce una epéntesis de *l'* que sustituye a *j* y asume la realización palatal. Este cambio es tardío e irregular, pues en algunas lenguas eslavas nunca apareció dicha epéntesis³⁷. Sin embargo, tanto en el eslavo oriental como en parte del eslavo meridional, que incluye el serbocroata y el esloveno (aunque no el búlgaro) se desarrolla regularmente epéntesis de *l'*, tal y como muestran los siguientes casos:

HM.281	HM.280	HM.282
проти́вля́хѹса	проти́вехѹсе	проти́вяхѹса
гото́вляхѹса	готове́хѹ(х)се	гото́вяхѹса
оу́гото́вляти	пригото́вля́ти	пригото́вля́ти
ѡслабля́й҃те	Ѡслабля́й҃те	ѡслабля́й҃те
оу́кре́плѡше	оу́крѣ́плѡше	оу́крѣ́плѡше
-----	сѣ́трѣ́плѡ	сте́рплѡ
ка́пли	ка́плѣ	ка́плы
Ѡсла́бне҃ѣ	Ѡслабля́ѣѣѣ	ѡслабля́ѣѣѣ
люба́ше	лю́бляѣше	люба́ше
кара́бли	кора́бли	ко́рабли
кро́вли	кро́вѣ	кро́вы
зе́млю	зе́млю	зе́млю
зе́мля	зе́мля / зе́мляѣ / зе́мляѣ	зе́мляѣ / зе́мляѣ
зе́мляѣю	зе́мляѣю	зе́мляѣю
зе́м'скыхѣѣ	зе́мльскыхѣѣ	зе́мля'скыхѣѣ
оу́стре́мля́нїи	оу́стре́мля́нїи	оу́стре́мля́нїи / оу́стре́мля́нїе

³⁷ Para una explicación detallada y ejemplos de este fenómeno vid. Shevelov 1964: 219-223).

d. Yotación de las líquidas *r*, *l* y la nasal *n*

Los fonemas *l*, *r* y *n* + *j* generan los fonemas líquidos y nasal palatales *l'*, *r'* y *n'*. En algunas lenguas, como en ruso, los resultados de estas yotaciones confluyen con las palatalizaciones secundarias de los fonemas *l*, *r* y *n* + vocal anterior y no tienen representación gráfica. Sin embargo, en otras lenguas sin palatalización secundaria, como el serbio, las palatales líquida *l'* y nasal *n'* permanecen diferenciadas y el alfabeto cirílico serbio moderno dispone de unas grafías específicas: љ y њ (Comrie-Corbett 2002: 314-315).

En el eslavo eclesiástico, los fonemas de líquidas y nasales palatales no cuentan con grafías específicas pero se reflejan gracias a las grafías de vocales yotizadas como ѡ/ ѡ, ю, ѣ³⁸ que señalan gráficamente que la consonante que las precede es palatal.

Casos de *l'*:

HM.281	HM.280	HM.282
стрелѡти	стрѣлѡти	стрѣлѡти
болѡры	болѡри	болѡры
ѡла	ѡлѡ	ѡла
ѡзволѣнѡ	ѡзволѣнѡ	ѡзволѣнѡ
размышлѣнѡи	размышлѣнѡи	размышлѣнѡи
послѣднѡа	послѣднѡѡ	послѣднѡа
лѡдѣ	лѡдѣи	лѡдѣ
лѡто	лѡто	лѡто
любѡше	любѡше	любѡше
клѡѣ	клѡѣѡ	клѡѣѡ
лѡкѡвыи	лѡкѡвѡи	лѡкѡвѡи
хвалѡѡ	хвалѡѡ	хвалѡѡ

Los tres manuscritos son bastante consistentes en el reflejo de la palatalidad de */l'/* con el uso de las grafías vocálicas ѡ, ѣ, ѣ en HM.281 y HM.282, ѡ, ѣ en HM.280, y ю en todos ellos.

³⁸ La grafía ѣ es propia del manuscrito HM.280, mientras que HM.281 y HM.280 reflejan ѣ y ѣ.

Sólo el último caso muestra una sustitución de ю por ѣ, debido posiblemente a la influencia del dialecto serbio del escriba, en el que la primera persona del singular del verbo *hvaliti* era *hvalim*.

Casos de /n'/:

HM.281	HM.280	HM.282
хранѧше премѣнѧхѣса полонѧхѣ	хранѧше премѣнѧхѣсе плѣнѧхѣ	хранѧше премѣнѧхѣса плѣнѧхѣ
занѣ сѣхранѣнѣе понѣже гнѣвѣ него	занѣ сѣхранѣнѣе понѣже гнѣвѣ него	занѣ сохранѣнѣе понѣже гнѣвѣ него
ѡгнѣю лимѣнѣю грьдѣнѣю плѧменѣю конѣю ѡнѣѡдѣ	ѡгнѣю лимѣнѣю грьдѣнѣю плѧменѣ конѣю ѡнѣѡдѣ	ѡгнѣю лимѣнѣю грьдѣнѣю плѧменѣю конѣю ѡнѣѡдѣ

En HM.280 se sustituye la grafía ю por ѣ/ѡѣ en dos de los ejemplos, lo que puede indicar la ausencia de palatalidad en el fonema /n/. En cambio, en HM.282 se reestablece en ambos casos la grafía ю.

Casos de /r'/:

декѧбра ѡра пѧстыра боѣра	декѣвѣра ѡра пѧстыра бѣра	декѣврѣа ѡра пѧстыра бѣра
------------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

морю	мѡръ / морю̀	мѡрю
ѡѣръѣ	ѡѣрю̀ / ѡѣръѣ	ѡѣръѣ
ѡѣѣръѣ	ѡѣѣрю̀	ѡѣѣрю̀
ѡѣѡѣрю̀	ѡѣѡѣрю̀	ѡѣѡѣрю̀
ѡѣмръѣ	ѡмрю̀	ѡѣмръѣ

Las oscilaciones en HM.280 en la declinación en dativo singular neutro мѡръѣ / морю̀, con *r'* originalmente palatal, así como el nominativo singular femenino ѡѣръѣ < **burja*, muestran la realidad fonética de la despalatalización de *r'* > *r*³⁹.

Las hipercorrecciones de la ortografía de las formas ѡѣрю̀, en acusativo singular femenino, en lugar de la forma etimológica ѡѣръѣ, y de la forma ѡѣѣрю̀, ambas con /*r*/ no palatal etimológicamente, son introducidas por el escriba de HM.280, quien era consciente de las diferencias en la palatalización del fonema /*r'*/ entre la lengua eclesiástica frente a su propio dialecto.

6.1.11.CONCLUSIONES PARCIALES

El estudio detallado de las variaciones gráficas de las distintas secuencias fonéticas arroja algo de luz sobre la situación de las recensiones rusa y serbia en el siglo XVI, así como la situación de la lengua literaria normativa en el siglo XIX.

Los rasgos recensionales tienen su origen en una desviación de la norma del canon del antiguo eslavo eclesiástico, pero esas desviaciones conforman una nueva norma a partir de la cual se define la recensión.

Las particularidades ortográficas que encontramos en el manuscrito HM.281 son características de la recensión rusa del eslavo eclesiástico, así como las modificaciones que introduce el escriba de HM.280 en la ortografía de su manuscrito reflejan con regularidad las respectivas equivalencias en la norma recensional serbia.

Entre los rasgos propios de la recensión rusa presentes en HM.281 se encuentran:

³⁹ Para más información sobre la despalatalización de *r'* en los dialectos serbios vid. Shevelov (1964: 207-209).

- Tratamiento de los diptongos con líquidas con metátesis y alargamiento en los casos de $*CoRC > CRaC$, y con metátesis sin alargamiento en $*CeRC > CReC$.
- Oscilación en el tratamiento de las sílabas con *jer* + líquida entre (1) la solución con metátesis y siempre *jer* velar y (2) la vocalización del *jer* sin metátesis:
 $*C_bRC / *CbRC > (1) CR_bC$ o (2) $CorC / CerC / ColC$
- Uso de *jus malyj* con valor fonético de [ja] y [ã] tras consonantes palatales.
- Confusión de las grafías ѣ y е .
- Vocalización del *jer* velar en /o/ y del *jer* palatal en /e/ en posición fuerte.
- Oscilación ocasional en el reflejo del grupo consonántico $*tj$ entre ч y ѣ y, en mayor medida, en el grupo consonántico $*dj$ entre ж^A y ж .

Entre los rasgos propios de la recensión serbia, tenemos los siguientes:

- Tratamiento de los diptongos con líquida con metátesis y alargamiento: $*CoRC > *CRāC$, $*CeRC > CRěC$, este último siempre con *jat*.
- Tratamiento de las secuencias *jer* + líquida con metátesis y siempre *jer* palatal: $C_bRC/CbRC > CR_bC$.
- Uso de un solo *jer*, el *jer* palatal, excepto en preposiciones y prefijos, característica propia de la ortografía de Resava.
- Reflejo de la antigua nasal palatal como /e/ y la nasal velar como /u/.
- Confusión de las grafías ѣ y е , característica de que el dialecto del escriba es *ekaviano*.
- Uso de la grafía ѣ , presente exclusivamente en HM.280, con el valor fonético de [je] tras vocales y para marcar la palatalización de /l'/ y /n'/ y esporádicamente de /k'/.
- Oscilación entre las grafías и e ы , reflejo de la pérdida de distinción fonémica entre /i/ e /y/.

Por otro lado, además de los rasgos recensionales regulares, en los manuscritos distinguimos la existencia de ciertos rasgos al margen de la norma recensional que podríamos considerar dialectales. Los escribas dejan huella en la ortografía de su texto de las particularidades fonéticas de su propio dialecto. Reflejos de este tipo de rasgos dialectales en HM.281 son los casos de pleofonía en las sílabas con diptongos con líquida (передѣлати, полонѣхѹ, колоколы), la confusión de las grafías ѣ y и, el abundante uso de о con *kamora* para reflejar una pronunciación cerrada o diptongada del tipo [ô] o [uo], la presencia de *akan'e* reflejada en la ortografía (карѣли, драмѣтными, седемѣхолѣмнѣ, на траѣдѣ), los dos casos de velarización de *e* > *o* en las sílabas tónicas ante consonante dura o en sílaba final acentuada (помроша, плечо), los cuatro ejemplos de estrechamiento fonético de о en ѹ (прѣ^апѣсахѹмъ, оѹмоуѹаша, на сѹпротивлѣнїѣ у дръзѹетїю). En HM.280 se permeabilizan los rasgos dialectales que muestran la vocalización de los *jers* en posición fuerte en /a/ (Ѡрѣль, послѣдакъ, конѹно), así como las hipercorrecciones en las que el escriba Vasilie escribe un *jer* en lugar de la grafía ѣ (сѹмѣ, ѹѣ, мѹжыѣтесе, кѹко).

Por tanto, a través del análisis de las variaciones gráficas de las distintas secuencias fonéticas distinguimos, por un lado, la aplicación altamente regular de la norma recensional y, por otro lado, los rasgos fonéticos propios del dialecto del escriba, que dejan su huella en la ortografía.

En el marco de las recensiones, es importante tener en cuenta que en el siglo XVI todavía nos hallamos en época previa a una codificación de la gramática unificada, por lo que el concepto de lengua literaria y el sentido de corrección ortográfica de los escribas se formaba con toda probabilidad a partir los textos que leían y que les servían como modelo. Los escribas aprendían un sistema de reglas y de equivalencias formales que posteriormente aplicaban con una mayor o menor rigurosidad a los textos que producían. Sin embargo, la situación lingüística en la época en la que el manuscrito HM.282 fue producido era muy distinta, pues ya existían gramáticas y normas precisas, no solo tendencias, que fijaban las formas ortográficas y gramaticales correctas. Esto se refleja en la gran regularidad y corrección ortográfica del manuscrito HM.282. Entre los libros con más autoridad cabe destacar la gramática de Meletij Smotrickij, titulada *Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma*, que se publicó por primera vez

en Vilna en el año 1619. Su gran mérito consistió en establecer una unidad formal nunca lograda hasta entonces en la lengua de la comunidad eslava ortodoxa (Picchio 1980: 31).

Con la ocupación turca de los territorios balcánicos, la lengua eclesiástica de los eslavos balcánicos se vio rusificada debido a la hegemonía de la Iglesia de Moscú y la nueva norma literaria tomó como modelo la lengua de los libros impresos rusos. Dicha lengua normativa, denominada *eslavoruso* (Picchio 1963: 112-113), o *slavenoserbski* (Naylor 1980: 69), es una nueva codificación rusa del eslavo eclesiástico (Picchio 1963: 112-113) que se caracteriza por combinar el léxico y ciertas características de la recensión serbia y elementos rusos en pronunciación, ortografía y gramática. A partir del siglo XVIII se convirtió en la lengua literaria oficial de la Iglesia Ortodoxa serbia desplazando a la recensión serbia utilizada hasta entonces (Naylor 1980: 68-69).

Tal es el contexto lingüístico en el que se produjo el manuscrito HM.282. Su escriba refleja un texto muy regular y consistente, sin apenas rasgos dialectales, adaptando la ortografía de su fuente a la norma de la lengua literaria vigente en el siglo XIX, un texto que mantiene el léxico serbio pero con una ortografía rusificada.

6.2. SIGNOS DIACRÍTICOS

Los manuscritos de Hilandar incluyen en su texto diversos signos diacríticos, entre los que se incluyen los signos de puntuación, de acentuación, las marcas de abreviatura, las marcas ornamentales y otros diacríticos. El uso de dichos diacríticos proliferó tras la segunda influencia eslava meridional debido a la tendencia de imitar los protógrafos griegos. Su valor es en su mayor parte (Uspenskij 2002: 312-317) de carácter ortográfico o meramente decorativo, aunque en ocasiones puede reflejar una realidad fonética, como la acentuación o la entonación en la palabra.

La presente edición interlineal trata de reflejar lo más fielmente posible los signos y marcas presentes en los manuscritos de Hilandar, que se describen a continuación:

6.2.1. Signos de puntuación⁴⁰

- Punto (.) o punto alto (·)

Se trata del signo básico de puntuación. Marca la separación de sintagmas o indica las secuencias entonativas, aunque respecto a estas últimas, su uso es mucho más frecuente de lo que correspondería a las pausas en un discurso moderno. En HM.282, tanto el punto como la coma ocupan un lugar más alto, a la altura de la mitad de la grafía, sin evidencias de que esto aporte un significado diferenciado a las pausas del discurso. En la edición se ha mantenido el punto alto solo en los títulos, cuando tiene función decorativa:

HM.281, f. 283v:8 •ЗНАМѢ•

HM.282, f. 297v:8 •ЗАЧАЛО Р҃ЧИ •

⁴⁰ Sobre el uso y la historia de los signos de puntuación en los manuscritos rusos tras la segunda influencia eslava meridional vid. Abakumov, S. I. (1948) *Вопросы пунктуации в трудах русских книжников XV-XVIII вв.* Уч. зап. М к. бл. пед. ин-та, XII. М ква.

- Coma (,)

La coma también indica pausa, aparentemente con un valor similar al punto. Mientras en HM.281 apenas se utiliza (solo hay 9 registros), en HM.280 su uso aumenta, aunque el número de puntos sigue siendo cuatro veces superior al de comas. En cambio, en HM.282 la coma se usa tan frecuentemente como el punto. De hecho, en ocasiones no es tan fácil diferenciar entre estos dos signos de puntuación en la ortografía del texto.

- Punto y coma (;)

Este signo de puntuación se introduce en los manuscritos eslavos tras la reforma ortográfica de Eutimio de Trnovo (1320-1402) con el valor, al igual que en los textos bizantinos, de marca de interrogación. En los manuscritos de Hilandar, solo se encuentra en HM.282 un total de 15 veces. Por su parte, HM.281 y HM.280 no cuentan con un signo específico de interrogación. En lugar del punto y coma de HM.282 encontramos un punto simple o ningún signo en tres de los casos.

HM.281	не вѣдахѹ что с'твори ^{тн} .
HM.280	не вѣ ^а хѹ ҃тѡ сзтворити,
HM.282	не вѣдахѹ что сотвори ^{ти} ;
HM.281	и нѣ ^ѣ на ^м ѿвер'сти ѡустѣ что глѣти.
HM.280	и нѣ ^ѣ на ^м ѿврѣсти оустѣ ҃тѡ глѣти.
HM.282	и нѣсть на ^м ѿвер сти ѡустѣ что глѣти ;
HM.281	но что моцно ѡ҃чинити протѣ вѣ толикіа сілы.
HM.280	нѣ ҃тѡ моцно о҃чинити противъ толикѣ си ли.
HM.282	но что моцно о҃чинити протѣвѣ толи кыа сілы ;
HM.281	но како ѡзѣ сѣа могѹ с'тво рити.
HM.280	нѣ како могѹ ѡзѣ сѣа сзтворити.
HM.282	но какѡ могѹ ѡзѣ сѣа сотвори ^{ти} ;

- Dos puntos (:)

Casi inexistentes en HM.281 y HM.280, los dos puntos tienen un mayor uso en HM.282 para introducir las palabras directas de algún personaje.

HM.281	блженѣныи ан҃рѣи критскѣи оудивѣса рече̑: въ истинѣ гра ^а сѣ
HM.280	блженѣныи ан҃рѣа критскыи оуди все рече. въ истинѣ гра ^а сѣ
HM.282	бла жєныи андрѣа критскыи оудивѣса рече: во и стиннѣ градъ сѣи

HM.281	и бы̑ сѣѣа велѣа: тоу҃рѣи же ѡдолевѣхѣ грекѣ.
HM.280	и бы̑ сѣѣѣ велѣа: тоу҃рцы* ѡдолѣ вахѣ gryкѣ.
HM.282	и быѣть сѣѣѣ велѣа. тѣрцы же ѡдолѣвѣхѣ грекы.

HM.281	слышѣ во снѣ глѣѣ въ византїи подобѣеть конста ^н тинѣ гра ^а ѣ сѣздѣтисѣ
HM.280	слы ша въ снѣ глѣ̑. въ византїи побѣеть константинѣ градоу̑ сѣздѣтисѣ.
HM.282	слыша во снѣ глѣ̑: во вѣзѣнтїи подобѣетъ константинѣ градѣ сѣздѣтисѣ.

- Signo de exclamación (!)

Se registra en dos únicos casos en HM.282 y tiene una función expresiva, al igual que en el ruso moderno.

HM.282, f. 324v:12-13	ѿ мл̑тивѣа и челоуѣколю(би)вѣа мѣти!
HM.282, f. 332r:15-16	ѿ горе тебѣ градѣ сѣдымохѣми!

6.2.2. Signos de acentuación

- Acento agudo u *oksia* (')

Se trata de una tilde sobre la sílaba que se suele situar sobre vocales en interior de palabra. En HM.281 abundan los ejemplos de acento agudo y normalmente se encuentra sobre la sílaba donde recae el acento fonético. En cambio, HM.280 cuenta con muchos menos acentos agudos a cambio de más acentos graves en la vocal final de la desinencia.

HM.282 es el manuscrito más regular en el reflejo de los acentos fonéticos. La mayoría de las palabras cuentan regularmente con acento agudo con valor fonético.

HM.281: написа́ти, е́ди́нои дрѣ́вѣи, плóщади, наста́вляа, вели́кои, гражда́не

HM.280: гра́дѣ, посы́лаше, мно́гими, на́пльни́ти, стѣ́нѣ, засы́пати

HM.282: мо́рю, помо́жетъ, мно́гими, стѣ́ны ро́вныа, гра́ждани

- Acento grave o *varia* (`)

Se suele situar sobre la vocal en final absoluto de una palabra, que normalmente es la desinencia de caso o la terminación verbal. Es muy escaso en HM.281 y muy abundante en HM.280, donde su uso se amplía a más posiciones aparte de la vocal final. En HM.282 no es tan abundante como en HM.280 ni tan escaso como en HM.281, y en los casos donde encontramos el acento grave, éste figura siempre sobre la vocal en final absoluto.

HM.281: на́чѣ, е́гдѣ, рѣ́вы, во ѿ́имени, е́ще.

HM.280: дѣ́лати, по́зорища́, о́бвы́дѣи, цѣ́кви, всѣ́нощ'ное, ро́в'ныи́, лю́дѣи, ро́вы.

HM.282: повелѣ́, тѣ́ры, дре́вѣи, мѣ́ста, ро́вы, землѣ́, сотвори́.

- *Kamora* (^)

El diacrítico denominado *kamora* es una variante decorativa del acento en determinadas posiciones. Se trata de un diacrítico circunflejo redondeado que se sitúa sobre las vocales. En algunos manuscritos se utiliza para distinguir ortográficamente el singular del dual y el plural en formas homófonas (Sablina 2001: 3). Sin embargo, en los manuscritos de Hilandar presenta una función fonética.

En HM.281 se sitúa sobre el fonema /o/ (vid. capítulo 6.1.7) para señalar una realización cerrada y diptongada procedente de una entonación descendente: зако́ны, мно́гы, на́рочита́, нѣ́ци, силѣ́, мно́го, е́го, ѿ́тѣч'ныхъ, то́го, само́го, вѣ́и'ство, ще́дротъ, те́ди, вѣ́и'ство, на́падѣша, второ́е, звѣ́нъ, гото́вится, ѿ́то, и́зрекѣша, ѿ́идѣша, хѣ́цетъ. La presencia de la

kamora en otras vocales aparte de *o* se reduce a dos ejemplos: Ѣ, posiblemente con función decorativa, y Ѧ *силѧ*.

HM.280 y HM.282 no reproducen la *kamora* sobre la grafía *o* en su texto ni dan indicios de una realización diferenciada de este fonema, pero encontramos casos de otras vocales con este diacrítico.

En HM.280 se utiliza la *kamora* en esta expresión de negación que encontramos dos veces, posiblemente con valor decorativo, o enfático:

ни ꙗко ꙗкоу ни ни, г'дѣ мои, ни

En HM.282 la *kamora* se registra regularmente en los sustantivos y adjetivos ѡлѧмы, ѡлы, ѡлно, ѡлныѧ, ѡлныѣ, a modo de acento que indica una entonación descendente; en dos ejemplos del pronombre всѧ, всѣми; y en los ejemplos г'рѧждѧнѣ, слѧѧ, жѣнѣ, тмоуисленныѣ, ѣтѣѧ, т'ѣркѣ y п'шкѣ, sin que quede muy claro si su valor es decorativo o refleja algún rasgo fonético.

- *Kendema* (")

El diacrítico llamado *kendema*, del griego κέντημα, puede tener varios valores: por un lado se puede utilizar para señalar una sílaba acentuada, para indicar una vocal larga o posiblemente los tonos en los dialectos serbios y, por otro lado, para marcar las palabras cortas, sobre todo monosílabas (Birnbbaum 1988: 125).

En los manuscritos de Hilandar, el *kendema* se registra con mucha frecuencia en HM.280, y está ausente por completo en HM.282.

En HM.281 se encuentra limitado a tres usos:

- 1) Como un diacrítico enfático en las expresiones: ни ꙗко ꙗкоу ни y ни, г'дѣ мои, ни y en la palabra злѡнравныѣ.
- 2) En el numeral 2: двѧ брѧта своѧ, двѧ сѣѧ, двѧ поѧѧ оустроѣи.

- 3) En los pronombres demostrativos $\pi\tilde{z}$ y $c\tilde{z}$, este último seguramente para diferenciarlo de la preposición $c\tilde{z}$, sin *kendema*.

En HM.280 los usos se amplían, pero no hay evidencias de si el uso del *kendema* representa una realidad fonética o se debe a una norma ortográfica en los manuscritos serbios:

- 1) En palabras monosílabas: нѣ, тѣ, сѣ/сѣ (pronombre) сы, тма, ктѡ, ѹтѡ, зѣ, звѡнь, вѣ, брѣнь, стѣ.
- 2) Como indicador de cantidad en adjetivos, sin embargo, en los dos primeros casos es redundante, ya que además del *kendema* se señala la cantidad con doble vocal: злѣа, таа послабѣнаа, възселіенѣнаа, мѣногаа, потребаа.
- 3) En los numerales 2 y 3. Este uso es común en los manuscritos serbios y búlgaros (Birnbaum 1988: 125-126): двѣа єна своја, двѣа браѣа своја, двѣа поля, три.
- 4) Sobre el *jer* final en genitivos plurales, bien porque el *kendema* señala que el *jer* se pronuncia, o más probablemente se trate de una marca ortográfica del caso genitivo plural sin ninguna correlación fonética (Birnbaum 1988: 126-129) : гвѣрь, цѣркѡвь, изъ многыѣ пѣшкѣ, пѣшыѣ, ѿ врагѣ нашиѣ, своиѣ рѣѣ, даровѣ, ꙗко. ключѣ, мрътвыѣ тоуѣръѣ, грѣкъ и фръдѣ, стѣвъ, съ всѣхъ странѣ ,ємоуѣжѣ, дѣцѣ и млладыѣ, женѣ, тѣрь, ѿ глаѣѡвъ, до облаѣкъ.
- 5) Sobre el *jer* final en nominativos y acusativos singulares: вѣщѣ, крѣдѣ, чїнѣ, стѣѣ (también стѣѣ) велиѣ, на многоѣ ѹаѣ, нароѣ мѣногѣ, крѣдѣ града.
- 6) En palabras de dos o más sílabas sobre diversas vocales, pudiendo indicar acentuación o tonos: грѣкѡѣ, іадрѡѣ, єдѡѣ, изъ римѣ, назѡѣ, изъ оѣкаѣнь, прѣѡѣ, злѡѣ раѡѣніи.

6.2.3. Espíritus y signos decorativos

- Espíritu o *pridychanie* (') y combinaciones de espíritu y acento (ˇ / ˘) ⁴¹

El eslavo eclesiástico heredó del griego los espíritus como un mero signo gráfico sin valor fonético. Los tres manuscritos de Hilandar reflejan con regularidad su uso sobre la vocal inicial de palabra.

Con menor frecuencia también encontramos el uso de espíritus en HM.281 y HM.280 sobre un grupo de dos o más vocales que pertenecen a sílabas distintas, normalmente en la segunda vocal, y en ocasiones sobre grafías de vocales yotizadas, como *ю* / *я*:

HM.281	ДЕА́Н'МИ, НЕИ́СЧЕТЕ́Н'НЫМИ, ЗАБЫВА́ЮЩЕ, ДОСТО'Я́НІА, ТВОЕ́ГО, МОЕ́МЪ, ПРОСЛАВЛѦ́СА, ОБО́ИХЪ, НА'ОУТ'РѦА, ЧАІА́ХЪ, ОУ́БЬЕ́Н'НЫХЪ, КОТ'О́РЫ'И.
HM.280	ЦР'ѢВ'Ю́ЦІИ, ДЕК'Е́ВРІА, ЗА́НІЕ, НИКО́ЕЖЕ, БИІА́ХЪСЕ, ДОСТО'Я́НІА, ТВОЕ́ГО, ПРОСЛАВ'ЛІА́ЕСЕ, КОИ́Ж'О, НАОУ́Т'РІА, РАССМАТРА́ЮЩЕ, СЪПРОТИВ'ЛІЕ́НІЕ.

- Combinaciones de puntos, rayas, cruz y punto alto (• : :- :— :— :— :— :—)

Estas series de puntos, rayas y cruces tienen una función decorativa. Suelen figurar en títulos, rúbricas y a final de sección.

HM.281 f. 287r:20-22	СКАЗА́Е Ѡ ВЗА́ТИ ЦР'АГ'Р'АДА. БЕЗБО́ ЖНЫМИ ТОУ́РКЫ. САЛТА́НО ^М ТОУ́РЬСКИМЪ ЦАРЕ́МЪ..⦿..
HM.280 f. 257r:1	ВЪ Л'ѢТО ꙗ́Ѣ Ѡ ꙗ́Ѣ :- :- :- :-
HM.280 f. 258r:22	ЗНАМЕН'Е :-
HM.280 f. 289v:16	НЪ ТА́КО СЪВР'ШИТИСЕ И́МЪТЬ : Пишет'се

⁴¹ En la edición tenemos un problema gráfico en la representación de combinaciones de espíritu y acento en palabras que empiezan por vocal, o sobre una vocal que sigue a otra vocal y que no forman diptongo: los diacríticos no figuran justo encima de la vocal, donde deberían estar y están en los textos manuscritos, sino que la preceden, de modo que en ocasiones queda un espacio mayor que el deseado entre las dos vocales. Esto ocurre por las limitaciones de las fuentes y el espacio entre las dos vocales no se ha podido modificar. Ejemplo: сѣ'ѡа, та'а, ѡихъ.

HM.282 f. 297v:8

• заҫало рҫи •

HM.282 f. 336r:10

Визѧнтїѧ, Кѡнстантїнѡ г҃рѧдѡ, нѡвыи р҃и^м, троѧголы,
Сѧдѡмохѡлы, ц҃риг҃рѧдѡ, Стѧмѡполѡ :- :- :- :- :-

6.2.4. Otros diacríticos

- *Jerok* o *paerok* (')⁴²

También denominado diacrítico de *jer* porque suele sustituir a un *jer* velar o palatal que ha sido omitido (Uspenskij 2002: 315-316), aunque en ocasiones se utiliza para dividir un grupo de dos o más consonantes, como ocurre en HM.280. Su uso es irregular, a veces se escribe y a veces no. En los manuscritos de Hilandar este diacrítico tiene la misma forma tanto cuando sustituye al *jer* velar como al *jer* palatal.

El *jerok* o *paerok* es muy frecuente en HM.280, con 973 registros, de los que sólo 99 están en posición final. En HM.281 se utiliza mucho menos, con 649 registros, de los que 168 están en posición final. Y, por último, en HM.282 se usa muy poco, con 203 registros, de los que 61 están en posición final, sobre todo en las preposiciones *из* y *вез* con mucha frecuencia y en *с*, *през* y *в* ocasionalmente.

HM.281

HM.280

HM.282

патриѧрѧхомѡ

патрїѧрѧхо^м

патрїѧрѧхо^м

вѣсь

вѣсь

вѣсь

сѡвѣтъ

сѡвѣтъ

сѡвѣтъ

вѣзѡбѡнѡ

вѣзѡбѡнѡ

вѣзѡбѡнѡ

вѣ сѡѡци

вѣ сѡѡци

вѣ сѡѡци

послѧнникѡ^м

послѧнѡникѡ^м

послѧнѡникѡ^м

вѣзѡ вѣдѡ

вѣзѡ вѣдѡ

вѣзѡ вѣдѡ

г҃рѧ^ѧ

г҃рѧ^ѧ

г҃рѧ^ѧ

⁴² En la primera edición de su *Gramática*, Smotrickij (1619, p. B/2 r, B/6v, apud Uspenskij 2002: 316) diferencia un diacrítico para el *jer* velar, que denomina *erik*, y otro para el *jer* palatal, llamado *paerk*. En las siguientes ediciones esta distinción se pierde.

мнѣ	м'нѣ	мнѣ
сѣ'творю	сѣ'творю	сѣ'творю
и'зб'р'аніе	и'зб'р'аніе	и'зб'р'аніе
всемі'рна	в'с'еми'р'наа	всемі'рнаа
во снѣ	в'з' с'нѣ	во снѣ
настав'лаа	настав'ліаіе	настав'лаа
зем'ли	зем'ли	зем'ли
в'оп'ль	в'з'п'ль	в'оп'ль
х'в'раст'іе ^м	х'в'раст'іе ^м	х'в'раст'іе ^м
д'об'рѣ	д'об'рѣ	д'об'рѣ
в'ра'т'а	в'ра'т'а	в'ра'т'а

- Breve o *kratkaja* (ˇ)

Este diacrítico que marca la brevedad de la vocal tiene un uso más tardío y en los manuscritos de Hilandar ocurre sobre todo en HM.282 sobre la grafía й: змѣй, то́й, дѣтѣ́й, се́й, оу́стро́й, блаже́ный, по́йде.

Sin embargo, en HM.281 se encuentran unos cuantos casos de diacrítico breve en las palabras никое́ю y свое́ю, quizá con el valor, al igual que los espíritus en otras posiciones distintas que la inicial, de señalar que la vocal sobre la que se halla no forma diptongo con la vocal precedente, sino que son sílabas separadas.

- *Kavyka* (^ / ˇ)

Se trata de una marca curva para señalar el lugar del texto al que se refiere una corrección, aclaración, o anotación en el margen (Sablina 2001: 6).

La *kavyka* se usa sobre todo en HM.282 y tiene la forma de un diacrítico breve pero algo más grande. La encontramos en los siguientes folios: 299r:12, 299v:9, 302r:13, 304r:9, 305r:3, 306r:2, 309r:10, 310v:17, 312v:15, 313r:2, 313r:15, 322r:6, 324r:17. En HM.282 también se marcan las anotaciones al margen en dos ocasiones con tres puntos en los folios 313r:6 y f. 327r:4.

La abundancia de notas, correcciones o aclaraciones marginales en HM.282 denota que el escriba revisó su trabajo y puso mucho cuidado en corregir los errores o aclarar algún término que él consideraba difícil de entender por los lectores potenciales. Estas aclaraciones al margen son una valiosa fuente de información en cuanto a los errores del escriba y el léxico de su propio dialecto (vid. capítulo 7).

En HM.281 y en HM.280 el volumen de notas al margen es mucho más reducido.

En HM.281 se usan otras marcas, con el mismo fin de la *kavyka* de HM.282, como son dos puntos, (f.288r:1) una cruz que marca tanto la letra o palabra a introducir como el lugar del texto donde ha de leerse (f.288v:2), y varios diacríticos con forma de puntos o espíritus y *kendema* (f.296r:13, f.316v:20).

En HM.280 se utilizan marcas de tres o cuatro puntos (HM.280 f.265v:14, f.270r:3, f.270v:10), marcas similares a espíritus (HM.280 f.257v:5) o rayas similares a la *kendema* (HM.280 f.268r:4, f.276v:14).

Ninguna de estas marcas que señalan la presencia de notas marginales está reflejada en la edición, aunque sí hemos incorporado las anotaciones al margen justo en el lugar marcado por el escriba con la *kavyka* y demás diacríticos.

6.2.5. Signos de abreviatura

- *Titlo* (\neg) y *pokrytie* (\frown)

El *titlo* es una línea angular que se sitúa sobre abreviaturas y sobre grafías con valor numérico. Las grafías con valor numérico, además, suelen ir acompañadas de un punto o una coma a derecha e izquierda. Para marcar los millares se utiliza el signo ѿ , con valor de mil, situado antes del numeral: $\text{ѿ}\text{Ѣ}$. ѿ . ѿ . ѿ . ѿ . , $\text{ѿ}\text{III}$. , , $\text{ѿ}\text{XV}\text{M}$. , $\text{ѿ}\text{C}\text{V}$.,

El *pokrytie* es un *titlo* curvo que también marca las palabras abreviadas, pero a diferencia del *titlo* suele incluir bajo él de forma supraescrita una letra volada, es decir, alguna de las grafías omitidas en la abreviatura, con frecuencia c y n .

HM.281

гл̃хѣ
 цѣрь
 бл̃говѣрныи
 ги
 гѣ бѣ
 бѣжю
 бѣжѣмъ попл̃цѣѣ^нѣ^м
 прѣжерѣ^ѣн̃наа
 вѣ .кѣ. ^а м̃ца
 мл̃тъ
 ѱл̃колѣбѣа^а
 бл̃ви х̃с
 ѱ̃тнаго
 сп̃ти
 бы^ѣ
 ѣ^ѣ
 ср̃ца
 грд̃^а

HM.280

гл̃хѣ
 цѣрь
 бл̃говѣр̃ны
 ги
 гѣ бѣ
 бѣжю
 бѣжѣмъ попоуцѣнѣмъ
 прѣж^аѣрѣ^ѣн̃на
 вѣ ,кѣ, м̃ца
 мл̃тъ
 ѱл̃колѣбѣа
 х̃с бл̃ви
 ѱ̃тнаго
 сп̃ти
 бы^ѣ
 ѣ^ѣ
 ср̃ца
 грд̃^а

HM.282

гл̃хѣ
 цѣрь
 бл̃говѣр̃ный
 г̃ди
 г̃дѣ б̃гѣ
 бѣжю
 бѣжѣ^м попл̃цѣнѣѣ^м
 прѣж^аѣрѣѣн̃наа
 вѣ кѣ дѣ^н м̃ца
 мл̃тъ
 ѱеловѣколѣ(ви)баа
 х̃с̃тѣсѣ бл̃ви
 ѱ̃тнаго
 сп̃ти
 быѣтъ
 ѣсѣтъ
 ср̃ца
 грд̃^а

Las abreviaturas son frecuentes en los *nomina sacra*, en palabras de mucho uso, en terminaciones, y en palabras con а, donde los brazos de la grafía а supraescrita se alargan a derecha e izquierda, formando un *titlo* que se conoce en la paleografía medieval eslava como *dobro-titlo* (Sablina 2001: 7).

Las abreviaturas pueden ser de dos tipos (Fullerton 1975: 50):

- 1) Abreviaturas por contracción o síncope, caracterizadas por la tendencia de omitir las vocales y algunas consonantes del interior de la palabra, aunque se preserva la desinencia.
- 2) Abreviaturas por suspensión o apócope, donde se abrevia el final de la palabra y se suele insertar la consonante final de la palabra de forma supraescrita, frecuentemente se trata de las grafías с, а, м, х, т y ж, y en menor medida las grafías в, г, з, к, л, н, ш y ч. A menudo estas abreviaturas no presentan *titlo* ni *pokrytie*.

НМ.281

лю́демъ ѿ жена^М
къ бжїимъ цр̑кѡ^М
всѣхъ мѣстѣхъ
великихъ ѿ славы^Х
ѡпадоу^Т
погѣба^Т

НМ.280

лю́демъ ѿ жена^М
къ бжїи^М цр̑кѡ^М
всѣхъ мѣстѣхъ
великы^Х ѿ славы^Х
ѡпадоу^Т
погоу^Тветъ

НМ.282

лю́де^М ѿ жена^М
къ бжїи^М цр̑кѡ^М
всѣхъ мѣстѣхъ
великы^Х ѿ славы^Х
ѡпадо^Т
погѣба^Т

6.3. RASGOS PALEOGRÁFICOS

6.3.1. Descripción paleográfica de los manuscritos de Hilandar

Los manuscritos de Hilandar hacen uso de 40 de los 45 signos del alfabeto cirílico enumerados por Lunt (2001: 17-18). Los signos ꙗ, Ѧ, ѧ, Ѩ y ѩ no se registran en ninguno de los tres manuscritos.

Las grafías utilizadas en los manuscritos tienen un valor fonético (aunque algunas letras griegas, como Ɑ, Ɱ y Ɐ, son fonéticamente innecesarias, pues no cuentan con correspondencias fonéticas autóctonas en eslavo), pero sólo las grafías que proceden del alfabeto griego tienen valor numérico⁴³, a las que se añaden tienen ц, Ɑ y ѣ, que sustituye a ѣ (*koppa*, signo tomado del alfabeto fenicio) a partir del año 1300 (Lunt 2001: 28) con el valor de 90.

Ɑ Ɱ Ɐ Ɒ ⱱ Ⱳ ⱳ ⱴ Ⱶ ⱶ ⱷ ⱸ ⱹ ⱺ ⱻ ⱼ ⱽ Ȿ Ɀ
Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ ⱽ Ȿ Ɀ

Algunos de estos signos se usan exclusivamente en alguno de los manuscritos, por ejemplo, la grafía Ɑ sólo figura en HM.280, mientras que Ɑ es propia de HM.281 y HM.282, estando ausente en HM.280.

Otros signos de origen griego y sin correspondencia fonética en eslavo, como Ɐ, Ɒ y ⱱ, tienen un uso muy reducido: El signo Ɐ se usa sólo con valor numérico en los tres manuscritos, Ɒ figura sólo como numeral en HM.281, pero en HM.280 y HM.282 se utiliza también en la ortografía de nombres griegos, al igual que ⱱ.

Las grafías griegas Ɒ, ⱱ/Ⱳ, ⱳ/ⱴ se usan con mayor frecuencia como alógrafos de Ɑ, Ɱ, Ɐ.

A los 40 signos mencionados se añaden Ɑ y Ɱ, variantes gráficas de Ɑ y Ɱ con uso diferenciado, y Ɐ, ligatura de la grafía ⱯⱰ.

⁴³ Es decir, no tienen valor numérico las grafías Ɱ, Ɐ, Ɒ, ⱱ, Ⱳ, ⱳ, ⱴ, Ⱶ, ⱶ, ⱷ, ⱸ, ⱹ, ⱺ, ⱻ, ⱼ, ⱽ, Ȿ, Ɀ y Ɀ.

El estilo de escritura semiuncial (*poluustav* en ruso) es el predominante en los tres manuscritos. El semiuncial surge en la segunda mitad del siglo XIV y se sigue utilizando hasta entrado el siglo XVII (Ščepkin 1999: 130, 143-148). Se caracteriza por los trazos algo más curvos de las grafías, por su inclinación del centro de gravedad y por la pérdida de simetría. Los trazos verticales de las grafías se alargan fuera de la caja de escritura y se extienden hacia arriba y hacia abajo.

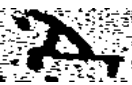

Las fuentes utilizadas en la edición, *Bukyvede*, reflejan las particularidades ortográficas de los manuscritos, como son el uso de la grafía ы en lugar de ы, la grafía ѿ para la preposición ыѿ, la existencia de unas grafías о y е como alógrafos de о y е, o el alógrafo Ѫ procedente de la ligatura de ѿѿ.

Sin embargo, las fuentes no reflejan las características paleográficas. Por ejemplo, en la edición no se visualizan rasgos de la escritura semiuncial como el desplazamiento hacia la derecha del trazo vertical de la grafía ѿ > ѿ, la caída de los tres trazos perpendiculares de la grafía т > т, el alargamiento del remate izquierdo del trazo superior de las grafías *jat* y *jer velar* o el reflejo de la grafía и supraescrita con dos trazos en diagonal paralelos, similar al diacrítico *kendema* (vid. capítulo 6.2).

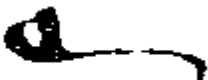

Tampoco se reflejan en la edición los trazos de cursiva en las supraescritas, o rasgos decorativos como la utilización de doble о con puntos en el centro (ѿ / ѿ) para la palabra “ѿѿи”, a imitación de unos ojos.

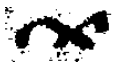

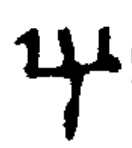

Para que se puedan apreciar los rasgos paleográficos de cada manuscrito, a continuación presentamos una tabla con una muestra de cada grafía:

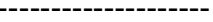

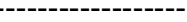

	HM.281	HM.280	HM.282
а			
а supraescrita			

Б			
В		 	
Г			
А			
А supraescrita			
Е			
Е			
Ж			
Ж supraescrita			
С			

з			
з supraescrita			
ї			
и			
к			
л			
м			
м supraescrita			
н			
н supraescrita			

o			
o			
π			
ρ			
ρ supraescrita			
c			
т			
oy			
δ		 	

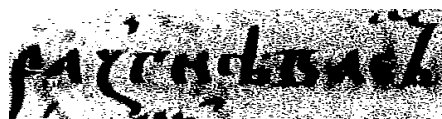
ϕ			
ρ			
χ χ supraescrita	 	 	
ω			
ψ			
υ			
ϣ			
ω			

z			
bl			
b			
ѳ			
ю			
ia			
ie			
A			
ž			

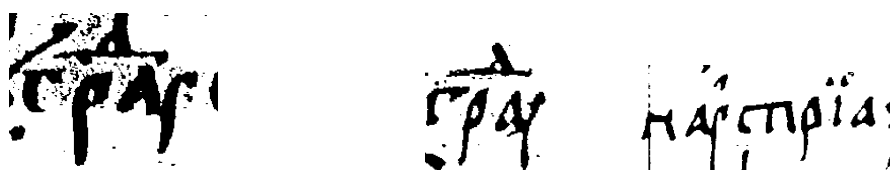
ψ			
ν			

Aunque en el estilo semiuncial la mayoría de las letras permanecen separadas, aumenta el uso de ligaduras (Fullerton 1975: 49-51), como las reflejadas en los siguientes ejemplos:

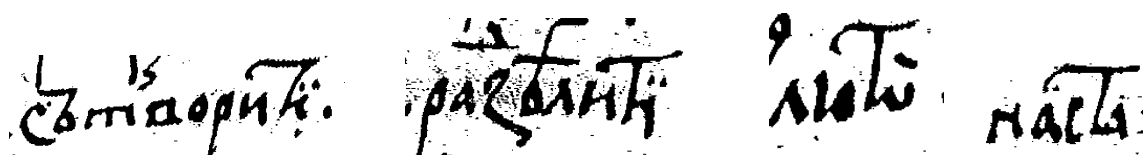
- Ligadura del grupo final -τς en HM.281

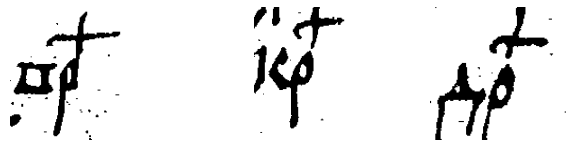
- Ligadura de αϣ con δ supraescrita en la palabra γραδου en HM.281 y HM.280, y ναυτρία en HM.280

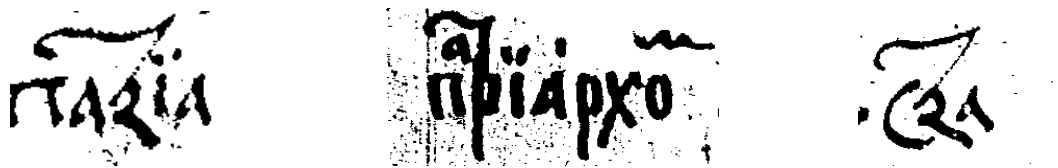
- Ligaduras de τ + vocal en frontera de línea en HM.280

- Ligadura de -ръ- en frontera de línea en las palabras врьме, крьпость у дрѣвѣм

- Ligadura de -тр- en la palabra патриархъ en HM.280 y HM.282 y en frontera de línea en la palabra стратигъ en HM.280

En la escritura semiuncial también aumentan las abreviaturas en los *nomina sacra* y en las palabras de mayor uso. Las abreviaturas de los *nomina sacra* más utilizados en los manuscritos de Hilandar (se presenta la forma de HM.281) son las siguientes⁴⁴:

аггѣлъ, ба, бгомѣре, бжѣи, бжѣтво, бѣговѣрны, бѣе, влѣчествѣа, вѣскрѣнѣа, гѣлы, гѣлати, гѣъ, дѣни, дѣнѣ, дѣша, еѣствомъ, ѣвѣ хѣ, крѣта, мѣтрѣ, мѣти, мѣрыхъ, мѣца, нѣшь, нѣбѣ, прѣркомъ, прѣтѣе, сѣтмъ, сѣтлемъ, сѣвы, смѣти, сѣна, спѣнѣа, срѣце, трѣци, оуѣтли, хрѣтѣанѣскѣю, хѣвымъ, цѣрь, цѣрѣ, цѣркыхъ, цѣркви, чѣколюбѣе.

Las abreviaturas truncadas incluyen letras supraescritas, que pueden ir cubiertas con *pokrytie* o sin él. Las grafías supraescritas más frecuentes son *с* (siempre bajo *pokrytie*), *а*, *м*, *х*, *т* у *ж* (sin *pokrytie*) y algo menos comunes *в*, *г*, *з*, *к*, *л*, *н*, *ш* у *ѣ* (con o sin *pokrytie*). Las letras supraescritas a menudo presentan rasgos de cursiva, con los trazos alargados, redondeados o retorcidos, o incluso la inclinación de ciertas grafías en ocasiones, como por ejemplo la grafía *р* tumbada en HM.281:

⁴⁴ Para un listado por orden alfabético de las abreviaturas de los *nomina sacra*, vid. Sablina 2001: 8-18.

- Ejemplos de letras supraescritas en HM.281:

- Ejemplos de letras supraescritas en HM.280

- Ejemplos de letras supraescritas en HM.282

HM.281 y HM.280 reflejan *scriptio continua*, mientras que HM.282, manuscrito mucho más tardío (1826), introduce la separación entre palabras, a imitación de los libros impresos rusos.

A continuación mostramos un fragmento de la escritura de cada manuscrito, para que se aprecien los rasgos paleográficos y el aspecto de la caligrafía de los escribas en su conjunto:

HM.281 f. 282r

пи . и к т о м о у з а к о н ы м н о т ѣ ю
 с т а в н о у ч е н . и к о н ѣ о л ѣ с ѣ и с а н
 ц а . с ѣ л е м ѣ х ѣ в ы м ѣ х р ѣ т ѣ и о м ѣ
 п ѣ ч ѣ ю . в л а д ѣ т и и р а д ѣ т и и в р е д ѣ
 и в п а т о к ѣ п о с т и п н е с ѣ с ѣ р ѣ т е н
 д ѣ

ца́тїи . ꙗ́ко томоу зако́нѣ мно́гїи оу́ста
 вѣи оу́чи́тели . ꙗ́ко ідо́лскаа ка́пища
 сплѣмъ хвѣмъ и хрѣ́стіа́нѣмъ по́чию вла
 да́ти и ра́ди́ти . ѿсрѣ́доу́же и по́пѣмъ
 по́спѣти́и , спрѣ́мѣи ра́ху . ꙗ́вѣ́тїю

ца́тїи , ꙗ́ко тому́ зако́нѣ мно́гїи оу́ста́ви и
 оу́чи́тели . ꙗ́ко ідо́лскаа ка́пища сплѣмъ
 хрѣ́стовѣмъ и хрѣ́стіа́нѣмъ по́чию вла́дѣти и ра
 ді́ти , вѣ́срѣ́дѣ́же и па́пѣмъ по́спѣ́тисѣ ,
 спрѣ́мѣи ра́ди хрѣ́стовѣхъ , ꙗ́вѣ́ нѣ́го пра́хдо-

6.3.2. Uso de grafías griegas

Una gran parte del alfabeto cirílico, como hemos apuntado anteriormente, está basado en el alfabeto griego. De los 40 signos que se utilizan en los manuscritos de Hilandar, 26 proceden directamente de grafías griegas. Sin embargo, al igual que el alfabeto cirílico tuvo que crear grafías nuevas o importarlas de otros alfabetos o para reflejar fonemas propios de las lenguas eslavas de los que el griego carecía, algunas grafías griegas reflejaban fonemas que las lenguas eslavas no tenían, pero que se mantuvieron en los manuscritos eslavos con valor numérico, como alógrafos posicionales de otras grafías, o en la ortografía de los vocablos de origen griego. Estas grafías griegas no sólo se mantuvieron, sino que tras la segunda influencia meridional eslava se potenció su uso, sobre todo en las palabras de origen griego.

Los manuscritos de Hilandar conservan las siguientes grafías griegas sin una correspondencia fonética propia: ψ, ξ, ρ, σ, ν, ω. De estas seis grafías, todas menos la primera cuentan con alógrafos (dígrafo en el caso de ξ) plenamente incorporados al sistema gráfico cirílico, que reflejan fonemas existentes en las lenguas eslavas.

ξ/κς

ϕ/φ

ς/з

ν/в / ѿ / и

ω/о

- La grafía ψ solo se registra en los textos con valor numérico de 700 .
- La grafía ξ se registra en la ortografía de los nombres griegos y como numeral, con el valor de 60.

HM.281

HM.280

HM282

μαξιμѡ'ανδ'

μαξν'μїи'ανδ'

μαξν'μїи'ανδ'

εβ'αοξїа

εβ'αοξїа

εβ'αοξїа

ἀρ'χι'αδ'σκ'з metátesis de κς)sk

ἀρ'χι'и'αδ'ξб'

ἀρ'χι'и'αδ'ξз'

αδ'ξб'

αδ'ξз'

ἀρ'ταρ'ξεκ'сїа

ἀρ'ταξέρксїа

- La grafía ϕ se utiliza sólo en nombres griegos. HM.281 carece de esta grafía, y en su lugar aparece sistemáticamente la grafía φ, que refleja los fonemas extranjeros /f/ y /θ/. El primero de ellos se incorpora al sistema fonético eslavo sólo a través de préstamos de otras lenguas.

HM.281	HM.280	HM282
φλαβїю	φλαβїю	φλάβїю
φράгы	φρѣгы	φρѣгы
софѣа	софїе	софїи
φρѣгїискаго	φρѣгїискаго	φρѣгїискагw
φлавоу́р'ра	φлабѣр'ра	φлабѣр'ра
мостоуѣа	мѣстаѣа	мѣстаѣа
φарисѣ	-----	-----
φew ^{Λο} сїи	ϕew ^Λ сїе	ϕeoΔw ^с їа
меφοδїи	ме-ϕοΔїе ^M	ме-ϕοΔїе ^M
φew ^{Λο} ρ'	ϕew ^Λ ρ	ϕew ^Δ ορѣ
логоφеть	лого-ϕеть	λο(γο)-ϕέτѣ

- La grafía s aparece en los textos con el valor numérico de 6 ⁴⁵ y como alógrafo del fonema /z/ en posición inicial de palabra. Es más frecuente en HM.282, mientras que en HM.280 sólo se registra como numeral y en el adverbio s'élw/ s'élò.

HM.281	HM.280	HM282
smѣи	zmѣи	zmѣй/ smѣй
сиλò	s'élw	s'élw
звѣзды	звѣз ^Λ ы	звѣзды
ὠζλόβιχομѣ	ὠζлобѣχομѣ	w ^ζ ζλόβιχο ^M

⁴⁵ Aunque las grafías з y s son alógrafos del fonema /z/, cuentan con valores fonéticos distintos: s tiene el valor de 6, y з de 7.

- La grafía w

La grafía w se utiliza como alógrafo de o en posición inicial, en las preposiciones y prefijos w y ѡ, en nombres propios griegos, en algunos sustantivos con valor eclesiástico y en algunas terminaciones (vid. capítulo 6.1.7).

HM.281

ѡдиг̀н̀трїѣ'
ѡбратїтиса
диѡклитїѡна
фѣѡ^{Λο} ρ^ι
фѣѡ^{Λο} сїи
тѡж'корѡ^{Λι}

HM.280

ѡдиг̀н̀трїѣ
ѡбратитисе
дїѡклитиѡна
фѣѡ^Λ ρ
фѣѡ^Λ сїе
тѡж'кїи ρѡдѡ

HM.282

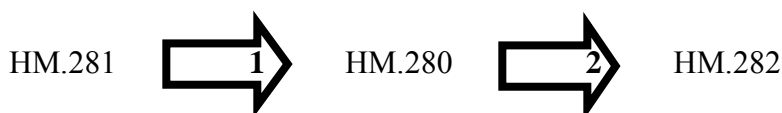
ѡдигѣтрїи
ѡбратїтиса
дїѡклїтїѡна
фѣѡ^Δ ρѡз
фѣѡ^Δ сїѡ
тѡжыкыи ρѡ^Λ

7. ANÁLISIS DEL LÉXICO

En el proceso de copia o transmisión de una obra literaria manuscrita, el escriba juega un papel crucial. Puede enfrentarse a la labor de copia con dos actitudes distintas: puede ejercer de copista de una manera más mecánica, reproduciendo fielmente su fuente sin introducir cambios, o puede tomar una postura más activa modificando su fuente en mayor o menor medida.

Aparte de las variaciones ortográficas recensionales ya analizadas en el capítulo anterior, altamente regulares e incluso mecánicas, es en el nivel léxico donde encontramos las variaciones más notables en el paso de un manuscrito a otro.

En este apartado nos disponemos a analizar el léxico del *RTC*. El análisis se va a llevar a cabo de una manera comparativa, es decir, no se va a analizar el vocabulario en sí mismo de manera independiente en cada manuscrito, sino que el análisis se va a abordar desde la perspectiva del cambio léxico que tiene lugar en la transmisión de un manuscrito a otro. Concretamente, el análisis del léxico se localiza en dos momentos:

1. Los cambios introducidos por el escriba de HM.280, llamado Vasilie, en el paso de HM.281 a HM.280, que tuvo lugar en 1585.
2. Los cambios introducidos por el escriba de HM.282, llamado Spiridón, en el proceso de copia de HM.280 a HM.282, que tuvo lugar en 1826.

Las razones por las que un escriba modifica su fuente son diversas. Nos planteamos cuestiones como los motivos que llevan a un escriba determinado a modificar un término determinado de su fuente, de qué naturaleza son los cambios y qué relación guardan con componentes ideológicos. Además de la actitud del escriba respecto a su fuente, el contexto histórico y lingüístico y la localización espacio-temporal son factores importantes. De esta manera, cabe esperar que en los manuscritos de Hilandar se dé un tipo de cambios distinto en el paso de HM.281 a HM.280, dos manuscritos próximos en tiempo pero alejados en espacio, que

reflejan dos recensiones diferenciadas, que en el paso de HM.280 a HM.282, dos manuscritos que se copiaron con un intervalo de tiempo de dos siglos y medio, pero en el mismo lugar, en el monasterio Hilandar del Monte Athos, a lo que hay que añadir los cambios derivados de la evolución del concepto de la norma en la lengua literaria que tuvieron lugar entre el siglo XVI y el siglo XIX.

Entre HM.281 y HM.280, donde se da una transmisión de la recensión rusa a la recensión serbia, que incluso puede ser denominada traducción, hay más variaciones de tipo léxico que entre HM.280 y HM.282, donde las variaciones son más de tipo ortográfico.

Para el estudio de los cambios léxicos en los manuscritos de Hilandar, tomamos como punto de partida el colofón del escriba de HM.280, que nos da una clave importante para aproximarnos a la situación lingüística entre recensiones del eslavo eclesiástico a finales del siglo XVI. Vasilie deja constancia en su colofón de sus esfuerzos, todos ellos sin éxito, por encontrar el libro de Flavio Josefo en lengua serbia en los monasterios del Monte Athos y en los monasterios de tierras serbias y búlgaras, probablemente no sólo por cuestiones de proximidad, sino también por razones de comprensión lingüística. Finalmente, traen el libro de tierras rusas. Vasilie explica que a los monjes serbios les resultaba muy difícil leer este libro, porque no entendían las “expresiones rusas”, pero que él, gracias a que había estado dos veces en Moscovia por asuntos monásticos, había aprendido algo de ruso, lo que le permitió traducir el libro a las “expresiones serbias”. Por tanto, estas informaciones en el colofón sugieren que, en el siglo XVI, las recensiones del eslavo eclesiástico estaban lo suficientemente diferenciadas entre sí como para causar problemas de comunicación. Concretamente, Vasilie traza la barrera que dificulta la comunicación entre los eslavos orientales y los eslavos balcánicos. Partiendo de las palabras en el colofón de Vasilie pasamos a analizar los cambios en léxico.

Efectivamente, analizando los cambios en el proceso de copia de los manuscritos, observamos que el escriba de HM.280 toma un papel más activo en la transmisión modificando su fuente, HM.281, y que sus cambios responden a unos motivos normalmente intencionados y conscientes, mientras que las variaciones en el terreno léxico que introduce el escriba de HM.282 son mucho más escasas, si bien este escriba suele incluir anotaciones al margen para explicar algún término cuyo significado podría plantear problemas de comprensión a los lectores potenciales.

En HM.280 es frecuente encontrar sustituciones de un término por otro. Distinguimos los siguientes tipos de modificaciones de léxico según la intencionalidad del escriba de HM.280:

1. Sustitución de un término por un sinónimo por razones estilísticas, como pueden ser aportar más variedad léxica, más énfasis, usar un vocabulario más familiar para los lectores de habla serbia o abreviar una expresión que el escriba consideró prescindible.

HM.281	сѣѡдѣса		быѡдѣса
HM.280	сѣѡдѣсе	pero también	сѣѡдѣсе
HM.282	сѣѡдѣсе		сѣѡдѣса

HM.281	миѡго		сиѡѡ
HM.280	зѣло	pero también	вел'ми
HM.282	зѣлѡ		велмы

HM.281	сѡ всѣми <u>пол'кы</u>		напѡстѣша всѣми <u>полкы</u>
HM.280	сѡ всѣми <u>силамѣ</u>	pero también	налеше всѣмы <u>плыкы</u>
HM.282	со всѣми <u>силами</u>		навлѣз'ше всѣми <u>полкы</u>

En estos ejemplos de intercambio léxico se puede observar que Vasilie percibía las palabras como sinónimas.

HM.281	прѡвослѡвѣнѡю вѣрѡ хр'тїѡн'скѡю
HM.280	прѡвославїе
HM.282	прѡвослѡвїе

HM.281	брѡтиса
HM.280	брань творити
HM.282	брѡнь творїти

HM.281	по <u>земли</u> же ѡ по морю
HM.280	по <u>сѡхѡ</u> же ѡ по морю
HM.282	по <u>сѡхѡ</u> же ѡ по мѡрю

El término *земля* existe también en la recensión serbia y su sustitución parece deberse a motivos estilísticos.

HM.281	стои́днїѣ ѿ рыда́нїемъ
HM.280	стена́нїемъ ѿ <u>взъзѣх</u> анїемъ ѿ риданїемъ
HM.282	стѣна́нїемъ ѿ <u>воздых</u> анїемъ ѿ рыда́нїемъ

En este caso el escriba de HM.280 añade una palabra más a su texto, posiblemente con el fin de dar más énfasis.

2. Sustituciones por motivos recensionales: el escriba de HM.280 sustituye ciertos lexemas de la recensión rusa en HM.281 por otros más comprensibles en su propia recensión, bien para acercar el texto a la lengua de los lectores potenciales, bien por motivos de desambiguación cuando los términos utilizados en HM.281 tenían otro significado en la recensión serbia del siglo XVI, o porque los lexemas utilizados en HM.281 no existían en la recensión serbia.

HM.281	ѿ .ѿ. ѿ <u>годи́ны</u> д̑ни
HM.280	ѿ, <u>ѿдѣ</u> д̑нѣ
HM.282	въ ѿ <u>ѿдѣ</u> д̑нѣ

Este caso, un ejemplo claro de desambiguación, muestra la sustitución de un término por otro para mantener el significado original, puesto que “*годи́на*” tiene el significado de “año” en serbio.

HM.281	<u>ѿарисъ</u> свои
HM.280	цр̑кы" <u>кóнь</u> свой
HM.282	цр̑кыѿ <u>кóнь</u> своѿ

El lexema *ѿарисъ*, del griego *φάρις*, se refiere a un tipo concreto de caballo, el caballo árabe, mientras que *кóнь* es la palabra común para “caballo”. Vasilie comprende el significado de *ѿарисъ* y lo vierte a su texto con el término más amplio *кóнь*.

HM.281 бѡл'шѣю поушкѣ

HM.280 пѣш'кѣ великѣю

HM.282 пѣшкѣ великѣю

El adjetivo бѡл'шѣю en la recensión rusa es sustituido por великѣю, con el mismo significado en la recensión serbia.

HM.281 вер'стѣ

HM.280 паприць

HM.282 поприць

Este ejemplo muestra también un caso de desambiguación, puesto que en la recensión rusa una “*versta*” era una medida de longitud itineraria equivalente a una milla, mientras que en serbio el término “*vrsta*” tenía el significado de “serie, tipo, edad” y era además una medida de peso. Vasilie buscó un término que transmitiera el significado apropiado en su recensión y reflejó esta medida de distancia con la palabra equivalente паприць.

HM.281 плѡцади

HM.280 позорица

HM.282 позѡрица

Los términos плѡцади y позорица son equivalentes: El primero tiene el significado de “plaza”, mientras que el segundo se corresponde con el latín “spectaculum”, en el sentido de “lugar donde se mira” o “lugar de reunión”, que en su significado general se puede identificar con “plaza”.

HM.281 доу'маше

HM.280 съвѣтова

HM.282 совѣтова̀

El verbo доу́мати, con significado de “consultar, deliberar, pensar” en la recensión rusa, no existe en serbio, por lo que Vasilie lo sustituye por el verbo свѣтовати, equivalente en la recensión serbia (Jakovljević 2011: 35).

Otros ejemplos de cambios de tipo recensional son:

HM.281	HM.280	HM.282
вѣ по́гребе ^х	вѣ пивны́ца ^х	вѣ пѣвны́ца ^х
хра́брость	храбѣ ^ѣ тво	храбѣ ^ѣ тво
хрѣ́тіа ^{не} <u>свѣроу^ѣтъ</u>	хрѣ́тіа ^{не} <u>прѣидѣтъ</u>	хрѣ́тіа ^{не} <u>прѣидѣтъ</u>
чѣю́ще	мнѣще	мнѣще
ратникъ	храбѣрь	храбѣрь
не ꙗ ^{ко} ли <u>хранѣтъ</u> гра́да	не ꙗ ^{ко} <u>стрѣжетъ</u> гра́да	не ꙗ ^{ко} <u>стрѣжетъ</u> гра́да
сѣ всею́ <u>дрѣжѣною</u>	сѣ всею́ <u>вои</u>	сѣ всею́ <u>вои</u>
<u>кóлоколы</u> рѣтныа	<u>звона</u> рѣтныа	<u>звона</u> рѣтныа
вѣдаѣтъ	знаѣтъ	знаѣтъ

3. Sustitución o eliminación de un término por razones de incomprensión: cuando el escriba no comprende una palabra y desconoce cómo expresarlo en su recensión, puede intentar encontrar otro término que encaje en el contexto.

HM.281	и смоль ^ѣ <u>поуѣины великѣа</u>
HM.280	и смоль ^ѣ <u>по вѣсоуѣѣ</u>
HM.282	и смоль ^ѣ <u>по вѣоуѣѣ</u>

La expresión поуѣины великѣа, “grandes extensiones” está traducida en HM.280 como по вѣсоуѣѣ, “por todas partes”.

HM.281	βαρ'γάны
HM.280	βορίε
HM.282	βορίε

El término en HM.281 se refiere a un instrumento musical, del griego ὄργανον. El escriba de HM.280 lo traduce en su recensión como βορίε, que se define en el diccionario de Sreznevskij como una “casa de madera”. Pudiera ser que el escriba intente hacer una descripción del instrumento, un tipo de órgano denominado "órgano positivo", que es como una pequeña casa de madera portátil.

4. Modificaciones léxicas por error de lectura: el resultado de un error en la fuente o de un error de lectura o de dictado da lugar a la transmisión de una palabra con otro significado distinto del original, aunque puede encajar en el contexto.

HM. 281	выше ^Λ из <u>норы</u>
HM.280	изъшь ^Λ из <u>гвѣри</u>
HM.282	изше ^Δ из' <u>гвѣры</u>

Este cambio se deba posiblemente a un error visual del escriba de HM.280, aunque la palabra resultante también tiene sentido: se cambia el significado de “salió de la madriguera” a “salió de la montaña”.

HM.281	и ѿѣхъ моцѣи. и бжѣтвеныхъ <u>икѡнѣ</u>
HM.280	и ѿѣихъ моци, и бжѣтвѣныхъ <u>икѡнѣ</u>
HM.282	и ѿѣихъ моци, и бжѣтвенныхъ <u>икѡнѣ</u>

Esta trasposición de la grafía н y la grafía к convierten la palabra “monje” en “icono”. No obstante, el error visual fue del escriba de HM.281, puesto que en otras copias del *RTC* (TSL 773, Cronógrafo Ruso de 1512 y Crónica de Voskresensk) se registra “икѡнѣ”, y Vasilie corrigió la forma errónea.

HM.281	НАУДѢТЪ СЕЦИ ѿГО <u>ЛЮТЪ</u>
HM.280	НАУЕ СѢЦИ ѿГО <u>Л(Ѣ)ЮТЪ</u>
HM.282	НАУД СѢЦИ ѿГО <u>ЛѢПТЪ</u>

Este ejemplo es una de las pocas ocasiones en las que el escriba de HM.282 corrige su fuente, y es a partir de una errata en HM.280. El escriba de HM.280 comenzó a escribir Ѣ en lugar de ю en la palabra ЛЮТЪ, “ferozmente”, lo que corrigió posteriormente, pero en el manuscrito no se distingue con claridad, por lo que el escriba de HM.282 leyó en este pasaje la palabra ЛѢПТЪ, que entendió como ЛѢПОТЪ, en el sentido de “mucho”.

HM.281	В СИЛѢ <u>ТАЖЪЦИ</u>
HM.280	ВЪ СИЛѢ <u>ПѢШЪЦЪ</u>
HM.282	ВЪ СІЛѢ <u>ПѢШЪЦЪ</u>

Por un error visual Vasilie cambia la grafía т por п, y modifica también la grafía ж en ш a modo de ensordecimiento, de manera que se cambia el sentido de estas palabras. De “fuerza pesada” se pasa a “fuerza de infantería”.

HM.281	ѠКѢ <u>ѢРЛЕНѢ</u>
HM.280	ѠКѢ <u>ѢРЪНѢ</u> .
HM.282	ѠКѢ <u>ѢРЕНѢ</u>

Vasilie omite la sílaba –лє- y el “ojo rojo” de HM.281 pasa a ser “ojo negro” en HM.280.

HM.281	Ѡ <u>ВЕСЧИСЛЕНАГО</u> СТРѢЛАНІА
HM.280	Ѡ <u>ВЕСЧУНАГО</u> СТРѢЛАНІА
HM.282	Ѡ <u>ВЕСЧІННАГѠ</u> СТРѢЛАНІА

En este caso falta la sílaba –лє- en HM.280 y HM.282, de modo que ВЕСЧИСЛЕНАГО se convierte en ВЕСЧУНАГО, término existente pero con el que se cambia el significado original de “inmenso bombardeo”⁴⁶ a “bombardeo incorrecto, impropio, indigno”.

⁴⁶ Traducción de Casas Olea (2003: 51).

5. Modificación léxica por razones ideológicas o que implica un cambio en el sentido ideológico del texto: estas sustituciones léxicas son las más interesantes, pero también las más difíciles de verificar.

HM.281 за нши грѣхы бжїе пошѣненїе

HM.280 за грѣхы по бжїю пошѣненїю

HM.282 за грѣхы по бжїю пошѣненїю

Vasilie elimina el posesivo “nuestros” delante de “pecados”. Este hecho puede tener cierto significado ideológico: que Vasilie no se quiera identificar como pecador, ya que ese “нши грѣхы” se refiere a los pecados de los bizantinos, de los que Vasilie posiblemente se quiera desmarcar.

HM.281 ѡце бѡдѣтъ вѡла

HM.280 ѡце бѡдѣтъ вѡла бжїа

HM.282 ѡце бѡдѣтъ вѡла бжїа

Vasilie añade el adjetivo “divina” al sustantivo “voluntad”, dos palabras que suelen formar una frase hecha frecuente en los textos medievales.

HM.281 бѡгъ помогѣицѣ

HM.280 бѡгъ хотѣицѣ

HM.282 бѡгъ хотѣицѣ

Aunque con un significado muy similar, la sustitución por parte del escriba de HM.280 de “si Dios ayuda” por “si Dios quiere”, ambas formas usuales en el lenguaje religioso, puede entrañar un pequeño matiz ideológico que refuerza la idea de que lo que ocurra será enteramente por la voluntad divina.

НМ.281 вѣзложимъ к немѹ роуцы и доути ѿ всеа дѣша вѣзведе^м

НМ.280 НАДѢЖА^АОУ ВЪЗЛОЖИТЕ. И ВЪЗ^АВЫГ^ННЕМЬ КЪ НІЕМЪ РОУЦѢ, И ОУИ ѿ ВЪСЕНЕ ДШЕ ВЪЗВЕДЕ^М

HM.282 НАДЪЖДА^У ВОЗЛОЖИТЕ. И ВОЗДВЫГНЕ^М КЪ НЕМО^У РЪЦѢ, И " ОУИ ѿ ВСЕА ДШИ ВОЗВЕДЕ^М

Vasilie prolonga la frase añadiendo la palabra “esperanza” y modificando el verbo de la primera persona del plural a la segunda: “*depositad la esperanza [en Dios] y levantemos hacia Él las manos, y alcemos los ojos con toda el alma*”.

ИМ.281 и ѿ аще прїидѣте ѡвѣсте ми са ѿвращо лице своє ѿ васъ.

HM. 280-HM.282 LACUNA

Esta frase bíblica⁴⁷ del Antiguo Testamento, presente en HM.281, ha sido eliminada por completo en HM.280, y en consecuencia también en HM.282. Hay indicios para pensar que esta frase ha sido censurada por Vasilie por motivos ideológicos, ya que se trata de una unas palabras que reflejan la dureza de un Dios castigador que vuelve la cara a las personas que le piden ayuda, lo que podría hacer dudar de la bondad eterna de Dios.

НМ.281 за не съгрѣшеніемъ ѡста́вленіе соудомъ бжїимъ вре́менемъ бываю́тъ

HM.280 заніе сзгрьбшеніемъ о́ставленіа LACUNA вѣременемъ бѣвають

HM.282 занѣ согрѣшѣніемъ ѡставленіа LACUNA временемъ вывѣютъ

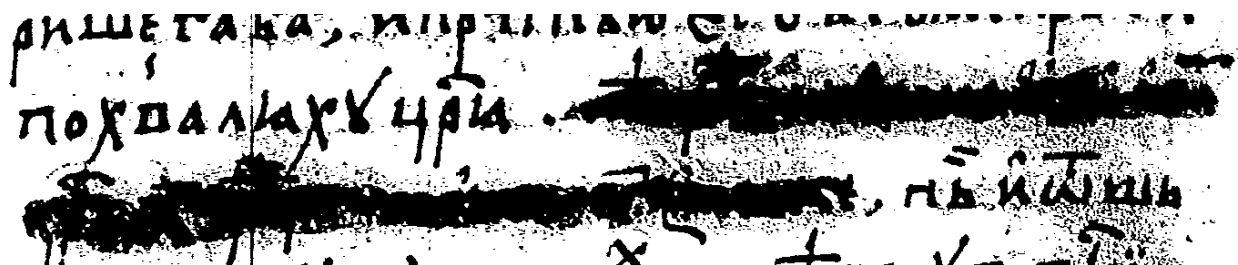
En este caso, Vasilie no incluye en su copia las palabras “*por juicio divino*”. Este hecho puede tener un significado ideológico, como si quisiera borrar la responsabilidad de Dios por no haber perdonado a los griegos por sus pecados.

LAS TACHADURAS ¿IDEOLÓGICAS? EN HM.280

Uno de los aspectos más interesantes del manuscrito HM.280 en cuanto a ideología se refiere y que ha sido comentado en varias ocasiones por los académicos (Collins 2002; Hanak 2004: 239-250) es la existencia de dos tachaduras.

⁴⁷ Is 1, 14-15 (apud. Casas Olea 2003: 106, n. 61)

La primera se encuentra en HM.280, f.283r, en las líneas 10-11.

En la edición hemos reconstruido la porción de texto en HM.280, puesto que podemos acudir a las palabras correspondientes de su fuente. Por los trazos de las grafías que se distinguen por encima y debajo de la tachadura, podemos afirmar que esta frase se corresponde en HM.280 con las palabras de HM.281.

HM.281 нѣцѣи же сказаѣша ꙗко ѿ сѧмѣ | црѣ въ срѣци своѣмъ въ несеѣ

HM.280 [~~нѣцѣи же сказаѣша ꙗко ѿ сѧмѣ~~] | [~~црѣ въ срѣци своѣмъ въ несеѣ~~]

HM.282 LACUNA

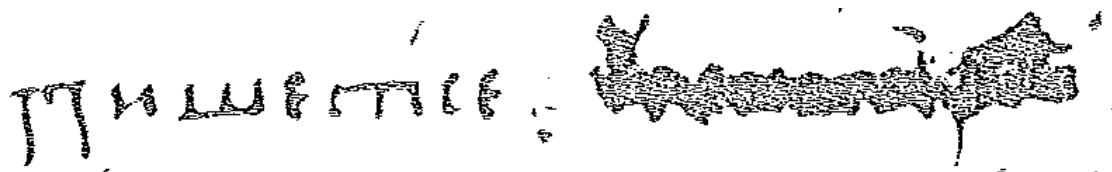
La frase que aparece tachada en HM.280, y ausente en HM.282 nos lleva a plantearnos quién fue el autor de la tachadura y qué motivos tenía para querer eliminar ese fragmento de texto.

Tal como apunta Collins (2002), el texto tachado cubre una frase crítica sobre el emperador bizantino: “y algunos cuentan que el emperador se enorgulleció en su corazón” (traducción de Casas Olea 2003: 83), que muestra una falta de humildad ante la voluntad de Dios. Ideológicamente, esa frase es crucial. Durante todo el relato se vuelve una y otra vez al cumplimiento de los designios divinos, de la voluntad de Dios, que no es otra que los griegos sean castigados por sus pecados y Constantinopla sea tomada por los turcos. La contienda es dura y a pesar de que en la defensa de su ciudad los griegos causan numerosas bajas a los turcos y resisten los ataques, el desenlace final está predeterminado por voluntad de Dios. La mano que tachó esa frase tuvo muy en cuenta que en el relato, si el emperador se enorgullece de haber

resistido a los turcos, e ignorando las profecías y la voluntad divina, mantiene su esperanza en ganar la batalla, se está proyectando una imagen negativa del emperador Constantino, que con su soberbia todavía pretende esquivar los designios de Dios.

Sin embargo, parece poco probable que fuera el propio Vasilie quien tachara la frase de su manuscrito. Lo más seguro es que la tachadura se hiciera con posterioridad, antes de 1826, ya que lo único si el escriba de HM.282 no las copió fue porque ya estaban tachadas en ese año.

La segunda tachadura, en HM.280, f.289v, línea 16, se corresponde en otros manuscritos de la redacción cronográfica con la porción de texto que contiene las palabras ρῥσκηῖν ραδ, “pueblo ruso”, una corrupción de ρῥσκηῖν ραδ (en ms.TSL 773), “pueblo blondo, raza blonda”, *flava gens*, perteneciente a la profecía de León el Sabio que vaticinaba que un pueblo blondo vencería a los ismaelitas y que supuso una base profética de autoridad para la formación de la teoría “Moscú Tercera Roma” (Casas Olea 2003: 33, 108-109, n.83).

HM.281	[TEXTO AUSENTE POR PÉRDIDA MATERIAL]
HM.280	Пишет'се [tachadura ilegible]
HM.282	Пишетса [LACUNA]

En la presente edición no se han reconstruido estas palabras en el texto del *RTC*, ya que en HM.280 son ilegibles a través de la tachadura y no contamos con la prueba material de su existencia en HM.281, ya que se han perdido los folios finales, que contendrían esta profecía, aunque podemos suponer con bastante seguridad que estas palabras figuraban tanto en HM.281 como en HM.280 en el momento de la transmisión, ya que están presentes en el resto de copias del *RTC*. Sin embargo, cuando el escriba Spiridón copió el manuscrito HM.282 en el año 1826, no incluyó estas palabras ni ninguna mención a ellas, ni siquiera un espacio en blanco con la intención de reconstruirlas en algún momento, sino que simplemente ignoró la tachadura y

continúo el *RTC* donde volvió a ser legible, de lo que deducimos que en 1826 estas palabras ya habían sido tachadas.

Se ha planteado la cuestión de si estas palabras fueron tachadas en HM.280 por el propio escriba Vasilie o por una mano posterior. Ciertamente, como apunta Collins (2002), la tachadura denota una intención ideológica pero no está claro quién la realizó. Sólo podemos conjeturar sobre ello, razonando que es más probable que fuera una mano posterior, en algún momento entre 1585 y 1826, porque si el escriba Vasilie no hubiera querido incluir estas palabras, le bastaba con no haberlas escrito.

Otra postura, defendida por Hanak (2004: 250), sostiene que estas palabras fueron tachadas por Vasilie, a quién además atribuye la abreviación de la profecía de Metodio de Patara y la eliminación de las *Visiones de Daniel* al final del *RTC*. Esta teoría expuesta por Hanak sobre la modificación del *RTC* por parte del escriba Vasilie por razones ideológicas es refutable, pues la versión truncada de las profecías y la ausencia del pasaje de las *Visiones de Daniel* no es exclusivo de HM.280, sino que es una característica común a todas las copias de la redacción cronográfica, a la que pertenecen los manuscritos de Hilandar (Collins 2002; Speranskij 1954: 157).

No contamos, por tanto, con ninguna evidencia para atribuir a Vasilie la tachadura de las palabras ρῥακκῆν ροδζ en su propio manuscrito, ni la intención de modificar la ideología del texto en ese punto concreto.

Si prestamos atención a una clasificación del vocabulario según criterios semánticos, encontramos que una gran parte de las variaciones de un manuscrito a otro se sitúan en el vocabulario eclesiástico y militar, así como dignos de comentario son los turquismos y helenismos del texto. Hemos agrupado los siguientes ejemplos en tres categorías: (a) léxico religioso, con especial atención a las formas utilizadas para referirse al enemigo turco, (b) préstamos del griego y del turco, y (c) vocabulario militar y de armamento.

a) Léxico religioso

El Cristianismo recibe la denominación en HM.281 de “fe cristiana”, que Vasilie modifica a “fe ortodoxa”, con intención de diferenciar la Ortodoxia dentro del Cristianismo.

HM.281	βῆρδ̣ χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣'κδ̣ιο	χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣'ετβο
HM.280	πρᾶβοcλᾶβηδ̣ιο βῆρδ̣	χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣'ετβο
HM.282	πρᾶβοcλᾶβηδ̣ιο βῆρδ̣	χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣ετβο

El Islam se registra en HM.281 con el adjetivo βεζερε'μέν'κκοε y con el sustantivo βεζε'ερμέν'ετβο, mientras que en HM.280 y HM.282 se encuentran dos formas: el adjetivo μδcρομαν'κκοε y el sustantivo βδcρομαν'ετβογ', ambas presentes en el diccionario de Sreznevskij.

HM.281	βεζερε'μέν'κκοε	βεζε'ερμέν'ετβα
HM.280	μδcρομαν'κκοε	βδcρομαν'ετβογ'
HM.282	μδcορ'μάνκκοε	βδcδρ'μάνετβδ

En el siguiente caso es interesante destacar la transformación en el paso de HM.281 a HM.280 y después a HM.282 de un sustantivo abstracto (el Islam y el Cristianismo) a uno concreto de las personas que profesan esa fe (musulmanes y cristianos).

HM.281	βε ³ ερμένε ² ετβο ὠδολ'βέτ'ζ χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣'ετβομ ² ζ
HM.280	ἡκo μδcρομ ² ανε ὠδολ'βιότ'ζ χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣'ετβομ ² ε
HM.282	μδcορ'μ ² ανε ὠδολ'βιότ'ζ χῥ̣ῖτ̣ῖαν̣ομ ² ζ

En el *RTC* se utilizan varios sustantivos y adjetivos, normalmente calificativos con connotaciones negativas, para designar a los enemigos turcos y al sultán Mehmed II. El manuscrito HM.280 modifica en ocasiones el léxico de su fuente, pero siempre sustituyéndolo por sinónimos que no cambian el sentido negativo en la percepción de los turcos. Los apelativos utilizados para referirse a los turcos y al sultán Mehmed II son variados: “agarenos”, “ruin”, “maldito”, “sin Dios”, “sin ley”, “infel”, “maligno”, “de natural malvado” y “con aspecto de bestia”.

HM.281	HM.280	HM.282
τοῦρ'κы	ἀγareνῖ	ἀγάρаны
ῶκαν'нын	сквернавы	сквернᾶвий

ὄκαλ'ныи	ῥωκαν'нїи	ὠκαλ'ннїи
бѣзбѣжнїи магметъ	бѣзбож'нїи махметѣ	бѣзбѣжнїи махмѣти
бѣзбѣжнїи	бѣзакон'нїи	бѣззакон'нїи
бѣзвѣрнїи	бѣзбож'нїи	бѣзбѣжнїи
бѣзвѣрнїи*	бѣз'вѣр'нїи	бѣзвѣрнїи
λδκαβѣи	люкавѣи	λδκαβѣи
злѣнравнїи же маг'мѣтъ	злѣн'рав'нїи* маг'метъ	злѣнравнїи же магмѣтъ
зѣрѣнбравнїи	зѣрѣн'бравнїи	зѣрѣн'бравнїи
бѣзбожнїи тоуркы	бѣз'бож'нїи тоур'цы	бѣзбѣжнїи тѣрцы
брѣтиса с невѣрнїи	брѣтиса съ невѣр'нїи	брѣтиса съ невѣрнїи
тоуркомъ	невѣр'ныѣ	невѣрнїи

Los cambios de léxico introducidos por el escriba de HM.280 parecen responder a motivos estilísticos. En HM.281 se usa regularmente тоуркы (turco), mientras que en HM.280 Vasilie alterna el uso de тоуркы con λγαρεны (agareno), pero no hay evidencia de variación semántica entre ambos términos. El segundo término tiene en principio un significado más amplio, puede referirse genéricamente a todos los musulmanes, aunque durante la época del Imperio otomano se utiliza para denominar a los turcos.

El escriba de HM.280 se permite más variación léxica para denominar a los enemigos turcos pero no hay un cambio semántico ni ideológico. Por ejemplo, el término de HM.281, ῥωκαν'ныи, significa “maldito”, mientras que сквернавы, utilizado en HM.280, significa “impuro” o “ruin”, términos muy próximos en su semántica.

b) Préstamos del griego y del turco

Los textos cuentan con numerosos helenismos y turquismos, a menudo especializados en los campos semánticos de términos militares.

Entre los préstamos del griego encontramos los siguientes:

HM.281	лиме́ню
HM.280	лимноню̀ (margen: пристаницѣ)
HM.282	лимно́ню (margen: пристáницѣ)

En los tres manuscritos se registra la palabra лимень, en griego moderno λιμάνι, con el significado de “puerto”, pero el escriba de HM.280 apunta al margen el término serbio пристанице.

HM.281	стрѣлница ^M	стрѣлници	в' стрѣлницахъ
HM.280	стрѣлница ^M (margen: пир'гов ^M)	пир'говѣ	въ пир'гове ^X
HM.282	стрѣл'ницамъ (margen: пѣргов ^M)	пѣргови	въ пѣргове ^X

En HM.281 figura regularmente la palabra стрѣлници, que se refiere a unas torres en una muralla, unas torres defensivas. La primera vez que aparece el lexema стрѣлница, Vasilie lo mantiene en su copia pero añade una nota al margen con la traducción al serbio: пир'г, término procedente del griego πύργος, que tiene el significado más amplio de “torre”. La dos otras ocasiones en las que Vasilie se cruza con esta palabra, la sustituye directamente por el término más comprensible para los serbios.

HM.281	HM.280	HM.282	TÉRMINO GRIEGO
тимпанъ	тим'паны̀	тѣмпáны	τύμπανο
кремѣды	кѣрамиды̀	кѣраμίδы	κεραμῖς
плѣты	плѣн'ти	плѣн'ты	πλίνθος
флабоу́р'ра	флабѣ́р'ра	флабѣ́р'ра	φλαμουλάριος
накры	нак'ры̀	νάкры	ἀνάκαρα

Entre los préstamos turcos se encuentran las expresiones de guerra y palabras que denotan rangos militares:

HM.281	HM.280	HM.282	TÉRMINO TURCO
ѣ҃҃҃҃҃҃	ѣ҃҃҃҃	ѣ҃҃҃҃	<i>yakma</i>
Б҃҃҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃	Б҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃҃	Б҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃҃	<i>beglerbegi</i>
С҃҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃	С҃҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃҃	С҃҃҃҃҃҃҃ Б҃҃҃҃	<i>sanyaq bey</i>
П҃҃҃҃҃	П҃҃҃҃҃	П҃҃҃҃҃	<i>paşa</i>
ѣ҃҃҃҃҃҃҃	ѣ҃҃҃҃҃҃҃	ѣ҃҃҃҃҃҃҃	<i>yeniçeri</i>
С҃҃҃҃҃҃҃	С҃҃҃҃҃҃҃	С҃҃҃҃҃҃҃	<i>zurna</i>

A través de los cambios o correcciones que introduce Spiridón, el escriba de HM.282, en su texto, se percibe que tiene ciertos conocimientos de griego y de turco, los suficientes como para dejarse influir por la fonética u ortografía bizantina y corregir algún término turco o anotar aclaraciones al margen con vocablos turcos:

HM.281	Д҃҃҃҃҃҃҃
HM.280	Д҃҃҃҃҃҃҃҃
HM.282	Д҃҃҃҃҃҃҃҃

El escriba de HM.282 refleja la ortografía del mes de diciembre con el fonema /v/ en lugar de /b/, reproduciendo la pronunciación de β en la época bizantina. Otra posibilidad es que Spiridón se haya visto influenciado por la forma búlgara декември, también con /v/ en lugar de /b/.

HM.281	К҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃
HM.280	К҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃
HM.282	К҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃

Aquí de nuevo la ortografía del escriba de HM.282 en К҃҃҃҃҃҃҃҃҃҃ se ve influenciada por la pronunciación bizantina del grupo consonántico /nt/ como /nd/.

HM.281	С҃҃҃҃҃҃҃҃҃
HM.280	С҃҃҃҃҃҃҃҃

HM.282 ς̀νγκν́τϷ

Este ejemplo muestra la tendencia contraria a los dos casos anteriores: el escriba de HM.282 modifica su fuente de η'κ a ρκ para reflejar una ortografía más próxima a la del griego σύγκλητος.

HM.281 ράροβε

HM.280 ράροβε

HM.282 ραβδ̣ρε

En HM.281 y HM.280 los escribas reflejan ραβδ̣ρε (palabra que no se encuentra en el diccionario de Sreznevskij), que es una corrupción del turquismo ραδ̣ρϷ/ραγρϷ, que significa “infidel, no musulmán”, es decir, los cristianos desde el punto de vista de los turcos (Casas Olea 2003: 106, n.56). El escriba de HM.282 comprende el término y corrige ράροβε por ραβδ̣ρε, de manera que muestra una forma más próxima a la ortografía del vocablo turco *gâvur*.

HM.281

и́з̣' зѣлѣннаго до́уχѣ
зѣлїѣмъ по́ушѣ̣ны̣м̣

зѣлїѣ^M

зѣлѣйныа

HM.280

ѿ̣ зѣлїѣннаго до́уχѣ
зѣлїѣмъ пѣ̣ш'ѣ̣ны̣м̣

зѣлїѣмъ

зѣлїѣнїѣ

HM. 282

ѿ̣ зѣлѣннаго до́уχѣ
зѣлїѣмъ пѣ̣ш'ѣ̣ны̣м̣

зѣлїѣ^M (margin: бад̣ѣ^T.)

зѣлїѣнїѣ (margin: ѿ̣ бад̣ѣ^T)

En dos de las cuatro ocasiones en las que aparece el término eslavo oriental para “pólvora”, el escriba de HM.282 añade al margen la traducción de esa palabra: бад̣ѣ^T, término de origen turco que pasó a las lenguas eslavas meridionales (búlgaro, serbio) en una época tardía, ya que el diccionario de Sreznevskij no recoge esta palabra.

c) Vocabulario militar y de armamento

Otro de los campos semánticos donde hay oscilaciones léxicas entre los manuscritos dignas de mención es en el vocabulario militar y de armamento.

HM.281	поушки и пицѣли	поушки и пицѣли
HM.280	пѣшкѣ малѣ и великѣ	пѣшкѣ и пицѣли
HM.282	пѣшки малѣ и великѣ	пѣшки и пицѣлы

La primera vez que aparece en el *RTC* los nombres de armas поушки и пицѣли, “cañones y arcabuces”, el escriba de HM.280 lo traduce como пѣшкѣ малѣ и великѣ, pero en las siguientes ocasiones (7 registros) lo mantiene como en HM.281.

HM.281	тоуры бо и лѣстѣици. и иныя кѣзни многыа пристѣпныа
HM.280	все хытрости пристѣпныѣ
HM.282	все хитрости пристѣпнѣа

En esta ocasión Vasilie sustituye “torres de asedio y escaleras y otras muchas armas de asalto” por “artefactos de asalto”. Posiblemente, como monje, no tuviera mucho conocimiento sobre los instrumentos de guerra y en esta ocasión no le pareció importante especificar el nombre de los artilugios concretos.

HM.281	поушкѣ и пицѣли и тѣры и лѣстѣици. и греды дрѣвѣныа и ины кѣзни стѣновѣитныа
HM.280	поушкѣ и пицѣлы и тѣры и лѣстѣицы и греды дрѣвѣныѣ. и иныѣ кѣзни стѣновѣитныѣ.
HM.282	пѣшкѣ и пицѣлы и тѣры и лѣстѣицы, и греды дрѣвѣныа. и иныа кѣзни стѣновѣитныа.

Al contrario que en el caso anterior, aquí Vasilie copia todos y cada uno de las armas y artefactos de batalla.

HM.281	хытрости
HM.280	сзѣоуди

HM.282 ссѣды

En HM.280 el escriba Vasilie sustituye el término *хы́трости*, “artefactos”, por el sinónimo *сѣсоу́ди* “instrumentos, utensilios”.

Los siguientes ejemplos relacionados con el vocabulario de armamento presentan variaciones de HM.280 respecto a su fuente HM.281.

HM.281	HM.280	HM.282
зелѣиникъ “cámara”	праш'ныкъ	прáшныкъ
порѣкы “catapultas”	проучеѣ	прѣчѣа
тоу́ры “torres de asedio”	тоу́ры (margin: коши земла пльни)	тѣры (margin: коши земли пльни)
с тѣрами	сѣ пригодами	сѣ пригѣдами

Excepto en el primer caso, cuya variación es de tipo recensional y resulta clara, para el resto de los ejemplos no encontramos una explicación satisfactoria que aclare la relación semántica entre el término en HM.281 y HM.280.

El segundo término significa “catapultas”, mientras que el término escogido por Vasilie significa “y otros”, “y similares” o “etcétera”. Es probable que el escriba no hubiera comprendido el significado de su fuente y escogiera una palabra general similar fonéticamente y que le cuadrara en el contexto.

El término *тоу́ры*, que aparece con frecuencia en el *RTC*, suele ser reflejado por Vasilie sin modificaciones respecto a HM.281. Sin embargo, en el tercer ejemplo el escriba de HM.280 añade una nota al margen: “cestas llenas de tierra”, que no se corresponde con el significado original de *тоу́ры*.

Igualmente extraña es la traducción de *с тѣрами* por *сѣ пригодами* en el cuarto ejemplo: el contexto en el que se halla el término en HM.281 es el de una explosión de pólvora en la que las torres defensivas saltan por los aires. La palabra *пригода* que utiliza Vasilie significa

“acontecimiento, desgracia, ocasión”, poco que ver con unas torres defensivas. De nuevo no encontramos una explicación satisfactoria para este cambio léxico.

CONCLUSIONES PARCIALES

Tal como sugiere el colofón de Vasilie, donde él mismo diferencia entre “expresiones rusas” y “expresiones serbias”, el eslavo eclesiástico no era percibido como una entidad única. El hecho de que Vasilie modificara conscientemente el léxico de su fuente alegando que los lectores serbios no comprendían el ruso implica que la recensión serbia y la recensión rusa se había diferenciado lo suficiente como para causar problemas de comprensión a un eslavo meridional.

El escriba de HM.280 modifica su fuente, a veces (la mayoría) apropiadamente y buscando un equivalente en la recensión serbia, y otras (las menos) utilizando una palabra que varía el significado, sobre todo hay mucha oscilación en los nombres de armas y artilugios de batalla.

El escriba de HM.282 es mucho más fiel reproduciendo el léxico de su fuente, pero introduce alguna corrección cuando no comprende algún término de HM.280 o cuando encuentra un error, y aunque conserve el léxico de su fuente, incluye aclaraciones al margen con la traducción actual del término en cuestión para facilitar la comprensión a los posibles lectores.

8. COLOFONES DE LOS MANUSCRITOS HM.280 Y HM.282

En este capítulo presentamos la edición de los colofones de los manuscritos HM.280 y HM.282. Consideramos que dichos colofones tienen un gran interés porque, a través de sus palabras, los escribas se presentan a sí mismos y a su texto, aportando una serie de información sobre el contexto histórico y las circunstancias en las que sus códices fueron producidos, así como los motivos que les llevaron a realizar las copias.

En el caso concreto de esta edición, los dos colofones son nuestro punto de partida para establecer de antemano la relación de transmisión directa entre los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282, hipótesis que queda confirmada mediante la colación interlineal y el estudio lingüístico.

En el colofón de HM.280 se revela que el códice fue copiado de un original ruso, que no puede ser otro que HM.281, y en el colofón de HM.282 el escriba explica que copió su texto de “un original ruso con palabras serbias”, es decir, HM.280.

Es excepcional el hecho de que contemos con esta cadena de transmisión directa, puesto que nos brinda la oportunidad de realizar un estudio textual no basado en las similitudes, sino en las diferencias entre el *RTC* en los tres manuscritos.

Aunque en sus colofones los escribas hacen uso ocasional de un lenguaje estereotipado, con fórmulas religiosas y la presencia del *topos* de humildad, es de esperar que encontremos más rasgos dialectales que en la obra literaria copiada, ya que el colofón es creación original del escriba y es común el hecho de que su ortografía se vea influenciada por las características fonéticas de su propio dialecto. Por esta razón, los colofones que se presentan a continuación no sólo nos ofrecen datos históricos, sino también datos lingüísticos de gran interés.

La edición de los dos colofones se lleva a cabo en este capítulo, por separado de la edición del *RTC*, debido a que en un formato de colación interlineal no tiene lugar incluir una parte de texto de creación original de los escribas de HM.280 y HM.282, que no ha sido copiada ni transmitida de un manuscrito a otro.

8.1. COLOFÓN DE HM.280

Como ya hemos adelantado anteriormente en otros capítulos de la presente tesis doctoral (vid. capítulo 3.2. y 3.3.) el escriba de HM.280 incluye un colofón de dos páginas al final de su manuscrito. Este colofón es de gran valor porque nos aporta una información precisa sobre el proceso de transmisión del códice y nos aclara que fue copiado a partir de un códice ruso, HM.281, disponible en la misma biblioteca del monasterio Hilandar.

El escriba de HM.280 se presenta a sí mismo como Grigorie y posteriormente, tras ordenarse hieromonje, tomó el nombre de Vasilie. Comienza su colofón dejando constancia de sus esfuerzos por encontrar el libro de Flavio Josefo en lengua serbia: lo había buscado por todos los medios en los monasterios del Monte Athos, en los monasterios serbios y también búlgaros, pero no lo había podido encontrar. Así que finalmente, se lo habían traído (o lo había traído él mismo, eso no se aclara específicamente) de tierras rusas. Igualmente interesante es la explicación de Vasilie sobre los motivos que le llevaron a “traducir” el códice de la recensión rusa a la recensión serbia: ante las dificultades que tenían los monjes serbios para leer este libro, puesto que no entendían la lengua rusa, lo tradujo a “palabras serbias”, gracias a que él había aprendido algo de ruso en dos viajes a Moscovia por asuntos monásticos.

El hieromonje Vasilie ocupó en varias ocasiones el puesto de abad del monasterio Hilandar en 1583, entre 1588 y 1591, y de forma continua desde 1591 a 1598 (Fotić 2000: 137, apud. Jakovljević 2011: 12). Conocemos además que fue enviado en diversas ocasiones al extranjero como representante del monasterio en una misión llamada *pisanje*, mediante la cual se buscaba entrar en contacto con benefactores y donantes que ayudaran económicamente al monasterio (Jakovljević 2011: 12). Concretamente, sus estancias en la corte Moscovita tuvieron lugar en 1582 la primera, que se prolongó durante un periodo de un año, y en 1591 la segunda (Fotić 2000: 419-421).

El puesto de abad ocupado por Vasilie en repetidas ocasiones y su misión de representante en el extranjero nos muestran que el escriba de HM.280 contaba con un lugar alto en la jerarquía eclesiástica del monasterio Hilandar (Collins 2002). Igualmente, su retiro a la celda de Karyes, donde produjo el manuscrito HM.280, era signo de que gozaba de una categoría especial, y podía disfrutar de derechos y protección especiales (Jakovljević 2011: 16).

En el colofón, Vasilie hace uso del *topos* de humildad mediante un lenguaje estereotipado, declarando que no sabe escribir y que es un simple y un ignorante:

и прѣписахъ сръбскими рѣчѣми нѣ писати слово не оумѣхъ, ни слово оучи ни самъ оученъ
быхъ нѣ како единый ѿ простихъ, и невѣжда. простите гдѣ ра^а.

“Y copié [el libro] con expresiones serbias, pero no sabía ni escribir una palabra, ni había aprendido una palabra. Yo no fui educado, sino que soy uno de los simples, un ignorante. Perdonadme por la gracia del Señor”.⁴⁸

Al final del colofón de nuevo hace uso de un lenguaje estereotipado, donde se refiere a sí mismo como “pobre Grigorie” y como “pecador”:

оубогѣи григоріе въ скѣмѣ прѣименованъ василіе сщ҃еннои^нѣ. ѿ ѿ ѿ оубыи мнѣ
грѣшникѣ :—

“Pobre Grigorie, tras tomar los hábitos renombrado Vasilie, hieromonje. ¡Ay, ay, ay! ¡Ay de mí, pecador!”

Los rasgos de la lengua del colofón concuerdan con las características descritas de la recensión serbia.

El colofón de HM.280 ha sido publicado anteriormente por Porfirij Uspenskij en *Vostok Christianskij* (apud. Barsov 1887/1969: 214-214, apud. Collins 2002) en el siglo XIX, por Stojanović (1902-1926, apud. Collins 2002) y por Bogdanović (1978: 125-126), en los tres casos con errores. Collins (2002) señala y corrige algunos de los errores en las ediciones de los dos últimos, traduce el colofón al inglés, además de analizar al detalle el complejo sistema de datación utilizado por el escriba Vasilie.

⁴⁸ La traducción al castellano de los fragmentos de los colofones es mía, y en el caso del colofón de HM.280 ha sido realizada con el apoyo de la traducción al inglés, realizada por Collins (2002).

A continuación se presenta una edición del colofón de HM.280 completo sin los errores de las anteriores ediciones. Cada línea de texto transcrito corresponde a una línea original en el manuscrito.

Colofón de HM.280, f.290r y 290v

HM.280, f. 290r

- 1 ВЪ ЛѢТО ҃З ҃Г прѣписахъ сѣю книгу ѿ
сѣпа прѣмѡу^араго и* ѿ євѣрѣи оудѣрѣжа
вѣшаго прѣискрѣно^алюбѡмоу^арѣе матѣта
дѣа. ѿ роускаго ѿзѡда понѣже не ѡвѣрѣ
5 тахесе сѣа книга ѿсѣпа нашимъ срѣ
бѣскы^м ѣзыкомъ ни въ сѣтѣи горѣ въ сръбѣскы^х
монастирѣхъ ни въ сръбсѣцѣи земли понѣ*
много ѿскахъ и ѿспитѡва^х нѣ вѣмъ аще гдѣ
ѣ въ вѣлгарѣскы^х землиахъ нѣ не оузнѣахъ понѣ*
10 и тѣмо пѣта^х. нѣ принесена бы^ѣ ѿ роусѣ
кыи земли. Вѣми тежѣко бы^ѣ нашемѣ
сръбѣскомѣ ѣзыкѣ на чѣтеніе. ѿко мнозѣ
мъ не знати чѣто чѣтѣтъ рѣсскы^х рѣчей
не разѡумѣ^юѣе. азѣже монастирѣскы^м пос
15 ланіемъ и вѣторицей бы^х въ рѣсѣскы^х землиахъ
оу бѣлѡчѣстиваго цѣря и великаго кѣсѣа
ѿвана василіевичѣа въ ѿноцѣхъ ѿѡна мона^х
и мѣногы^х цѣркы^х щѣ^арѡтѣ и мѣты вѣспрѣе
хомъ ємоу^х боудѣи вѣчѣнаа пѣметѣ. и та
20 мо привикѡхъ немѣного рѣскаго ѣзыка. єли
ко ми разѣмѣти мѣногине рѣсскы^{не} рѣчи въ
сѣе книзѣ. и прѣписахъ сръбѣскы^{ми} рѣчѣмы

HM.280, f.290v

- 1 нѣ писати слово не оумѣхъ, ни слово оу
чи^х ни самъ оученѣ бы^х нѣ ѿко єдинѣ ѿ

- прости^х, и невѣж^а. прости^{те} ꙗ^а ра^а. и
много пакы^и иска^х дръгѣи^и изво^а послѣдовати
- 5 нѣ не ѡбръѣтесе. сѣе писа^х въ пир'гѣ сѣго
савѣ въ кареа^х тог^а ми оубо^гомѣ прѣбы
ваю^щѣ въ то^мь мѣсте. тог^а пакы^и изѣ
хомъ из' пир'га братѣамъ сзбор'ны^м и ны^и
мъ ѡсѣдати въ сзбор'ной келѣи дѣ же бѣ
- 10 и прѣж^а. понѣ^ж не мало бѣше погрѣше
нїе. при иг^уменѣ паисеѣ ієр^мѡнах^ѣ :—
и тог^а бы^ѣ троу^ѣ сѣрашанъ мѣца илїа,
,иі днѣ и многы бы^ѣ оубитѣ^ѣ и зымїа по
монастирѣ^х, и пир'гови падоше многы.
- 15 и на прѣв'лаци в'сѣи. лѣто .ѣзѣг^ѣ. мѣца
ав'гѣста, ѣ. Крѣгѣ сѣнцѣ, ѣ. лѣн'ни, ѣ.
"Основа^{нїе}, ѣ. ѣпа^х лѣт'на, д, по ви^ѣе у трѣ
тїе^м. ѣпа^х лѣнѣ годиш'на, кѣ. злато
числѣ, ѣ. жидомъ по^ѣ тог^а бы^ѣ, кѣ. днѣ
- 20 по рѣцѣ софронїева оуказа. инди^ѣ. гѣ :—
оубо^гѣи григорїе въ скѣмѣ прѣименованы
василїе сѣѣ'ноинѣ^ѣ. ѡ^х ѡ^х ѡ^х оубы^и мнѣ
грѣш'никѣ :—

8.2. COLOFÓN DE HM.282

Este colofón se sitúa en el manuscrito HM.282 en los folios IIr-IIIr. Ha sido publicado y editado tan solo por Bogdanović en su catálogo de manuscritos del monasterio Hilandar (1978: 125) y cuenta, como la edición del colofón de HM.280, con algunos errores.

Al igual que en HM.280, el escriba de HM.282, que se presenta al final del colofón como Spiridón, utiliza un lenguaje estereotipado. Comienza en forma de oración, continúa con los sistemas de datación y, después de presentar el códice y el manuscrito que le sirvió de fuente, HM.280, con las palabras *преписана ѿ рѣскагѡ извода на сѣрбскими рѣчѹмы* ("copiado de un original ruso en palabras serbias"), Spiridón expone los motivos que le llevaron a copiar

HM.282. Ante una petición de Estambul a los monasterios del Monte Athos, y ante el miedo de perder el ejemplar HM.280, Spiridón se dispuso a copiar el códice:

но понѣже по старомѹ писанію, и бысть взысканіе в' то время ѿ цѣригѣда, ради вѣхтїа
книгы гдѣ ѿбрътаются по мнѣтирѣхъ еѣгѣоркыхъ, переписавъ ѿ оубоахса да не
вѣхмѣтъ сїю книгу, и лишены вѣдемъ без' неа, тогѡ ради елику возможѡхъ
потрѣдїхъсѧ.

“Al estar en escritura antigua, y porque hubo una petición en ese tiempo de Constantinopla de [recoger] los libros antiguos donde se encontrasen en los monasterios del Monte Athos, lo copié, tenía miedo de que se llevasen este libro y nos quedáramos sin él, por eso trabajé tanto como pude.”

De nuevo encontramos en el colofón de Spiridón el *topos* de humildad, con palabras casi idénticas a las de Vasilie:

но писати слово ѡкоже потребно ѿ есть не оумѣхъ, ни самъ оученъ быхъ, но ѿакѡ
единъ ѿ простихъ, и не вѣжда. простїте гѣ да ради.

“Pero no sabía escribir la palabra como es necesario, ni fui educado, sino que [soy] uno de los simples y un ignorante. Perdonadme por la gracia del Señor.”

El resto del colofón reúne algunas características lingüísticas que nos conducen a pensar que Spiridón era de origen búlgaro. Su texto del *RTC*, enormemente uniforme, cuidado, regular en sus características ortográficas y fiel al léxico de su original no denota más que en contadas ocasiones lo que podrían ser influencias turcas o búlgaras. Sin embargo, en el colofón de Spiridón se dejan ver ciertos rasgos dialectales que revelan su origen búlgaro, como son la pérdida de distinción entre casos, la posposición de artículos, los sufijos de primera persona del plural –хмѣ y tercera persona del plural en –ха en el imperfecto y el aoristo, y la partícula *и* utilizada con aoristos.

Colofón de HM.282, f.IIr-IIIr

HM.282 f.IIr

- 1 Во сла́вѣ ѿ́тъи́а, ѿ́ди́носѣ́щны́а, живо
творѣ́щїа, и́ нераздѣ́ли́мыа Трѣ́цы,
ѿ́ца, и́ сѣ́на, и́ ѿ́та́гнѣ́ дѣ́ха.
Написа́хъ сѣ́ю кнѣ́гѣ, ѿ́всипа ѿ́врѣ́ани́на
- 5 глаго́лемѣю зако́нникъ, съ вели́кимъ по-
чта́нїемъ и́ трѣ́до́мъ, во ѿ́же бы́ти въ
по́лзѣ́ прочита́ющимъ. въ лѣ́то ѿ́ со́тво-
ре́нїа мі́ра ꙗ́зѣ́лѣ. ѿ́ ро́ждества́ же по
плѣ́ти бѣ́а сло́ва, ꙗ́зѣ́кс. ѿ́ндикѣ́т дѣ́и.
- 10 мѣ́ца ѿ́внѣ́а бѣ́и. кля́чуъ гра́ницъ, цѣ́и.
Кнѣ́га сѣ́а
ѿ́всипа пре́мѣ́драгнѣ́ ѿ́же ѿ́ ѿ́врѣ́и.
о́удержа́вшагнѣ́ пре́искренно́ лю́бомъ^рѣ́е,
ма́тѣ́та дѣ́и́а. пре́пи́сана ѿ́ рѣ́скагнѣ́ ѿ́изво-
15 да́ на се́рбскими́ рѣ́чмы, но по́неже по́ста́

HM.282 f.IIv

- 1 ромѣ́ писа́нїю, и́ бы́сть взыска́нїе въ то́ вре́-
ма ѿ́ цѣ́ригѣ́да, ра́ди ве́хтїа́ кнѣ́гы гдѣ́
ѿ́всѣ́та́ются по мнѣ́тирѣ́хъ ѿ́тогѣ́ркихъ,
пре́писа́хъ ѿ́ю о́убо́ахса да́ не во́хмѣ́тъ сѣ́ю
кнѣ́гѣ, и́ ли́шены въ́демъ безѣ́ неа́, тогнѣ́
- 5 ра́ди ѿ́ли́кнѣ́ возмо́гохъ́ потрѣ́дїхъ́са, но
писа́ти сло́во ꙗ́коже́ потрѣ́бно ѿ́есть не о́у-
мѣ́хъ, ни́ са́мъ о́у́ченъ бы́хъ, но ѿ́акнѣ́ ѿ́-
дїнъ ѿ́ прѣ́стїхъ, и́ не въ́жда. прѣ́стїте
- 10 гѣ́да ра́ди. тогдѣ́ во грѣ́хъ ра́ди на́шихъ,
вели́ка на́пастъ прѣ́те́глихмѣ́ ѿ́ лѣ́вѣ́тъ
па́ша, и́ ѿ́ а́рнаѣ́те во ѿ́тѣ́ю го́рѣ́ цю́ сѣ́дѣ́-
ха, и́ ѿ́ разво́йницы. въ ма́лѣ́ не за́пѣ́стѣ́
ѿ́тѣ́ю го́рѣ́, и́ на́чѣ́лницы всѣ́ цю́ ѿ́мѣ́хомъ

- 15 вѣ побѣгѡша ѿ ѿ брѣтѣа наѡши хїландѣр-
цы мнѡзи са ѿзбрѣи҃хѣа побѣгѡша, ѿ мы
ѡстаѡмъ бѣ дѡшы монаси въ хїландѣрѣ.

HM.282 f.IIIr

- 1 ѿ велика зѡа претѣглихѡ ѿ ѣрѡвски-
те ѡрнаѡте, такожде ѿ ѿ сираскѣрови
ѡвѣцы на караѡло цю сѣдѡха. тогда
са ѿстоци мнѣти҃ръ со всѣмъ рѡди лефѣ-
5 та вѣ са ѿпродѡде, тогда свалихѣа ѿ
крѡшѡма ѿ параклыѣете ѿ ѿ крестїи҃ни-
цы, ѿ безъ наѡѡльника велика напастъ претѣ-
глихѡмо. тогда ѿзѡрихѣа каламарїиски-
те митѡси. въ ѣѡѡка лѣто.
10 ѡѡбѡги во монасѣхъ спѣрїѡѡнъ по-
слѣднїи во хїландѣрѣ постриженъ.
Ѧхъ Ѧхъ Ѧѡ ѡѡѡи мнѣ грѣшникѡ :-

En la búsqueda de más evidencias que apoyen el origen búlgaro del escriba de HM.282, hemos recurrido a otros manuscritos de la colección Hilandar copiados por Spiridón. Concretamente en uno de los manuscritos, de signatura HM.SMS.558 y que data de 1837 (Bogdanović 1978: 203-204), encontramos otro colofón de Spiridón en los f. 385v-386r. Lo transcribimos a continuación, subrayando lo que consideramos que son rasgos de la lengua del escriba propios del búlgaro:

Colofón del manuscrito HM.SMS. 558

HM.SMS.558, f.385v

- 1 вѣ лѣто хрїтѡво ѣѡѡлз, мѣца маїа сконѡѡхъ
сїѡ двѡ стыхїѡра, содержащїа вѣ себѣ
прѡздниѡнѡвъ гѣдскихъ, ѿ бѡрѡдиѡнѡхъ,
ѿ прѡзднѡемѡхъ стѡхъ, въ наѡѡ вели-
5 кѡю собѡрнѡю црїѡвъ храмъ вѡведѣ-

- нїа прѣстѣа влѣицы нѣшеа бѣцы,
 сїа вторѣа чѣсть, ѿ їанѣдрїа мѣца дї.
 дѣнь, сѣагѣ сѣввы сѣрвскагѣ, положи^х
 на прѣдї, тѣже почитѣтъ сѣ чїсла лїстѣ
- 10 ѿ феврѣдрїа дѣнь пѣрвыи и лїстѣ .д.
 прѣписѣхъ ѡзъ спѣрїдѣнѣхъ монахѣ мѣн-
 шїи вѣ брѣтїахъ оу мнѣтырѣхъ хїландѣрѣхъ,
 и сїа ѡбѣ кнїги полагаю въ собѣрнѣ-
 ю нѣшѣ великѣю цѣрковѣ вѣвѣдѣнїа, и
- 15 молю вѣсѣ брѣтїе и цѣрковнїи лїчѣ, по-
 минайте мѣнѣ грѣшнагѣ за трѣдѣ цю сѣ^м
 гѣ прѣписѣхъ спѣрїдѣнѣхъ монаха, да мо-
 лїтвами вѣшими прѣстїтъ мѣнѣ гѣдѣ
 прѣгрѣшенїа всѣ.
- 20 Ѡбѣчѣ, брѣтїа ктѣо лїбо вѣди въ цѣрковѣ
 нѣшѣ хїландѣрскѣю поїте и бѣа прѣславѣ-
 ите, а да ги оусѣвѣте по келїите сїи илїи

HM.SMS.558, f. 385v

- 1 нѣ дворѣ да ги не ѿноси нїктоже, защѣ нѣ-
ма бѣгѣсловѣнїе: да знаѣ, ѡцѣ прѣслѣшаѣ^т
 ктѣо ѿлѣчїти ѡихъ ѿ хїландѣрскїа цѣркви
 сѣтїи нѣши ктѣгѣтори сѣтїи сѣмѣнѣхъ и сѣа-
- 5 тїтель сѣвѣа. да гѣ сѣдѣтъ во вѣторѣ прї-
 шѣствїѣ хрїтѣо и ѡзъ спѣрїдѣнѣхъ сѣмѣхъ да
 вѣцїа ѣко прѣслѣша нѣкої.
 1837 мѣа дѣнь .5.
 нѣ тетрѣдїѣ. конѣцѣ и бѣѣ
- 10 нѣшемѣ вѣди слаѣа ѿ нынѣ.
 и до вѣка
 ѣмїнѣ.

Los nombres de los meses їанѣдрїа y феврѣдрїа se corresponden con las formas del búlgaro moderno, se acusa la pérdida de declinación en el complemento de lugar оу мнѣтырѣхъ хїландѣрѣхъ, el

artículo τε se encuentra pospuesto al sustantivo plural κελι, se utilizan los verbos νέμα y γνώε y la preposición ἐν.

9. CONCLUSIONES

El principal resultado final de esta tesis doctoral es una edición interlineal electrónica del *Relato sobre la Toma de Constantinopla* a partir de los manuscritos HM.281, HM.280 y HM.282, anteriormente inéditos, acompañada de una descripción lingüística de los rasgos ortográficos y paleográficos de los textos desde una perspectiva comparativa.

Gracias a la aplicación de las nuevas tecnologías informáticas, a través de la codificación en XML, presentamos una edición muy versátil y exportable a diferentes formatos, que nos sirve tanto de objeto de estudio como de herramienta de análisis para acercarnos a la realidad lingüística de las recensiones del eslavo eclesiástico en el siglo XVI y a la norma literaria de la lengua eclesiástica en el siglo XIX.

La colación interlineal nos ha facilitado la comparación directa de porciones de texto equivalentes en los tres manuscritos, de manera que hemos podido observar sus similitudes y sus diferencias. Las similitudes entre HM.281, HM.280 y HM.282 nos confirman la relación de parentesco directo entre las tres copias y nos confirman la hipótesis de que HM.281 es la única fuente de HM.280, y éste, a su vez, es la única fuente de HM.282.

Si bien la forma base de codificación es interlineal, así como la interfaz elegida para la versión impresa, la edición en formato electrónico cuenta con las interfaces independientes de cada manuscrito, que permiten apreciar las particularidades de cada manuscrito por separado.

El estudio de los rasgos de la lengua de cada manuscrito nos acerca a dos momentos muy distintos de la historia del eslavo eclesiástico como lengua literaria de los eslavos: el primer momento nos muestra la situación lingüística de las recensiones y sus diferencias en el siglo XVI, concretamente las diferencias entre la recensión rusa de HM.281 y la recensión serbia de HM.280, mientras que el segundo momento, en el siglo XIX, cuando HM.282 fue copiado y adaptado ortográficamente, se encuadra en la norma de la lengua literaria eclesiástica vigente, el

eslavoruso, o *slavenoserbski*, nueva codificación de lengua eclesiástica de los eslavos ortodoxos serbios que combina elementos rusos y serbios.

De esta manera, en la transmisión del *RTC* en los manuscritos de Hilandar, distinguimos dos situaciones a partir de las que explicar los cambios: (1) el paso de HM.281 a HM.280, dos manuscritos escritos en la misma época pero en distintos puntos geográficos, que se caracteriza por la “traducción” entre recensiones que llevó a cabo el escriba Vasilie para hacer el texto más comprensible a los lectores serbios, y (2) la transmisión de HM.280 a HM.282 en una fecha tan tardía como 1826, donde se muestra la adaptación de la recensión serbia el eslavo eclesiástico rusificado, que conforma la nueva norma de lengua literaria para la comunidad ortodoxa serbia.

Aunque el escriba de HM.280 afirmara en su colofón que la lengua del manuscrito HM.281 resultaba difícil de comprender para los lectores serbios, el análisis de los cambios que introdujo el escriba Vasilie que se ha realizado en el capítulo 6 muestra que, en el plano ortográfico, las diferencias entre la recensión rusa y la recensión serbia son altamente mecánicas y regulares. Las dificultades de comprensión para un lector serbio se hallarían, por tanto, en el plano léxico.

Si mediante el análisis de las características ortográficas de los manuscritos hemos profundizado en las normas ortográficas recensionales y en los rasgos dialectales de los escribas que se permeabilizan en la lengua de los textos, a través del análisis del léxico hemos ahondado en la cuestión de la agencia del escriba y en los motivos que le llevan a introducir una modificación en el vocabulario de su fuente. En el capítulo 7 presentamos las modificaciones que introduce el escriba de HM.280 clasificadas sobre la tipología de los cambios léxicos: (1) por razones estilísticas, (2) por motivos recensionales, (3) por razones de incomprensión, (4) por error visual o de dictado y (5) por razones ideológicas. Atendiendo a la mayor frecuencia con que se producen las modificaciones léxicas, distinguimos tres campos semánticos: (a) léxico religioso, (b) préstamos del griego y del turco y (c) vocabulario militar y de armamento.

Por otro lado, un factor importante en el resultado final de la transmisión lo constituye la actitud con la que el escriba se enfrenta a la tarea de copiar su fuente. Un escriba puede tomar un papel más activo e innovador, o puede mantenerse fiel a su fuente, buscando una copia lo más parecida posible.

La actitud del escriba de HM.280 es más innovadora que la del escriba de HM.282, hasta el punto que la producción de su manuscrito se halla entre la “copia” y la “traducción”. Sin embargo, el escriba de HM.282 nos dejó un texto muy fiel a su fuente, sólo adaptando la ortografía a la nueva norma ortográfica del *eslavoruso* o *slavenoserbski*, pero sin modificar apenas ni el léxico, ni la morfología ni la sintaxis.

Sólo en los casos en los que había un error en HM.280, el escriba de HM.282 lo enmendó, y se permitió anotar al margen el significado de algunas palabras que al parecer podrían plantear problemas de comprensión, para él mismo o para los lectores potenciales. El manuscrito HM.282 contiene un texto muy cuidado, su ortografía es regular, uniforme y es evidente que el escriba revisó su obra y corrigió sus propios errores de forma limpia, sin tachaduras, sino mediante llamadas en el texto y con notas al margen para esclarecer y enmendar su propio error.

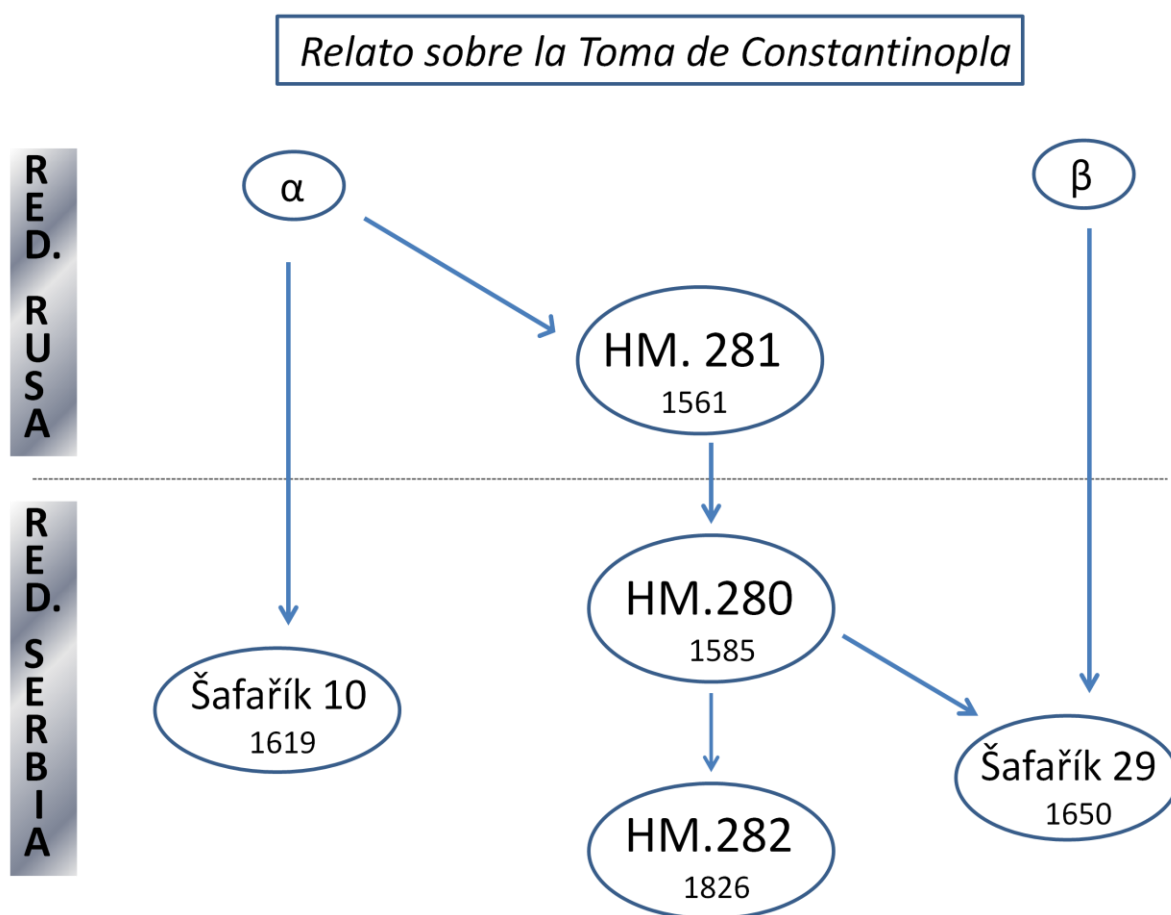
El rastreo de la historia del *RTC* en suelo serbio nos llevó hasta los dos manuscritos de la colección Šafařík que se encuentran en la biblioteca del Museo Nacional de Praga: NM IX G 6 (Šafařík 29) y NM IX H 8 (Šafařík 10), ambos del siglo XVII. Aunque no han sido incluidos en la edición interlineal ni en el estudio, la comparación de algunos pasajes nos ha descubierto un parentesco de estos dos manuscritos con los manuscritos de Hilandar del siglo XVI.

Šafařík 10 tiene un gran número de similitudes con HM.281, pero también algunas diferencias, de lo que extraemos que tienen un antepasado común (marcado como alfa en el *stemma*). Pero Šafařík 10 es una recensión serbia totalmente independiente de HM.280, por lo que establecemos que se trata de una segunda vía de transmisión del *RTC* desde la recensión rusa a la recensión serbia.

En cambio, Šafařík 29 presenta un número muy elevado de lecturas en común exclusivamente con HM.280. No podemos postular un antepasado común porque al conocer que HM.281 es la fuente directa de HM.280, sabemos que las modificaciones que comparten HM.280 y Šafařík 29 tienen su origen en HM.280. Sin embargo, las lecturas diferentes entre Šafařík 29 y HM.280 nos permiten deducir que Šafařík 29 ha sufrido la contaminación de una segunda fuente (marcada como beta). Dado que Šafařík 29 es un cronógrafo y que en su texto, en el comienzo del *RTC*, encontramos algunas frases del *Treno*

sobre la caída de Constantinopla, obra sólo presente en el *Cronógrafo Ruso* de 1512, concluimos que posiblemente la segunda fuente de Šafařík 29 tuvo que ser una de las redacciones del *Cronógrafo Ruso* de 1512.

Nuestra última conclusión es el siguiente *stemma*, donde se muestran las relaciones entre los manuscritos de Hilandar y los manuscritos de la colección Šafařík, continuadores de la difusión del *RTC* en suelo serbio.

BIBLIOGRAFÍA

Manuscritos

Ms. HM.SMS.280 –1975. Microfilm del manuscrito Hilandar Slavic nº280. Monasterio Hilandar (Monte Athos, Grecia). *The History of the Jewish War*. Hilandar Research Library. The Ohio State University.

Ms. HM.SMS.281 – 1975. Microfilm del manuscrito Hilandar Slavic nº281. Monasterio Hilandar (Monte Athos, Grecia). *The History of the Jewish War*. Hilandar Research Library. The Ohio State University.

Ms. HM.SMS.282 – 1975. Microfilm del manuscrito Hilandar Slavic nº282. Monasterio Hilandar (Monte Athos, Grecia). *The History of the Jewish War*. Hilandar Research Library. The Ohio State University..

Ms. IX H 8, (Šafarík nº10) de la colección Šafarík del Museo Nacional de Praga. 1619.

Ms. IX G 6, (Šafarík nº29) de la colección Šafarík del Museo Nacional de Praga. 1650.

Materiales de referencia

ABAKUMOV, S. I. *Вопросы пунктуации в трудах русских книжников XV-XVIII вв.* Уч. зап. М к. бл. пед. ин-та, XII. Moscú: 1948.

ALVARADO, S. *Sobre la transliteración del ruso y de otras lenguas que se escriben con alfabeto cirílico.* Madrid: Centro de lingüística aplicada Atenea, 2003.

ALVARADO, S., IGARTUA, I. *Gramática histórica de la lengua rusa.* Madrid: Centro de Lingüística Aplicada Atenea, 2007.

ARCHIMANDRITA LEONID (ed. y trad.) “П вѣтъ Царьградѣ (ерън ваніи и взятіи т рками въ 1453 г д) Не т ра И кандера XV вѣка”, *Памятники древней письменности и искусства* (ПДПИ) 62, San Petersburgo: 1886.

AVANESOV R. I. (red.) *Словарь древнерусского языка: XI-XIV вв.* Moscú: Russkij jazyk, 1988.

AZBELEV, S. N. “К датир в ке р к й П ве ти взятии Царьграда т рками” *ТОДРЛ XVII*, Moscú-Leningrado: 1961, pp.334-337.

AZBELEV, S. N. “К равнительн м из чению п в е тей зав евании К н тантин п ля т рками”, *Сборник статей к 80-летию акад. М. П. Алексеева*. Leningrado: Nauka, 1976, pp.18-22.

BERNABÉ, A. *Manual de crítica textual y edición de textos griegos*, Madrid: Ediciones Clásicas, 1992.

BIRNBAUM, D. J. *Textual and accentual problems of Muz. 3070 and Zogr. 151.* Harvard University, 1988.

BOGDANOVIĆ, D. *Katalog ćirilskih rukopisa Manastira Hilandara*, Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, 1978.

BORKOVSKIJ, V. I., KUZNECOV, P. S. *Историческая грамматика русского языка.* Moscú: Nauka, 1965.

BOŠKOV, M. “О рп к ј редакцији хр н граф к г тек та пад Цариграда”. *Književnost i jezik*, XXVI/2-3, 1979, p.271-284.

BOŠKOV, M. “Спи пад Цариграда 1453. г д ине и рп ки хр н г рафи I”. *Književna istorija*, 49, 1980, pp. 25-69.

BYČKOV, A. F. (ed.) *Полное Собрание Русских Летописей XII: Никоновская летопись.* San Petersburgo: Archeografičeskaja Komissija, 1901.

- CARLTON, T. R. *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1991.
- CASAS OLEA, M. (ed. y trad.) *Néstor Iskánder. Relato sobre la toma de Constantinopla. Estudio preliminar, traducción al castellano y notas*. Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, 2003.
- CASAS OLEA, M. “La idea mesiánica de “pueblo elegido” en la Rusia medieval: Moscú, Tercera Roma” en *El concepto de pueblo elegido: Análisis comparativo filosófico, histórico y teológico del concepto de elección en varios pueblos y civilizaciones y en sus literaturas fundacionales*, Seminario de Estudios Judíos Contemporáneos de la Universidad de Granada, 2004, pp. 157-168.
- COLLINS, D. E. “On Diglossia and the Linguistic Norms of Medieval Russian Writing”. *Studies in Russian Linguistics* v.17, 79-94. Ed. A.A. Barentsen, B.M. Groen and R. Sprenger. Rodopi, Amsterdam: 1992.
- COLLINS, D. E. “Ulterior Motives in Medieval Slavic Manuscripts: Observations on the Tendentiousness of the Hilandar Josephus Codices”. Comunicación presentada en Fifth International Hilandar Conference, Kopaonik, Serbia, septiembre 2002.
- COMRIE, B., CORBETT, G. G. (eds.) *The Slavonic Languages*. Londres, Nueva York: Routledge, 2002.
- DORĐIĆ, P. *Историја Српске Ђурилице*. Belgrado: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1971.
- DUJČEV, I. “О древнеруском переводе «Рыдания» Ирины Евгеники”, *Slavia Orthodoxa: Collected studies in the history of Slavic Middle Ages, by Ivan Dujčev. With a preface by Ihor Ševčenko*. Londres: Variorum Reprints, 1970 (1ª ed. *Византийский Временник* XII, 1957, pp.198-202).

- DUJČEV, I. “La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l’époque”. *Medioevo bizantino-slavo* III, Roma: 1971, pp.333-487 (1^aed. Byzantinoslavica XIV, 1953-1956).
- DURNOVO, N. N. *Очерк истории русского языка*. Moscú: Mouton, 1924.
- FOTIĆ, A. *Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom carstvu (XV-XVII vek)*, Belgrado: Balkanološki institut SANU, Manastir Hilandar, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2000.
- FULLERTON, S. G. *Paleographic Methods Used in Dating. Cyrillic and Glagolitic Slavic Manuscripts*. OSU Slavic Papers 1. Department of Slavic Languages and Literatures, Ohio State University. Columbus, Ohio: 1975.
- GAJSKI, T. “Fonetske i morfološke crte u tekstu Skazanje o zauzimanju Carigrada”. *Prilozi proučavanju jezika* 35, Novi Sad: 2004, pp. 29-49.
- GOL'DBERG, A. L. “Идея «Мирова-третий Рим» в цикле сочинений первого периода XVI века” *ТОДПЛ XXXVII, Leningrado*, 1983, pp. 139-149.
- GÓMEZ, H. *Historia eclesiástica de Rusia*. Madrid: Artes Gráficas C. I. M., 1956.
- GORŠKOVA, K. V. *Очерки исторической диалектологии северной руси (по данным исторической фонологии)*. Moscú: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 1968.
- GORŠKOVA, K. V., CHABURGAEV, G.A. *Историческая грамматика русского языка*. Moscú: 1997.
- GRIBBLE, C. E. “Omission of the jer vowels in early East Slavic manuscripts”. *Russian Linguistics* 13, 1989: 1-14.
- GURIEVICH, A. Ja. *Categories of Medieval culture*. London, Boston: Routledge & Kegan Paul, 1985.

- GURIEVICH, A. Ja. Medieval popular culture : problems of belief and perception. New York: Cambridge University Press, 1988.
- HANAK, W. K., PHILIPPIDES, M. (ed. y trad.) *Nestor- Iskander. The Tale of Constantinople (Of Its Origin and Capture by the Turks in the Year 1453)*, Nueva York- Atenas- Moscú: 1998.
- HANAK, W. K. “One Source, Two Renditions: “The Tale of Constantinople” and Its Fall in 1453”, *Byzantinoslavica* 62. Praga, 2004, pp.239-250.
- HELLBERG-HIRN, E. *Soil and Soul. The symbolic world of Russianness*. Aldershot: Ashgate, 1998.
- ISAČENKO, A. V. “East Slavic Morphophonemics and the treatment of the jers in Russian: a Revision of Havlík’s Law”. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 13. 1970, pp. 73-124.
- ISSATSCHENKO, A. V. “Russian”, en A. M. Schenker y E. Stankiewicz (eds.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1980, pp.119-142.
- IVANOV, V. V. *Историческая грамматика русского языка*. Moscú: 1990.
- JAKOBSON, R. *Russian and Slavic Grammar*. Studies 1931-1981. Berlín, Nueva York, Amsterdam: Mouton Publishers, 1994.
- JAKOVLEV, V. *Сказания о Царьграде по древним рукописям*. San Petersburgo: 1868.
- JAKOVLJEVIĆ, Ž. *Editing in a sixteenth-century Serbian manuscript (HM.SMS. 280) [electronic resource]: a lexical analysis with comparison to the Russian original*. Columbus, Ohio : Ohio State University, 2011.
- JOKOVIĆ, M. *An Archival History of the Hilandar Research Project at the Ohio State University* 2007. Belgrado: Raška Škola, 2007.

- KARSKIJ, E. F. *Славянская кирилловская палеография*. Moscú: Nauka, 1979.
- KIPARSKY, V. *Russian Historical Grammar. Volume 1, The Development of the Sound System*. Ann Arbor: Ardis, 1979.
- KLOSS, V. M. “Мак им Грек — перев дчик п в е ти Энея Сильвия «Взятие К н тантин п ля т рками»” *Памятники культуры. Новые открытия. Ежедневник* 1974 г. Moscú, 1975, pp.55-61.
- KOŠELEV, A. (ed.) *Полное Собрание Русских Летописей VII: Летопись по воскресенскому списку*, (2ª edición con prólogo de B. M. Kloss). Moscú: 2001.
- KOŠELEV, A. (ed.) *Полное Собрание Русских Летописей XXII. Русский хронограф. Хронограф редакции 1512 года*. vol.1, (reimpr. aumentada con prólogo de B. M. Kloss). Moscú: 2005.
- KOŠELEV, A. (ed.) *Полное Собрание Русских Летописей XXII. Русский хронограф: Хронограф Западнорусской редакции*. vol.2, (reimpr. aumentada con prólogo de B. M. Kloss) Moscú: 2005.
- KOTKOV, S. I. *Московская речь в начальный период становления русского национального языка*. Moscú: Nauka, 1974.
- KOTKOV, S. I. *Южновеликорусское наречие в XVII столетии. Фонетика и морфология*. Moscú: Nauka, 1963.
- KRIŽANIĆ, J. *Objasňenje vivodno o pismě slověnskom*. Sabrana djela, knjiga 1. Josip Hamm (ed. y trad.) Zagreb: Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu, 1983.
- LEVIN, E., MATEJIC, P. “The Cultural Impact of the Fall of Constantinople on Russia and Russian-South Slav Interaction”, ponencia presentada en el congreso *Tenth International Conference on Patristic, Medieval and Renaissance Studies*, 1985, (Villanova, Pennsylvania, 20-22 de septiembre de 1985).

- LICHAČEV, D. S. *Текстология на материале русской литературы X-XVII вв.* Moscú-Leningrado: Akademija Nauk SSSR, 1962.
- LICHAČEV, D. S. (red.) *Словарь книжников и книжности Древней Руси.* San Petersburgo: 2004 (Recurso electrónico en <http://pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=2048>).
- LUNT, H. G. *Old Church Slavonic Grammar.* Harvard University. Mouton & Co. 'S-Gravenhage. Netherlands-The Hague, 1955.
- LUNT, H. G. "On the origins of phonemic palatalization in Slavic". *For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 October 1956.* The Hague: Mouton&CO, 1956, pp. 306-315.
- LUNT, H. G. (comp.) *Old Church Slavonic Glossary.* Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1959.
- LUNT, H. G. *The Progressive Palatalization of Common Slavic.* Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Art, 1981.
- LUNT, H. G. "The Language of Rus' in the Eleventh Century: Some observations about Facts and Theories". *Proceedings of the International Congress Commemorating the Millenium of Christianity in Rus'-Ukraine.* Harvard Ukrainian Studies 12/13, Harvard Ukrainian Research Institute, 1988/89, 276-313.
- MAJESKA, G. P. *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* Washington DC: Dumbarton Oaks Studies, 1984.
- MASLENNIKOVA, N. N. "К истории создания теории «Москва-Третий Рим»." *ТОДРЛ XVIII*, 1962, pp.569-581
- MATEJIC, P.; HANNAH, T. *Catalogue: Manuscripts on Microfilm of the Hilandar Research Library (The Ohio State University). Vol.1. Columbus: Resource Center for Medieval Slavic Studies, 1992: 442-444.*

- MATEJIC, P. “Rediscovered Texts from the Life of St. Sergius of Radonezh: Understanding Russia and Russian Orthodoxy in the 16th Century”. *The Trinity-Sergius Lavra in Russian History and Culture. Readings in Russian Religious Culture* 3. Vladimir Tsurikov (ed.). Jordanville, Nueva York: Holy Trinity Seminary Press, 2005, pp.251-298.
- MEILLET, A. *Le Slave Commun*, París: Champion, 1965.
- MEŠČERSKIJ, N. A. “«Рыдание» И анна Евгеника и ег древнер кий перев д”, *Византийский Временник* VII, 1953, pp.72-86
- MIKLOŠIČ, F. R. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*. Viena: Scientia Verlag Aalen, 1977.
- NAYLOR, K. E. “Serbo-croatian”, en Alexander M. Schenker y Edward Stankiewicz (eds.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1980, pp.65-83.
- OSTROWSKI, D. (comp. y ed.) *The Pověst’ vremennykh lět: An Interlinear Collation and Paradosis*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- PICCHIO, R. “A proposito della Slavia ortodossa e della comunità linguistica slava ecclesiastica”. *Ricerche Slavistiche* XI, Roma, 1963, pp.105-127.
- PICCHIO, R. “Church Slavonic” en Alexander M. Schenker y Edward Stankiewicz (eds.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1980, pp.1-33.
- PICCHIO, R. “Slave ecclésiastique, slavons et rédactions”. *To Honor Roman Jakobson: Essays on the occasion of his seventieth birthday, 11 October 1966*, II. The Hague, París: Mouton, 1967, pp. 1527-1544.
- PUGH S. M. *A New Historical Grammar of the East Slavic Languages. Volume 1: Introduction and Phonology*. Munich: Lincom Europa, 2007.

- RUIZ GARCÍA, E. *Manual de codicología*. Salamanca, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Pirámida, 1988.
- RŽIGA, V. F. “Кт перевел кратк ю п ве ть взятии К н тантин п ля т рками?” *Slavia*, ročn. XIII, seš. 1, Praga, 1934-35, pp.105-108.
- SABLINA N. P. *Слова под титлами. Словник надписи на кресте господнем и святых иконах*. San Petersburgo: Ižica, 2001.
- ŠACHMATOV, A. A. *Историческая морфология русского языка*. Moscú: Gosudarstvennoe učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo ministerstva prosveščeniya RSFSR, 1957.
- ŠAFÁRIK, P. J. *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. Díl přechozí*. Praga: B. Tempský, 1873.
- SAMILOV, M. *The Phoneme Jat' in Slavic*. Yale University. The Hague: Mouton&Co., 1964.
- ŠČEPKIN V. N. *Русская палеография*. Moscú: Aspekt Press, 1999.
- SCHENKER, A. M. *The Dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology*. New Haven: Yale University Press, 1995.
- ŠEVČENKO, I. “Byzantium and the Eastern Slavs after 1453”. *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World*. London: Variorum reprints, 1982, pp. 5-25.
- SHEVELOV G. Y. *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
- SINDIK N. R. (ed. y trad.) *Studenički tipik : carostavnik manastira Studenice*. Belgrado: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Narodna Biblioteka Srbije, 1992.
- SKRIPIL', M. O. “«И т рия» взятии Царьграда т рками Не т ра И кандера” *ТОДРЛ X*, 1954, pp.166-184.

- SKRIPIL' M. O. (ed.) LARIN, B. A. (trad.) "Повесть о взятии Царьграда турками", *Русские повести XV- XVI вв.*, Государственный издательство Художественной литературы. Moscú- Leningrado. 1958
- SMIRNOV, N. A. "Историческое значение работы «Повесть о Несторе Икандера о взятии турками Константинополя в 1453 г.»" *Византийский Временник* VII, 1953 pp.50-71
- SOBOLEVSKIJ, A. I. *Переводная литература московской Руси XIV-XVII вв.*, San Petersburgo. 1903
- SPERANSKIJ, M. N. *Рукописи Павла Иосифа Шафарика в Праге. ЧОИДР I.*, 1894.
- SPERANSKIJ, M. N. "Повесть и сказания о взятии Царьграда турками (1453) в работе XVI—XVII вв.". *ТОДРЛ* X, 1954, pp.136-165.
- SPERANSKIJ, M. N. "Повесть и сказания о взятии Царьграда турками (1453) в работе XVI—XVII вв." *ТОДРЛ* XII, 1956, pp.188-225.
- SREZNEVSKIJ, I. I. *Словарь древнерусского языка: Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (3 vol.). Moscú: Kniga, 1989.
- SREZNEVSKIJ, I. I. "Повесть о Царьграде". *Ученые записки второго отделения Императорской Академии Наук* I (3). San Petersburgo: 1854, pp.99-137.
- THOMSON, F. J. *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*. Aldershot: Ashgate, 1999.
- TICHOMIROV, M. N.; MURAV'EV, A. V. *Русская палеография*. Moscú: 1966.
- TVOROGOV, O. V. "Повесть о взятии Царьграда турками в 1453 г.", *Памятники литературы Древней Руси. Вторая половина XV в.*, Moscú: 1982, pp. 216-267; 602-607.
- UNBEGAUN, B. "Les relations vieux-russes de la prise de Constantinople". *Revue des études slaves de Paris* IX, 1929, pp.13-38.

- UNBEGAUN, B. *La langue russe au XVIe siècle (1500-1550) I: La flexion des noms*. París: Honoré Champion, 1935.
- UROŠEVIĆ, M. *Српска књижевност у XVIII веку*. Belgrado: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije, 1961.
- USPENSKIJ, B. A. *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX вв.)*. Moscú: Gnozis, 1994.
- USPENSKIJ, B. A. *История русского литературного языка (XI-XVII вв.)* Moscú: Aspekt Press, 2002.
- VAILLANT, A. *Grammaire Comparée des langues slaves*, t. I, París: Les Langues du Monde, 1950.
- VAILLANT, A. *Grammaire comparée des langues slaves. Flexion nominale*, tomo II- 1^a- 2ª parte, Lyon: Col. Les Langues du Monde, 1958.
- VAILLANT, A. *Grammaire comparée des langues slaves. Flexion verbale*, tomo III- 1^a- 2^a parte, Lyon: Col. Les Langues du Monde, 1966.
- VAILLANT, A. *Grammaire comparée des langues slaves. La syntaxe*, tomo V, París: Klincksieck, 1977.
- VAJS, J. *Soupis staroslovanských rukopisů národního musea v Praze*. Praga: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1957.
- VINOGRADOV, V. V. *Очерки по истории русского литературного языка XVII- XIX вв.* Moscú: 1934.
- VLASTO, A. P. *A Linguistic History of Russia to the End of the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- ŽUKOVSKAJA, L. P. *Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому*. Moscú: 1987.

APÉNDICE: SUMMARY (RESUMEN EN INGLÉS)

1. INTRODUCTION

The present study consists of an interlinear edition of the medieval Slavic work *Tale of the Fall of Constantinople* found in three related manuscripts: Hilandar Monastery Slavic Manuscript 281 (1561), Hilandar Monastery Slavic Manuscript (1585), and Hilandar Monastery Slavic Manuscript 282 (1826), followed by a linguistic description of the orthographic, paleographic and lexical features of each manuscript from a comparative point of view.

Using the interlinear edition as a tool, I compare the language of the *Tale of the Fall of Constantinople* in the three Hilandar manuscripts in order to study their recensional and vernacular features. Focusing on what scribes have changed, I intend to get a better understanding of the linguistic situation of the recensions in the 16th and 19th centuries.

The *Tale of the Fall of Constantinople* is an original East Slavic work from the last quarter of the 15th century, written just a few decades after the capture of Constantinople by the Turks. It includes the “Legend of the Foundation of Constantinople” and the “Tale of the Capture of Constantinople by the Turks”.

Constantinople and Byzantium were always admired by Russians as a political, religious and artistic model, so Constantinople was quite a popular topic in Russian medieval literature. After the fall of Constantinople, a new ideology based in Russian messianism developed in which Moscow claimed to be the Third Rome or the New Jerusalem.

The *Tale of the Fall of Constantinople* matches the ideology of the Muscovite State in the 16th century, so-called “Moscow-Third-Rome” ideology. Since the inclusion of the *Tale* in the appendix of the *Russkij Chronograf* of 1512, it quickly pervaded Russian medieval literary and historical works, such as chronographs and chronicles, and became very popular in the 16th and 17th centuries. It was copied hundreds of times in Muscovy and soon reached other lands of the *Slavia Orthodoxa*, such as Serbia and Bulgaria.

The *Tale* has been edited many times and translated into several languages, including French, German, English and Spanish.

In this work, I present the edition and the study of the *Tale of the Fall of Constantinople* in three related manuscripts, which illustrate a unique and concrete case of transmission.

2. RESEARCH GOALS

In my research work, I have intended to achieve the following goals:

1. Create an electronic interlinear edition of the manuscripts HM.281, HM.280 and HM.282.
2. Offer a deep and complete description of the literary, sociocultural and historical circumstances under which the *Tale of the Fall of Constantinople* was produced in Russian medieval literature and quickly widespread among the *Slavia Orthodoxa*.
3. Study and describe in detail the orthographic and paleographic features of each manuscript in order to get a deep understanding of the situation of the recensions of Church Slavonic in the 16th and 19th centuries.
4. Focus on the lexical changes made by the scribe in the process of copying, in order to understand the nature of the differences in vocabulary between Russian and Serbian recensions.
5. Place the Hilandar manuscripts in the *stemma* that reflects the transmission chain of the *Tale of the Fall of Constantinople*.

3. SOURCES AND METHODOLOGY

The original manuscripts of the present edition are located in the Hilandar Monastery library in Mount Athos. I have had access to the microfilms of these manuscripts thanks to the Hilandar Research Library and the Resource Center for Medieval Slavic Studies.

The first manuscript of the transmission chain, cited in my work as HM.281, dates from ca.1561 and belongs to the Russian recension of Church Slavonic. It has 317 leaves, with 22 lines of text on each page. The *Tale of the Fall of Constantinople* runs from folio 281 *verso* to folio 317 *verso*, following Josephus' *Jewish War*. The script is Cyrillic semi-uncial. There is no ornamentation or illumination in the text, though the titles seem to be in a different, lighter color. The leather binding dates from the 17th century. This manuscript does not contain a colophon and the last 4 or 5 pages (2 or 3 folio) are missing.

The second manuscript, HM.280, dates from 1585 and belongs to the Serbian recension of Church Slavonic. From its 290 leaves, the *Tale* proceeds from folio 257 *recto* to 289 *verso*, with 22 lines of text on each page. The script is Cyrillic semi-uncial and cursive. There is no ornamentation or illumination. In the last two pages, folia 290 *recto*-290 *verso*, we find a colophon written by scribe Vasilie, in which he mentions the Russian source, HM.281.

The third manuscript, HM.282, copied from HM.280, dates from 1826. Its language consists of Serbian words with Russian Church Slavonic orthography, the literary norm of the Serbian Orthodox Church from the 18th century, so-called *slavenoserbski*. Ms. HM.282 has 344 leaves, with 17 lines each of Cyrillic typographic hand. The separation between words and the presence of catch words show influence from Russian printed books. The *Tale of the Fall of Constantinople* extends from folio 287 *verso* to folio 336 *recto*. We find ornamented headings and initials. There is a colophon from folio II *recto* to folio III *recto* by the scribe Spiridon.

Regarding the fact that the three manuscripts comprise a transmission chain, our edition consists of an interlinear electronic collation of the text *Tale of the Fall of Constantinople*. The texts have been codified following the TEI guidelines and using XML technology.

Our main goal has been creating an electronic edition reducing normalizations to a minimum, so the potential reader can observe the orthographic, morphological and syntactic features of each manuscript.

These are the most important normalizations we have taken:

- Orthographic features tend to be kept, while paleographic features are normalized.
- Space between words has been introduced.
- Blocks are numbered using the HM.281 folio and line numbers as the guide text, though every line contains information about its exact location in the body of its manuscript.
- End of line is marked with a vertical bar, end of page is marked with double vertical bar.
- Mistakes in orthography due to the scribe's phonetics have been kept to show the recensional or vernacular features of the texts.
- Catch words in HM.282 are not transcribed.
- Abbreviations are not extended, but kept under the *titlo* or *pokrytie*.
- Diacritical marks, such as acute accent ('), grave accent (`), breathe marks (^ ˇ ^), *kamora* (^), *paerok* (") and *kendema* ("), are reproduced.
- Red letters point out a title or a decorated initial letter.
- Angle brackets contain a missing letter that has been supplied by the editors.
- Green letters point out a mistaken letter.
- Green letters in green brackets mean mistaken and superfluous text.
- The word "margin" in brackets, followed by text, points out a marginal note in the manuscript written by the scribe.
- Square brackets mark a portion of text that it is actually in the manuscripts, but which is not readable due to physical damage of the paper. Damaged portions of text may have been supplied according to the other manuscript copies.
- Blue color and a blue crossout line mark crossed out text in the manuscripts. Crossed out text may have been supplied according to the other manuscript copies. In case text cannot be supplied, it has been marked with the crossed out word "illegible".

4. LINGUISTIC ANALYSIS

To carry on our linguistic analysis we have focused on (a) the description of paleographic features, (b) the description of orthographic features and (c) the description of lexical changes introduced by the scribes.

- (a) The study of the paleographic features allows us to physically describe the manuscripts and place them in a concrete time and space. We focus on the letters used in the manuscripts and their shape and give a sample of every letter in each manuscript. Hilandar manuscripts make use of 40 out of the 45 letters of the Cyrillic alphabet:

А Б В Г Д Е Ж З Ї И К Л М Н О П Р С Т ОУ
Ф А Х W Ц Ц Ч Ш Ъ Ы Ь Ъ Ю Я К А Ё Ы V

Signs from Greek origin without a properly Slavic phonetic value, such as Ψ , Φ , Υ , Ξ are only used in Greek loans and names and to reflect a numerical value.

Other signs from Greek origin, such as ω , $\nu/\ddot{\nu}$, $\iota/\ddot{\iota}$, are mainly used as allographs of \omicron , в , и .

Only signs Ѡ , ѡ , Ѣ , Ѥ , Ѧ are not registered in any case.

The script of HM.281 and HM.280 (16th century) is Cyrillic semi-uncial with traces of cursive in superscript letters and ligatures. Both HM.281 and HM.280 show *scriptio continua*, with no space between words. However, manuscript HM.282, produced much later (19th century), is written in Cyrillic typographic hand and separation between words is introduced. The presence of catch words shows influence from Russian printed books.

The general appearance of each scribe's writing may be appreciated in the following portions of every text:

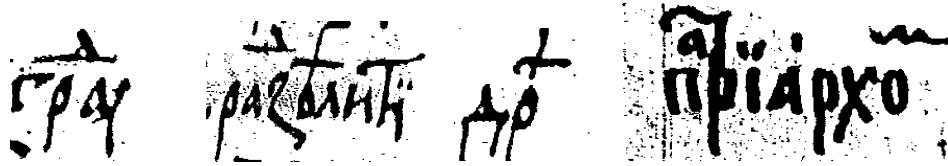
ти . и кѣмоу законы многѣ оу-
 стави оучити . яко ідолика катица
 сѣлѣмъ хвѣмъ и хрѣтіаномъ
 по чію . владѣти и радѣти и въ средѣ
 и вѣнати поспити и аспирати

ца ти . и кѣмоу законы многѣ оу ста-
 ви и оучити . яко ідолика катица
 сѣлѣмъ хвѣмъ и хрѣтіаномъ по чію вла-
 дати и радѣти . въ средѣ же и вѣнати
 поспити , спрѣти ра хвѣ . а вѣнати

ца ти , и кѣмоу законы многѣ оу стави и
 оучити . яко ідолика катица сѣлѣмъ
 хрѣтовѣмъ и хрѣтіаномъ по чію владѣти и ра-
 дѣти , въ средѣ же и вѣнати поспити , а
 спрѣти ради хрѣтовѣхъ , а въ нѣго прѣхано-

In our research work, we fully describe the use of ligatures and superscript letters and give some samples:

- Ligatures (common in HM.280):

- Superscript letters:

- In HM.281

- In HM.280

- In HM.282

The most common abbreviations and *nomina sacra* are listed as follows:

аггѣлъ, бѣ, бѣгомѣре, бѣжѣи, бѣжѣтво, бѣлговѣрны", бѣце, влѣчествѣа,
вѣскрѣніа, гѣлы, гѣлати, гѣь, дѣни, дѣнѣь, дѣша, ѣствомѣ, іѣ ѣѣ, крѣта, мѣтрѣ,
мѣти, мѣрыхѣ, мѣца, нѣшь, нѣбѣ, прѣркомѣ, прѣчѣтые, ѣтѣмѣ, ѣтлѣмѣ, сѣвы,
смѣрти, сѣна, сѣпѣніа, сѣрѣце", трѣци, оѣчѣтли, хрѣтѣанѣскѣю, хѣвымѣ, цѣрь,
цѣрѣцѣ, цѣркѣыхѣ, цѣркѣви, ѣлѣколѣбѣѣѣ.

Diacritical marks are also present in the manuscripts. Through the study of the use of these signs, we intend to explain their function and the rules the scribes followed to write them into their texts. Among diacritical marks we distinguish:

1. Punctuation marks, such as dot, comma, semicolon and colon.
2. Accents, such as acute or grave accent, *kamora* and *kendema*.
3. Breathe and decorative signs.
4. Other diacritics, such as *jerok* or *paerok*, *breve* and *kavyka*.
5. *Titlo* and *pokrytie* to mark abbreviated words and *nomina sacra*.

(b) The study of the orthographic variations to reflect the different phonemes shows the situation of the Church Slavonic recensions, specifically the Russian and Serbian recensions, in the 16th century, as well as the literary norm language in the 19th century. To analyze the orthographic variations among recensions we have gone through to the following phonemes or phonetic sequences:

1. **CoRC* and **CeRC* syllables: this structure comprises every sequence of:

consonant + mid vowel o/e + liquid sonorant r/l + consonant

2. **CbRC* and **CbRC* syllables: this structure comprises every sequence of:

consonant + jer ъ/b + liquid sonorant r/l + consonant

3. Phoneme /a/, reflected by allographs Ɑ, Ɱ, and Ɐ in manuscripts HM.281 and HM.282 and Ɑ and Ɐ in manuscript HM.280.
4. *Jat*: this grapheme is one of the most common markers to differentiate recensions. In common slavic, it used to reflect a distinguished low, open and front phoneme, though this set of distinctions was lost soon in every historical slavic language and the original phoneme for *jat* merged with other vocalic phonemes in every case. However, the *jat* was longer kept in the orthography. By the 16th century, we may get an approximate idea of the phonetical value of *jat* by watching out the graphs

which stand in the place of an etymological *jat*, usually any vowel letter that reflects phonemes /e/ and /i/.

5. Phoneme /e/, reflected by allographs *ѣ* and *є* in the three manuscripts and *ѧ* in HM.280. Due to phonetic similarity, *ѣ* and *ѧ* may be interchangeable.
6. Phoneme /i/, reflected by allographs *и*, *ы*, *ї* and *ѣ*, which by the 16th century respond to a positional distinction depending on the syllabic context, though their use is not always consistently distinguished.
7. Phoneme /o/, reflected by allographs *о*, *ѡ*, *Ѡ*. The distinction between these three allographs is merely orthographic and does not seem to match any phonetic or grammatical specific feature.
8. Phoneme /u/, reflected by allographs *ѹ*, *Ѹ*, *ѹ*. The use of the first two allographs is merely positional, while the use of the third allograph reflects the palatal quality of the previous consonant.
9. *Jers*: the presence of *jers* in orthography is one of the most important markers to define recensions. From the 11th century, *jers* were lost as specific phonemes and fell or vocalized into another vowel, such as /e/ or /o/ in Russian, or /a/ in Serbian, but they continued to be reflected in the medieval orthography, though every recension had its own rules regarding the use of back and front *jers*.
10. Palatalizations and yotations: The first palatalization of the velar stops threw the same results in all Slavic dialects, but the results from the second and third palatalization differ in the modern Slavic languages. Regarding the second palatalization of velar stops, that occurs frequently in morpheme borders, such as the frequent contact of a velar stop root with a front vowel ending, some Slavic languages, as Russian, tend to restore the velar stop due to stem leveling.

Every other consonant may undergo yotation in contact with phoneme /j/. Results are often different in East Slavic and in South Slavic. By analyzing the orthographic results of yotations of the dental, labial, liquid and nasal stops, we intend to throw some light to the treatment of these kind of consonant clusters in the literary recensions.

(c) The lexical analysis focuses on the changes that the scribes made in the process of copying from their source and producing their own text. From the perspective of lexical change, we find two different moments:

1. Lexical changes made by the scribe of manuscript HM.280 in the 16th century.
2. Lexical changes made by the scribe of manuscript HM.282 in the 19th century.

One of our first observations is that changes in the transmission from HM.281 to HM.280 are much more frequent than changes from HM.280 to HM.282. The scribe of HM.282 tends to add a quote in the margin to explain the meaning of a word, rather than replacing it with another word.

As for the type of changes, we try to clarify the reasons why the scribes modified, replaced or deleted a concrete lexeme. The most frequent reason seems to be recensional editing. Some words of the Russian recension might have been difficult to understand for Serbian or South Slavic readers or have a different meaning, so the Serbian scribe modified his source to make the text more understandable for the local readers.

5. RESULTS

1. An electronic interlinear edition of manuscripts HM.281, HM.280 and HM.282 has been created. Thanks to the XML technology and the new computer tools, we present a codification based on text and tags that allows us to create different outputs from the same input. Regarding our research goals, the electronic interlinear view may be the more useful in a linguistic comparative study, though separate views of each manuscript are also generated in order to observe the particular and individual features of each text.
2. A full description of the corpus has been made in chapter 3:
 - (i) Firstly, we have presented the complete characteristics of the medieval work known as *Tale of the Fall of Constantinople*, focusing on all the academic studies and editions we have gained access to during our research stay in the Hilandar Research Library and Resource Center for Medieval Slavic Studies, in Ohio State

University. We have distinguished two separate redactions: (a) the chronographic redaction, named after the basic redaction found in the Russian Chronograph and (b) the Iskander redaction, found in one single copy of the *Tale* to date, manuscript TSL 773, is named after the signature that appears in the colophon and contains some information about the author's biography. After a full comparison of our texts and the editions we have acceded, we can determine that manuscripts HM.281, HM.280 and HM.282 contain the so-called chronographic redaction.

- (ii) Secondly, we present a complete analysis of the sources of medieval literature found in the *Tale of the Fall of Constantinople*. As an originally Russian medieval work, the sources used in its process of creation should be found in Russian medieval literature and scribes should have been acquainted with them. In our doctoral thesis, we have gone through such sources and located their influence in the *Tale*.
- (iii) Though authorship in a medieval tale is quite a controversial term, we have drawn up the different academic approaches regarding this matter. From the information found in the colophon of manuscript TSL.773, a compiler or author of the original *Tale* might be appointed: Nestor Iskander (or Iskinder) is considered by some scholars, such as Leonid, Speranskij, Smirnov and Skripil', an eyewitness of the conquer of Constantinople by the Turks and the author of some notes which became the basis of the *Tale*, written by himself once he had escaped to Russian lands or compiled and written by a more experienced monk just a few years later. However, the authenticity of the colophon and the information given cannot be checked, and some other scholars, as Unbegaun, Sobolevskij, Tvorogov and Dujčev are sceptic about it. We share this second position and consider that authorship is a tricky category in a medieval text that has been written, rewritten and modified hundreds of times.
- (iv) Regarding the time and place of composition, we have concluded that the *Tale of the Fall of Constantinople* was firstly produced in Russian lands by the last quarter of the 15th century, though it started to widely spread from its inclusion in the Russian Chronograph of 1512.

- (v) A huge part of our research has been focused on the description of the sociocultural, historical and ideological circumstances under which the *Tale* was produced and widespread in the orthodox lands along the *Slavia Orthodoxa*. We have achieved to offer a very detailed explanation in which we describe the literary genre of the historical-military tale and trace (a) the relation between the structure of the *Tale* and its “Moscow-Third-Rome” ideology, (b) the relation between the “Moscow-Third-Rome” ideology and the transmission of the *Tale* from Russian to Serbian and Bulgarian lands through the main centres for literary production, transmission and preservation in the medieval times: monasteries. We have come up to the conclusion that orthodox monasteries in Mount Athos play a key role in the transmission of the *Tale* from Russia to Serbia, and more specifically, the monastery of Saint Pantelemon (Russian) and the Hilandar monastery (Serbian). Our manuscripts HM.281, HM.280 and HM.282 show direct evidence of the relations between different orthodox countries and monasteries. Our conclusions on that matter support the transmission of the “Moscow-Third-Rome” ideology through the *Tale of the Fall of Constantinople* among all orthodox Slavdom due to the need of help and support that Serbian and Bulgarian monasteries, located in lands occupied by the Turks, asked from Muscovy, the only free Slavic orthodox land.
3. The ortographic and paleographic features of HM.281, HM.280 and HM.282 have been extensively described and these manuscripts have been placed in the time and space according to their recension.
- (a) Among the recensional features of the Russian recension present in HM.281 we find:
- Methatesis and lengthening of *CoRC syllables to CRaC and just methatesis of *CeRC > CReC:
 - CRaC: гла́сы, мла́дыхъ, гра́да, гража́не, врата, пра́хъ, гла́домъ, здра́въ, страны, злѣ́то, преврати, прѣ́крати^ъ
 - CReC: в сре́дѣ^{хъ}, ѿ дре́ва, дре́вальныхъ, ѿ сре́ды, на вре́зехъ, вре́ма, вре́женіа, дре́вле, потре́бѣ, стрегі́и, пленѣ́ніа.

- Variations in the treatment of syllables containing *jer* + *r*, *l* : (1) methatesis + always back *jer* or (2) *jer* turning into a full vowel *e* or *o* without methatesis having taken place:
*C_бRC / *C_бRC > (1) CR_бC o (2) CorC / CerC / ColC

- CR_бC: прѣвое, стлѣпа, ѣплѣнѣе, наплѣниша^с, се^амохлѣмныи, млѣва.
- CorC / CerC / ColC: пѣрвѣе, столѣпы, ѣполнѣе, напѣлишася, се^амохлѣмныи, молѣбы.

- Frequent use of *є* instead of *ѣ*

ѣ

є

стрѣлѣти, стрѣланїа

грѣшныхъ, сѣгрѣшихомъ, сѣгрѣшенїа^м

стѣнамъ

дѣлѣхъ, бл҃годѣлїи

бѣжаша, разбѣгати

дѣлати, задѣлывати

оукрѣплаа

стрѣлѣти

сѣчѣше, сѣчѣхъса

змѣа

стрелѣти стрелѣнїе

греховныхъ, сѣгрѣшихомъ

стенамъ

злодеѣнїе, деѣнїи

бежаша, бежѣти

заделати

оукреплѣа, ѣкрепленїи

стрелѣти

сечѣмса

змеѣа

- Vocalizations of back *jer* into /o/ and front *jer* into /e/ in strong position and loss of jers in weak position:
 - Vocalization in strong position: ѡконъ, конѣчно, кровь, днѣмъ, неисчѣтзными, ѡдохнѣвъ, поушѣчны^м
 - Loss in weak position: книжники, мнѡгы^м, множество, со мною, тмѣ, тмѡчїсленыхъ, потоптѣша, взѡромъ, взыскѣнїе, гдѣ.

(b) Among the recensional features of the Serbian recension, found in HM.280, we find:

- Methatesis and lengthening in all cases of *CoRC and *CeRC syllables to CR_āC and CR_ěC.

- *CRāC*: гла́сы, мла́дыхъ, гра́да, гража́не, врата, пра́х, гла́домъ, влада́ше, здра́въ, страны, зла́то, превра́ти, пре́крати[^], пре́мра́чна, зло́нра́вныи, стража́е, съхра́неніе, хра́бръ, главы, бра́шна, вра́гъ
- *CRēC*: въ сре́доу, дре́ва, дре́вены^х, ѿ сре́ди, на бре́зехъ, бре́женіа, вре́ме, дре́вляе, потре́бѣ, стрѣ́гы, ѿмре́ти, пла́нненіа
- Treatment of syllables containing *jer* + *r*, *l* always undergoing metathesis and reflecting front *jer*: мрътвѣе, съмръти, пръвее, испль(не)ніе, жрътвы, ѣръны^м, дль^г, вльнами, тръгованіе, тврѣж[^]еніе.
- One-*jer* orthography, always front *jer*, in every position but prepositions and prefixes.
съ м^ною, тма̑, т^ма, потып^таше, потып^таше̑, възым^ше, съвра́вь, съхра́неніе, възѣж[^]ахѣ̑, възскрича, възхотѣ, възстрѣпеташе, prepositions въ, съ, къ.
- Vocalization of strong *jer* into /a/: ѣзь о́кань, конач^но, храба́рь, храба́рът^во, нейсч^тен^ными, казн^и (къз^ны en otro pasaje) ѿда́х^нѣвъ, ѿмащеніе, ѣзбра́н^ны^х, ѣзбра́не пѣш^чан^ны^м.
- Confusion of letters и and ы, reflecting the loss of phonemic distinction between /i/ and /y/: блыстаніе, зловы́хомъ, цѣрквы, възлюб^выше, риданіе^м, пастиря, настав^ныка, выдѣ́ти, оу́тазвы́ти, помозы́, поклон^нысе, поставы́, крѣ́че, на ны́х.

Recensional features differ from dialectal features: recensional features are those that originate from a particular dialectal treatment that became the new norm of a concrete recension, while dialectal features reflect the non-standardized and non-normalized realization of the scribe of a phoneme or group of phonemes. To give some examples, dialectal features of HM.281 are:

- i. Confusion between *ѣ* *у* и: смири́са, смире́н^ныа, сило, цы́статъ, сміа, велѣкъ, развѣша, радѣти, вѣдити, оу́тѣши.
- ii. Use of *o* with *kamora* to reflect [ô] or [uo]: законы, мно́гы, тоу́ю, нароу́ита, нѣци, си́ло, мно́го, мно́го, ѣго, ѿтоу́ныхъ, вел^мѣ́жамъ, нароу́иты^м, то́го, само́го, во́ин^нство, возмо́гѣша, спадо́ша, ще́дрѣтъ, ве́закѣ́ніе, твѣи, во́ин^нство, нападо́ша, во́искѣ̑, зинѣв^ю, ѣа́рѣ, второ́е, зѣ́онъ, гото́вится, что́, ѣзрекѣ́ша, ѿи́доша, хо́цетъ, ѿве́доша, ѿ наро́да.
- iii. *Akan* 'e reflected in orthography: кара́бли, дра́матныи, се́дма́хол^мна[^], на тра́аѣ̑.

iv. $e > o$ change before hard vowel in stressed syllables: помроша, плечо.

In HM.280, we find less dialectal features, being the hypercorrection of *jer* instead of etymological /a/ the most significant one: сѣм', ѹбѣ, мѣжѣтесе, кѣко, до сѣмого, ѹбѣм', вѣсьѹбѣкы, сѣмовѣрѣмен'ныѣ, дѣжѣ .

By the time manuscript HM.282 was produced the linguistic situation was different. By the 19th century grammars and precise norms about orthography already existed, and this fact is reflected by the strong consistency and orthographic correctness in the language of HM.282. The scribe of manuscript HM.282 usually keeps the lexical items from its source, HM.280, but the orthography is changed into the new literary norm.

4. Lexical changes have been studied from a comparative perspective, focusing on what scribes have changed in the process of copying. We can conclude pointing out that lexical changes may occur by scribal error in two situations:

(i) The scribe misunderstood a word and rendered it wrongly.

HM.281 ѿ смольѣ ꙗ поучѣны великѣа

HM.280 ѿ смолѣ по вѣсоуѣдѣ

HM.282 ѿ смолѣ по всѣдѣ

HM.281 вѣрѣгѣны

HM.280 вѣрѣе

HM.282 вѣрѣе

(ii) The scribe made a visual mistake in the process of copying and rendered a different word, so the original meaning was changed.

HM. 281 вышѣѣ ѿз нѣры

HM.280 ѿзъшьѣ ѿз гѣры

HM.282 ѿзшѣдѣ ѿзѣ гѣры

HM.281 ѿ сѣхъ моцѣи. ѿ бжѣтвеныхъ ѿнѡ^к
 HM.280 ѿ сѣи^х моци, ѿ бжѣтв^ныхъ ѿкѡ^н
 HM.282 ѿ сѣи^ххъ моци, ѿ бжѣтвенныхъ ѿкѡнѡ^н

HM.281 в силѣ тѣжѣци
 HM.280 въ силѣ тѣшѣцѣ
 HM.282 въ силѣ тѣшѣцѣ

HM.281 ѿ бесчисленнаго стрѣланїа
 HM.280 ѿ бесчи^ннаго стрѣланїа
 HM.282 ѿ бесчи^ннагѡ стрѣланїа

The ideologically motivated variations are probably the most interesting lexical changes, but these kinds of changes are also the most difficult to prove. In our manuscripts, we find several cases of possible ideological lexical changes, all of them in the copying from HM.281 to HM.280. These kinds of vocabulary changes are usually related to religious topics, such as the kindness of God, the will of God or the figure of the emperor.

HM.281 за нѣши грѣхы бжѣе поплѣщенїе
 HM.280 за грѣхы по бжѣю поплѣщенїю
 HM.282 за грѣхы по бжѣю поплѣщенїю

HM.281 ѿ ѣще прїидѣте ѣвїте ми сѧ ѡвращѣ^ѣ лице своѣ ѡ васъ.
 HM. 280-HM.282 LACUNA

HM.281 зане съгрѣшенїемъ ѡставленїе соудѡмъ бжѣимъ врѣменемъ бывають
 HM.280 зане съгрѣшенїемъ ѡставленїа LACUNA врѣменемъ бывають
 HM.282 зане согрѣшенїемъ ѡставленїа LACUNA врѣменемъ бывають

Attending to the division of vocabulary into semantic fields, we find that lexical changes occur mostly in three categories:

(a) Religious vocabulary

НМ.281	НМ.280	НМ.282
вѣрѣ хрѣтіанскѣю	православнѣю вѣрѣ	правослѣвнѣю вѣрѣ
хрѣтіанство	хрѣтіанство	хрѣтіанство
тоуѣры	ѣгарены	ѣгѣраны
ѡканныи	сквернавы	сквернѣвыи
ѡканныи	ѡканныи	ѡканныи
безбожныи магметѣ	безбожныи махметѣ	безбожныи махметѣ
безбожныи	безаконныи	беззаконныи

(b) Loanwords from Greek and Turkish

НМ.281	НМ.280	НМ.282
лименю	лимноню (пристанциѣ)	лимноню (пристанциѣ)
стрѣлници	пирговы	пирговы
тимпанѣ	тимпаны	тѣмпаны
кремиды	кѣрамиды	кѣрамиды
плѣты	плѣнты	плѣнты
флавоуѣра	флавоѣра	флавоѣра
накры	накры	накры
декабра	декеѣбра	декеѣбра
константины	кѡнѣстанѣтинѣ	констанѣтинѣ
ѣагма	ѣагма	ѣагма
бегыларѣ бен	бегѣлерѣ бѣгѣ	бегѣлерѣ бѣгѣ
санѣѣакѣ бии	сѣнѣжакѣ бегы	санѣжакѣ бѣгы

паши	пашы̀	пашы̀
ѣн'ѣны	ѣниѣры̀	ѣниѣры
соурныа	сѣр'ныѣ	сѣрныа
гарове	гарове	гавѣре
зѣліѣ ^М	зѣліѣмь	зѣліѣ ^М (бавѣ ^Т)

(c) Military vocabulary

НМ.281	поушки и пицѣли	поушки и пицѣли
НМ.280	пѣш'кы маѣ и великыѣ	пѣш'кы и пицѣли
НМ.282	пѣшки маѣ и великыѣ ^А	пѣшкы и пицѣлы

НМ.281 тоуры бо и лѣст'вици. и ѣныа кѣзни многыа пристоуѣныа

НМ.280 все хытрости пристѣп'ныѣ

НМ.282 все хитрости пристѣпнѣа

Through the observation of the changes in these three categories, we can draw two main conclusions:

(1) The scribe from НМ.282 has a better knowledge of Greek and Turkish than the scribe from НМ.280, as he makes corrections to his source in such loanwords.

(2) The scribe of НМ.280 does not have a very precise and deep knowledge of weapons and war devices, as some of the names of weapons in НМ.281 are deleted or changed.

5. Our fifth and last result consists of a *stemma* to show the relations between the manuscripts that contain the *Tale of the Fall of Constantinople*. The relations between Hilandar manuscripts and Šafařík manuscripts are traced and they reflect the transmission chain of the *Tale* from the Russian to the Serbian recension.

6. CONCLUSIONS

The main result of this doctoral thesis is the electronic interlinear edition of the medieval work *Tale of the Fall of Constantinople* in three Slavic manuscripts, HM.281, HM.280 and HM.282, edited and published now for the first time.

Thanks to new computer tools applied to the study of medieval texts, we present an electronic edition which is an object of study itself and a tool that can be used to analyze the situation of the Church Slavonic recensions in the 16th century and the literary language of the Serbian Orthodox Church in the 19th century, the *slavenoserbski*, a new written code combining Church Slavonic, Russian and Serbian elements.

Together with the interlinear edition, we have carried out a deep study of the language of the three manuscripts from a comparative perspective. The interlinear *collatio* allows us to directly compare the same portion of the *Tale* in the three manuscripts. Additionally, the separate outputs of each manuscript allow us to observe each manuscript as a whole.

Common readings in HM.281, HM.280 and HM.282 confirm the close relation between the three manuscripts: HM.281 is the only source of HM.280, and HM.280 is the only source of HM.282.

Different readings between manuscripts have shown that orthographic changes tend to be recensional and rather regular and mechanical. The scribe of HM.280 adapted the Russian recension of his source to the Serbian recension, so that it was easier to read. The scribe of HM.282 changed again the Serbian recension into the new orthographic norm.

The real difficulties in the understanding of other recensions seem to be the lexical items which are not familiar to the copyist or the potential reader. Analyzing what a scribe has changed, we can better understand the differences between recensions and vocabulary in use.

Scribal attitude towards his source is also a key factor in the process of transmission. A scribe can have a more active role in his text or accurately copy from his source without introducing major changes.

Our research about the transmission of the *Tale of the Fall of Constantinople* in the Balkans took us to two manuscripts from the 17th century, located now in the Šafařík collection at Prague National Museum Library: NM IX G 6 (Šafařík 29) y NM IX H 8 (Šafařík 10).

The Šafařík manuscripts have not been included in this edition or study, but they are important since we have discovered a connection to Hilandar manuscripts. Common readings and common mistakes show that Šafařík 10 has a common source (alfa) with HM.281 and the high number of similarities of Šafařík 29 with HM.280 shows that HM.280 is the parent of Šafařík 29, though Šafařík 29 experiences also a contamination from another manuscript (beta). We trace the relations between the Hilandar and Šafařík manuscripts in the following proposed *stemma*, which is our last conclusion and a path for future research.

